卐 કૈલાસપતિ 卐

પરમહંસ શ્રી હંસદેવ અવધૂત

: અનુવાદક :

રમણીક એ. મહેતા

ખ્રિસ્તાબ્દ ૧૯૩૪ .·. વિક્રમાબ્દ ૧૯૯૦

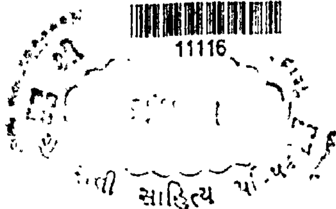
મૂલ્ય રૂ. ૧ાા

પ્રકાશક :

રમણીક અ. મહેતા
કલ્યાણ મોતીની ચાલ નં. ૪,
કાંદાવાડી : મુંબઇ ૪

મુદ્રક :
કેશવ હ૦ શેઠ
ખડાયતા મુદ્રણકલામન્દિર
ચાર રસ્તા : : અમદાવાદ

પ્રસ્તાવના

એક પ્રાચીન સૂક્તિ છે:

गङ्गा पापं शशि तापं दैन्यं कल्पतरुस्तथा ।
पापं तापंच दैन्यंच हरेत् साधुसमागम ॥

આચાર્યકુલચૂડામણિ ભગવાન શંકર કહે છે કે,

क्षणमपि सज्जनसंगतिरेका ।
भवति भवार्णवतारण नौका ॥

સંતપુરુષનો સમાગમ જીવનના સ્રોતને સુદિશામાં પલટાવવા સમર્થ છે. એક એવી સુહાગી પળ જીવનમાં આવે છે, જ્યારે તે સંતસમાગમથી મંગલકારી પલટો ખાય છે. ઇતિહાસમાં આનાં દૃષ્ટાંત મળી આવે છે. નવયૌવનાનું પાણિગ્રહણ કરવા નીકળેલો નવયુવક, સાધુસમાગમથી-એક ક્ષણના સમાગમથી-પોતાના વિચારમાં પરિવર્તન અનુભવતાં, સાધુજીવન ગાળવાના દૃઢ-નિશ્ચય પર આવી ગયાની વાત સહુને અવગત હશે. ગુજરાતનો ભક્તકવિ ચારણ ખુશાલીરામ એક સામાન્ય અમલદાર હોવા છતાં, ઇડરનરેશની સ્પર્ધામાં ઉતરી, રાજવૈભવનું વિલાસી જીવન ગાળતો હતો. સાધુ ગુલાબભારતીના, એક ક્ષણના સમાગમથી, તેના જીવનને કેવો પલટો ખાધો, તે મધ્યના ગુજરાતના સાહિત્યના ઇતિહાસમાં ઉજ્જવલ અક્ષરે કોતરાયલી છે. પ્રકૃત સાધુજનોનો એવો પ્રબળ પ્રતાપ હોય છે.

જે સંતપુરૂષનો સદુપદેશ આ પુસ્તકમાં ગ્રથિત કરવામાં આવ્યો છે, તેમનાં દર્શનનો પ્રથમ લાભ આજથી ત્રણેક વર્ષ પર મને પ્રાપ્ત થયો હતો. ત્યાર પહેલાં એક બ્રહ્મક્ષત્રિય મિત્રે તેમનાં દર્શન માટે સૂચના કરી હતી. શ્રી બાબાના ભક્ત રા. રા. ન્હાનાભાઇ લલ્લુભાઇ દેસાઇએ પણ તેમ કરવા આગ્રહ કર્યો હતો; પરંતુ, પ્રમાદને લીધે કે કમભાગ્યને લીધે, એ સુયોગ સત્વર બની આવ્યો નહિ. શ્રી બાબાની સ્થિતિ મુંબઇમાં છે, એવા સમાચાર મળતાં હું એમનાં દર્શન કરવા ગયો. શ્રી સાધુબાબાનો સુધામય સદુપદેશ શ્રવણ કર્યો. બીજે દિવસે તે કથામૃત સાંભળવા ઉત્સુક થયો. એમ કેટલાક દિવસ સુધી શ્રી. બાબા પાસે જવા લાગ્યો, અને તેમની પ્રત્યે મને અજબ આકર્ષણ થયું. માનો ન માનો પણ સાધુજનોને, વિદ્વાનોને, લોકનાયકોને, પ્રશ્નો પુછી મનનું સમાધાન કરવાની મને ટેવ છે. મને સ્મરણ છે કે, મારી તોફાની અવસ્થામાં એક આર્યસમાજી પંડિતને લઇ સકલ શાસ્ત્રનિષ્ણાત સાધુશ્રેષ્ટ બાલારામ ઉદાસીને સંસ્કાર સમ્બન્ધી પ્રશ્નો પુછવા ગયો હતો. તેમના પ્રત્યુત્તર અને પ્રમાણોથી પંડિતજી ચૂપ થઇ ગયા. તેમની લોકોત્તર વિદ્વત્તાથી હું મુગ્ધ બની ગયો. તે જ પ્રમાણે શ્રી. કેશવાનંદજીની અપૂર્વ પ્રજ્ઞા જોઇ હું વિસ્મય પામ્યો હતો. આમ કેટલાકની વિદ્વત્તા મનને મુગ્ધ કરતી, કોઇની કાવ્યપ્રિયતા બુદ્ધિને આલ્હાદ આપતી, કોઇની ઉદ્દાત્તભાવના મનને આશ્ચર્યમાં ગર્ક કરતી, કોઈની જનસેવાની તીવ્ર ભાવના મનને મોદ આપતી હતી; પરંતુ, આ સર્વમાં જીવનપર્યંત વિસરાય નહિ એવી અસર તો બે વ્યક્તિની હું લેખું છું. એક સ્વ. ભગિની નિવેદીતા અને બીજા અવધૂત શ્રી. હંસદેવજી. જ્ઞાનીનાં ખરાં લક્ષણ તેમનામાં સ્પષ્ટરીતે પ્રતીયમાન થાય છે. ઘણા

સાધુઓ મેધાવી બુદ્ધિના હોવા છતાં સંકિર્ણતા ત્યજવા અસમર્થ હોય છે. પરંપરાનુગત કથાના–Tradition–પક્ષગ્રાહી હોય છે. હૃદયની ઉદારતાનો અભાવ હોય છે. ને કેટલાકમાં તો પ્રખર પક્ષાંધતા દૃષ્ટિગોચર થાય છે. શ્રી. બાબામાં આ સર્વનો અભાવ છે. સાંપ્રત સમયમાં પ્રજાજીવનને રૂંધી નાખનારા સામાજિક પ્રશ્નો પરત્વે તેમનું મંતવ્ય અને ઉદ્દાત્ત ભાવના જોઇ હું આનંદાશ્ચર્ય પામ્યો હતો.

પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિના સંપર્કમાં આવ્યા પછી તેનાં ઉદ્દાત્ત તત્ત્વોને ગ્રહણ કરતાં આપણે આપણી સંસ્કૃતિને અવગણીએ છીએ. આના પરિણામે આપણી સંસ્કૃતિનાં સાધનો દિવસે દિવસે નષ્ટ થતાં જાય છે. અતિશય આનંદની બીના છે કે કેટલાક સાધુજનો, જેને ભાગની નિવેદીતા Walking universities of India–' હિંદનું પરિભ્રમણ કરતું વિશ્વવિદ્યાલય ' કહે છે, તેણે જ્ઞાનની જ્યોતિ સતેજ રાખી છે. આપણી સંસ્કૃતિ સચવાઇ રહી છે, તે તેમના રૂડા પ્રયત્નોનું શુભ પરિણામ છે.

વેદાંત શાસ્ત્રાદિના મૌલિક ગ્રંથો સંસ્કૃત ભાષામાં છે અને ઘણા મનુષ્યો સંસ્કૃત ભાષાથી અનભિજ્ઞ હોય છે; તેથી ઉપનિષદાદિનો મર્મ ગ્રહણ કરવા તેઓ સમર્થ હોતા નથી. તેમાં પણ મંદ પ્રજ્ઞાના મનુષ્યો માટે સુલભ સાધનોનો અભાવ છે. આવા મનુષ્યોને બોધ આપવા દૃષ્ટાંત એ સરલ અને ઉપાદેય માર્ગ છે. શ્રી બાબાના ઉપદેશની ખરી ખૂબી એ છે કે વેદાંત જેવા ગહન વિષયનો મર્મ દૃષ્ટાંત વડે તેઓ સરળ રીતે સમજાવે છે. આવા જ ઉદ્દેશ્યથી પંચતંત્ર, હિતોપદેશ, ઇસપનીતિ આદિ ગ્રંથો આ ઢબે લખાયા છે.

શ્રી બાબાના કથનની શૈલી મધુર, ભાવવાહી અને સચોટ

છે. શ્રી બાબાના અમૂલ્ય ઉપદેશને ગ્રથિત કરી પુસ્તકરૂપે છાપવામાં આવે તો ધર્મજીજ્ઞાસુ જનોને પરમ લાભ થાય, એમ મને મારી પત્ની સૌ. તારાએ સૂચવ્યું. તેની સૂચનાનુસાર શ્રી બાબાના ઉપદેશનું મનન કરી તે લખવાનો વિચાર કરતો હતો. એટલામાં મ્હારા મિત્ર સ્વ. કુંવરરાય પ્રાગજી દેસાઇનાં પત્ની ગં. સ્વ. ઇચ્છાગૌરી, જેમને અમે સર્વ 'ભાભી'ના નામથી સમ્બોધીએ છીએ, તેઓ શ્રી બાબા પાસેથી એક બંગાળી પુસ્તક લઇ આવ્યાં. અને મને બતાવ્યું. આ પુસ્તકને વિલોકી મને સાનંદાશ્ચર્ય થયું, કારણકે, તે પુસ્તકમાં શ્રી. બાબાનો સદુપદેશ સુંદર રીતે ગ્રથિત કરવામાં આવેલો મ્હેં જોયો.

આ પુસ્તક, તે ઉક્ત બંગાળી પુસ્તકનો અનુવાદ છે. એનાં પ્રણેતા શ્રીમતિ હેમલતા રોય બંગાળી ભાષાનાં યશપ્રથિત લેખિકા છે. બંગાળના શ્રીમંત અને કુલીન કુટુમ્બમાં તેમણે જન્મ ગ્રહણ કર્યો છે. તેમના સ્વામી શ્રીમાન હેમેન્દ્ર કુમાર રોય, દિગાપતિયાના સ્વ. રાજા પ્રમથનાથ રાયબહાદુરના કનિષ્ઠ પુત્ર છે. તેમના પિતા બંગાળની ધારાસભાના સભ્ય હતા. રાજશાહી કોલેજ જે પ્રથમ પંક્તિની ગણાય છે એ તેમની ઉદારતાની સાક્ષી આપે છે. શ્રીમાન્ હેમેન્દ્રકુમાર રોય ધર્મના અચ્છા અભ્યાસક છે અને તેમણે બૌદ્ધધર્મ પર એક પુસ્તક રચ્યું છે. બન્નેને ધર્મપ્રતિ ગાઢ અનુરાગ અને સાધુસેવામાં પ્રીતિ છે. તેમના પુસ્તકનો અનુવાદ કરવા અનુજ્ઞા આપવા માટે લેખિકાનો હું અત્યંત આભારી છું.

પુસ્તકમાંના પ્રતિપાદ્ય વિષય માટે લખવું નિરર્થક છે; કારણ કે, ધર્મજીજ્ઞાસુ વાંચક અતિ સરળતાથી આમાંનો ધર્મબોધ, ગ્રહણ કરી શકશે. મનુષ્યના સર્વ પ્રયત્ન સુખને

માટે છે. તે સુખની પાછળ ધાવમાન જણાય છે, પરંતુ, તે સુખ કીયું ? ભેદરહિત આત્મજ્ઞાન–દુઃખોની નિવૃત્તિપૂર્વક પરમાનંદની પ્રાપ્તિ. સુખનો સાર, સાધનાનું ચરમ લક્ષ્ય, તૃપાની તૃપ્તિ, અનિર્વચનીય આનંદ, જેને ઋષિયો 'આનંદરૂપમમૃતં' કહે છે તેની સાથે તદાકાર. જેને બ્રેડલી, reality, બર્ગસન life, શોપનહોર 'will' અને સ્પેન્સર unknowable કહે છે, તે અન્ય કંઇ નહિ પણ એ અમૃતતત્ત્વ છે. એ અમૃત પ્રાપ્ત કરવા માટે અભ્યાસ અને વૈરાગ્યની આવશ્યક્તા છે. ગીતા કથે છે કે, **अभ्यासेनेच कौन्तेय वैराग्येणच गृह्यते.** અભ્યાસ એટલે સંકલ્પ વિકલ્પાત્મક મનને સ્થિર કરવું તે અને વૈરાગ્ય એટલે બાહ્ય પદાર્થોમાંથી વૃત્તિને અંતરમુખ કરવી તે.

પુસ્તકમાં જે ફૂટનોટ આપી છે તે વિદ્વત્તા દર્શાવવા માટે નથી, કિન્તુ, શ્રી બાબાનો ઉપદેશ શાસ્ત્રગ્રંથાનુમોદિત છે તે દર્શાવવા માટે છે.

ફૂટનોટની ગોઠવણમાં એક સ્થળે પૃષ્ટફેર થયો છે; જે ફૂટનોટ પૃ. ૨૯ના ત્રિદિંગમેટરની વચ્ચે છે, તે પૃ. ૨૮ના ગીતાશ્લોકની નીચે હોવી જોઇએ. આટલી ક્ષતિ ક્ષંતવ્ય ગણાશે એમ ઇચ્છીશું.

અંતમાં આ પુસ્તકોમાં મુકેલાં ત્રિરંગી, તેમજ અન્ય ચિત્રો વિનામૂલ્યે છાપી આપવા માટે, 'મોજમજાહ' પત્રના સંપાદક શ્રીયુત જયશંકર કે. દ્વિવેદીનો આભાર માનવો ઉચિત છે.

વૈશાખ (દ્વિતીય) કૃષ્ણ, ૬.
વિક્રમાર્ક ૧૯૯૦
મુંબઇ

રમણીક અ. મ્હેતા

પરમહંસ શ્રી શ્રીહંસદેવ અવધૂત.

ઈશામપતિ

પ્રથમ ખંડ

પ્રથમ તરંગ

આજે જે મહાત્માના સદ્‌પ્રસંગો લખવાને પ્રવૃત્ત થાઉં છું તે મહાત્માનો જન્મ પુણ્યસલિલા પંચનદી વહે છે તે, ગુરૂ નાનકના ચરણપવિત્ર થયેલા પંજાબમાં થયો હતો. પંજાબમાં સાધુસેવામાં રત રહેનાર એક બ્રાહ્મણકુટુંબ વસતું હતું. એ બ્રાહ્મણકુટુમ્બમાં આ મહાત્માનો જન્મ થયો હતો. કયે સમયે તેમનો જન્મ થયો હતો તે નિશ્ચિત રીતે કથવું શક્ય નથી, પરંતુ જ્યાં સુધી જાણી શકાય છે ત્યાં સુધી, જે સમયે હિંદુસ્તાનમાં બળવો જાગ્યો હતો, તે સમયે તેમણે જન્મ ગ્રહણ કર્યો હતો. અત્યાર પૂર્વે મહારાજશ્રી બંગાળમાં પધાર્યા હોય એમ જણાતું નથી. કદાચ તેમને આવવાનો અવસર પ્રાપ્ત થયો ન હતો. સાધુઓનો એક નિયમ હોય છે કે જ્યાં સુધી તેઓની તપશ્ચર્યાની સિદ્ધિ ન થાય ત્યાં સુધી તેઓ જનસમાજમાં લાંબા કાળ સુધી વસતા નથી. લોકચક્ષુથી દૂર ન થતાં તેઓ જીવનનો લાંબો સમય ગુરૂનિર્દિષ્ટ સાધન, ભજન અથવા તો તીર્થભ્રમણમાં વ્યતીત કરે છે. આ મહાપુરૂષે પોતાના જીવનનો મોટો ભાગ ઉઘાડા શરીરે, ઉઘાડા પગે, વસ્ત્રમાં કેવળ કૌપીન ધારણ કરીને ઉત્તરાખંડના હિમાચ્છાદિત પ્રદેશમાં ગાળ્યો છે. ત્યારપછી કેટલોક કાળ તેમણે દેશભ્રમણ અને તીર્થભ્રમણમાં અતિવાહિત કર્યો છે. આ સમયે તેમણે શીત કે ગ્રીષ્મની પરવા કર્યા

વગર, ખુલ્લા મેદાનમાં કે વૃક્ષની છાયા તળે, અર્ધાશને કે અનશને કઠોર તપસ્યા કરી છે.*

આ ભ્રમણ સમયે તેઓ એકલા ન હતા. કેટલાક સાધુઓ એકઠા થઇ તીર્થભ્રમણ કરે છે, તેમ મહારાજશ્રીની સાથે કેટલાક સાધુઓ રહેતા. આ પ્રમાણે તેઓ ઉત્તરમાં હિમાલયથી માંડી ભારતવર્ષના પશ્ચિમ પ્રદેશમાં થઇ ઠેઠ કન્યાકુમારી સુધી પર્યટન કરી પુનઃ હિમાલય ગયા હતા. આ રીતે ભારતવર્ષનાં સર્વ તીર્થોમાં તેમણે ત્રણવાર પરિભ્રમણ કર્યું છે. જે મહાત્માની કથા લખવા આજે પ્રવૃત્ત થાઉં છું તે મહાત્મા ઉત્તર અવસ્થામાં જશિડિની પાસે એક નીચા પહાડની ટેકરી પર આશ્રમ નિર્માણ કરી ત્યાં વાસ કરે છે. આ મહાત્માનું નામ હંસદેવ અવધૂત છે. કોઈ કોઇ તેમને 'સાધુબાબા' કહે છે. અમે તેમને 'બાબા' કહી સમ્બોધીએ છીએ. બાબાનાં પ્રથમદર્શન કેવી રીતે થયાં તે આગળ પર કહીશ. એ ઘટના પાંચ સાત વર્ષ પહેલાંની છે. તે સમયે બાબાનો આશ્રમ ત્યાં બંધાયો ન હતો. ૧૩૩૨ની બંગાબ્દમાં એક દિવસે સાડા છ વાગે હું જશિડિથી દેવઘર ગઇ હતી. ત્યા જવાનો ઉદ્દેશ્ય ગુરુદર્શનનો હતો. અમારા ગુરુ શ્રીમદ્ આચાર્ય શ્રીશ્રી બાલાનન્દ દેવઘરથી અગ્નિકોણમાં તેમના આશ્રમ શ્રી કરણિબાગમાં વસતા હતા. અમે જશિડિમાં અમારા 'લાલ કોઠી' નામના બંગલામાં રહેતાં હતાં.

*———————

મહારાજશ્રીએ તિતિક્ષાવ્રત લીધું હતું. આ વ્રતનું પાલન કરવામાં અમુક ઘેર જ ભિક્ષા માગવાની હોય છે. એ સ્થળે જો ભિક્ષા ન મળે તો દિવસ અને રાત્રિ અનશને વ્યતીત કરવી પડે છે.

દેવઘર પર ટ્રેઈનમાંથી ઉતરી જોયું તો એક પણ ઘોડાગાડી ત્યાં હતી નહિ. ગાડીવાળાઓએ તે દિવસે સંપ કર્યો હતો. મેં પગે ચાલી જવાનો નિશ્ચય કર્યો. જો કે હું આશ્રમે ઘણીવાર ગઈ હતી, પરન્તુ, પગે ચાલવાનો આ પહેલો જ પ્રસંગ હતો; આથી હું રસ્તો ભૂલી ગઈ. વ્યથિત ચિત્તે હું આમતેમ ફરતી હતી તેવામાં મેં મારી સન્મુખ એક દીર્ઘકાય પુરૂષને જોયા. મુંડિત મસ્તક, ઉજ્વલ ગૌર વર્ણ, પ્રશાંત વદન, તેજોદીપ્ત શરીર જોઈ મેં ભક્તિનમ્રચિત્તે તેમને પ્રણામ કરી કરિણી બાગનો રસ્તો પૂછ્યો. તેમણે મને રસ્તો બતાવ્યો અને જવાના માર્ગે ચાલવા માંડી. પરંતુ આ સાધુની સૌમ્ય મૂર્તિ, મારા હૃદયમાં સદાને માટે અંકિત થઇ ગઇ. તેમની મધુર વાણી, સ્નિગ્ધ હાસ્ય, ડબાછબ વગરનો સામાન્ય વેશ એવો તો અસાધારણ હતો કે એકવાર જોયા પછી કદાપિ વિસરાય નહિ.

આ મહાત્માના પ્રથમ બંગાળી શિષ્ય સ્વ. બંકિમ* બાબુના ભત્રિજા અને બંગાળી ભાષાના સુલેખક સચીશચંદ્ર ચટ્ટોપાધ્યાય પાસેથી મેં સાંભળ્યું છે કે, જ્યારે તેઓ ગુરૂ મેળવવાને માટે બંગાળી સન ૧૩૩૦ મા ઉન્મત્તની માફક પ્રયાગના કુંભમેળામાં ફરતા હતા ત્યારે હજારો સાધુના ટોળામાં આ મહાપુરૂષનાં દર્શન કરતાંની વાર તેઓ બોલી ઉઠ્યા હતા કે " આ જ મારા પ્રભુ ! " મહાત્માજી પણ સચીશ બાબુને દૂરથી જોતાંની વાર હસી, અનેક ભક્તોને અતિક્રમ કરી, સચીશબાબુને બોલાવી પોતાને આશ્રમે લઈ ગયા હતા.

---

* બંગાળના લબ્ધપ્રતિષ્ઠ નવલકથાકાર; જેમની નવલકથાઓનું ગુજરાતી ભાષાંતર થયેલ છે.

આ મહાપુરૂષનું દર્શન કરતાંની વાર હું તેમના પ્રતિ આકૃષ્ટ થઈ અને તેમનો પરિચય જાણવાને માટે મન ચંચલ થઈ ઉઠયું; પરંતુ, સ્હેજમાં એવો સુયોગ બની આવ્યો નહિ. કેટલાક દિવસ પછી મને જણાયું કે અમારી 'લાલ કોઠી'ની પાસે એક બાગના નાના મકાનમાં દીવો બળે છે. રોજ રાત્રે એકને એક ઠેકાણે દીવો બળતો જોઇ મારા મનમાં કુતુહલ થયું. અનુસંધાન કરતાં જણાયું કે કોઈ સાધુ આ નાના ઘરમાં કેટલાક દિવસથી વાસ કરે છે. મેં નિશ્ચય કર્યો કે જરૂર એ સાધુના દર્શનનો લાભ લઇશ.

ખરેજ એક દિવસ બપોરના એ કુટિર આગળ જઇ ઉભી રહી. સાધુ મહારાજ આહાર કર્યા બાદ બપોરની વિશ્રાંતિ લેતા હતા. તેમને જોતાંની વાર હું ચોંકી ઉઠી; કારણ કે, હું ભુલી પડી હતી, તે દિવસે રસ્તો બતાવનાર મહાપુરૂષ તે પોતેજ હતા. અમને જોતાંની વાર સાધુ બાબાએ સિષ્ટહાસ્ય કર્યું અને આદરસત્કારથી બેસવાને આજ્ઞા કરી. અમે તેમને પ્રણામ કરી, બારણા પાસેના બાંકપર બેઠાં અને કંઈ કથા પ્રસંગ સંભળાવવા તેમને પ્રાર્થના કરી.

તે દિવસે ધર્મ સમ્બન્ધી ઘણી વાતો તેમની પાસેથી સાંભળી. તેમના ઉપદેશમાંની એક વાત આજ દિન સુધી મારા અંતરમાં ગુંથાઈ ગઇ છે. તેમણે કહ્યું હતું કેઃ— " માયિક વસ્તુનું સેવન કરવાથી નિત્ય વસ્તુનો લાભ કદાપિ થતો નથી. " આ સમજાવવાને માટે બાબાએ કેટલાંક વાર્તા-રૂપી દૃષ્ટાંત કહી સંભળાવ્યાં હતાં. માયા મોહ આદિ પાંચ રિપુ આપણને શ્રી ભગવાન પાસે પહોંચવા દેતા નથી એ સમજાવવા માટે બાબાએ આ વાત કહી સંભળાવી હતીઃ—

એક સ્થાનમાં એક મહાન સાધુ વાસ કરતા હતા. તેમની નજીકમાં એક કુતરી અને તેનાં પાંચ બચ્ચાં રહેતાં હતાં.

જો કોઇ માણુસ સાધુનાં દર્શન કરવા માટે ઘરમાં પ્રવેશ કરવાની ઇચ્છા કરે તો તે કુતરી અને તેનાં બચ્ચાંના ભયથી તેમ કરી શકતા નહિ. કારણુ કે કુતરી કરડવા આવશે, એવો તેમને ભય રહેતો હતો. કુતરી પણુ કોઇ આવનારને જોતાંની વાર ભોં ભોં કરી બચ્ચાં સહિત તેને કરડવા દોડતી હતી. આથી દર્શન કરવાની ઇચ્છા ધરાવનાર ઘણા માણુસો વિફલ મનોરથે પાછા ફરતા હતા. કિન્તુ જો કોઇ માણુસ દંભ ભાવથી ત્યાં પહોંચવાનો યત્ન ન કરતાં દીનભાવે સાધુનું શરણુ લઇ, દર્શનને માટે અંતરની વ્યાકુળતા જો સાધુને નિવેદન કરતા, તો સાધુ આનંદ પામી રસ્તામાંથી તે કુતરી અને તેનાં બચ્ચાંને હાંકી કાઢતા. આમ થવાથી તેઓ કોઇ પણુ પ્રકારની આપત્તિ વગર સાધુદર્શનનો લાભ પ્રાપ્ત કરતા હતા. આ વાતનો મર્મ બાબાએ અમને એ પ્રમાણે સમજાવ્યો કે, એ સાધુ તે સ્વયં ભગવાન, અને તે કુતરી તે માયામોહ. તેનાં બચ્ચાં તે મનુષ્યના દુર્દમનીય રિપુ. યથા કામ, ક્રોધ, લોભ, અહંકાર, હિંસા. અવિદ્યારૂપી મોહમાંથી આ પાંચ રિપુઓનો* ઉદ્ભવ થાય છે. જો આ રિપુથી બચી તેમની પાસે જવાનો ખરા અંતરનો આગ્રહ હોય, અને તેને માટે શ્રી ભગવાનનું શરણુ ગ્રહણ કરી એકાગ્ર મનથી તેમની પ્રાર્થના કરે તો તેઓ વાટમાંના વિઘ્નને દૂર કરી દે છે. માત્ર તેમની કૃપાથી જ તેમની પાસે પહોંચવાનો સંભવ છે, બીજો નહિ. ભગવાન શ્રી કૃષ્ણે ગીતામાં કહ્યું છે કેઃ—

---

* જ્ઞાનમાર્ગી સાધુઓ ષડરિપુ નહિ માનતાં પાંચ રિપુઓને માને છેઃ—કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, અહંકાર. ક્રોધ અને દ્વેષ તેમને મતે જુદા નહિ પરંતુ એકજ છે.

दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ।
मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां- तरन्ति ते ॥
गीता. अ. ७ । १४ ।

કારણકે અતિ દિવ્ય અને ત્રિગુણાત્મક એવી મારી માયા દુસ્તર છે, જે મારે શરણે આવે છે તે એ માયાને તરી જાય છે.

આત્માનંદની પ્રાપ્તિ શી રીતે થાય તે સમજાવવા માટે બાબાએ એક આખ્યાયિકા સંભળાવી હતીઃ—

"કોઇ એક અતિશય શ્રીમંત માણુસ સ્નાનાર્થે નદીએ ગયો હતો. સ્નાન કરતાં પૂર્વે તેણે તેનાં કપડાં અને મૂલ્યવાન હાર, ઘાટપર મુકયાં હતાં. વૃક્ષશાખા પર એક પક્ષી આ જોઇ રહ્યું હતું. તે હારને ખાવાનો પદાર્થ સમજી, ઝડપ મારી, તેને ચાંચમાં લઇ ઉડી ગયું. પછી તે એક જળાશયના તીર પર વૃક્ષની ડાળ પર બેઠું. થોડીવાર પછી પરીક્ષાન્તે તે પક્ષીને માલમ પડયું કે તે તો ખાદ્ય પદાર્થ નથી; તેથી તે કંઠહારને વૃક્ષની શાખા પર મુકી ચાલી ગયું. બીજો કોઈ માણુસ સ્નાન માટે તે જળાશય પર આવ્યો. જળમાં પ્રવેશ કરતાં હારનું પ્રતિબિમ્બ જોઈ તે ચોંકયો. તે હારને મેળવવા માટે તેણે પાણીમાં શોધ કરી. પાણી ડોળાઇ ગયું અને હાર દેખાતો બંધ થયો. તેણે ઘણી માથાકુટ કરી, પણ તે માણુસ તેને પ્રાપ્ત કરી શકયો નહિ. તે નિરાશ થઈ પાછો ઘેર ગયો. થોડીવાર પછી કોઇ બીજો માણુસ સ્નાનાર્થે ત્યાં આવી લાગ્યો. તેણે પણ પેલા માણુસની માફક જળમાં હારનું પ્રતિબિમ્બ જોયું. તે માણુસ બુદ્ધિમાન હતો. તેણે બારીક તપાસ કરી વિચાર કર્યો. વિચાર કરતાં તેને જણાયું કે હાર કંઈ જળની અંદર નથી. તેણે ઉપર નજર ફેરવી. તેને વૃક્ષની ડાળ પર

હાર જણાયો. તરત જ તે ઝાડ ઉપર ચઢયો અને અલ્પ શ્રમે તે મૂલ્યવાન હાર મેળવી શકયો."

આ વાતનો સાર બાબાએ સમજાવતાં કહ્યું કે એ હાર તે બીજું કંઈ નહિ પણ આપણામાં વસતો આનંદ. એ આનંદને પ્રાપ્ત કરવા માટે જગતનાં સર્વ પ્રાણીઓ આતુર હોય છે. એને પ્રાપ્ત કરવો એ કાંઇ કઠિન વ્યાપાર નથી. પ્રથમ વિચારપૂર્વક એ નિશ્ચિત કરી લેવું જોઇએ કે આનંદનું મૂળ-ઉત્સ કયાં છે? જો તેનું ઉગમસ્થાન નક્કી થાય તો આનંદને મેળવવો એ કઠિન કાર્ય નથી. બહારની માયિક વસ્તુમાં વાસ્તવિક આનંદ નથી. પ્રત્યેક મનુષ્યમાં આનંદનું ઉગમસ્થાન છુપાઇને રહેલું છે. આત્મા એ જ આનંદનું ખરૂં ઉગમસ્થાન છે. જો તે પ્રાપ્ત થાય તો જીવ પોતાના સ્વાર્થને ભુલી જઈ તે પરોપકારમાં સતત રત રહે અને નિત્યાનંદમાં મગ્ન રહે.

બાબાએ બોધ આપતાં સ્પષ્ટ જણાવ્યું હતું કે પ્રત્યેક મનુષ્યમાં-જીવમાં-આનંદનો ઉત્સ-ઉગમસ્થાન છે. તેને શોધવા માટે બીજે જવાની જરૂર નથી. શ્રી કૃષ્ણમૂર્તિએ એક સ્થળે કહ્યું છે કે:— "Kingdom of happiness is within you." સુખનું રાજ્ય તો તમારા અંતરમાં છે. મહાત્મા ઇસુ ખ્રિસ્તે પણ કહ્યું છે કે:—"Kingdom of Heaven is within you" સ્વર્ગનું રાજ્ય તો તમારા અંતરમાં વિદ્યમાન છે. જેઓએ એ રાજ્યનું સંધાન મેળવ્યું છે તે સર્વ જણ એક જ વાત કહે છે. મનને આત્મામાં એકાગ્ર કરવાનો અભ્યાસ કરો અને તેમ કરવાથી પ્રકૃત સુખનું સંધાન મેળવી શકશો. બાબાએ કહ્યું હતું કે:-

અંતર્મુખ વૃત્તિ વિના, હોય ન અંતઃ સુખ;
બાહ્યવૃત્તિસે જાત નહિ, અંતર મનકો દુઃખ.

જ્યારે વૃત્તિ અંતર્મુખ થાય ત્યારે તે અંતર્મુખ વૃત્તિ વિષે આત્માનું સ્વરૂપ જે આનંદ, તેનું પ્રતિબિમ્બ પડે છે. જેમાં પ્રતિબિમ્બ પડે એવો કોઇપણ પદાર્થ, પાણી, દર્પણ વગેરેમાં પ્રતિબિમ્બ પાડવા માટે બે સ્થિતિની આવશ્યકતા છે. એક તો સ્થિરતા અને બીજી નિર્મળતા. જો પાણી કિંવા જળ અતિશય હાલતી સ્થિતિમાં હોય તો તેમાં પ્રતિબિમ્બ દેખાય નહિ. તે જ પ્રમાણે ચંચળ અને મલિન, ઘોર અને મૂઢ, કિંવા રાજસી અને તામસી બુદ્ધિમાં આત્માના આનંદનું પ્રતિબિમ્બ પ્રતિત થાય નહિ. અગાઉ ૧૩૩૧ના બંગાબ્દના કાર્તિક મહિનામાં જ્યારે હું પુણ્યક્ષેત્ર કાશીમાં ફરતી હતી ત્યારે એક સાધિકા પોતાનું રચેલું ગીત ગાતી હતી. તે ગીત તે દિવસથી મારા અંતરમાં વસી ગયું છે. તે ગીત અહીં ઉધ્ધૃત કરૂં છું:

ગાન

કોણ છે એવો કે જેને, સુખની ઇચ્છા થાય ના,
સુખના પ્રકાશ પુંઠે,
સર્વ જણ દોડી ઉઠે;
સુખ જાય દૂર સરી કોઇથી ધરાય ના—કોણ. ૧

સુખની જો ઇચ્છા કરો,
બાહર ના શોધ કરો;
મૂળ તેનુ શોધ્યા વિના પ્રાપ્ત કદિ થાય ના—કોણ. ૨

નથી તે મુકુટમણિ,
નથી તે જ્યોત્સનાએ વળી;
અંતરમાં ખાણ જેની, બાહર વેચાય ના—કોણ. ૩

વાસના નિવૃત્ત કરી,
શોધો ના હૃદય પૂરી;
અંતરમાં ઉત્સ તેનું બહારથી પમાય ના—કોણ. ૪

અહંતાની સીમા નાની,
પ્રેમવતી ભાંગી કાઢી;
વિશ્વ છે તમારૂં કરો સર્વ પ્રતિ ચાહના—કોણ. ૫

પ્રેમરૂપી જેનું મૂળ,
ત્યાં વિકસે આનંદ ફુલ;
જરા, વ્યાધિ, મૃત્યુ, દાહે તે તરૂ સુકાય ના—કોણ. ૬

દ્વિતીય તરંગ

આગળ જણાવવામાં આવ્યું છે કે જે ઘરમાં અમે રહેતાં હતાં તે બંગલાનું નામ 'લાલ કોઠી' છે. તેની પશ્ચિમે પાસોપાસ (E. I. R.) ઇસ્ટ ઇંડિયન રેલ્વેની સડક છે. તેની પશ્ચિમે લગભગ ચાર માઇલ દૂર દેવગિરિ અથવા દિગરિયા નામનો પહાડ છે. ઘણા દિવસથી અમારી ઇચ્છા હતી કે એ પહાડ પર ફરી આવવું. સ્થાન નિર્જન છે અને હિંસ્ર જન્તુઓથી ભરપુર છે. ગાડી જવાને માટે રસ્તો પણ નથી. આવાં કારણોને લઇને અમે લાચાર હતાં; પરંતુ, જવાનું મન બહુ હતું. એ પહાડથી દૂર ફરવા જવાનું પણ મન હતું. એક દિવસ સ્હવારે યથોપયુક્ત માણસો લઇ પહાડ તરફ જવા માંડયું. આ નિર્જન રસ્તે, લગભગ એક માઇલ કાપ્યા પછી સ્હામે એક નાનો પહાડ જણાયો. દેવગિરિ તરફ ન જતાં અમે એ પહાડ પર ચઢવા માંડયું. આજ પહેલીજવાર એ પહાડ પર ગયાં એમ નહતું; પરંતુ, જ્યારે જ્યારે અમે જશિડિ આવતાં હતાં ત્યારે દેવગિરિ જતાં, અમે એ પહાડ ઉપર જતાં હતાં. સ્થાન જેવું નિર્જન છે તેવુંજ સુંદર છે. અસ્તુ. એ વાત આગળ ઉપર કહીશું.

આજ એ પહાડપર ચઢતાં વિસ્મય નયને જોયું કે એ પહાડના શિખર પરના સમતલ અને પ્રશસ્ત ભાગ પર એક કુટિર તૈયાર થઇ રહી છે. આ કુટિરમાં એકજ ઘર હતું. ફરતી ઇંટની દિવાલ હતી. છાપરા પર દેશી નળિયાં હતાં.

મકાન લગભગ તૈયાર થઈ ગયું હતું માત્ર સીમેન્ટનું કામ ચાલી રહ્યું હતું.

મનુષ્યસમાગમશૂન્ય આ પહાડપર કુટિર બંધાતી જોઈ અમને આશ્ચર્ય થયું. એવો કોણ સાહસિક પુરૂષ છે કે જે આ નિર્જન સ્થાનમાં આવીને રહેશે? તપાસ કરતાં માલમ પડયું કે કેટલાક મારવાડી ભક્તો કોઈ એક સાધુને માટે આ મકાન બંધાવે છે. મકાન બંધાવવામાં ક્ષતિ નથી, પરંતુ. સાધુ આ એકાંત સ્થાનમાં શી રીતે રહી શકશે? કારણ કે, આખરે આ સ્થાન તો લોકશૂન્ય છે. અવશ્ય સાધુ મહારાજ ઉચ્ચ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલા હોવા જોઇએ એમ મનમાં થઇ આવ્યું. સાથે એમ પણ થયું કે એવા મહાત્માનાં દર્શન કરી કૃતાર્થ થવું જોઇએ. આવા વિચાર કરતાં અમે ઘેર પાછાં ફર્યાં.

કેટલાક દિવસ મન વ્યસ્ત રહેવાથી તે બાગમાંની ઝુંપડી તરફ જવાયું નહિ અને સાધુબાબા સંબંધી કંઇ અનુસંધાન મેળવી શકાયું નહિ. એક દિવસે બાગમાંની ઝુંપડીમાં જઈ જોયું તો સાધુબાબા ત્યાં નથી. ઝુંપડી તો શૂન્ય છે. હું સ્તબ્ધ થઇ ત્યાં ને ત્યાં ઉભી રહી. એકાએક મનમાં એમ થઇ આવ્યું કે તે પહાડને માથે જે મકાન તૈયાર થાય છે તે કદાચ આપણા સાધુબાબા માટે તો નહિ હોય? મનમાં આવો વિચાર આવતાંની વાર તરત જ પહાડ તરફ જવા માંડયું. ઉપર જઇને જોઉં છું તો મારૂં અનુમાન સત્ય હતું. એ કુટિર જે તૈયાર થતી હતી તે સાધુબાબાને માટે જ. અને ત્યાં તેમને જોતાંની વાર મને અતિશય આનંદ થયો. મેં પ્રણામ કરી તેમને નિવેદન કર્યું કે " હું બાગની ઝુંપડીમાં જઇ ત્યાં તપાસ કરી અહીં આવી છું." બાબાએ અતિ આદરથી અભ્યર્થના કરી બેસવાને માટે આસન આપ્યું.

બાબાના મુખ ઉપર હંમેશની મૃદુ હાસ્યછટા ખેલી રહી હતી. મનની નિરવચ્છિન્ન શાન્તિ અને પરિપૂર્ણ આનંદ ન હોય તો તેવું હાસ્ય કોઇના ચહેરા પર સ્ફુરે નહિ; તે સમજાવવાની આવશ્યક્તા નથી.

મેં બાબાને પૂછયું, "શા માટે આપે આ જનશૂન્ય સ્થાનમાં રહેવા વિચાર કર્યો છે?" બાબાએ જવાબ આપ્યો કે,–"માણસોમાં વસવું પસંદ નથી–નિર્જન સ્થાનજ વિશેષ પસંદ છે. જો કે થોડો સમય થયાં લોકસમાગમમાં રહેવું પડે છે એ જુદી વાત છે." હું હિંદી ભાષા સમજી શકું છું પણ બોલી શકતી નથી. સાધુબાબા બંગાળી સમજે છે પણ બોલી શકતા નથી. મને એમ થયું કે તેઓશ્રી બંગાળી પુસ્તક વાંચી શકતા હોવા જોઇએ. મેં એમને ત્યાં એક બંગાળી પુસ્તક જોયું હતું. તે પુસ્તકનું નામ—મહાત્મા તુલસીદાસ—એ પુસ્તક શ્રીયુત સચીશચંદ્ર ચટ્ટોપાધ્યાયનું રચેલું છે. સચીશબાબુ સાથે મારો પરિચય ન હતો. શ્રી બાબાના જ આશ્રમમાં પાછળથી તેમનો પરિચય થયેલ. તેમની પાસેથી સાંભળ્યું કે જ્યારે બાબા જગન્નાથ-પુરીમાં રહેતા હતા ત્યારે માત્ર એક દિવસમાં તેમણે બંગાળી વર્ણપરિચય (બંગાળી ભાષા શીખવાનું પહેલું પુસ્તક) એક દિવસમાં પૂરું કર્યું હતું અને સાત દિવસમાં "જીવની સંગ્રહ" નામનું બંગાળી પુસ્તક પુરૂં વાંચી નાખ્યું હતું. આવી પ્રતિભા ન હોય તો સાધના કરી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવી એ કાંઈ રમત નથી.

તે વાત રહેવા દઇએ. એ દિવસે હું જોઉં છું તો બાબા તે ઠંડા સીમેન્ટની જમીન પર બેસી પ્રફુલ્લ વદને એક પુસ્તક વાંચી રહ્યા છે. અંગપર માત્ર સૂતરાઉ પાતળી કફની

છે. પશ્ચિમ તરફથી તુષારશીતલ પ્રખર વાયુ વાય છે. મેં પોતે શરીર પર એક જામા પર બીજો પશમી ગરમ જામો ચઢાવ્યો છે; છતાં ઠંડીથી કાંપું છું, અને સાધુબાબા આવી દુરંત ઠંડીમાં એક સાધારણ કપડું અંગ પર નાખી પ્રફુલ્લ વદને બેઠા છે.

મને પાછળથી માલમ પડયું કે કેટલાક રોગનાં ઔષધ પણ બાબા જાણે છે. ઝાડપાલામાંથી ઔષધ તૈયાર કરી તે રોગીઓને આપે છે. જો કોઇ ઉપકારવશ પૈસા આપવા ઇચ્છે છે તો બાબા તે લેતા નથી. તેઓ કહે છે-'જેને દ્રવ્યની જરૂર હોય તેને તે આપો.' જો કોઈ પ્રણામ કરી કંઇ દ્રવ્ય ભેટ મુકે તો તેઓ કહે છે કે, 'હું તો આ નિર્જન પહાડપર રહું છું. મારે પૈસાની શી જરૂર છે?' પરંતુ જો કોઈ તેમની આગળ દુધ કિંવા ફળ ભેટ મુકે તો તેઓ તેનો ખૂશીથી સ્વીકાર કરી થોડો ભાગ ગ્રહણ કરી બાકીનો સર્વ એકત્રિત થયેલી ભક્તમંડળીમાં વહેંચી નાંખવા આજ્ઞા કરે છે.

બીજે દિવસે ફરીથી બાબાનાં દર્શન કરવા ગઈ. બાબાએ તે દિવસે અમને રાણી મદાલસાની વાર્તા કહી સંભળાવી. રાણી મદાલસા અતિ ધર્મશીલા અને તત્ત્વદર્શનને સમજનારી સ્ત્રી હતી. તે ગંધર્વ વિશ્વાવસુની કન્યા હતી. ચંદ્રવંશી રાજા ઋતધ્વજ તેનો સ્વામી હતો. આ દંપતીને પેટે સુપ્રસિદ્ધ અલર્કનો જન્મ થયો હતો. અલર્ક સહુથી ન્હાનો હતો. તેને તેનાથી મોટા બે ત્રણ ભાઇ હતા. મદાલસાએ તેમને બાલ્યકાળમાંજ એવું તત્ત્વજ્ઞાનનું શિક્ષણ આપ્યું હતું કે યૌવનમાં પગ મુકતાં ન મુકતાં તેમને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો હતો અને તેઓ સર્વ એક પછી એક સંસારનો ત્યાગ કરી તપશ્ચર્યા કરવા કાજે અરણ્યવાસી થયા હતા. જ્યારે અલર્કનો જન્મ થયો ત્યારે રાજાએ રાણી મદાલસાને કહ્યું કેઃ—" રાણી, આ

પુત્ર મને આપી દો. જો તમે તેમ નહિ કરો તો રાજગાદી નિર્વંશ થશે. કૃપા કરી આ પુત્રને તત્ત્વજ્ઞાન શીખવતાં ના." મદાલસાએ તે વાતનો સ્વીકાર કર્યો.

દિવસે દિવસે કુમાર મોટો થવા લાગ્યો. રાજા તેને પોતાની ઇચ્છાનુમત શિક્ષણ આપવા લાગ્યો. એમ કરતાં અલર્ક વિદ્યામાં, રાજકાર્યમાં, અસ્ત્રશસ્ત્રની પરિચાલનામાં, નિપુણ થતો ગયો. બાદ એક દિવસે મદાલસાએ અલર્કને બોલાવ્યો. તેને એક કવચ (માદળિયું) આપી કહ્યું, "બેટા, તું આને તારા હાથપર બાંધી રાખજે. તેને ખોલીને જોતો ના. જ્યારે કોઈ ભારે આપત્તિ આવી પડે અને તેનું નિવારણ કરવા તું અસમર્થ નીવડે ત્યારે તેને ઉઘાડી જોજે. એમાં તીવ્ર દુઃખ-નિવારણની મહૌષધિ રાખી છે." અલર્કે તે માદળિયાને લઈ સંભાળપૂર્વક હાથપર ધારણ કર્યું.

સમયને જતાં વાર લાગતી નથી. કેટલોક સમય વ્યતીત થયા પછી રાજારાણીએ આલોકનો ત્યાગ કર્યો. અલર્ક રાજ્યસિંહાસન પર આરુઢ થઇ રાજ્યની દેખરેખ કરવા લાગ્યો. નિરવછિન્ન સુખમાં તે દિવસો વીતાડવા લાગ્યો. સમય જતાં તેને પુત્રને ત્યાં પુત્ર થયા. રાજકારભારમાં, સંસારના ઝઘડામાં તે ભગવાનને ભુલી ગયો. ધન, જોબન, સંસાર અનિત્ય છે, એ વાત તે સદાને માટે વિસરી ગયો.

રાણી મદાલસાએ દેહત્યાગ કર્યો તે પૂર્વે તેણે અલર્કના મોટા ભાઈઓને એક સંદેશો મોકલ્યો હતો. તેમાં તેમને આદેશ કર્યો હતો કે જ્યારે અલર્કને પુત્ર થાય અને તે પુત્ર રાજકાર્યની ધુરા સંભાળવા યોગ્ય થાય, ત્યારે તેમણે અલર્કનું મન સંસારમાંથી ફેરવવા માટે તેને વૈરાગ્યનો ઉપદેશ આપવો. જો અલર્ક સહેલાઇથી સંસારની પ્રપંચજાળમાંથી

તેનું મન ફેરવી ન શકે તો તેને યુક્તિપ્રયુક્તિથી વૈરાગ્યપ્રતિ વાળવો. આમ કરવાનું કારણ એ હતું કે અલર્કને બાલ્ય-કાળમાં તત્ત્વજ્ઞાનનું શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું ન હતું. પોતાની માતાની આજ્ઞા આ પુત્રો વિસર્યા ન હતા. તેમણે જોયુ કે અલર્ક તો પુત્ર–પૌત્રપરિવૃત્ત આ સંસારમાં મગ્ન છે, ત્યારે તેઓ પોતાની જન્મભૂમિમાં પાછા ફર્યા અને અલર્કને મળ્યા. અલર્કને તેમણે સંસારનું અસારત્વ સમજાવવા યત્ન કર્યો, પણ અલર્ક સંસારનો ત્યાગ કરી વૈરાગ્ય ગ્રહણ કરવા તૈયાર થયો નહિ. તેને તો સંસારમાં આનંદ લાગતો હતો.

જ્યારે જોયું કે પોતાનો નાનો ભાઇ તેમની વાત માનતો નથી ત્યારે તેમણે અન્ય ઉપાયથી તેને શુદ્ધિમાં લાવવાનો વિચાર કર્યો. તેઓ બીજા રાજાઓને મળ્યા અને તેમની મદદથી એક મોટું સૈન્ય તૈયાર કર્યું. તે સૈન્ય લઇ અલર્કની રાજધાની પર ચઢાઇ કરી. અલર્કે ભય પામી પોતાના મંત્રી અને સેનાધ્યક્ષની સલાહ લીધી. તેમણે જયની આશા બતાવી નહિ. આથી અલર્કને વધારે ભય થયો અને આક્રમણ કરનારને શરણાગત થવું કે નહિ તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો. વિચાર કરતાં તેને તેની માતાએ આપેલા કવચનું સ્મરણ થયું. તેને લાગ્યું કે આથી તે બીજી ભયંકર આપત્તિ શી હોઇ શકે! પોતાનું જીવન, પુત્રપૌત્રાદિનું જીવન, રાજ્ય, ધનવૈભવ સર્વ આફતમાં છે. ખરેખર દેવી સ્વરૂપા માતાને આ ભાવિ આપત્તિનું ભાન થયું હોવું જોઇએ. તેણે કવચ ઉઘાડીને જોયું તો તેમાં માત્ર એક જ શ્લોક લખેલો હતો. તેણે તે વાંચ્યો:—

शुद्धोऽसि बुद्धोऽसि निरञ्जनोऽसि
संसारमाया परिवर्जितोऽसि ।

સંસારસ્વપ્નં ત્યજ મોહ નિદ્રાં
મદાલસા વાક્ય મુવાચ પુત્રમ ॥

આ શ્લોક વાંચતાની વાર અલર્કના મનના ભાવ પલટાયા. તે શાંત ચિત્તે ક્ષણકાળ વિચાર કરવા લાગ્યો. તે ખરી વસ્તુસ્થિતિ સમજ્યો. તેને યથાર્થ જ્ઞાન થયું કે હું શુદ્ધ છું, બુદ્ધ છું, નિરંજન છું. સાથે એ પણ સમજી શક્યો કે વિષય સંપત્તિ અને સંસાર સ્વપ્નવત્ છે. આ જાગૃતિ આવતાંની વાર તેણે રાજપાટ છોડી દીધું. વૈરાગ્ય ગ્રહણ કરી તેણે અરણ્યમાં જઇ કઠોર તપશ્ચર્યાનો આરંભ કર્યો. યથાસમયે તેને સિદ્ધિનો લાભ થયો અને આ જગતમાં એક મહાન તપસ્વી તરીકે તેની ખ્યાતિ થઈ.

આપણે સંસારના જીવો આયુષ્ય વૃથા ગુમાવીએ છીએ તે સમજાવવા માટે બાબાએ એક બીજું દૃષ્ટાંત આપ્યું હતું:—

એક રાજા હતો. તેને શત્રુનો ભય એટલો બધો હતો કે તે રાત દહાડો અસ્ત્રશસ્ત્રથી સજ્જિત થઇને રહેતો હતો. એક દિવસે એ રાજા જ્યારે પોતાના મહેલના એક કક્ષમાં પલંગપર સુતો હતો ત્યારે તેને એક સ્વપ્ન આવ્યું. તે ભયંકર સ્વપ્નમાં તેણે જોયું કે એક ક્રુદ્ધ વાઘણ અને તેનાં પાંચ બચ્ચાં, તેના પર હુમલો કરવા દોડે છે. તે બ્હીકનો માર્યો નાસવા લાગ્યો. વાઘણે પણ બચ્ચાં સાથે તેની પુંઠ પકડી. અરણ્યમાં ભાગતાં ભાગતાં તે રાજાએ વૃક્ષ દીઠું અને તે તેના પર ચઢી ગયો. તે વાઘણ પણ બચ્ચાં સાથે તે ઝાડ નીચે આવી ગર્જના કરવા લાગી. રાજા જે ડાળ પર હતો ત્યાંથી ઉપર નજર કરી તો એક ભયંકર વિષધર નાગ તેના પર તાકીને જોઈ રહ્યો છે. વૃક્ષના મૂળ આગળ બે ભીમકાય ઉંદર છે. એક કાળો ઉંદર છે અને એક શ્વેત છે.

આ બન્ને ઉંદરો વૃક્ષનું મૂળ કાતરી રહ્યા છે. ડાળની નીચે જુએ તો ભયંકર ઉંડો કૂવો છે. આ સ્થિતિમાં તેણે ઉંચું જોયું તો ઉપરની એક શાખા પર મધપુડો છે. એ મધપુડામાંથી મધનાં ટીપાં પડે છે. રાજાએ મ્હોં પહોળું કરી એક મધનું બિંદુ ઝીલ્યું. જોયું કે તે અતિ મિષ્ટ લાગે છે. ફરીથી તેણે મ્હોં ઉઘાડી મધનું બીજું બિંદુ ગ્રહણ કર્યું. તે રાજા ભૂલી ગયો કે ઝાડની નીચે પેલી વાઘણ બચ્ચાં સાથે ફાંફરડી ખાવાને તૈયાર છે. ઉપરથી તે વિષધર સર્પ દંશ દેવાની તક જોઈ રહ્યો છે: પેલા મુષકો નિરંતર વૃક્ષમૂળને કાપી રહ્યા છે. છતાં તે મધનાં બિંદુની લાલચમાં એવો લપટાઇ ગયો કે તેને આ સર્વનું ભાન રહ્યું નહિ. એમ સમય જતાં વૃક્ષનાં મૂળ કપાઇ જતાં તે ઝાડ તુટી પડ્યું અને રાજા તે અંધાર કૂપમાં પડયો. પડતાંની વાર તેણે એક કારમી ચીસ પાડી. તે વખતે તેના સ્વપ્નનો ભંગ થયો.

આ દૃષ્ટાંત પરથી બાબાએ સમજાવ્યું કે આપણે બાહ્ય શત્રુઓની સાથે સંગ્રામ કરવા સદૈવ તત્પર રહીએ છીએ; પરંતુ, આપણા અંતરમાં જે પંચરિપુ રહેલા છે અને જે આયુને ક્ષત-વિક્ષત કરે છે તેની દરકાર સુદ્ધાં આપણે કરતા નથી. સંસારરૂપી વૃક્ષ પર ચઢી કોઈવાર એક મધના બિંદુ માટે અર્થાત્ કે સુખરૂપી મધુબિંદુ મેળવવામાં એટલા તલ્લીન બની જઇએ છીએ કે માથા પર મૃત્યુરૂપી ભીષણ સર્પ ફુત્કાર કરી રહ્યો છે અને દિવસ અને રાત્રીરૂપી બે ઉંદરો આયુષ્યને કાતરી રહ્યા છે, મહાકાળરૂપી કૂપ નીચે જ છે અને તેમાં પડી જવાશે તેની ભીતિનું પણ ભાન રહેતું નથી. આ બધું એક મધ-બિંદુની લોલુપતામાં મગ્ન રહેવાનું પરિણામ છે અને તે પરિણામ વિઘાતક છે એ વિસરી જઇએ છીએ.

તૃતીય તરંગ

જે પહાડ ઉપર બાબાનો આશ્રમ નિર્માણ થયો છે, તે પહાડનું નામ તેમણે ' કૈલાસ ' રાખ્યું છે. કૈલાસ એવું નામ શા માટે રાખ્યું તે સમજવું મુશ્કેલ નથી. પ્રત્યેક જીવ વાસ્તવિક રીતે તો શિવ જ છે. વસ્તુતઃ આત્મા પરમાત્માથી ભિન્ન નથી. માયાને લઇને જે ભેદ દેખાય છે, તે દૂર કરો તો સચરાચર બ્રહ્મ સિવાય કંઈ જ નથી. સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં સચરાચર તેનો વાસ છે. કોઈપણ પદાર્થ, દ્રશ્યમાન વસ્તુ પરમાત્માથી વિભિન્ન નથી. આ તત્ત્વ સમજાવવા માટે તેમણે એક વખત કહ્યું હતું કે ગંગામાંથી આપણે જે જળ લઇ આવી માટલામાં કે કમંડલમાં રાખીએ તે ગંગાજળ સિવાય બીજું કંઇ નથી. પ્રવાહિની ગંગા અને પાત્રમાં રાખેલા તેના જળમાં ભેદ નથી. પાત્રમાં પણ ગંગા જ છે. ફરક માત્ર એટલો છે કે પ્રવાહરૂપે વહેતી ગંગામાં રત્ન, જહાજ વગેરે છે. પરંતુ પાત્રમાં જે ગંગા રાખી છે, તેમાં એ કંઇ નથી. આધારરૂપી પાત્રને ભાગી નાખો એટલે કમંડળમાંનું જળ ગંગાના સ્રોતમાં મળી જશે. જે કંઇ વ્યવધાન છે તે પાત્રને લઇને છે. અહંતા—મારાપણારૂપી ઘટને ભાગી નાખો એટલે બધું એકાકાર થઈ જશે. એક દિવસે મારા પૂજ્યપાદ મહારાજ શ્રીશ્રી બાલાનંદજીએ કહ્યું હતું કેઃ- ભગવાનના કાર્યમાં આત્મોત્સર્ગ કરો. તન, મન, ધન સર્વ તેને અર્પણ

કરો. ત્યારે જ અહંપણું નષ્ટ થશે. શ્રી શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ દેવે પણ કહ્યું છે કેઃ– "આપણે મર્યા એટલે જંજાળ ગણુ મરી."

ચાલો હવે કૈલાસની વાત કરીએ. કૈલાસ પહાડ અતિ ઉત્તમ સ્થાનમાં આવેલ છે. ચોમેર વિસ્તીર્ણ ખુલ્લો પ્રદેશ છે. નિકટમાં વસતિનો અભાવ છે. પૂર્વ તરફ દૂર રેલ્વેની સડક છે. તેનાથી દૂર પૂર્વમાં તપોવન, ત્રિકુટ વગેરે મોટા પહાડ માથાં કાઢી ઉભા છે. દક્ષિણમાં પણ દૂર દૂર કેટલાક પહાડ છે. તેની પાછળ ઝાંખી દેખાતી પારસનાથની પર્વત-શ્રેણિ છે. પશ્ચિમ તરફ સઘન વૃક્ષાચ્છાદિત દિગરિયા કિંવા દેવગિરિ ઉભો છે. ઉત્તર તરફ દૂર ઉન્મુક્ત ચક્રબાલની પહાડશ્રેણી છે. આવા સુરમણીય દૃશ્ય મધ્યે કૈલાસ શિખરે શ્રી કૈલાસપતિ સ્વયં વિરાજે છે.

પહેલાં કૈલાસપતિના આશ્રમમાં રસોડું નહતું. પહાડપરની ખુલી જગામાં રસોઈ બનાવવામાં આવતી હતી. જે દિવસે વાયુનું પ્રચંડ જોર હોય તે દિવસે રસોઈ બંધ રહેતી અને તે દિવસે બાબા આહાર પણ કરતા નહિ. તેઓ ઉપવાસી છે એ કોઇના જાણવામાં આવતું નહિ. તેમના સદોદિત પ્રસન્ન વદન પર કોઇ પણ પ્રકારનું પરિવર્તન કોઇના જોવામાં આવતું નહિ. કોઈ પણ કારણસર તેમના ચહેરાપર કોઇ પણ જાતનો ફેરફાર, વિરક્તિ કે ક્રોધ કદિ પણ મેં જોયો નથી. તે હમેશની પ્રસન્નવૃત્તિ અને સંતોષ સર્વ અવસ્થામાં તેમના વદનપર વિરાજી રહે છે. અનશન કે રોગગ્રસ્ત અવસ્થામાં તેઓ કદિ કાતર થતા નથી. હરકોઈ સ્થિતિમાં તેઓ સંતોષથી રહે છે અને પ્રસન્નવદને કહે છે કે 'પરમાત્માની ઇચ્છા વા લીલા!'

તૃતીય તરંગ

જે પહાડ ઉપર બાબાનો આશ્રમ નિર્માણ થયો છે, તે પહાડનું નામ તેમણે 'કૈલાસ' રાખ્યું છે. કૈલાસ એવું નામ શા માટે રાખ્યું તે સમજવું મુશ્કેલ નથી. પ્રત્યેક જીવ વાસ્તવિક રીતે તો શિવ જ છે. વસ્તુતઃ આત્મા પરમાત્માથી ભિન્ન નથી. માયાને લઇને જે ભેદ દેખાય છે, તે દૂર કરો તો સચરાચર બ્રહ્મ સિવાય કંઇ જ નથી. સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં સચરાચર તેનો વાસ છે. કોઈપણ પદાર્થ, દ્રશ્યમાન વસ્તુ પરમાત્માથી વિભિન્ન નથી. આ તત્ત્વ સમજાવવા માટે તેમણે એક વખત કહ્યું હતું કે ગંગામાંથી આપણે જે જળ લઇ આવી માટલામાં કે કમંડલમાં રાખીએ તે ગંગાજળ સિવાય બીજું કંઇ નથી. પ્રવાહિની ગંગા અને પાત્રમાં રાખેલા તેના જળમાં ભેદ નથી. પાત્રમાં પણ ગંગા જ છે. ફરક માત્ર એટલો છે કે પ્રવાહરૂપે વહેતી ગંગામાં રત્ન, જહાજ વગેરે છે. પરંતુ પાત્રમાં જે ગંગા રાખી છે, તેમાં એ કંઇ નથી. આધારરૂપી પાત્રને ભાગી નાખો એટલે કમંડળમાંનું જળ ગંગાના સ્રોતમાં મળી જશે. જે કંઇ વ્યવધાન છે તે પાત્રને લઇને છે. અહંતા—મારાપણારૂપી ઘટને ભાગી નાખો એટલે બધું એકાકાર થઈ જશે. એક દિવસે મારા પૂજ્યપાદ મહારાજ શ્રીશ્રી બાલાનંદજીએ કહ્યું હતું કેઃ— ભગવાનના કાર્યમાં આત્મોત્સર્ગ કરો. તન, મન, ધન સર્વ તેને અર્પણ

કરો. ત્યારે જ અહંપણું નષ્ટ થશે. શ્રી શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ દેવે પણ કહ્યું છે કેઃ– "આપણે મર્યા એટલે જંજાળ નણુ મરી."

ચાલો હવે કૈલાસની વાત કરીએ. કૈલાસ પહાડ અતિ ઉત્તમ સ્થાનમાં આવેલ છે. ચોમેર વિસ્તીર્ણ ખુલ્લો પ્રદેશ છે. નિકટમાં વસતિનો અભાવ છે. પૂર્વ તરફ દૂર રેલ્વેની સડક છે. તેનાથી દૂર પૂર્વમાં તપોવન, ત્રિકુટ વગેરે મોટા પહાડ માથાં કાઢી ઉભા છે. દક્ષિણમાં પણ દૂર દૂર કેટલાક પહાડ છે. તેની પાછળ ઝાંખી દેખાતી પારસનાથની પર્વત-શ્રેણિ છે. પશ્ચિમ તરફ સઘન વૃક્ષાચ્છાદિત દિગરિયા કિંવા દેવગિરિ ઉભો છે. ઉત્તર તરફ દૂર ઉન્મુક્ત ચક્રબાલની પહાડશ્રેણી છે. આવા સુરમણીય દૃશ્ય મધ્યે કૈલાસ શિખરે શ્રી કૈલાસપતિ સ્વયં વિરાજે છે.

પહેલાં કૈલાસપતિના આશ્રમમાં રસોડું નહતું. પહાડપરની ખુલ્લી જગામાં રસોઈ બનાવવામાં આવતી હતી. જે દિવસે વાયુનું પ્રચંડ જોર હોય તે દિવસે રસોઈ બંધ રહેતી અને તે દિવસે બાબા આહાર પણ કરતા નહિ. તેઓ ઉપવાસી છે એ કોઇના જાણવામાં આવતું નહિ. તેમના સદોદિત પ્રસન્ન વદન પર કોઇ પણ પ્રકારનું પરિવર્તન કોઇના જોવામાં આવતું નહિ. કોઈ પણ કારણસર તેમના ચહેરાપર કોઇ પણ જાતનો ફેરફાર, વિરક્તિ કે ક્રોધ કદિ પણ મેં જોયો નથી. તે હમેશની પ્રસન્નવૃત્તિ અને સંતોષ સર્વ અવસ્થામાં તેમના વદનપર વિરાજી રહે છે. અનશન કે રોગગ્રસ્ત અવસ્થામાં તેઓ કદિ કાતર થતા નથી. હરકોઈ સ્થિતિમાં તેઓ સંતોષથી રહે છે અને પ્રસન્નવદને કહે છે કે 'પરમાત્માની ઇચ્છા વા લીલા!'

એ પરમાત્માની ઇચ્છાથી આજે હજારો ભક્તો બાબાની સેવા માટે વ્યાકુળ છે. કોઇએ તેમને સમુચ્ચ આશ્રમ નિર્માણ કરી આપ્યો છે. કોઇએ આશ્રમને ઉપયોગી સામાન મોકલી તેને સજાવ્યો છેઃ કોઇએ કૂવો ખોદાવી આપી પાણીનું કષ્ટ દૂર કર્યું છેઃ કોઇએ રસોડું બનાવી આપી અક્ષય પુણ્ય પ્રાપ્ત કર્યું છે. બાબા તો પોતે નિર્વિકાર છે. તેમને મન ઝુંપડી અને મહેલ બંને સરખાં છે. કોઇ સેવા માટે કંઈ આપવા ઇચ્છે તો બાબા તેને વિમુખ કરતા નથી. જો તેમ કરે તો ભક્તના હૃદયને દુઃખ થાય. તેઓ કોઇને પણ કષ્ટ આપવા ઇચ્છતા નથી. જે મહાપુરૂષ પ્રત્યેક વ્યક્તિમાં પરમાત્માને જુએ છે તેના હાથે કોઇના પણ પ્રાણને વ્યથા પહોંચે એવું કામ થાય ખરૂં ? કદાપિ નહિ.

ખરૂં કહીએ તો તેઓ દરેક વ્યક્તિના દયાળુ પિતા છે. આ પહાડપર પહેલાં બાબા એકલા રહેતા હતા. હવે બાબાના ભક્તજનો સેવા અને દર્શન અર્થે આવે છે. તેઓ અલ્પ સ્વલ્પ સેવા કરી પોતાને ધન્ય લેખે છે. જ્યારે બાબા આ પહાડ પર એકલા રહેતા હતા અને આશ્રમ નહતો ત્યારે સ્થાનાભાવને લીધે સંધ્યાકાળે પાસેના કોઈ ગામમાં જઈ આશ્રય લેતા હતા. રાતે એક વાગે જ્યારે ડાક ગાડી જશિડિ વટાવી મહા ગર્જના કરતી કલકત્તા તરફ છુટતી, ત્યારે બાબા શય્યાત્યાગ કરી ઉઠતા અને ઠંડી કે વર્ષા, નિર્જનતા કે અંધકાર, વાઘની ગર્જના કે સર્પના ફુત્કારની પરવા કર્યા વગર પહાડના પાદ મૂળે એક ઝરાના તુષારશીતલ પાણીમાં સ્નાનાદિ સમાપન કરી, કૈલાસ પર આવી એક ખુલ્લા શિલાખંડ પર બેસી રાત્રિ વ્યતીત કરતા હતા. બહુ દિવસ સુધીનો તેમનો આ અભ્યાસ હતો અને જ્યારે બાબાનો આશ્રમ તૈયાર થયો અને તે આશ્રમમાં ભક્તજનો અને

સાધુઓ રહેવા લાગ્યા ત્યારે પણ તે અભ્યાસ જારી હતો; હવે તે નથી. બાબાનો દેહ હવે જરાગ્રસ્ત થયો છે. સાધનનું પ્રયોજન હવે રહ્યું નથી. અધુના તેમનું મન સતત આત્મચિંતનમાં મગ્ન હોય છે. પરમાત્માના ધ્યાનમાં તલ્લીન હોય છે. તપસ્યાની હવે આવશ્યકતા રહી નથી. બાબાએ એક દિવસે મને સમજાવ્યું હતું, કે મનને કાબુમાં લેવા માટે જોર ન કરવું, પણ પ્રેમથી તેને કાબુમાં લેવું. ખુલ્લા પ્રદેશમાં બકરૂં કે ઢોર નાસી જાય ત્યારે લાકડી લઇ તેની પાછળ પડવાથી તે પકડાતું નથી; પરંતુ, ઘાસ પાણી કે ખાવાનું બતાવી તેને અતિ સ્હેલાઇથી પકડી શકાય છે. મનનું પણ તેમજ સમજવું.

તેમણે એક વખત મને સમજાવ્યું હતું કે–પરમાત્મા ઉજ્જવલ દીપકની માફક આપણામાં રહે છે. એક ઓરડામાં દીપક ઝળહળ પ્રકાશી રહ્યો છે. કેટલાંક માણસો ત્યાં એકઠાં થઇ આમોદ પ્રમોદ કરી રહ્યાં છે. થોડીવાર પછી તે માણસો ત્યાંથી ચાલી જાય તો પણ દીપક તો પૂર્વવત્ પ્રકાશ આપી રહેલ છે; તેને કંઇ વિકાર નથી. તે પ્રમાણે સુખ દુઃખ વગેરેના અભિનયમાં પણ આત્મા નિર્વિકાર રહે છે–તેને તેમાંનું કંઇ સ્પર્શ કરતું નથી. ગગન સદૃશ આત્મા પણ ભાવાતીત છે. શ્રીકૃષ્ણે ગીતાના તેરમા અધ્યાયમાં આ વાત સમજાવી છે.

કોઇ એક દિવસે ફરીથી હું બાબાનાં દર્શન કરવા ગઇ હતી. પંચેન્દ્રિયો આપણા મનમાં વિષમય ફળ પેદા કરે તે તેમણે એક સુંદર દૃષ્ટાંત આપી સમજાવ્યું હતું. પતંગ, કુરંગ, માતંગ, ભૃંગ અને મીન પ્રત્યેક, એક ઇન્દ્રિયને વશ થઇ પરિણામે મૃત્યુને આમંત્રે છે. ચક્ષુના લોભથી

પતંગ પ્રાણ ગુમાવે છે. કર્ણેન્દ્રિયથી કુરંગ પારધીની જાળમાં સપડાય છે. એ જ પ્રમાણે સ્પર્શેન્દ્રિયથી હસ્તી, ઘ્રાણેન્દ્રિયથી ભૃંગ, રસના લોભથી મીન પ્રાણ ગુમાવે છે. કોઇ પ્રજ્વલ અગ્નિમાં ઝંપલાવે છેઃ કોઇ બંસીધ્વનિના મોહથી પાશબદ્ધ થાય છેઃ કોઇ સ્ત્રીના અંગના સ્પર્શના લોભે જાળમાં ફસાય છેઃ કોઇ રસનાના લોભથી અંકોડીમાં જકડાઈ પ્રાણહાનિ વ્હોરી લે છે. જીવને મૃત્યુપંથે ઘસડી જવા માટે એક જ ઇંદ્રિય બસ છે તો પછી જેને પંચેન્દ્રિયો સતત ખેંચતાણ કરી રહી છે તેનું શું પરિણામ આવે? ભગવાને મનુષ્યને વિચારશકિત અને સંયમ પ્રદાન કર્યાં છે. જો આ શક્તિનો આપણે ઉપયોગ ન કરીએ તો આપણો ધ્વંસ અનિવાર્ય છે.

ફરીથી બીજે દિવસે બપોરે હું બાબા પાસે ગઇ. એમ તો મારૂં જવું આવવું થતું હતું. પરંતુ બાબાએ કોઈ દહાડો 'હું કોણ છું' તે સુધ્ધાં પુછ્યું નથી; હું જે કંઈ પુછું તેનો ઉત્તર તે ખુશીથી આપે. પરંતુ સ્હામો તે કોઇ દહાડો પ્રશ્ન કરે નહિ. તે દિવસે બાબા પ્રાંગણમાં બેસી એક પુસ્તક વાંચતા હતા. ઘણું કરીને તે 'પંચદશી' હતું. અતિ આદરથી બાબાએ મને બેસવાનું કહ્યું. વાતો કરતાં જોયું કે આકાશ કાળાં વાદળાંથી છવાઈ ગયું છે. થોડી વારમાં વરસાદ પડવો શરૂ થયો. પહાડ-પર્વત દેખાતા અદૃશ્ય થઇ ગયા. એકાએક અંધકાર થઈ આવ્યો અને આકાશ અને પૃથ્વીમાં તે છવાઇ ગયો. મને મનમાં ભીતિ પેદા થઇ. ઘેર જવાને માટે મન વ્યાકુળ થયું. વરસાદ ઓછો થયો ત્યારે ઘેર પાછી જવા નીકળી; પણ એમને એમ નહિ. બાબાની એકની એક છત્રી અને એકનું એક ફાનસ હતું તે લઇને. બાબાને એકલા અન્ધારામાં રાખી ફાનસ લેવા મેં ના પાડી; પરંતુ જ્યારે

બાબાએ ફરી ફરીને મને કહ્યું કે અંધકારમાં રહેવાનો મને અભ્યાસ છે, ત્યારે હું તે લેવા સમ્મત થયો. થોડે દૂર જતાં ન જતાં મને મારા માણસોનો મેળાપ થયો. તેમની સાથે બાબાનો સામાન મેં તરત પાછો મોકલાવી દીધો.

બાબાએ કહ્યું હતું કે અંધકારમાં રહેવાનો મને અભ્યાસ છે. એ સાંભળી મને શ્રી. * ગોરાંગદેવની વાતનું સ્મરણ થયું. તેમણે કહ્યું છે કેઃ—

हृदाकाशे चिदानन्दो मुदा भाति निरन्तरम् ।
उदयास्तं न पश्यामि कथं सन्ध्या हुपास्यते ॥

જેના હૃદયાકાશમાં જ્યોતિ નિરંતર પ્રકટી રહેલી છે તેને બહારના પ્રકાશની શી જરૂર છે?

બીજે દિવસે કૈલાસ જવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો. બાબાએ તે દિવસે મને એક વાત સંભળાવી. એક રાજા હતો અને તે ઘણો ધર્મપરાયણ અને નિરભિમાની હતો. તેને એક યજ્ઞ કરવાની ઇચ્છા થઈ. આ કાર્યને માટે તેણે ઘણા માણસોને આમંત્રણ મોકલ્યાં. અતિથિઓ જ્યારે સભામાં આવી બેઠા ત્યારે તેણે તેમની પાસેથી સાંભળ્યું કે તેની રાજધાનીની પાસે એક સાધુ રહે છે તેને નિમંત્રણ થયું નથી. આ સાંભળતાંની વાર રાજાએ પોતાના મંત્રીને તે સાધુને તેડી લાવવા મોકલ્યો. મંત્રીએ હાથ જોડી સાધુને આમંત્રણ આપી આવવા માટે પ્રાર્થના કરી; પરંતુ, સાધુ આવવા માટે રાજી થયા નહિ. મંત્રીએ બહુ અનુરોધ કર્યો ત્યારે સાધુએ કહ્યું

*———

શ્રી. ચૈતન્ય, બંગાળામાં વૈષ્ણવ સંપ્રદાય પ્રધાન પ્રવર્તક; આગળ ફુટનોટ જુઓ

કે, " જો રાજા તેના યજ્ઞનું ફળ મને આપવાને સંમત થાય તો હું આમંત્રણ કબુલ કરૂં, નહિ તો નહિ." આ વાત સાંભળી મંત્રી ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો અને રાજા પાસે જઈ બનેલી હકીકત કહી. રાજાએ કહ્યું: " મંત્રીવર, તેમની વાત તેં શા માટે ન સ્વીકારી ? મને તો યજ્ઞફળની આકાંક્ષા નથી." એટલું કહી રાજા પોતે સાધુને તેડવા ગયો. સાધુ પાસે જઈ બે હાથ જોડી પ્રણામ કરી ઉભો. સાધુએ કહ્યું, " જો તું તારૂં યજ્ઞફળ મને આપવાને રાજી હોય તો તારૂં નિમંત્રણ સ્વીકારી હું આવવા તૈયાર છું. નહિ તો નહિ." " આપની કૃપા મેળવવા માટે હું પગે ચાલતો દીન ભાવે આપની પાસે આવ્યો છું. અહીં આવતાં ડગલે ડગલે મને શતયજ્ઞનું ફળ પ્રાપ્ત થયું છે, તે સર્વ આપ ગ્રહણ કરો અને તે ઉપરાંત મારા યજ્ઞનું ફળ પણ આપ કૃપાપૂર્વક ગ્રહણ કરો" સાધુએ પ્રસન્ન ચિત્તે કહ્યું:—" તારે કંઈ પણ આપવાની જરૂર નથી. મેં તારૂં નિમંત્રણ ખુશીથી સ્વીકાર્યું છે."

આ વાત પુરી કરતાં બાબાએ કહ્યું કે:—

સંત મિલનકો જાઇયે ત્યજી મમતા અભિમાન;
જ્યોં જ્યોં પગ આગે ધરે ત્યોં ત્યોં યજ્ઞ સમાન.

અર્થાત્ કે સંતપુરૂષનાં દર્શને જવું હોય તો જતી વખતે મમત્વ, બુદ્ધિ અને અહંકારને છોડી જવું જોઇએ. જો તેમ કરીએ તો જ યજ્ઞફળની પ્રાપ્તિ થાય.

ચતુર્થ તરંગ

એક દિવસે બાબા મને સમજાવતા હતા કે, જેના હૃદયમાં સંતોષ છે તે ખરેખર સુખી છે. ભલેને તે દરિદ્ર કાં ન હોય, તો પણ તે રાજાનો રાજા છે. જેના હૃદયમાં વાસના વિરાજે છે તે ભલેને ધનવાન હોય પરંતુ તે દુઃખી છે. કોઇએ વાસ્તવિક કહ્યું છે કેઃ—

ગજધન ગોધન વારિધન, ઓર રતનધન ખાન;
જબ આવત સંતોષ ધન, સબ ધન ધૂલ સમાન.

ભર્તૃહરિએ પણ કહ્યું છે કેઃ—

स हि भवति दरिद्रो यस्य तृष्णा विशाला
मनसि च परितुष्टे कोऽर्थवान्को दरिद्रः ॥

ક્રોધ સંબંધી વાત નીકળતાં બાબાએ કહ્યું હતું કે ક્રોધ ચાર પ્રકારનો છે. સાધુજનનો ક્રોધ ક્ષણસ્થાયી હોય છે—મ્હોંથી માત્ર ગર્જના કરે તે જ. બાકી અંતર તો મધુમય હોય છે. માણસના હિતાર્થે તેઓ ઘણીવાર મ્હોં પર ક્રોધ બતાવે છે. પણ તે ઉપર કહ્યું તેમ ક્ષણસ્થાયી હોય છે. જેમ જળ ઉપર જોરથી આઘાત કરવામાં આવે તો જળ પર કંઇ ડાઘ કે ચિહ્ન પડતું નથી તેના જેવો એ ક્રોધ છે, ખાલી બ્હીવરાવવા પૂરતો જ તે હોય છે. બીજા પ્રકારના ક્રોધને

વેળુપરની રેખાની ઉપમા આપી શકાય. ત્રીજા પ્રકારનો પત્થર પરની રેખા જેવો હોય છે, જે મરણ પર્યન્ત જતો નથી અને ચોથા પ્રકારનો ક્રોધ લોહપર કોતરેલી રેખા સમાન હોય છે, જે જન્માંતર પર્યન્ત સ્થાયી હોય છે. ક્રોધનો જે છેવટનો પ્રકાર કહ્યો તે ઘણો ભયંકર હોય છે. જન્માંતરે પણ પ્રતિહિંસા લઇને જન્મે છે. ક્રોધનો પરિહાર કરવો એ પ્રત્યેક મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે. ક્ષમા અને ધૈર્યદ્વારા ક્રોધ પર જય પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. શ્રીકૃષ્ણે ગીતામાં કહ્યું છે કે કામ, ક્રોધ અને લોભ એ ત્રણ નરકનાં દ્વાર છે*

વસ્તુવિચારદ્વારા કામનો ધ્વંસ થાય છે. ક્ષમા વડે ક્રોધનો ધ્વંશ થાય છેઃ સંતોષ વડે લોભનો થાય છે. આ ત્રણ રિપુનો સંહાર કરવા સતત પ્રયત્ન કરવો ઉચિત છે.

એક દિવસે એક શોકાતુર મનુષ્યની દુઃખજનક વાત સાંભળ્યા પછી બાબાએ એક ઉપાખ્યાન સંભળાવ્યુંઃ સુખ અને દુઃખ સ્થાયી નથી. તે ચક્રની માફક ઉપર નીચે સતત ફર્યા કરે છે. એ તેનો સાર હતો. બાબાએ જે વાત કહી હતી તે આ પ્રમાણે હતીઃ—

કોઈ એક મહાન નગરીમાં એક પ્રખ્યાત ઝવેરી રહેતો હતો. તેની રત્નપરીક્ષા એટલી તો તીવ્ર હતી કે ગમે તેવું રત્ન જો તેની પાસે લાવવામાં આવે તો તે ઝટ તેનું યથાર્થ મૂલ્ય આંકતો. દિવસે દિવસે તેની કીર્તિ વધવા લાગી. તેની

---

* त्रिविधं नर्कस्यदं द्वारं नाशनमात्मनः
कामक्रोधस्तथा लोभ तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत ॥
गी. १६. २१

સાથે તેને દ્રવ્યની પણ વિપુલ પ્રાપ્તિ થવા લાગી. એમ કરતાં તેણે ઘણું દ્રવ્ય સંપાદન કર્યું. તેની વિશાળ અટ્ટાલિકા, વિસ્તીર્ણ ઉદ્યાન, પ્રચુર ધનરત્ન, તેના વૈભવનો પરિચય આપતાં હતાં. ઘરમાં પતિપરાયણા સ્ત્રી, ઉદાર મિત્ર-બાંધવનો સમુદાય, અનુરક્ત દાસ દાસીઓ તેના સુખમાં વૃદ્ધિ કરતાં હતાં. એક દિવસે તે ઝવેરીએ પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું:-" મારા જેવો ભાગ્યવાન પુરૂષ આ સંસારમાં વિરલજ હશે. હું જે કરૂં છું તેમાં સીધા પાસા પડે છે. રુધિર હાથમાં લઉં છું તો કનક થઇ જાય છે. ખાવાનું ખાવા માટે મ્હોં પહોળું કરૂં છું તો સાકરનો ગાંગડો મ્હોંમાં પડે છે."

સાધ્વી સ્ત્રીએ આ સાંભળી કહ્યું, "આ પરથી તો એમ લાગે છે કે આપણે ઉન્નતિની પરમ સીમાએ પહોંચ્યાં છીએ, કદાચ આપણા પતનનો સમય પણ આવી પહોંચે તો કંઇ કહેવાય નહિ!"

ચઢતી પડતીનો સનાતન નિયમ કોઇથી ઉલંઘન કદિ થઇ શકયો છે? સુખ પછી દુ:ખ, પ્રકાશ પછી અંધકાર, દિવસ પછી રાત્રિ, એ સૃષ્ટિનો અબાધિત નિયમ છે.

ગીતાના સોળમા અધ્યાયના એકવીસમા શ્લોકમાં કહ્યું છે કે પોતાનો નાશ કરનાર નરકનાં દ્વાર ત્રણ છે:-કામ, ક્રોધ અને લોભ; તેટલા માટે આ ત્રણને મનુષ્યે ત્યજવા.

સાધ્વીનું વચન મિથ્યા થયું નહિ. આંધીના માફક વિપત્તિઓ ચોતરફથી ઘેરવા માંડી. બંધુ-બાંધવ આત્મીય માણસો દૂર સરવા લાગ્યાં. રાજદરબારમાં પ્રતિષ્ઠા હતી તે ગઇ, એટલું જ નહિ પણ રાજ્યનો કોપ તેના ઉપર ઉતર્યો અને તેના ધનભંડાર લુંટાઈ ગયા. છેવટે ઘર પણ ત્યજવું

પડયું અને જે કાંઈ બાકી રહ્યુ હતું તે પારકાના હાથમાં ગયું. આખરે દંપતી એવા વિચાર પર આવ્યાં કે ઓળખીતા પાળખીતા મનુષ્યો વચ્ચે નગરમાં રહેવું એ સંભવિત પણ નથી, તેમ જ ઉચિત પણ નથી. એવો વિચાર કરી એક અંધારી રાત્રિએ તેઓ નગર છોડી ચાલી નીકળ્યાં અને એક ગામડાના સીમાડે એક ઝાડ નીચે રહેવા લાગ્યાં. આમ કરવાથી તેમના દુઃખનો અંત આવ્યો નહિ. થોડા સમય પછી કષ્ટ અને દુઃખથી પીડા પામી તે ઝવેરી ખાટલાવશ થયો. આવી સ્થિતિ આવતાં તે સાધ્વી સ્ત્રી ભિક્ષા માગવા પ્રવૃત્ત થઇ. તે ઘેરઘેર ફરી ભીખ માગી લાવતી અને પોતાના સ્વામીને જમાડી જે બાકી રહે તે પોતે જમતી. આ પ્રમાણે તેઓ દુઃખમાં દિવસ વ્યતીત કરવા લાગ્યાં. છતાં તેમના દુઃખનો છેડો આવ્યો નહિ.

એક દિવસે તે ઝવેરીને શીરો ખાવાની ઇચ્છા થઇ. તેણે પોતાની ઇચ્છા સ્ત્રીને જણાવી. સાધ્વી સ્ત્રી તે જ ક્ષણે ભીખ માગવા નીકળી પડી, ઘેરેઘેર ભિક્ષા માગતાં તેને ફક્ત ત્રણ પૈસા મળ્યા. એક પૈસાનો લોટ, એક પૈસાનો ગોળ અને એક પૈસાનું તેલ લઈ ઘેર આવતાં સંધ્યાકાળ થઇ ગઈ. પોતાના સ્થાનપર આવી તેણે શીરો તૈયાર કર્યો; અને જુએ તો પોતાનો સ્વામી જ્વરથી પીડાઈ તંદ્રામાં પડયો છે. તેણે પોતાના સ્વામીને ઉઠાડયો નહિ, અને તે શીરાને એક માટીના વાસણમાં મૂકી તેનાપર પાંદડું ઢાંકયું. આખા દિવસની થાકેલી તો હતી તેથી તે પણ ખાધા વિના સુઇ ગઇ અને તેની આંખ મળી ગઇ. જ્યારે થોડી રાત્રિ બાકી રહી ત્યારે ઝવેરીનો તાવ ઉતરી ગયો અને ભુખ લાગવાથી તેણે શીરો માગ્યો. સ્ત્રીએ કહ્યું કે–' તે તો તમારી પાસે જ ઢાંકી રાખ્યો છે. '

વ્યાકુળ ચિત્તે તે શીરો ખાવા ગયો; પણ જુએ તો તે વાસણમાં શીરો નથી. કુતરૂં આવીને શીરો ખાઈ ગયું છે અને તે પાત્રમાં વિષ્ટાત્યાગ કરી ચાલી ગયું છે. ક્ષુધાતુર, તૃષાતુર ઝવેરી પોતાના દુર્દૈવને જોઈ આક્રંદ કરવા લાગ્યો. સ્ત્રીનું અંતર પણ વેદનાથી ચીરાવા માંડયું; પરંતુ તે સાધ્વી આવેગથી બોલી ઉઠી કે, "આપણા દુઃખની પણ પરમ સીમા આવી પહોંચી છે–હદ થઇ ગઇ છે; હવે અવસ્ય સુખના દિવસ આવશે.'

બીજે દિવસે ઝવેરીની તબિયતમાં ફેરફાર થયો. તેનો તાવબાવ જતો રહ્યો અને શરીર ઠીક જણાયું. આથી તે પોતાની ભાગ્યપરીક્ષા કરવા થોડે દૂર એક નગરમાં ગયો. ત્યાં બજારમાં જઈ જુએ તો કેટલાક માણસો એકઠા થઇ એક મહામૂલ્યવાન રત્નની કિંમતને માટે વિવાદ કરી રહ્યા છે. પોતે ઝવેરી તો હતો જ. રત્નની પરીક્ષા પણ સારી રીતે કરી જાણતો હતો તેથી તેણે તરત જ તે રત્નની કીંમત આંકી આપી. પરસ્પર વિવાદ કરતા માણસો તેની શક્તિ જોઇ આશ્ચર્ય પામ્યા. એમાં એક શાણો માણસ હતો તેણે તેની શક્તિ જોઈ પોતાની દુકાને ઝવેરાતની પારખ માટે નોકર રાખ્યો. થોડા સમયમાં તેણે પોતાની બુદ્ધિ અને ચાતુરીથી શેઠનો વિશ્વાસ સંપાદન કરી લીધો. અને શેઠ તેનાં બુદ્ધિ અને પ્રામાણિકપણાથી એટલો ખૂશ થઈ ગયો કે તેણે પોતાની દુકાનમાં તેને ભાગ કરી આપ્યો અને તે શેઠને કોઈ સંતાન ન હોવાથી અને ઝવેરીએ તેની સેવા ચાકરી કરવાથી મરતી વખતે તે દુકાન તેણે તેને સોંપી દીધી. દુકાન પોતાની માલેકીની થતાં તેણે પૂર્વવત્ વિપુલ સંપત્તિ પુનઃ પ્રાપ્ત કરી અને પોતે પહેલાંની અવસ્થાએ પહોંચ્યો.

એ સચરાચર જોવામાં આવે છે કે સંસારત્યાગી સાધુઓની વય જો કે વધારે હોય છે છતાં તેમનો દેહ એવો તો સુદૃઢ અને બલિષ્ટ હોય છે કે જરા વ્યાધિ સહેજમાં તે દેહમાં પ્રવેશ કરી શકતી નથી. સંયમ અને પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યને લઇને જ તેમ થાય છે. સાધુ બાબાનું વય ઘણું મોટું છે–તેઓ ઉત્તરાવસ્થામાં છે, છતાં પણ યુવકોના કરતાં સ્ફૂર્તિમાન અને કર્મઠ છે. તેમનો બાંધો બળવાન અને તેજઃપુંજ દેહ, લઘુ અને દ્રુત પદવિક્ષેપ જોતાં એમજ લાગે છે કે એ દેહમાં વ્યાધિએ કદિ પ્રવેશ કર્યો નથી. કૌતુહલવશ થઇ એક દિવસે બાબાને મેં આ બાબતમાં પ્રશ્ન કર્યો હતો. બાબાએ પ્રત્યુત્તરમાં કહ્યું તેવું કેઃ–" ભાઇ, વ્યાધિ તો ન થાય એમ કેમ બને ? માત્ર તેથી અમે વિચલિત થતા નથી."

" ત્યારે આપની સેવા કોણ કરે છે ? આપ તો એકલા રહો છો."

" ઔષધ કે સુશ્રુષાનું કંઇ પ્રયોજન રહેતું નથી. વ્યાધિનો નિર્દિષ્ટ ભોગ સમય જાય એટલે વ્યાધિમુક્ત થઇ જવાય."

ક્યાં છે તે આપણામાં વિશ્વાસ ! આપણામાં એ વિશ્વાસ હોય તો જોઇએ શું ? આપણે આ સ્થૂળ જગત્ સિવાય બીજી કંઇ મહાન વસ્તુ જોઇ શકતા નથી. આપણો વિશ્વાસ વૈદ્ય અને ઔષધિ પર વિશેષ હોય છે.

હું બાબાને કેટલાંક વર્ષો થયાં જોઉં છું; કિન્તુ કોઇપણ અવસ્થામાં મેં તેમને કદી પણ વિચલિત જોયા નથી.

પંચમ તરંગ

ફરી એક દિવસે હું બાબા પાસે ઉપસ્થિત થઇ. કપટી સંન્યાસી સંબંધે વાત ચાલી. બાબાએ કહ્યું, "જો કોઇ ખોટો ડોળ કરી ભગવાનનું નામ લે, તો તેમાં કંઇ વિશેષ અપરાધ જેવું નથી; કિન્તુ, જો તે બહારથી કે અંતરમાં તેનું નામ ન લે તો તે મહા અપરાધી માણસ છે, એમ સમજવું. ઇશ્વરનું નામ લેતાં ઢોંગી માણસ સાધુ થઇ જાય છે." આ સમજાવવા માટે બાબાએ એક વાર્તા સંભળાવી:

કોઇ એક રાજા હતો. તે રાજાને સાધુદર્શનની ઇચ્છા થઇ; પરંતુ, તે બિચારો ઘણો વૃદ્ધ હતો અને પર્વત પર કે જંગલમાં ફરીને સાધુની શોધ કરવા સમર્થ નહતો. આથી તેણે પોતાના મંત્રીને બોલાવી કહ્યું કે—' મારે એક ખરા સાધુનાં દર્શન કરવાં છે માટે તમે તેની તપાસ કરાવો. આ કામને માટે હું તમને છ માસની મુદત આપું છું. જો તે દરમિયાન તમો મને સાધુનાં દર્શન કરાવશો તો હું તમને ભારે ઇનામ આપીશ; પરંતુ, જો તેમ નહિ થાય તો તમને સજા કરીશ."

મંત્રી મહા મુઝવણમાં પડ્યો, કે સાધુને ક્યાંથી પેદા કરવો? આસપાસ તપાસ કરાવી તો સાધુ મળે નહિ. બજારમાં દુકાને સાધુ કંઇ થોડા વેચાય છે? શું કરવું, તેને માટે વિચાર કરવા લાગ્યો. વિચાર કરતાં તેને એક ઉપાય સુઝયો. તેણે જોયું કે રાજાના ઘોડેવાળા છે તેમાં એક

આદમી ઘણો દેખાવડો છે, એટલું જ નહિ પણ બુદ્ધિનો પણ તે પ્રખર છે. તેને સાધુ બનાવવા માટે પેલો મંત્રી નગર બહાર લઈ ગયો અને એક નાના જંગલમાં તેને માટે કુટિર બનાવી. મંત્રીએ તેને ત્યાં લઈ જઈ ખુલાસાવાર વાત કરી કે, " જો ભાઈ, તારે સાધુનો કપટી વેશ ધારણ કરી રાજાના મનનું આકર્ષણ કરવું પડશે. તે માટે હું તને મંત્ર બતાવું છું. આસન કેમ માંડીને બેસવું તે શીખવું છું. સાધુના હાવભાવ કેવા પ્રકારના હોય છે તે પણ બતાવી દઉં છું. આમ કર્યા પછી તારે મૌન્ય ધારણ કરી બેસી રહેવું, કારણ કે જો તું તેમ નહિ કરે તો તારી બુદ્ધિ બીજા પારખી જશે."

તે સઇસે પહેલાં તો આ વાતને સંમત થયો નહિ; પરંતુ, મંત્રીએ જ્યારે દ્રવ્યની લાલચ આપી ત્યારે તે તે કામ કરવા રાજી થયો. મંત્રીએ તેને વચન આપ્યું કે રાજા તરફથી જે કંઈ ભેટ મળશે તેમાંથી અડધો ભાગ તને આપીશ ને વળી રાજા જ્યારે તારાં દર્શન કરવા આવશે ત્યારે પ્રણામ કરતી વખતે સારી રકમ ભેટ ધરશે. મંત્રીનાં આવાં વચનથી તે સઇસ તે કાર્ય કરવા રાજી થયો. તેને શું કરવું, કેમ ખરા સાધુનો ડોળ રાખવો તે માટે દરરોજ મંત્રી તેને શિક્ષણ આપવા લાગ્યો. એમ કરતાં કરતાં કેટલાક મહિના વિતી ગયા.

આમ કરતાં જ્યારે છઠ્ઠો માસ પુરો થવા આવ્યો ત્યારે રાજાએ મંત્રીને પૂછ્યું, " કયેમ કોઇ સાધુનું અનુસંધાન મળ્યું ખરૂં ?"

મંત્રીએ હાથ જોડી કહ્યું, " હા, મહારાજ, પત્તો મળ્યો છે. તે મહાન સાધુ છે. હિમાલયના બરફમય પ્રદેશમાં તેઓ તપશ્ચર્યા કરતા હતા. હમણાં તેઓ દેશ ભ્રમણ કરવા નીકળ્યા

છે. મેં માણુસો મોકલી આપણા નગર બહારના જંગલમાં તેમને રાખ્યા છે. તેઓ મૌન્યવ્રતધારી છે. મહારાજની જો ઇચ્છા હોય તો..."

"મારે આજને આજ તેમનાં દર્શન કરવા જવું છે. કોષાધ્યક્ષને આજ્ઞા કરો કે ઉત્તમ રત્નાદિ સાથે લઇ લે."

"મહારાજ, રત્નાદિનું શું પ્રયોજન છે?"

"મંત્રી, તમને ખબર નથી. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે વૈદ્ય, જ્યોતિષી અને સાધુને ત્યાં રિક્તહસ્તે જવું નહિ."

મંત્રીના મનમાં ઘણો આનંદ થયો અને તેણે રાજાને ત્યાં લઇ જવાની સર્વ તૈયારી કરી અને યથાકાલે રાજાને લઇ તે સાધુની કુટિરમાં હાજર થયો. ઢોંગી સાધુ આંખો બંધ કરી જાણે મહા ધ્યાનમાં ન હોય તેમ બેઠો હતો. રાજાએ સાધુને પ્રણામ કર્યા અને તેમના ચરણ આગળ રત્નાદિ ભેટ ધર્યાં. સાધુએ તે પ્રતિ દ્રષ્ટિપાત પણ કર્યો નહિ અને ધ્યાનમગ્ન બેસી રહ્યા. રાજાના મનપર ભારે અસર થઇ. સાધુના ધ્યાનમાં વિક્ષેપ ન કરવો એમ ધારી રાજા તે કુટિરમાંથી બહાર નીકળ્યો. અને પ્રસન્નચિત્તે મંત્રીને કહ્યું કે, "મંત્રી! આ તો કોઇ મહાન યોગી જણાય છે. એમની સેવામાં કોઈ પણ જાતની ન્યૂનતા ન આવે તેની સંભાળ રાખજો."

મંત્રીએ કહ્યું, "તેઓ કોઇપણ જાતનો આહાર પણ કરતા નથી. રાતદિવસ ધ્યાનમાં મગ્ન રહે છે." આ સાંભળી રાજાને તેનાપર બહુ ભક્તિભાવ પેદા થયો. સાધારણ માણસોની એવા પ્રકારની માન્યતા હોય છે કે મહાન સાધુ ધૂણી રચાવી જંગલમાં કે એકાન્તમાં વૃક્ષ નીચે બેસી રહે છે. વાયુભક્ષણ કરે છે કિંવા ઝાડનાં પાત્રાં ખાઇ દિવસ કાઢે છે. કોઇ કંઇ

વાંછના કરી તેમની પાસે જાય તો ચપટી ભસ્મ આપી કહે છે કે 'જા તને એક છોકરો થશે. તારો રોગ આ ભસ્મથી મટી જશે-જા તું જે કેસ લડી રહ્યો છે તેમાં તારી ફતેહ થશે' વગેરે.

રાજાને પણ તે સાધુ પ્રત્યે ભક્તિભાવ પેદા થયો અને મનમાં વિચાર કર્યો કે-'હવે ફરી જઇશ ત્યારે એક પુત્ર થાય એમ માગી લઇશ.'

રાજા અને મંત્રી બન્ને જણ મહેલમાં પાછા ફર્યા. મંત્રીનું મન તે સાધુ પાસે જવાને માટે તલપાપડ થઇ રહ્યું હતું. તેના મનમાં એમ થતું હતું કે રાજાએ તો તે કપટી સાધુના ચરણ સમીપે બહુ મૂલ્યવાન્ રત્નો ભેટ ધર્યાં છે. રખેને તે લઇને તે ચાલી ન જાય અને મારો ભાગ જતો ન રહે. મંત્રી રાજાને મહેલમાં પહોંચાડી પછી તરત જ ઘોડા પર બેસી તે સાધુની કુટિર ભણી ચાલી નીકળ્યો.

આણી તરફ સઇસના મનમાં પણ મહાન ફેરફાર થઇ રહ્યો હતો. નામમહિમાના પ્રભાવથી કહો, કે પૂર્વજન્મના સુકૃત્યોના ફળનું પરિણામ કહો, વા રાજાની તેના પ્રત્યેની ભક્તિનું પરિણામ કહો, ગમે તેમ પણ તેના મનમાં ખરો વૈરાગ્ય જાગૃત થયો. તેણે વિચાર કર્યો કે રાજાના આટલા બધા નોકરોમાં મારી તે શી ગણતરી હતી? રાજાની પાસે જઈ સલામ કરવાની પણ મારી હિંમત કે યોગ્યતા ન હતી. છતાં આજે રાજાએ આવીને પોતાનું ગર્વોન્નત શિર મારા ચરણમાં ઝુકાવ્યું. કોને ચરણે આવી રાજાએ સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યા? મારા આ વેષને. કોની આગળ રાજાએ મૂલ્યવાન ભેટ મૂકી? મારા વેષની આગળ. જો આ વેષનો આટલો પ્રતાપ છે તો પછી શા માટે મારે એ વેષનો ત્યાગ

ન કરવો? જો નકલી સાધુ થવામાં આટલું સન્માન મળે છે તો પછી શા માટે મારે ખરા સાધુ થવાને પ્રયત્ન ન કરવો?

એટલામાં નાસી તો નહિ ગયો હોય એમ મનમાં ફિકર કરતો મંત્રી ત્યાં આવી લાગ્યો. જોયું કે સઇસ તો નાસી ગયો નથી. વળી તેણે જોયું કે ધનરત્નને તેણે સ્પર્શ સુદ્ધાં કર્યો નથી. તે તો જેમનાં તેમ ત્યાં પડેલાં છે. આ ઉપરાંત તેણે વિશેષમાં જોયું કે સઇસ આંખો બંધ કરી પૂર્વવત્ ધ્યાનમાં બેસી રહ્યો છે. મંત્રીએ તેને હાક મારી. વેષધારી સાધુએ તેના તરફ જોયું. મંત્રીએ કહ્યું કે 'તારાપર હું બહુ જ પ્રસન્ન થયો છું. લે, આમાંનો અડધો ભાગ તું ખુશીથી લે.

સઇસે કહ્યું: "મને ધન રત્નાદિની કંઇ જરૂર નથી. મંત્રીવર, આપ જ તે સર્વ લઇ જાઓ. હું અહીંથી હવે વિદાય થાઉં છું." એટલું કહી તે ખરી સાધના કરવા ચાલી નીકળ્યો.

આ વાત સાંભળી મને મારા શ્રી. શ્રી ગુરૂમહારાજના ઉપદેશનું સ્મરણ થયું. તેઓએ કહ્યું હતું કે નિવૃત્તિ ગ્રહણ કરવી એ સર્વ કરતાં ઉત્તમ છે, પરન્તુ પૂર્ણ નિવૃત્તિ માર્ગે જવાથી અન્યનું કલ્યાણ કે અન્યનો ઉપકાર પણ થઇ શકતો નથી. વળી નિવૃત્તિ એકદમ આવતી નથી. કંઇ નહિ કરતાં મનમાં પ્રવૃત્તિ અને બહારથી નિવૃત્તિ દાખવવી એક રીતે એ પણ ઠીક છે. કારણ કે નિવૃત્તિના બાહ્ય દેખાવથી અંતરમાં નિવૃત્તિ કોઇ વખત જાગૃત કરી શકાય છે; કિન્તુ, જે મનુષ્યના મનમાં અને બહાર પ્રવૃત્તિનો પ્રવાહ ચાલુ છે તેને નિવૃત્તિમાર્ગે ક્રમણ કરવું રહેલ નથી.

આ સંસાર કેવી રીતે માયાજાળ ફેલાવી આપણુને ભુલામણીમાં નાખે છે તે સમજાવવા માટે બાબાએ એક બીજી વાત કહી હતી.

એક વખત એક રાજાએ એક વિસ્તીર્ણ ઉદ્યાન–અતિ મોટા બાગ બનાવવાનો હુકમ કર્યો. તે બાગમાં વિવિધ સ્થળે જાત જાતના આમોદ પ્રમોદ, નાચ, તમાસાની વ્યવસ્થા કરી. તે બાગના મધ્ય સ્થલમાં, ઝાડીમાં અતિશય મૂલ્યવાન દ્રવ્યનો ઢગ રચવામાં આવ્યો. એક દિવસે એ બાગના દરવાજા ખુલ્લા મુકવામાં આવ્યા. રાજાએ પોતાના દૂત મારફત દાંડી પિટાવી કે નિર્દિષ્ટ સમય સુધી આ બાગના દરવાજા ખુલ્લા રાખવામાં આવશે. કોઇ પણુ માણુસ આ બાગમાં પ્રવેશ કરી શકશે એટલું જ નહિ પણુ તેની ઇચ્છામાં આવે તે પદાર્થ ઘણી ખુશીથી તે આ બાગમાંથી લઇ શકશે. આ ઉપરાંત એમ પણુ જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું કે અમુક નક્કી કરેલા સમયે જો કોઇની ઇચ્છા હશે, તો રાજાની મુલાકાત પણુ તે સમયે થઇ શકશે અને તે જો કંઇ માગશે તો તે વસ્તુ ઇનામ તરીકે આપવામાં આવશે, એટલુંજ નહિ, પણુ આ બાગ પણુ તેને આપી દેવામાં આવશે.

પ્રવેશદ્વાર આગળ વિપુલ માનવમેદિની એકઠી થઇ. તે સર્વની એવી ઇચ્છા હતી કે રાજાનાં દર્શન લેવાં અને આ બાગ તેમની પાસે માગી લેવો; પરંતુ, બાગમાં પ્રવેશ કર્યા પછી રાજાના દર્શનની અભિલાષા અંતરમાંથી ઉડી ગઇ. કોઇ તમાસો થતો હતો તે જોવા ઉભું રહ્યું, તો કોઇ નાચની મનોરમતામાં મુગ્ધ બની ગયું. ઠેકઠેકાણે આમોદપ્રમોદની વ્યવસ્થા તો પ્રથમથી જ રાખવામાં આવી હતી. જે કોઇ આમોદપ્રમોદના લોભમાં ન ફસાતાં આગળ વધી મધ્ય

બાગમાં પહોંચી શક્યા તેઓ ત્યાંની ઝાડીમાંથી મૂલ્યવાન પદાર્થ એકઠા કરવામાં મશગુલ થઇ ગયા. આમ બાગમાં આવનારમાંના લગભગ સર્વ જણુ મજાહ લુંટવામાં મસ્ત બની ગયા. રાજાનાં દર્શન કરવાનો સમય રહ્યો નહિ; એટલુંજ નહિ, પણુ તેનું સ્મરણુ સુદ્ધાં તેમને થયું નહિ, કે કલ્પદ્રુમ રૂપી રાજા પાસેજ છે, બહુ દૂર નથી, છતાં દર્શનનો લાભ મેળવી શક્યા નહિ. એમ કરતાં નિર્દિષ્ટ સમય થઇ ગયો અને તમાશા જોવાગાં, ધનરત્ન મેળવવામાં, તેમનો બધોજ સમય વહી ગયો. આવનારમાં બે એક જણુ અતિ ચતુર હતા. તેઓએ એ નાચરંગ તરફ નજર ન કરી, આડું અવળું ન જોતાં સિધા રાજા પાસે પહોંચી ગયા. રાજાનાં દર્શનનો લાભ લઇ વાંછિત ફળ મેળવ્યું.

સાર એ છે કે રાજા છે તે સ્વયં ભગવાન અને બાગ તે સંસાર. સંસારની માયા અને પ્રલોભનો એવાં છે કે તેને છોડીને ઇશ્વરની પાસે જવા પૂર્વેજ આયુષ્ય પુરૂં થઇ જાય છે. જેઓ બુદ્ધિમાન છે તે કોઇ પણુ જાતના લોભમાં ન ફસાતાં, ધનરત્નો એકઠાં કરવામાં સમય નષ્ટ ન કરતાં, માયા ત્યાગી ,ભગવાનની પાસે પહોંચી જાય છે. જેઓ આ પ્રમાણે કરી શકે તેજ ખરા બુદ્ધિશાળી છે અને તેજ ખરા શક્તિશાળી છે, બીજા નહિ.

૫૮ તરંગ

સાધુ બાબાનો સારગર્ભ ઉપદેશ સાંભળવા અમે લગભગ રોજ કૈલાસ જતાં હતાં. સમય અમૂલ્ય છે. ઘણો જ મૂલ્યવાન છે; તેને કદાપિ વૃથા નષ્ટ ન કરવો જોઇએ. આ સમજાવવા બાબાએ એક વાત કહી હતીઃ—કોઇએક દેશમાં એક મહાન રાજા હતો. તેણે એક સમયે એવો ઢંઢેરો પીટાવ્યો કે જો કોઇ માણસ તેની પાસે આવી રાજ્ય માગશે તો તે માણસને તે સાત દિવસ સુધી રાજ્ય કરવા દેશે; પરંતુ, સાતમા દિવસ પછી તેને નદી પાર હિંસક પશુઓથી ભરપુર એવા એક ગાઢા જંગલમાં મુકી આવવામાં આવશે. જંગલમાં હાંકી કાઢવામાં આવશે એ વાતથી ઘણા ભય પામ્યા અને રાજાની પાસે જઇ રાજ્ય માગવાની તેઓ હિંમત કરી શક્યા નહિ. પણ કેટલાક એવા પણ હતા કે રાજા બનવાના લોભને તેઓ અટકાવી શક્યા નહિ. રાજા બનવાની દુર્દમનીય વાસનાને લઇ તેઓ એક પછી એક રાજા પાસે આવવા લાગ્યા અને રાજ્યની માગણી કરવા લાગ્યા. જેણે પહેલી માગણી કરી હતી, તેણે સાત દિવસ આનંદ પ્રમોદ કર્યો અને ત્યારપછી તેને તે ઘોર અરણ્યમાં મુકી આવવામાં આવ્યો; જ્યાંથી તે ફરી પાછો ફર્યો નહિ. બાદમાં એક બીજો પુરુષ આવ્યો. તેણે પણ રાજા થવાને માટે ઇચ્છા દર્શાવી. રાજા દૂર સરી ગયો. મંત્રીઓ તે નવા રાજાની આજ્ઞા પાલન કરવા હાથ જોડી ઉભા રહ્યા.

આ નવા રાજાએ પણ આગળ પાછળનો વિચાર કર્યો નહિ અને ભોગ વિલાસમાં મગ્ન રહ્યો. પોતાની વાંછનાની તૃપ્તિ થયા બાદ સાતમો દિવસ પુરો થયો એટલે તેને પણ પેલા માણસની માફક જંગલમાં હાંકી કાઢવામાં આવ્યો. તેને ફરીથી કોઇએ જીવતો દેખ્યો નહિ. આમ એક પછી એક કેટલાક માણસો આવ્યા. તેઓ રાજા થયા અને તેમની પણ દુર્દશા પહેલાની જેવી થઇ. દેશમાં ભય વ્યાપ્યો. કોઈ રાજા થવાની હિંમત કરે નહિ. બધા એમ જ કહે કે બળ્યું એ રાજ્યસુખ. આમ થોડા દિવસ વ્યતીત થયા પછી એક આદમી રાજદ્વાર આગળ આવ્યો અને રાજ્યને માટે માગણી કરી. આવનાર માણસ બહુ ચતુર હતો. રાજાએ તેની માગણી સાંભળી તરત જ સિંહાસન છોડી ઉભો રહ્યો. તે માણસે રાજ્ય પ્રાપ્ત થતાંની વાર નકામો વખત ન કાઢતાં તરત જ મંત્રી વગેરે કાર્યકર્તાઓને બોલાવ્યા અને આજ્ઞા કરી કે એક લાખ માણસોને કામે લગાડી બે દિવસની અંદર નદી પર પુલ બંધાવો. પુલ તૈયાર થયો કે તે દક્ષ મનુષ્યે —નવા રાજાએ—બીજો આદેશ કર્યો કે બે લાખ માણસોને કામે લગાડી નદીની પેલી પાર જંગલ છે તે કાપી કાઢી સાફ જમીન કરી તે જમીન પર એક વિશાળ મહેલ તૈયાર કરો. આ કાર્યને માટે તેણે ચાર દિવસની અવધિ આપી. સાતમા દિવસના પ્રભાતે તેણે આદેશ કર્યો હતો કે રાજકોષા-ગારમાંથી સમસ્ત ધન રત્નાદિ લઇ નદી પાર નવા પ્રાસાદમાં મુકી આવી તેની રક્ષા કરો.

નવા રાજાની આજ્ઞા પાળવામાં આવી. સાતમા દિવસની રાત્રિ પૂરી થઇ સવાર થાય ત્યાર પહેલાં તે પોતાની ઇચ્છાથી રાજધાની ત્યાગ કરી નદીપાર બંધાવેલા નવા મહેલમાં જઇ રહ્યો. તેને જંગલમાં હદપારની સજા ભોગવવી પડી નહિ.

તેણે નિર્દિષ્ટ સમયનો ઉપર્યુક્ત સદ્દ્વ્યય કરી ઇપ્સિત સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું.

બાબાએ આ વાત પરથી સાર સમજાવ્યો કે એ રાજા તે સ્વયં શ્રી ભગવાન પોતે જ. પ્રત્યેક મનુષ્યને તેણે નિર્દિષ્ટ સમયને માટે આ સંસારમાં મોકલ્યો છે. તેણે આપણને વિચારશક્તિ, વિવેકબુદ્ધિ આપવામાં કૃપણતા કરી નથી. આપણે જો તેના દાનની ઉપેક્ષા કરી, નિર્દિષ્ટ સમયને આળસમાં કે પ્રવૃત્તિચરિતાર્થ કરવામાં નષ્ટ કરીએ, તો આપણને કવેળાએ આ સંસારમાંથી ચાલી જવું પડશે; માટે વિચારશક્તિદ્વારા પ્રવૃત્તિનો વિરોધ કરી, સદ્દ્વ્યય કરવો એજ આપણું કર્તવ્ય છે. એ કર્તવ્યપાલન કરીએ તો જ ભવિષ્યમાં વાંછિત ફળ પ્રાપ્ત કરી શકીએ.

એક દિવસ બાબા મને સમજાવતા હતા કે ભગવાનનું લક્ષ્ય આપણા અંતરની વ્યાકુળતા પર છે. અર્થાત્ કે શ્રી ભગવાન અંતરની વ્યાકુળતાને જુએ છે. બાહ્યાડંબર, રાજસિક ભાવ તરફ ઇશ્વર મુદ્દલ જોતો નથી. જેના હૃદયમાં વિમળ પ્રેમ છે અને વ્યાકુળતા છે, તેને મેળવવા માટે વ્યગ્રતા, તીવ્ર વા ઉત્કટ ઇચ્છા છે, તે તેને મેળવી શકે છે—મણિમુક્તા આપવાથી તે મળી શકતો નથી. આ સમજાવવા માટે બાબાએ એક દિવસ એક વાત કહી હતી:

એક ભીલ જાતિનો રાજા હતો. ધર્માધર્મનું ભાન તેને હતું નહિ. તે ભીલ રાજાએ એક દહાડો વિચાર કર્યો કે હું પણ રાજા છું અને ઇશ્વર પણ રાજા છે. તે બહુ મોટા દેશનો—વિશાળ પ્રદેશનો રાજા છે ને હું નાના મુલ્કનો રાજા છું. જો એ પણ રાજા છે અને હું પણ રાજા છું તો રાજા

ાજો વચ્ચે બંધુત્વ સ્થાપન કરવું ઉચિત છે. એ તો ખરી ાત, પણ એનાં દર્શન થાય ક્યાં !

ભીલને ઇશ્વરના ઘરનું ઠેકાણું માલમ ન હતું, પરંતુ, તેની સાથે સખ્ય સ્થાપન કરવા તેણે કૃત નિશ્ચય કર્યો હતો. તેના નિવાસનું ઠેકાણું કોઇ પાસેથી મેળવવાના ઉદ્દેશ્યથી તે ઘોડા પર બેસી આમતેમ પરિભ્રમણ કરવા લાગ્યો. ફરતાં ફરતાં જોયું કે ગંગા તીરે એક શિવાલયમાં ઘણાં માણસો એકઠાં થયાં છે. તેના મનમાં કૂતુહલ પેદા થયું કે આ લોકો એકઠા થઇ અહીં શું કરે છે ? તે મુગો મુગો તેમની ક્રિયા જોવા લાગ્યો. જોયું કે કેટલાક માણસો શિવલિંગપર ગંગાજળ ચઢાવે છે. કોઇ ફુલ ચઢાવે છે, કોઇ બિલીપત્ર ચઢાવે છે. કોઇ કરજોડી ભક્તિપૂર્વક પ્રણામ કરે છે. ભીલ એટલે નીચ જાતિનો મનુષ્ય. મંદિરમાં પ્રવેશ કરવાનો તેને અધિકાર નહિ. પુછતાં પુછતાં તેને ખબર પડી કે આ શિવલિંગ તેજ જગતનો કર્તા ઇશ્વર. આ પ્રમાણે જગતના રાજાનું અનુસંધાન મેળવતાં તેને અતિશય આનંદ થયો. અને તે પોતાના ઘર ભણી પાછો ફર્યો. સંધ્યાકાળે એક સસલાનો શિકાર કરી તેને લઇ તે મહાદેવના મંદિર તરફ દોડતો ગયો. તે સમયે ગંભીર રાત્રિ હતી. મંદિરમાં કોઇ માણસનું નામ મળે નહિ. ભીલની પાસે જળપાત્ર હતું નહિ. માટે તેણે જાન્હવીના પ્રવાહમાંથી જળનો ઘુંટડો મોંમાં ભરી લીધો. મંદિર પાસે આવ્યો. જોયું તો મંદિરનાં દ્વાર બંધ છે. પદાઘાતથી મંદિર દ્વાર તોડી નાંખ્યાં. જનશૂન્ય અંધકારાવૃત મંદિરમાં પગમાં જોડા, હાથમાં રક્તસિક્ત સસલા સહિત તેણે પ્રવેશ કર્યો.

મુખમાંનું જળ શિવલિંગપર ચઢાવ્યું. રક્તસિકત સસલાનું માંસ મહાદેવના શિરપર રાખ્યું. પછી બે હાથ જોડી બોલ્યો:–

" હે બન્ધુ ! તમારે માટે ભેટ લાવ્યો છું. તે ગ્રહણ કરો અને મારી સાથે કંઇ વાત કરો." શિવલિંગે જવાબ આપ્યો નહિ, આથી ભીલનું મન ખિન્ન થયું. તે બે હાથ જોડી કાતરતાથી દિનભાવે વિનંતિ કરવા લાગ્યો. પરંતુ ઇશ્વરે કંઈ જવાબ આપ્યો નહિ. આખરે સ્હવાર થવા આવ્યું એટલે ભીલરાજા નિરાશ હૃદયે પોતાના ઘર ભણી પાછો ફર્યો. બીજે દિવસે ગંભીર રાત્રીએ પહેલાંની માફક મુખમાં ગંગાજળ અને હાથમાં લોહીથી ખરડાયલું સસલું લઇ મંદિરમાં ગયો. તે જળ અને માંસ મહાદેવની પિંડીપર રાખ્યું. બે હાથ જોડી કાતરભાવે કહેવા લાગ્યો–" કંઇક તો બોલો. જરા તો વાત કરો. મારે બીજું કંઈ જોઇતું નથી. એકવાર ભાઇ કહી બોલાવો." આ પ્રમાણે સાધ્ય સાધના માટે આખી રાત ગુજારી, પરંતુ, બંધુ પાસેથી ઉત્તર મળ્યો નહિ. આખરે ભગ્નહૃદયે ઘેર પાછો ફર્યો. તે નિરાશ થયો ખરો, પરંતુ, સંકલ્પચ્યૂત થયો નહિ. બીજે દિવસે પહેલાંની માફક શિવ-મંદિરમાં ગયો અને પ્રથમની માફક ભેટ ધરી અને આર્ત સ્વરે મહાદેવને આવ્હાન કરવા લાગ્યો. પાષાણના શિવ તો નિરવ. જવાબ આપે શાના ? ઘણા કાલાવાલા કર્યા. આમ કરતાં તૃતિય પ્રહર વ્યતીત થવા આવ્યો. ભીલરાજનું હૃદય અધિર થઇ ગયું. " હે બન્ધુ, હજી પણ તમે વાત કરતા નથી. મને લાગે છે કે મારી ભેટથી તમે સંતુષ્ટ થયા નથી. કહો, તમને શું જોઇએ છે ? શું આપું ? જે માગો તે આપવા તૈયાર છું. મારી પાસે જે શ્રેષ્ટમાં શ્રેષ્ટ ધન છે તે આપું ? તે આપું તો તમે પ્રસન્ન થશો ને ? તો લ્યો–લ્યો, આ મારી આંખ." એટલું કહી પીઠપરના ભાથામાંથી તીર કાઢયું. તેના ફૂળ વતી જમણી આંખ કાઢી તે રક્તમય ચક્ષુ શિવલિંગ પર મૂક્યું અને બોલ્યો. " હે ઇશ્વર ! જગતના રાજા, આ

વખત તો કંઇ બોલો. મારૂં શ્રેષ્ટમાં શ્રેષ્ટ ધન તમને આપ્યું. હવે તો કંઇ બોલો. આટલું છતાં કેમ બોલતા નથી? મને લાગે છે કે તમને બીજી આંખ પણ જોઇએ છે. વારૂ તો તે પણ આપું છું. તમને જે ઇચ્છા હોય તે લ્યો."

ભીલરાજ બીજી આંખ કાઢી આપવા પ્રવૃત્ત થયો. આ સમયે પાષાણની પિંડી ફાટી અને મહાદેવની મૂર્તિ પ્રકટ થઇ. તેણે ભીલના હાથ પકડી લીધા અને કહ્યું, "આ આવ્યો બંધુ, હું આવ્યો છું." પુલકિત ચિત્તે ભીલરાજે કહ્યું. "બંધુ! આટલી બધી વાર! અત્યાર સુધી કેમ ન આવ્યા?" શ્રી શંકરે ઉત્તર આપ્યો—"હું ઘણો દૂર હતો. બંધુ, તારો અવાજ મારે કાને પડ્યો ન હતો. બોલ બંધુ, તારી શી ઇચ્છા છે? તારે માટે હું શું કરૂં?" ભીલરાજે કહ્યું-"મારે કંઇ ઇચ્છા નથી. તમે મને બંધુ કહી બોલાવ્યો એ બસ છે. જો તમારે કંઇ આપવાની ઇચ્છા હોય તો એટલું કરજો કે જ્યારે હું બંધુ કહી હાક મારૂં ત્યારે તમે બંધુ ભાવે મારી પાસે દોડી આવજો." ભગવાન શંકરે હસતાં હસતાં તે પ્રમાણે વચન આપ્યું અને તેને આલિંગન આપી તેનાં નષ્ટ ચક્ષુ પ્રદાન કર્યાં.

સપ્તમ તરંગ

એક દિવસે બાબા એક મહિલાને સમજાવતા હતા કે શ્રી ભગવાન દયા કરી આપણને જે આપે છે તેનો આપણે જો ખોટો વ્યય કરીએ કે ખૂરે માર્ગે વાપરીએ તો તેઓ તે પાછું લઇ લે છે. આ સમજાવવા તેમણે દૃષ્ટાંત આપ્યું કે કોઈ એક રાજા હતો. તે એક માણસ પર બહુ પ્રસન્ન થયો અને તેણે તેને ચંદનનો બાગ આપ્યો. પરંતુ તે માણસ તેનો સદ્વ્યય કરવાને બદલે તે બાગમાંનાં ચંદનનાં વૃક્ષ કાપી કાપીને તેને બાળવાના લાકડાંના કામમાં લેવા લાગ્યો. રાજાએ આથી ચીડાઇ તે બાગ પાછો લઇ લીધો. બાબાના કહેવાનો મર્મ એ હતો કે શ્રી ભગવાને સ્વાસ્થ્ય, બુદ્ધિ, વિચારશક્તિ વગેરે જે કંઇ આપણને આપ્યું છે તેનો જો આપણે સદ્વ્યવહાર ન કરીએ અને દુરૂપયોગ કરીએ તો તેઓ આ સર્વ પાછું લઇ લે છે.

ઘણીવાર જોયું છે કે ભયંકર ઠંડીના દિવસોમાં બાબા ખુલ્લી જગામાં પાતળું સુતરાઉ પહેરણ પહેરી બેસે છે. અતિશય ગરમીના દિવસોમાં જોઉં છું તો પ્રખર સૂર્યતાપ માથા પર પડે છે અને તેઓ બેઠા છે. એક દિવસ કુતૂહલ-વશ થઇ બાબાને પૂછ્યું કે, "બાબા, આપને શું ગ્રીષ્મ અને શીત સમાન લાગે છે?" બાબાએ હસીને ઉત્તર

આપ્યો કે "સાધુઓને સર્વ પ્રકારનો અભ્યાસ હોય છે, ભાઈ!"

બાબાને નાના પ્રકારના પ્રશ્નો પૂછી અમે ઘણીવાર તેમને સંતાપતા હતા. એક દિવસે તેમના બાલ્યકાળનો ઇતિહાસ જાણવા માટે વ્યગ્ર થઇ તેમને કેટલાક પ્રશ્નો પૂછ્યા. પરંતુ પોતાને માટે તેઓ કંઇ પણ કહેવા ઇચ્છા રાખતા નથી: માત્ર એટલું જ જણાવ્યું કે બાર વર્ષની ઉમરે તેઓએ સંસારનો ત્યાગ કર્યો હતો અને પછી અમૃતસરની પાસે કોઇ એક મહાત્મા પાસે તેમણે દીક્ષા ગ્રહણ કરી હતી. ત્યાર પછી તેમણે માત્ર કૌપિન ધારણ કરી શીત, ગ્રીષ્મ, વર્ષાની પરવા ન કરતાં જુદા જુદા દેશમાં ભ્રમણ કર્યું. શિયાળાની રાત્રી કે ગ્રીષ્મનો મધ્યાન્હ કોઇ લોકાલય કે દેવાલયમાં અતિવાહિત કરવાનો નિયમ ન હતો; એવી એવી અનેક કઠોરતા સહન કરી સાધનપથે અગ્રસર થવું પડ્યું છે. આ માત્ર તેમણે ઇશારાથી સમજાવ્યું.

અતિશય હઠ અને આગ્રહ કર્યો તો પણ તેઓ ચૂપ રહ્યા. બીજા સાધુની વાત કહી તે વાતને ઉડાવી; અને પોતાના મુખથી કંઇ વાત કરી નહીં. આ પ્રમાણે અનેક વર્ષની સાધના પછી તેઓ સર્વસહ અવધૂત અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયા. *

* 'અવધૂત' પરત્વે મહારાજશ્રીને પુછતાં તેઓએ જણાવ્યું હતું કે જેઓ તિતિક્ષાવ્રતનું પાલન કરે છે, તેમને તે વ્રત અમુક અવધિ પર્યંત પાલન કર્યા પછી 'અવધૂત' તરીકે સમ્બોધવામાં આવે છે. સાધુશ્રેષ્ઠ શ્રી નિશ્ચલદાસજી પોતાના 'વિચારસાગર' નામના ગ્રંથમાં તિતિક્ષાનું લક્ષણ નીચે પ્રમાણે દર્શાવે છે.

એક દિવસે બાબાને પ્રશ્ન કર્યો કે-" બાબા ! આપ તો ઘણાં પહાડ અને જંગલોમાં ફર્યા છો. ત્યાં કોઇવાર આપને વાઘ કે સિંહનો મેળાપ થયેલો ખરો કે ? " બાબાએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે-" બેએક વખત ખુલ્લા સ્થાનમાં અને એક વખત એક પહાડની ઉપર એક ઘરમાં વાઘનાં દર્શન થયાં હતાં. જે ઘરમાં અમે રહેતા હતા, તે ઘરની બારીમાં લોઢાના સળિયા હતા. એક દિવસે વ્હેલા સ્હવારમાં જોયું તો બારીની બીજી

આતપ, શિત ક્ષુધા તૃષા એનો સહન સ્વભાવ;
કહે **તિતિક્ષા** તેહને, કોવિદ મુનિવર રાવ.

—અર્થાત્ અપ્રતિકાર પૂર્વક અને ચિંતા વિલાપ રહિત સુખદુઃખોનું સહન કરવું તેનું નામ **તિતિક્ષા**.

અવધૂતોપનિષત્‌માં 'અવધૂત' શબ્દનો અર્થ ભગવાનશ્રી દત્તાત્રયે સાંકૃતિ નામના ઋષિને નીચે મુજબ દર્શાવ્યો છે:—

अक्षरत्वाद्वरेण्यत्वाद्धूत संसारबंधनात् ।
तत्वमस्यादिलक्ष्यत्वात्वादवधूत इतीर्य्यते ॥

અર્થાત્ જેણે નિત્ય બ્રહ્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કર્યું છે તેથી ('અ'કારનો અર્થ) અક્ષરાત્મ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે; જે, તેની શ્રેષ્ઠતા એ ('વ'કારનો અર્થ) સંસારનાં બંધન સર્વસ્વને ત્યાગ્યાં છે, ધૂતકાર્યાં છે, ('ધૂ' અક્ષરનો અર્થ) અને **तत्त्वमसि** એ મહાવાકય લક્ષ્ય આત્મસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર મેળવ્યો છે.—તત્સ્વરૂપતા પ્રાપ્ત કરી છે તેને અવધૂત કહે છે. અર્થાત્ કે જે બ્રહ્મચર્યાદિ આશ્રમ અને બ્રાહ્મણાદિ વર્ણના ધર્મનો પરિત્યાગ કરી આત્મસ્વરૂપમાં સદા અવસ્થિત રહે છે તેને 'અવધૂત' કહે છે. 'અવધૂત' 'અ'થી અક્ષરત્વાત્, 'વ'થી વરણ્યત્વાત્, 'ધૂ'થી ધૂતસંસારબંધનાત્, 'ત'થી તત્વમસ્યાદિ લક્ષ્યત્વાત્ એમ એ ચાર અક્ષરોથી બનેલા 'અવ ત'નો અર્થ ઉપર પ્રમાણે છે.

તરફ બેસી એક વાઘ મને તાકી રહ્યો છે. એ સ્થળ તો જનશૂન્ય હતું. મેં વાઘને કહ્યું કે–' તારામાં અને મારામાં કંઇ પાર્થક્ય નથી. જો કંઇ છે તો તે રૂપ કે આકૃતિનું છે. બાકી જે તુ છે તે જ હું છું.' વાઘ શું સમજ્યો તે ખબર નથી; પરંતુ, ક્ષણ પછી તે ત્યાંથી ચાલી ગયો. ત્યારપછી બે માસ સુધી એ મકાનમાં મેં વાસ કર્યો. પણ વાઘ ફરીથી દેખાયો નહિ–તેનાં ફરીથી દર્શન થયાં નહિ.

ખુલ્લા સ્થાનમાં વાઘ કેવી રીતે મળ્યો હતો, એ પ્રશ્નના જવાબમાં તેમણે કહ્યું કે "અમે કેટલીક મૂર્તિ સાધુ સંધ્યાકાળ પછી એક જંગલમાં સાંકડા માર્ગ પર દ્રુત વેગે આગળ વધતા હતા. એટલામાં રસ્તા આગળ એક વિશાળ-કાય વાઘ દેખાયો. પાછું ફરવું અશકય હતું તેમ વાઘને ઓળંગીને આગળ વધવાને પણ માર્ગ ન હતો. આ વખતે અમારામાંના એક વૃદ્ધ સાધુ આગળ આવ્યા અને શેર–વાઘને કહ્યું કે, 'બાબા! જો તું ક્ષુધાતુર હોય તો મને ગ્રહણ કર– આ વૃદ્ધ શરીર—'

એટલું કહેતામાં વાઘ જંગલમાં કુદી પડયો અને સત્વર અદૃશ્ય થઇ ગયો.

એક વખતે કામાખ્ય તીર્થની પાસે એક નદી તીરે વૃક્ષ નીચે અમે કેટલાક સાધુ રાત્રિયાપન કરતા હતા. અમે બધી મળીને ત્રણ મૂર્તિઓ હતી, એમ સ્મરણ છે. અમારામાંની એક મૂર્તિએ શયન કર્યું હતું, બીજી શયન કરવાના ઉદ્યોગમાં હતી. એટલામાં એક વિપુલકાય વાઘ અમારી પાસે આવી બેઠો. એક મૂર્તિ બોલી ઉઠી–' શેર આયા!' સુતેલી મૂર્તિએ જવાબ આપ્યો:—' આને દો મહારાજ! બાતચિતકો અભિ

ફુરસદ નહિ.' એટલું કહી તે પાસુ ફેરવી સુઇ ગઇ અને વાઘે પણ ત્યાંથી પ્રસ્થાન કર્યું."

વાઘનું કોઇએ સન્માન ન કર્યું તેથી તેણે ત્યાંથી પ્રસ્થાન કર્યું અથવા તો જેના હૃદયમાં હિંસા દ્વેષ નથી તેની હિંસા કરવાની ઇચ્છા ન થવાથી તે ત્યાંથી ચાલી ગયો.

સર્પ સંબંધી પણ બાબાને અનેક પ્રશ્નો પુછ્યા હતા. સાંભળ્યું છે કે કૈલાસમાં બહુ વિષધર સાપનો વાસ છે. જ્યારે બાબાશ્રીનો આશ્રમ તૈયાર થતો હતો ત્યારે પત્થરની આજુબાજુ કોઇ કોઇ વાર સાપ દેખાતા હતા. જેઓ ત્યાં કામ કરતા હતા તેઓ ભયથી દૂર સરી જતા હતા. બાબા પાસે આવી ચપટી વગાડતાં સાપ અદશ્ય થઇ જતો. બાબાના એક શિષ્યે એક સાપની વાત બાબાના કોઇ ભક્તને કહી હતી. આ શિષ્ય તે સમયે પહાડની ઉપર એક ક્ષુદ્ર કુટિરમાં વાસ કરતો હતો. તે રાત્રે ૩ વાગે પ્રાતઃકૃત્યાદિ સંપન્ન કરવા પહાડથી પ્રાયઃ એક માઇલ દૂર કુતુનિયા નદી તરફ જતો હતો. કૈલાસ પહાડ અર્ધો અતિક્રમ કર્યો હશે એટલામાં તેણે પહાડ પરથી બાબાને બોલતાં સાંભળ્યા કે "બ્રહ્મચારી હોંશિયાર"

બ્રહ્મચારી સ્થંભિત થઇ ઉભો રહ્યો. જોયું કે રસ્તાપર એક મોટો સર્પ છે. બ્રહ્મચારીએ તેને મારવાને માટે દંડ ઉગામ્યો. એટલામાં ફરીથી બાબાનો કઠોર અવાજ સંભળાયો —'મત મારો.' ક્ષણમાં તો તે સાપ પછી અદશ્ય થઇ ગયો. મુદ્દાની વાત એ છે કે એવી અંધારી રાતે એટલે દૂરથી બાબાએ શી રીતે સર્પને દીઠો ? પહાડ પર પત્થરમાં ન્હાનોજ રસ્તો અને આવા ન્હાનકડા રસ્તામાં સાપ ક્યાં છે તે એટલે દૂરથી અજવાળામાં પણ દેખાય કે નહિ એ સંદેહજનક છે;

છતાં બાબાએ આ શી રીતે જાણ્યું ? એ ભક્તે બાબાને આ વાત પૂછી. બાબા સાંભળીને હસ્યા. બહુ આગ્રહ કર્યો ત્યારે કહ્યું કે 'હમ ક્યા જાને ?'

બાબાને પૂછ્યું કે "આપને આ સાપ અને વાઘની વચ્ચે રહેતાં ભય લાગતો નથી ?" બાબાએ ઉત્તર આપ્યો કે—"વાઘ, સાપ અને સાધુ એ સર્વનો વનમાં વાસ હોય છે. પછી એમાં ભય શો ?"

બાબાના ક્ષુદ્ર ઘરમાં સામાન્ય સરસામાન છે. એક ચોકી–બાજઠ પર માત્ર કામળો પાથરેલો છે. તેની પાસે એક પત્થરનો લોટો છે. અને એક નેતરની ક્ષુદ્ર પેટી છે. (તેમાં કેટલીક ઔષધની શીશીઓ છે.) તે સિવાય ચોપડીઓનું દફતર છે. આ ઉપરાંત છે એક પાંચ ફૂટ લાંબી લાઠી. બાબા સંન્યાસી છે–અંતરથી તેમ જ બહારથી. આપણે ગૃહી છીએ–બહારથી અને અંતરથી. આપણે આપણા પ્રિયજનને આપણી મરજી પ્રમાણે સમજાવીએ છીએ. આપણે આપણા દીકરા દીકરીને શણગારીએ છીએ, દેવમૂર્તિને પણ પુષ્પ અને ઘરેણાંથી શણગારીએ છીએ. ખાવામાં આપણને જે વસ્તુ પ્રિય લાગે તે સેવાર્થે અર્પણ કરીએ છીએ. જે બિછાનામાં આપણને સુવાનું સારૂં લાગે તેવા બિછાનાની વ્યવસ્થા તેમને માટે કરવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ. જેઓએ મોટાં મોટાં તીર્થક્ષેત્રોમાં દેવમૂર્તિની સેવા જોઈ છે તેઓ આ કથનનું સત્યાસત્ય નિરૂપણ કરવા સમર્થ થશે. અચલ પાષાણની ઘડેલી કે કાષ્ટની નિર્માણ કરેલી મૂર્તિ કરતાં અમને સચલ દેવતા અધિક પ્રિય છે. જેને આપણે શ્રદ્ધાની નજરથી જોઇએ, ભકિતભાવથી જોઇએ, તેઓ જ આપણા દેવતા છે. ભક્તોની દ્રષ્ટિમાં સાધુબાબા–સચલ દેવમૂર્તિ જેવા છે–દેવ જ છે.

આપણે આપણા રહેવાના ઘરને જે પ્રમાણે સજાવવું સારૂં લાગે તે પ્રમાણે તેમના મકાનને શણગારવા ઈચ્છા થાય. જેવી જેની અભિરૂચી અને શ્રદ્ધા તે પ્રમાણે તેઓ તેમના દેવઘરને અને દેવમૂર્તિને શણગારવા પ્રયત્ન કરે છે. ભક્તાધીન દેવને ભક્તોનો આવો ઉપદ્રવ સહન કરવો પડયો છે. સાધારણ લોકને તો એમ જ થાય કે સંન્યાસીને મકાન શા માટે જોઈએ? કિન્તુ જેઓ બુદ્ધિમાન છે તેઓ સમજી શકશે કે જે દેવપુરૂષના અંતરમાં ત્યાગ વસે છે, જેના હૃદયમાં વિશ્વ-પ્રેમ છે, તેને મન સુસજ્જિત અટાલિકા વા આશ્રયશૂન્ય સ્મશાન બન્ને સરખાં જ છે. તેઓ સર્વ અવસ્થામાં, સર્વ વસ્તુમાં આસક્તિશૂન્ય હોય છે.

બાબા એક સમયે સમજાવતા હતા કે કોઈ માણસ સમુદ્રસ્નાન કરવા જાય અને તેના ઉત્તાલ તરંગ જોઈ ભિત બની એમ વિચાર કરે કે સમુદ્રનાં મોજાં જશે ત્યારે સ્નાન કરીશ અને તે સ્નાન કરવા માટે મોજાં જતાં રહેવાની આશા રાખે તો તેને સમુદ્રસ્નાન કરવાની આશા રહેતી નથી, તેમ જો કોઈ પુરૂષ મનમાં એમ વિચાર કરે કે સંસારનો કોલાહલ નિવૃત્ત થતાં ભજન સાધન કરીશ તો તે મનુષ્યથી ભજન સાધન કદાપિ થશે નહિ. આ ઉત્તમ રૂપે સમજાય તે હેતુથી બાબાએ એક દ્રષ્ટાંત સંભળાવ્યું:—

કોઈ એક ગૃહસ્વામી પર એક મહાત્મા પ્રસન્ન થયા. અતિ આદરથી સ્વામીની અભ્યર્થના કરી ગૃહસ્વામીએ કહ્યું:—
"મહારાજ! આપની કૃપાથી મને ત્રણ પુત્ર સંતાન પ્રાપ્ત થયાં છે. આપ આશીર્વાદ આપો કે તેમને દીર્ઘાયુષ પ્રાપ્ત થાય." સાધુએ ઉત્તર આપ્યો કે—'દીર્ઘ જીવનજ કેવળ વાંછનીય નથી; જો ભગવદ્દર્શન ન થાય તો એ દીર્ઘ જીવન

કામનું શું ? હું તને ઉપદેશ કરું છું કે તું હવે ભગવાનનું ભજન કર." તે ગૃહપતિએ જવાબ આપ્યો–" હજી તેમ કરવાનો સમય આવ્યો નથી. જ્યારે પૌત્રનું–છોકરાના છોકરાનું મુખદર્શન કરીશ પછી વાત. સાધુ ત્યાંથી ચાલી ગયા. કેટલોક સમય વ્યતીત થયા પછી તે પાછા આવ્યા અને તે ગૃહસ્થને કહ્યુંઃ " ભાઈ હવે વાનપ્રસ્થ ગ્રહણ કર અને સાધનાના માર્ગે આગળ વધ." ગૃહપતિએ જવાબ આપ્યોઃ " હજી વાર છે. હમણાં શું છે ? જ્યારે સહુથી ન્હાના છોકરાના છોકરાનું મોં જોઈશ ત્યારે વાત." સાધુ પાછા ચાલી ગયા. કેટલોક સમય વિત્યા બાદ પાછા પધાર્યા ત્યારે તે ગૃહસ્થ મરણ પામ્યો હતો. તે ગૃહસ્થના છોકરાઓએ સાધુની સારી રીતે સેવા કરી. સાધુને મનમાં કષ્ટ થયું અને વિચાર કરવા લાગ્યા કે તે ગૃહસ્થને મરણ બાદ કયી યોનિ પ્રાપ્ત થઈ છે. ધ્યાન ધરી જોયું તો તેને સર્પ યોનિ પ્રાપ્ત થઈ છે અને સર્પ થઈ ઘરના ધનભંડારની રક્ષા કરે છે. સાધુએ તેના છોકરાઓને કહ્યું કે–" ભાઈ તમારા ધનભંડારમાં મોટો સાપ છે." ઘરના માલિકે તે સાપને મારી નંખાવ્યો. બાદમાં સાધુએ થોડો સમય પછી ફરીથી ધ્યાન ધર્યું અને જોયું તો જણાયું કે તે માણસ હવે શ્વાનની યોનિમાં છે. ઉચ્છિષ્ટ અન્ન ખાઈ ફરતો ફરે છે. આ સ્થિતિ જોઈ સાધુએ તેને એકાંતમાં બોલાવી કહ્યું કે, " હવે તો ઉપદેશ ગ્રહણ કર અને ફરીથી મનુષ્ય યોનિને પ્રાપ્ત કર. શા માટે આવી નીચ વૃત્તિ ગ્રહણ કરી કષ્ટ સહન કરે છે ?" તેણે જવાબ આપ્યો, " ભજનને માટે હજી વિલંબ છે. જો હું ચોકી ન કરું તો મારો ધનભંડાર ચોર લૂંટી જાયને ? મહારાજ ! તમો હમણાં સિધાવો. પછીથી કોઈ વાર પધારજો." સાધુ મહા ખેદ પામી ચાલી ગયા. પછી તે પાછા ફર્યા નહિ.

અમારે દેશમાં પાછા જવાનો સમય આવી લાગ્યો. જશિડી છોડી જઇએ છીએ એ બાબાને નિવેદન કર્યું. વધારામાં એ પણ કહ્યું કે અહિં કેવા આનંદમાં હતાં. કેટલી સારી સારી કથા આપની પાસેથી સાંભળી. બાબાએ જવાબ આપ્યો, " આનંદ તો માઈ, પોતપોતાના અંતરની વસ્તુ છે. કોઇને ગાયન સાંભળી આનંદ થાય છે. કોઇને રમત ગમતમાં આનંદ જણાય છે. ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિના મનુષ્યમાં ભિન્ન ભિન્ન રૂપે ભાસે છે. આનંદ એ તો અંતરની વસ્તુ છે."

બપોરના બાબા પાસે વિદાય લેવા ગઈ ત્યારે સાંભળ્યું કે તે દિવસે સ્હવારે ૮ વાગ્યાના સુમારે સ્વ. મહેન્દ્રલાલ સરકારના બંગલા આગળ એક વાઘ આવી અત્યાચાર કરતો હતો. એક પશુ વિરૂદ્ધ યુદ્ધને માટે વિપુલ તૈયારીઓ થતી હતી. કેટલાક માણુસો અસ્ત્રાદિ લઈ તેની પાછળ દોડતા હતા. બાબા પહાડના માથા પર ખુલ્લા સ્થાનમાં ઉભા રહી આ યુદ્ધ જોઈ રહ્યા છે. મનુષ્ય વિજય મેળવી શકયો નહિ. પશુશક્તિ આગળ પરાસ્ત થયો. વાઘ કૈલાસના પાદમૂળ આગળ થઇ દિગરિયા પહાડ તરફ છૂટી નીકળ્યો. રસ્તામાં એક બકરીના બચ્ચાને મોંમાં લઈ ભાગ્યો અને થોડીવારમાં અદૃશ્ય થઈ ગયો. બીજી વખતે સંધ્યાકાળના સમયે એક વાઘે કોઇ એક વટેમાર્ગુ પર આક્રમણ કર્યું. તે માણુસની રાડોથી કેટલાક માણુસોએ ત્યાં આવી વાઘને મારી નાંખ્યો અને અર્ધમૃત માણુસની રક્ષા કરવા લાગ્યા. બાબાની ચોમેર વાઘ અને સાપનો વાસ છતાં બાબા તે જનશૂન્ય સ્થાનમાં એકલા-નિર્ભય, નિરૂદ્વેગ ચિત્તે રહે છે.

કેટલાક જણુ વિદાય લેવા માટે બાબાના ચરણુ નિકટ હાજર થયા હતા; પરંતુ, મારા સ્વામી આવી શકયા નહતા.

તેમને કુતરૂં કરડયું હતું અને દંશ સ્થળે નાઈટ્રીક એસીડ લગાડયું હતું. બાબાએ આ સાંભળી કહ્યું કે જો દંશસ્થાને તરત સુરમો લગાડયો હોત તો વિષ નષ્ઠ થાત. મારાશ્રી શ્રી ગુરૂદેવે કહ્યું કે જો ક્ષતસ્થાને લંકા-મરચાં વાટીને લેપ કર્યો હોત તો વિષ નષ્ટ થાત.

તે ગમે તેમ હોય, પણ જ્યારે બાબાને ચરણે મેં નિવેદન કર્યું કે મારા સ્વામી અહીં આવીને આપની ચરણરજ લેવા અસમર્થ છે, ત્યારે તેઓ અત્યંત દુઃખી થયા અને કહ્યું કે, “જો એમ છે તો હું ત્યાં આવીશ.”

હું આશ્ચર્ય પામી કે બાબા જેઓ કદાપિ કાળે કોઇ ગૃહસ્થના ઘરમાં પગ મુકતા નથી, ને આ શું? તેમનો નિયમ તો સુરક્ષિત રહ્યો નહિ. એમ નથી, બાબા તો હંમેશાં ભકતને અધીન છે. જો કોઇ દુઃખથી હાક મારે કે બોલાવે તો બાબા તેને ઘેર જાય છે. એક અનાથ વૃદ્ધ ડોશી હતી. તેના અંતિમ સમયે—છેવટની ઘડીએ તેને બાબાનાં દર્શનની ઇચ્છા થઈ. બાબા સર્વ કામ છોડી તેને મળવા ગયા. તેના મરણ પછી જ્યારે તેના શબને સ્મશાન લઈ ગયા ત્યારે પણ બાબા તેની ચિતા પાસે ઉભા હતા. જ્યારે તેનું મૃતશરીર ભસ્મીભૂત થઈ ગયું ત્યારે બાબા કૈલાસપ્રતિ પાછા ફર્યા.

બીજે દિવસે સ્હવારના નિર્દિષ્ટ સમયે બાબા અમારી લાલ કોઠીમાં પધાર્યા. અમે ધુપ, પુષ્પ, ચંદન લઈ પ્રથમથી જ તૈયાર હતાં. તે દિવસે બાબાએ જે વાત કરી હતી તે આ પ્રમાણે છેઃ

એક યોગિરાજ હતા અને તેમની પાસે ચિંતામણિ-પારસમણિ હતો. આ ચિંતામણિ કિંવા પારસમણિનો એવો

ગુણ હતો કે કોઈ કંઇ કામના કે ઇચ્છા કરે તો તેની મદદથી તે પૂર્ણ થાય. યોગિરાજે એકદા મનમાં વિચાર કર્યો કે મારે તો કોઈ પણ વસ્તુનું પ્રયોજન નથી; માટે આ ચિંતામણિ દ્વારા એક કામ કરી લઉં.

આમ વિચાર કરીને તેમણે ચિંતામણિની મદદથી એક પવિત્ર નગરની રચના કરી. તેમાં નિર્મળ સલીલા નદી પણ વહેવા લાગી. આ નગરમાં તે યોગિરાજે ઘણાં ઘર નિર્માણ કરાવ્યાં અને તેમાં પવિત્રાત્મા પ્રજાની સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરાવી. તેમને કોઇપણ જાતનો અભાવ ન રહે અને ઇચ્છાનુરૂપ દ્રવ્યાદિ મળે તે સારૂ દરેક જણને એકએક ચિંતામણિ ભેટ આપ્યો. આ અમુલ્ય રત્નની સહાયથી દરેક જણ પોતાની ઇચ્છાનુરૂપ દ્રવ્ય સંગ્રહ કરી, પોતાના પોતાના સર્વ અભાવ પૂર્ણ કરી શકતા હતા. આ પ્રમાણે તેઓ સર્વ પોતાનાં દિવસો અતિ સુખમાં ગુજારવા લાગ્યા. તે લોકોને કોઇપણ પ્રકારનો અભાવ નથી એમ જોઇ પ્રસન્નચિન્તે યોગિરાજ તીર્થાટને નીકળ્યા.

આમ કેટલોક સમય ભ્રમણ કર્યા પછી યોગિરાજને વિચાર આવ્યો કે પેલું સૃષ્ટ કરેલું સ્થાન પહેલાંની માફક છે કે નહિ? અને અત્યારે તેનો વ્યવહાર કેમ ચાલી રહ્યો છે, તે જઇને જોઈ આવું તો સારૂં. એમ વિચાર કરી તે યોગિરાજ પોતે નિર્માણ કરેલા આનંદનિકેતનમાં આવીને જુએ છે તો તે સ્થાન પર પાંચ શઠ જણો અધિકાર જમાવી બેઠા છે. આથી કરીને પોતે સર્જેલી વાડીઓ સૌંદર્ય અને શોભા વગરની થઈ પડી છે. તે સ્થાનના રહેનારા પણ નાના પ્રકારના અભાવથી અને ક્ષુધાથી અતિશય પીડા પામી રહ્યા છે. સઘળા જ શ્રી હીન થઈ ગયા છે. આના કારણનું

અનુસંધાન કરતાં યોગિને જણાયું જે તેમની રચેલી તે મનોરમ નગરીમાં પાંચ દુષ્ટ જણો શિકાર ખેલવા આવ્યા હતા. આ સ્થાનના અધિવાસીઓનું સ્વાસ્થ્ય, સબળ સુંદર આકૃતિ અને સુખ સમૃદ્ધપૂર્ણ અવસ્થા જોઇ તે શઠ પુરૂષોએ અનુમાન કર્યું કે આમ હોવાનું કંઇ ગુહ્ય કારણ હોવું જોઇએ. તપાસ કરતાં તેમને જણાયું કે માત્ર ચિંતામણિના પ્રતાપથી તેમના સકલ અભાવ મોચન થાય છે. તેમની જાતિય સંપત્તિ અને આનંદનું મૂળ પણ તે જ ચિંતામણિ રત્ન છે.

તેમનું સુખ જોઈ એ પાંચ શઠ પુરૂષોને ઈર્ષ્યા આવી. તેઓ કેટલોક સમય તે પ્રદેશમાં રહ્યા અને ત્યાંના અધિવાસીઓ સાથે ધીમે ધીમે વાતચીતનો પરિચય વધારી બંધુત્વ સ્થાપન કર્યું. છેવટે તેમની સાથે પુછપરછ કરતાં તેમણે જાણી લીધું કે તેમની સમૃદ્ધિનું મૂળ એ રત્ન છે. વિશેષમાં તેની આકૃતિ અને ગઠન કેવું છે તે જાણી લીધું. પછી પેલા ચિંતામણિના જેવો જ બીજો નકલી ચિંતામણિ બનાવી રાત્રિના વખતે દરેક ગૃહસ્થના ઘરમાં મુકી આવ્યા. ઘરવાળા સવારના પહોરમાં નવો ચિંતામણિ જોઇ ખૂબ પ્રસન્ન થયા. તેમનો ઝગઝગાટ જોઇ અતિશય આનંદ પામ્યા. જૂનો ચિંતામણિ તો પડી રહ્યો અને તેના પર ધૂળ ચઢવા લાગી. આમ થતાં થતાં ધીમે ધીમે તેઓ જૂના ચિંતામણિની વાત વિસરવા લાગ્યા; પરંતુ, સાથે સાથે તેમને એમ પણ જણાયું કે નવા ચિંતામણિ પાસેથી જે માગીએ તે મળતું નથી. એમ કરતાં આખરે તેમને દરેક વસ્તુની ગરજ પડવા લાગી. અંતે તેઓ સર્વ પંચ શઠને આધીન થઇ ખેતીવાડી કે ખેતર પર મજુરી કરી જીવન નિર્વાહ

કરવા લાગ્યા. પહેલાંની માફક જોઇતી વસ્તુ કે પ્રયોજનીય પદાર્થ ન મળવાથી ત્યાંના અધિવાસીઓ ઘણા દુઃખી થવા લાગ્યા. યોગિરાજ પાછા ફર્યા ત્યારે તે લોકોની શોચનીય અવસ્થા જોઇ ઘણા દુઃખી થયા. પછી તેમણે તેમની વિપત્તિ દૂર કરી પહેલાની અવસ્થાએ મુકવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. ગ્રામવાસીઓનું ભાન ઠેકાણે લાવવા-તેમને જાગૃત કરવા માટે ચાર પત્ર લખી તેમને મોકલી આપ્યા. એનું કંઇ ફળ આવ્યું નહિ; ત્યારે તેમણે બીજા ૭ કાગળ લખ્યા અને પછી અરાઢ પત્ર લખી ચિંતામણિ રત્નના અનુસંધાનનો ઉપાય લખી જણાવ્યો; પરંતુ, તે દેશવાસીઓ પંચશઠને વશીભૂત થઇ એટલા તો નિર્બળ અને ભોગવિલાસી થઇ ગયા હતા કે ધૂળમાં લગભગ દટાયેલ તે ચિંતામણિ રત્નને કાઢવા પ્રયત્ન સુદ્ધાં કર્યો નહિ. આખરે યોગિરાજ ઘેરઘેર ગયા અને દ્વારે દ્વારે ફરીને બોધ કર્યો કે ભાઇઓ! એક ચિંતામણિના અભાવથી તમારી આવી દુર્દશા થઈ છે. જો તમે પ્રકૃત ચિંતામણિની શોધ કરશો તો તમારૂં દુઃખ અને તમારા સર્વઅભાવ મોચન થશે. જે ચિંતામણિના અભાવથી તમારી આવી દુર્દશા થઈ છે તે તો તમારા ઘરના ખૂણામાં તમારી બેદરકારીથી માટીમાં દટાઈ ગયો છે. માટી કાઢી નાખવા યત્ન કરો તો તે ઝટ બહાર નીકળશે. આટલું છતાં તમો ભાવાચ્છન લોકોને તેમ કરવાનું મન થયું નહિ. આળસનો ત્યાગ કરી આવરણ કાઢી ચિંતામણિ કાઢવાની તેમણે ચેષ્ટા કરી નહિ.

આ વાત સંભળાવ્યા પછી બાબાએ કહ્યું કે-એ યોગિરાજ તે સ્વયં ઇશ્વર. તેમની ઇચ્છાથી આ સૌન્દર્યમય વિશ્વરાજ્યની સૃષ્ટિ થઇ છે અને તેમાં પવિત્ર ચરિત્ર નિર્મળ ચિત્તવાળા મનુષ્યો ઉત્પન્ન થયાં અને તેશના અંતઃકરણમાં

સ્વયં ચિંતામણિરૂપે વિરાજવા લાગ્યા. પછી, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, અહંકારરૂપી પાંચ શઠે આવી તેનો કબ્જો લીધો. વિષયાનંદરૂપી નકલી ચિંતામણિ આપી સર્વ મનુષ્યોની પ્રતારણા કરી. તેઓ વિષયાનંદમાં એટલા તો મુગ્ધ થઈ ગયા કે તેઓ પોતાના અંતરમાં આત્મારૂપી ચિંતામણિને ભૂલી ગયા અને રજ અને તમોગુણનાં ને મોહનાં આવરણ તેના પર ચઢવા લાગ્યાં. તેઓ શ્રમપૂર્વક સાધન દ્વારા અંતરના ચિંતામણિની શોધ કરી શક્યા નહિ. ત્યારે ભગવાને પોતે ચાર વેદ લખી તેમના હિતને માટે મોકલ્યા. તેથી પણ તેમને લાભ ન થયો ત્યારે ષડ દર્શન અને અઢાર પુરાણ મોકલી આપ્યાં. સાધનાવડે અંતરસ્થ ચિંતામણિરૂપી બ્રહ્મને શી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાય તે વેદ પુરાણાદિમાં સુંદર રીતે વિધવિધ રીતે વર્ણવ્યું છે. પરંતુ, પાંચ શઠરૂપી રિપુને વશ થઇ, વિષયાનંદના મોહમાં મુગ્ધ બની, રજસ્તમોગુણથી આચ્છન્ન થઇ મનુષ્ય તેને શોધવાના પ્રયત્નથી પરાંગમુખ થયા છે અને સઘળી દૈવિ સંપત્તિ ધીમે ધીમે ગુમાવી બેઠા છે. નિયમિત રીતે સાધનપરાયણ થઇ ચિત્તને સત્વસ્થ કરી ચિંતામણિ મેળવવાને માટે કોઇ યત્નશીલ ન થયું ત્યારે સ્વયં ભગવાન અવતારરૂપે પ્રકટ્યા. તેમનાં દર્શનથી અને સંગથી કેટલાક જણ સાધનપરાયણ થયા અને અંતરમાંના ચિંતામણિરૂપ બ્રહ્મને પ્રાપ્ત કર્યો; પરંતુ, બીજાં ઘણા માણસોએ તેવો યત્ન કર્યો નહિ. પરિશ્રમથી અને ઉચિત સાધનાથી એ ચિંતામણિરૂપ રત્નનો લાભ થતાં મનુષ્ય દેવતુલ્ય શક્તિશાળી થઈ શકે છે.

ભગવાન ક્યારે દેહ ધારણ કરી આ ધરાધામમાં અવતીર્ણ થાય છે તે પણ આ ઉપાખ્યાનમાં સમજાવવામાં આવ્યું છે. મનુષ્ય પ્રથમ સાત્વિક ભાવાપન્ન હતો; પરંતુ, જ્યારે ક્રમેક્રમે

કરવા લાગ્યા. પહેલાંની માફક જોઇતી વસ્તુ કે પ્રયોજનીય પદાર્થ ન મળવાથી ત્યાંના અધિવાસીઓ ઘણા દુઃખી થવા લાગ્યા. યોગિરાજ પાછા ફર્યા ત્યારે તે લોકોની શોચનીય અવસ્થા જોઇ ઘણા દુઃખી થયા. પછી તેમણે તેમની વિપત્તિ દૂર કરી પહેલાની અવસ્થાએ મુકવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. ગ્રામવાસીઓનું ભાન ઠેકાણે લાવવા–તેમને જાગૃત કરવા માટે ચાર પત્ર લખી તેમને મોકલી આપ્યા. એનું કંઇ ફળ આવ્યું નહિ; ત્યારે તેમણે બીજા છ કાગળ લખ્યા અને પછી અરાઢ પત્ર લખી ચિંતામણિ રત્નના અનુસંધાનનો ઉપાય લખી જણાવ્યો; પરંતુ, તે દેશવાસીઓ પંચશઠને વશીભૂત થઇ એટલા તો નિર્બળ અને ભોગવિલાસી થઇ ગયા હતા કે ધૂળમાં લગભગ દટાયેલ તે ચિંતામણિ રત્નને કાઢવા પ્રયત્ન સુદ્ધાં કર્યો નહિ. આખરે યોગિરાજ ઘેરેઘેર ગયા અને દ્વારે દ્વારે ફરીને બોધ કર્યો કે ભાઇઓ! એક ચિંતામણિના અભાવથી તમારી આવી દુર્દશા થઈ છે. જો તમે પ્રકૃત ચિંતામણિની શોધ કરશો તો તમારૂં દુઃખ અને તમારા સર્વઅભાવ મોચન થશે. જે ચિંતામણિના અભાવથી તમારી આવી દુર્દશા થઈ છે તે તો તમારા ઘરના ખૂણામાં તમારી બેદરકારીથી માટીમાં દટાઈ ગયો છે. માટી કાઢી નાખવા યત્ન કરો તો તે ઝટ બહાર નીકળશે. આટલું છતાં તમો ભાવાચ્છન લોકોને તેમ કરવાનું મન થયું નહિ. આળસનો ત્યાગ કરી આવરણ કાઢી ચિંતામણિ કાઢવાની તેમણે ચેષ્ટા કરી નહિ.

આ વાત સંભળાવ્યા પછી બાબાએ કહ્યું કે–એ યોગિરાજ તે સ્વયં ઇશ્વર. તેમની ઇચ્છાથી આ સૌન્દર્યમય વિશ્વરાજ્યની સૃષ્ટિ થઇ છે અને તેમાં પવિત્ર ચરિત્ર નિર્મળ ચિત્તવાળા મનુષ્યો ઉત્પન્ન થયાં અને તેમના અંતઃકરણમાં

સ્વયં ચિંતામણિરૂપે વિરાજવા લાગ્યા. પછી, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, અહંકારરૂપી પાંચ શઠે આવી તેનો કબ્જો લીધો. વિષયાનંદરૂપી નકલી ચિંતામણિ આપી સર્વ મનુષ્યોની પ્રતારણા કરી. તેઓ વિષયાનંદમાં એટલા તો મુગ્ધ થઈ ગયા કે તેઓ પોતાના અંતરમાં આત્મારૂપી ચિંતામણિને ભૂલી ગયા અને રજ અને તમોગુણનાં ને મોહનાં આવરણ તેના પર ચઢવા લાગ્યાં. તેઓ શ્રમપૂર્વક સાધન દ્વારા અંતરના ચિંતામણિની શોધ કરી શક્યા નહિ. ત્યારે ભગવાને પોતે ચાર વેદ લખી તેમના હિતને માટે મોકલ્યા. તેથી પણ તેમને લાભ ન થયો ત્યારે ષડ દર્શન અને અરાઢ પુરાણ મોકલી આપ્યાં. સાધનાવડે અંતરસ્થ ચિંતામણિરૂપી બ્રહ્મને શી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાય તે વેદ પુરાણાદિમાં સુંદર રીતે વિધવિધ રીતે વર્ણવ્યું છે. પરંતુ, પાંચ શઠરૂપી રિપુને વશ થઇ, વિષયાનંદના મોહમાં મુગ્ધ બની, રજસ્તમો-ગુણથી આચ્છન્ન થઇ મનુષ્ય તેને શોધવાના પ્રયત્નથી પરાંગમુખ થયા છે અને સઘળી દૈવિ સંપત્તિ ધીમે ધીમે ગુમાવી બેઠા છે. નિયમિત રીતે સાધનપરાયણ થઇ ચિત્તને સત્વસ્થ કરી ચિંતામણિ મેળવવાને માટે કોઇ યત્નશીલ ન થયું ત્યારે સ્વયં ભગવાન અવતારરૂપે પ્રકટયા. તેમનાં દર્શનથી અને સંગથી કેટલાક જણ સાધનપરાયણ થયા અને અંતરમાંના ચિંતામણિરૂપ બ્રહ્મને પ્રાપ્ત કર્યો; પરંતુ, બીજાં ઘણા માણસોએ તેવો યત્ન કર્યો નહિ. પરિશ્રમથી અને ઉચિત સાધનાથી એ ચિંતામણિરૂપ રત્નનો લાભ થતાં મનુષ્ય દેવતુલ્ય શકિતશાલી થઈ શકે છે.

ભગવાન ક્યારે દેહ ધારણ કરી આ ધરાધામમાં અવતીર્ણ થાય છે તે પણ આ ઉપાખ્યાનમાં સમજાવવામાં આવ્યું છે. મનુષ્ય પ્રથમ સાત્વિક ભાવાપન્ન હતો; પરંતુ, જ્યારે ક્રમેક્રમે

કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ અને અહંકાર વગેરે પાંચ રિપુઓએ તેમના પર અધિકાર જમાવવાનો આરંભ કર્યો ત્યારે ભગવાને જીવના કલ્યાણ માટે ચારવેદ, ષડ્દર્શન, અને અરાઢ પુરાણનો આ ધરામાં પ્રચાર કર્યો. તેનું પણ કંઇ ફળ આવ્યું નહિ ત્યારે તેઓ મનુષ્યદેહ ધારણ કરી પંચરિપુના મારથી જીવની રક્ષા કરવા આ ધરાધામમાં અવતીર્ણ થયા.

જ્યારે અમે બાબા પાસે બેસી એમનું કથામૃતનું પાન કરતા હતા ત્યારે એક ધીવર (મચ્છીમાર) એક મોટી માછલી લઇ બાગમાં આવ્યો. અમે સર્વ સંકોચ પામ્યા. બાબા તે સમજી ગયા અને બોલ્યા કેઃ—" સંકોચ કરવાનું કંઈ કારણ નથી. " અમે પ્રશ્ન કર્યો કેઃ—" માંસ મત્સ્યાદિ ભક્ષણ કરવામાં દોષ છે ? " બાબાએ ઉત્તર આપ્યો કેઃ— " ખાન અને દાન પોતાની પ્રવૃત્તિ અનુસાર છે. " શ્રી ભગવાને પ્રકૃતિભેદે ત્રણ પ્રકારના અહારનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. (ગીતા ૧૭ મો અધ્યાય, શ્લોક ૭, ૮, ૯ અને ૧૦) મહાત્મા વિજયકૃષ્ણે * આવા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં કહ્યું

---

* વિજયકૃષ્ણ ગોસ્વામીઃ બંગાળના એક મહાન ધાર્મિક અને નામાંકિત પુરૂષ હતા. તેમણે સંસ્કૃત કોલેજમાં અભ્યાસ કર્યો હતો. તેમનો જન્મ નદિયા શાંતિપુરમાં થયો હતો. અલ્પવયના હતા ત્યારે તેમના પિતાનું મૃત્યુ થયું હતું. એમનું વિચારપરિવર્તન થવાથી ઉપવિત ત્યાગ કરી બ્રહ્મસમાજમાં જોડાયા હતા. પ્રખ્યાત બાબુ કેશવચંદ્રસેનના મિત્ર હતા અને બ્રહ્મસમાજના પ્રચારક તરીકે ઘણો વખત કામ કર્યું હતું. ગયામાં કોઇ યોગીનો મેળાપ થતાં તેમને દિવ્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું અને હૃદયપલટો થયો. જીવનનો શેષકાળ જગન્નાથપુરીમાં હરિનામ સ્મરણ ભગવદ્ પ્રસંગમાં વ્યતીત થયો હતો. ધર્મ વિષયમાં પ્રશ્નોત્તર નામે તેમનું રચેલું પુસ્તક મનનીય છે. —અનુવાદક

છે કે–" ઇશ્વરનું નામ સ્મરણ કરતાં એવી અવસ્થા આવે છે કે જ્યારે માંસાદિ આહારમાં પ્રવૃત્તિ રહેતી નથી."

કોઇ એક બાઇએ બાબાને કહ્યું કે:–" બાબા, મારાથી દૈહિક કષ્ટ સહન થતું નથી. સૂર્યનો તડકો પણ સહેવાતો નથી. એથી કેટલાક મને કહે છે કે, તમારામાં તિતિક્ષા વા સહનશીલતા કદાપિ આવશે નહિ. હે બાબા! શું સહનશીલતા મારામાં કદિ પણ નહિ આવે?"

બાબાએ મૃદુ હાસ્યથી પ્રત્યુત્તર આપ્યો," શા માટે તિતિક્ષા નહિ આવે માઇ! જેની પાસે જે જણસ છે તેની ઇચ્છા થાય તો તેનો ઉપયોગ કરે; પરંતુ, જે નથી તેને માટે દુઃખી થવું એ ઠીક નથી. એ પ્રમાણે જો અભાવનો ક્લેશ નહિ થાય તો સમય જતાં તિતિક્ષા પણ પ્રાપ્ત થશે."

તે સમયે બાબાની પાસે માત્ર એક કામળી હતી. કોઇ ભક્તે તેમને એક મૂલ્યવાન કામળી આપી. બાબા કોઇ કોઇ વખત તેને વપરાશમાં લેતા હતા. જે છે તેનો ઉપયોગ કરવામાં સંકોચ કરવો નહિ એમ તેઓ કહેતા હતા.

ગયે વર્ષે જ્યારે અમે જશિડિ છોડી દેશમાં ગયાં ત્યારે અમને રસ્તામાં અનેક વિપત્તિ નડી હતી, બાબાને આ વાત કહેતાં તેમણે આશીર્વાદ આપી કહ્યું કે, " આ વખતે તમે નિર્વિઘ્ને પહોંચશો." તેમની કૃપાથી નિર્વિઘ્ને દેશમાં પહોંચ્યાં.

દેશમાં પાછાં ફર્યાં ખરાં, પરંતુ બાબાની કથા ભુલી શક્યાં નહિ. તેમના મધુમય ઉપદેશનું નિત્ય સ્મરણ થતું. ફરીથી દિવસો ગણવા લાગ્યા કે આવતે વર્ષે ફરી પાછા ક્યારે જશિડિ જઇશું.

હૈમાસપતિ

દ્વિતીય ખંડ

પ્રથમ તરંગ

બંગાબ્દ ૧૩૩૩માં શારદીય મહાપૂજા પછી અમે જશિડિ ભણી યાત્રા શરૂ કરી, કાર્તિક ત્રીજીએ જશિડિ પહોંચ્યા. ૪થી તારીખે દેવઘરના કરણિબાગમાં શ્રીશ્રી ગુરૂ મહારાજના આશ્રમમાં ગયાં. પાંચમી તારીખે સ્હવારે કૈલાસ ગયાં. પહાડ ઉપર ચઢીને જોયું તો બાબા એકલા વરંડામાં ઉભા છે. તે જ ભાવ, તે જ હાસ્ય, મુખપર ખેલી રહ્યું છે. અમને જોતાં જ બાબા "હરિ-હર" બોલી ઊઠયા. અમે તેમના ચરણમાં પ્રણામ કર્યાં. તેમણે અમને બેસવાને કહ્યું.

બાબાનાં દર્શન કર્યાં પછી તેમના આવાસને જોયો. જોયું તો ઘરની ચોતરફ વરંડા ઉપર લાલ નળીયાંનું નૂતન આચ્છાદન કર્યું છે. કૈલાસ તો અમારૂં એટલું બધું પરિચિત સ્થાન છે કે પ્રત્યેક પત્થર પણ અમારી સાથે સખ્યબંધનથીજ બંધાએલો નહોય! અમને જોઇને જાણે આનંદ દર્શાવતો ન હોય, તેમ ભાસ્યું. થોડે દૂર તે દેવગિરિ, અતિદૂર પરશનાથ પર્વત, બીજી તરફ સુદૂર ત્રિકુટ વગેરે પહાડઃ તેની મધ્યમાં કૈલાસપતિ સમભાવે વિરાજમાન છે. અનેક દિવસો સુધી તેનાપર થઈ જે ચાલી ગયા છે, તેઓ તેનું પ્રશાંત વદન જોઇ કંઈ સમજ્યા જ નથી.

આમતેમ વાતચીત થયા પછી બાબાએ કહ્યું કેઃ— ભાગવાનની પૂજા કે તેમના ચરણમાં પ્રણામ કરવા, તે કામના-

શૂન્ય અર્થાત્ નિષ્કામભાવે કરવા. મનુષ્યને સાધારણતઃ *પ્રારબ્ધ વા પૂર્વ કર્માર્જિત ફળના ભોગ ભોગવવા પડે છે. જે બનવાનું તે પ્રથમથી જ નિર્દિષ્ટ થયેલું છે. તે સમજાવવા બાબાએ એક વાત કહી.

કોઇ એક ગામમાં એક બ્રાહ્મણ દંપતી રહેતું હતું. તેઓ–પતિ–પત્ની ધાર્મિક હતાં, પરંતુ, દુઃખી હતાં. તેમનું પ્રધાન દુઃખ એ હતું કે તેમને સંતતિ ન્હોતી. બ્રાહ્મણે મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે પુત્રપ્રાપ્તિને માટે બ્રહ્માની ઉપાસના કરવી. આ ઉદ્દેશ્યથી તેણે એક દિવસે ગૃહત્યાગ કર્યો અને અરણ્યમાં જઈ કઠોર તપશ્ચર્યા કરવા લાગ્યો. કેટલાક સમય પછી પદ્મયોનિ પ્રસન્ન થયા અને બ્રાહ્મણને દર્શન આપી કહ્યું, "હું પ્રસન્ન થયો છું. બોલ, તને શું વરદાન જોઇએ છીએ?"

બ્રાહ્મણે કહ્યું: "મહારાજ! મને પુત્રની ઇચ્છા છે."

પ્રજાપતિએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો, "પુત્ર આપી શકતો નથી; કંઈ અન્ય વર માગ."

બ્રાહ્મણઃ—"મારે બીજી કંઈ ઇચ્છા નથી."

ચતુર્મુખ ત્યાંથી અદૃશ્ય થઇ ગયા. બ્રાહ્મણે પોતાનો નિશ્ચય છોડ્યો નહિ. તેણે પોતાના મનોરથની સિદ્ધિ માટે

*———

પ્રારબ્ધ—અનેક સંચિત કર્મો મધ્યે પરિપક્વ થયેલ અને જે ઇશ્વરેચ્છાથી આ વર્તમાન શરીરનાં આરંભક કર્મો તે. આ કર્મનો નાશ પ્રારબ્ધભોગ સમાપ્ત થયે જ થાય છે. આચાર્યશ્રેષ્ટ શ્રી. શંકર ભગવાન કહે છે કેઃ—

प्रारब्धं बलवत्तरं खलुविदां भोगेन तस्य क्षयः

वि. चू. ४५४

શ્રી વિષ્ણુની કઠોરતર તપશ્ચર્યા શરૂ કરી. વિષ્ણુએ સદય થઇ તેને દર્શન આપ્યું અને કહ્યું કે "વરં બ્રુહી." બ્રાહ્મણે પોતાની પુત્રકામના વ્યક્ત કરી. શ્રી વિષ્ણુએ કહ્યું કે, "પુત્ર તો હું આપી શકતો નથી, બીજું કંઈ વર હોય તો માગ." સાધકને બીજી કંઇ પ્રાર્થના કરવાની હતી નહિ; એટલે શ્રી વિષ્ણુએ પણ ત્યાંથી પ્રસ્થાન કર્યું.

બ્રાહ્મણે હવે મહેશ્વરની તપસ્યા આરંભી. યથાસમયે સદાશિવે દર્શન આપ્યું. અને કહ્યું કે, "વરં બ્રુહી." બ્રાહ્મણે પ્રાર્થના કરી કે "મહારાજ! મને પુત્ર આપો." પશુપતિએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે, "તારા ભાગ્યમાં પુત્ર નથી તે હું શી રીતે આપું?" બ્રાહ્મણ બહુ કરગર્યો અને અતિ દીનપણે કાલાવાલા કર્યા. આશુતોષે સદય થઇ કહ્યું કે, "એટલું કરી શકું છું કે તને એક વિકલાંગ પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય. તેને હાથ પગ કંઈ નહિ હોય."

બ્રાહ્મણે કહ્યું, "વારૂ, તો તેમ. એવો પુત્ર આપો."

શૂલપાણિ વરદાન આપી ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. બ્રાહ્મણ પોતાને ઘેર પાછો ફર્યો. યથા સમયે તેને ઘેર એક વિકલાંગ પુત્ર પ્રસવ્યો. માતા પિતાના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તેઓ આ હસ્તપાદહીન બાળકનું અતિ લાડથી લાલનપાલન કરવા લાગ્યાં; પરંતુ, જેમ જેમ પુત્ર મ્હોટો થતો ગયો તેમ તેમ તેમનો ઉત્સાહ અને આનંદ ઓછો થવા લાગ્યો. બાળક સંપૂર્ણ પરાધીન, માતા પિતાની સહાય વગર તે કંઈ કરી શકતો નહિ. માતા પિતાના સમયનો મોટો ભાગ છોકરાની સેવામાંજ વ્યતીત થતો હતો. પહેલાં જે કામમાં તેમને આનંદ લાગતો હતો, તે જ કાર્યમાં હવે તેમને કંટાળો આવવા લાગ્યો. આ ઉપરાંત તેમને વળી એક ચિંતાનો

વધારો થયો. તેઓ હવે વૃદ્ધ થવા લાગ્યાં હતાં અને તેમને ફિકર થતી હતી કે અમે નહિ હોઇએ ત્યારે બાળકનું શું થશે ? તેની સેવાચાકરી કોણ કરશે ? બુદ્ધિમાન બાળક માતા પિતાની ચિંતાનું કારણ સમજી ગયો. એક દિવસે તેણે તેમને કહ્યું:—" તમે શા માટે મારે માટે ચિંતા કરો છો ? મારા નસીબમાં જે હશે તે થશે. હમણાં જે પ્રમાણે મારા દિવસો જાય છે, તે પ્રમાણે તમો નહિ હો, ત્યારે પણ જશે. જો મારાં નસીબમાં તેમ હશે તો મારા દિવસો સારા જશે."

બાળકની આ વાત સાંભળી માતા અતિ દુઃખી થઇ અને તેણે બાળકને નિમકહરામી કહી ગાળો દીધી.

પિતાએ રોષે ભરાઈ કહ્યું, " જોઉં છું કે તારૂં ભાગ્ય શી રીતે તારી સેવા કરે છે ?" એટલું કહી તેને ઉંચકી પીઠપર નાખી ગામ બ્હાર વનમાં એક નદીને કિનારે મુકી આવ્યો. બાળક આથી લેશ માત્ર ભય પામ્યો નહિ. તે તો પ્રફુલ્લ ચિત્તે અવિરામપણે હરિ નામનો જપ કરવા લાગ્યો. કેટલાક ગોવાળના છોકરા ગૌ ચારવા આવ્યા હતા. તેઓ હરિ નામની ધૂન સાંભળી તે બાળક પાસે આવ્યા. બાળકની આ દશા જોઇ તેમના અંતરમાં દયા થઈ આવી. તેઓએ તેને સહિસલામત ઉંચકી લઈ જઈ એક વૃક્ષ તળે સુવાડયો. ચોગરદમ જગા સાફ કરી, પાંદડાંની શય્યા બનાવી. પછી વૃક્ષની શાખાઓ વતી એક કુટિર તૈયાર કરી તેમાં તેને રહેવા માટે વ્યવસ્થા કરી. તે બાળકો પોતાના ખાવામાંથી થોડું થોડું લાવી તેને ખવરાવવા લાગ્યા. બાળકનું લક્ષ તો સતત હરિનામમાંજ રહેતું. બાળકોએ તેથી તેનું નામ રાખ્યું હરબોલા. દરરોજ એ ગોવાળના બાળકો ખાવાનું લાવે ને તેને ખવરાવે, કોઈ મળમૂત્ર સાફ કરે, કોઈ જગા

ચોકુખી કરે. હરબોલા તો હરિ નામમાં જ મસ્ત રહે. કોઇના તરફ જુએ સુદ્ધાં નહિ. ગોવાળના બાળકો પણ તેનું દેખાદેખી હરિનામ કરવા લાગ્યા. હરિનામ લેવામાં કોઇ એવી અપૂર્વ શક્તિ છે કે તે સાંભળતાં સાંભળતાં એક પ્રકારનો પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે. ગોવાળના બાળકો હવેથી હરબોલાના સૂરની સાથે સૂર મેળવી હરિનામસ્મરણ કરવા લાગ્યા.

એક સમયે દેવર્ષિ નારદ અંતરીક્ષમાં ભ્રમણ કરતા હતા ત્યાં તેમને કાને હરિનામનો ઘોષ સંભળાયો. તેઓ તેનાથી આકર્ષાઈ તે સ્થાને આવ્યા; અને જોયું તો એક વિકલાંગ બાળકની આસપાસ ગોપબાળકો વિંટળાઈ નાચે છે અને હરિનામ સ્મરણ કરે છે. દેવર્ષિ મુગ્ધ થયા અને તેઓ તરત જ વૈકુંઠમાં ઉપડયા. વિષ્ણુને આ બનાવ જણાવતાં તેમણે કહ્યું કે, “આવો અપૂર્વ બાળક મેં કદાપિ જોયો નથી. આવી દુરાવસ્થામાં પડયા છતાં તેને સંપૂર્ણ સંતોષ છે; તેને કોઈ જાતની ઈચ્છા–તૃષ્ણા નથી અને તે અવિરત હરિ નામનો જપ કર્યા કરે છે.” વિષ્ણુને આ પ્રમાણે સંવાદ આપી નારદજી બ્રહ્મલોકમાં ગયા અને ત્યાંથી સીધા કૈલાસમાં પરવર્યા. થોડાજ સમયમાં ત્રણે દેવ–બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ–નારદજીની સાથે હરબોલાની કુટિરમાં આવ્યા. વિષ્ણુએ કહ્યું, “ હે બાળ ! હું જગત્‌નું પાલન કરનાર વિષ્ણુ છું: બોલ, તારી શી મનોવાંછના છે ? તારી જે મનોકામના હોય તે પૂર્ણ કરીશ.”

હરબોલાએ કહ્યું કે, “મહારાજ, મારે કંઇ જોઇતુ નથી.”

બ્રહ્માએ વર આપવા ઇચ્છા દર્શાવી, પણ હરબોલાએ કહ્યું કે, “ મારે માગવાનું કંઇ જ નથી.”

મહેશે કહ્યું કે, " હું તને ત્રિલોકનું રાજ્ય જોઇએ તો તે અથવા ઇંદ્રાસન આપું. બોલ, તારે શું જોઇએ છે ?"

બાળકે કહ્યું, " આપની પાસે હું કંઈ પણ યાચતો નથી. મારા નસીબમાં હશે તે મળશે અને તેથી હું સંતુષ્ટ છું."

ત્રણે દેવતાઓએ જોયું કે આ બાળકને લોભ નથી. કોઈ પણ જાતની કામના નથી; સદા સંતોષી છે. આ જોઇને તેઓ ઘણા પ્રસન્ન થયા. વિષ્ણુએ ખુશ થઈ તેને વરદાન આપ્યું કે, " તું પૂર્ણાંગ બની જા." પદ્મનાભે વરદાન આપ્યું કે, " તું પરમ રૂપવાન અને ગુણવાન થઇ જા." મહાદેવે વર પ્રદાન કર્યું કે, " તું રાજા થા." તરત જ તે વિકલાંગ બાળક પરમ રૂપવાન બની ગયો અને ત્રણે દેવોના ચરણમાં તેણે પ્રણામ કર્યા. દેવ ત્યાંથી અંતરધ્યાન થઇ ગયા.

બાળક એ સ્થાન છોડી બીજી તરફ ચાલી નીકળ્યો. ભાગ્યશ્રી તેને સિંહાસન પર બેસાડવાને માટે ત્વરા કરવા લાગી. તે જ દિવસે ઘટનાચક્રે એક રાજા ત્યાં આવી લાગ્યો. પોતે મૃગયા ખેલવા નીકળ્યો હતો અને તેના સાથીદારોથી છૂટો પડતાં ફરતો ફરતો ત્યાં ઉપસ્થિત થયો. તે બાળકની દિવ્યકાંતિ, સુસ્વરૂપવાન ચહેરો અને અર્ધનગ્નાવસ્થા જોઈ તે આશ્ચર્ય પામ્યો. તેને વિચાર થયો કે આવા નિર્જન અરણ્યમાં આવો બાળક ક્યાંથી હોય ! ખરેખર કોઇ દેવનું બાળક હોવું જોઇએ. મનુષ્યમાં આવો રૂપનો અમ્બાર સંભવે નહિ. કૌતુહલ વશ થઇ રાજા તેની પાસે ગયો. તેની સાથે વાતચીત કરતાં તેને આનંદ થયો. તેણે પોતાની એકની એક કન્યા તેની સાથે પરણાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. રાજકન્યાને ઉપયુક્ત પાત્ર છે અને મારે પુત્ર સંતાન નથી તેથી મારી પછી આ દિવ્ય બાળક રાજ્યકારભાર

દક્ષતાથી ચલાવશે. રાજાએ તેને પોતાની પુત્રી પરણાવી અને થોડા સમય પછી તે બાળક રાજ્યસિંહાસન પર આરૂઢ થયો.

કેટલેક વર્ષે દેશમાં દુકાળ પડયો. રાજાએ ઢંઢેરો પીટાવ્યો કે કોઈ મનુષ્ય તેના અન્નક્ષેત્રમાં આવશે તેને પ્રચુર અહાર્ય મળશે, આની સાથે તેણે એક નિયમ કર્યો હતો કે નિર્દિષ્ટ સમયે અન્નસત્રનું પ્રધાનદ્વાર જ્યારે ઉઘાડવામાં આવે ત્યારે સર્વે તેમાં દાખલ થઇ જવું જોઇએ. સો સો અને પછી હજાર હજાર માણસો દરવાજા આગળ એકઠા થવા લાગ્યા. રાજા આ સમયે એક સ્થાનમાં છુપાઈ બેસી રહેતો હતો અને અભ્યાગત પર નજર રાખતો હતો. એક દિવસે સહસા તેણે જોયું કે તેનાં વૃદ્ધ માતાપિતા મુષ્ટિ અન્નને માટે તોરણદ્વાર પર આવી ઉભાં છે. રાજાએ આ જોયું અને તેણે એક નોકરને કંઇ આજ્ઞા કરી. તે રાજ્યસેવક આ વૃદ્ધ દંપતીને અંદર લઈ ગયો અને અતિ આદરથી તેમની સેવા કરવા લાગ્યો. પછી તેને રાજા પાસે લઇ આવ્યો. રાજા માતા–પિતાને ચરણે પડયો. આથી તેઓ ઘણાં જ વિસ્મય પામ્યાં. રાજાએ સ્મિત કરી તેમને કહ્યું: “આપ મને ઓળખી શકતાં નથી; પરંતુ, હું આપને સારી રીતે ઓળખું છું. હું આપનો તે વિકલાંગ પુત્ર છું.”

તે વૃદ્ધ દંપતીને હર્ષનાં આંસુ આવ્યાં અને પુત્રને છાતીસરસો ચાંપી અશ્રુસિક્ત કર્યો.

એક મહિલાએ સાધુબાબાને પ્રશ્ન કર્યો કે “હરિનામ લેવા માટે સહુની પ્રવૃત્તિ શા માટે થતી નથી?”

આના ઉત્તરમાં બાબાએ કહ્યું કે, “આકાશમાં ઉડતાં ઉડતાં પક્ષી જ્યારે થાકે છે ત્યારે તે વૃક્ષની શાખાનો

આશ્રય લે છે; તે પ્રમાણે મનુષ્ય સંસારક્ષેત્રમાં અવિરામ યુદ્ધ કરતાં જ્યારે અવસન્ન થઇ પડે છે ત્યારે તે વિશ્રામને માટે પરમ શાન્તિમયના ચરણનો આશ્રય ગ્રહણ કરે છે–તેનું નામ લે છે–તેને પોકારે છે. આ યુદ્ધમાં જેને વિરામ મળે છે તે જ તેના ચરણમાં પ્રાર્થના કરે છે."

તે મહિલાએ પૂછ્યું, "જન્મ રહિત શી રીતે થવાય ?"

બાબાએ જવાબ આપ્યો કે, "જીવ વાસનારહિત થાય ત્યારે જન્મ રહિત થવાય. શ્રી પરમહંસદેવનું વચનામૃત છે કે,

"કૃપારૂપી વાયુ તો વહે છે, તું સઢ ખોલી નાખને."

કુટિરની ચોમેર વરંડો થઈ ગયો છે, તે વાત અગાઉ જણાવવામાં આવી છે. વરંડાની ઉત્તર તરફ એક ચોકી –બાજઠ પર એક કામળો અને કંઇક ગેરૂઆં વસ્ત્ર હતાં. આ જોઈ બાબાને પૂછ્યું, "આ બધું અહીં શા માટે ?" બાબાના જવાબ પરથી સમજી કે કોઇ એક સાધુ કેટલાક માસ થયાં બાબાની પાસે રહે છે. બે સાધુ એક જ ઘરમાં રહી શકતા નથી; કારણ કે, સાધન ભજનમાં વિક્ષેપ થાય. આથી તે સાધુને વરંડામાં રહેવું પડતું હશે. તે સાધુ તો અતિ ઉચ્ચ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયા હતા. મેં પુછ્યું કે "આવી દારૂણ શીત, ચોમેર વાઘનો ભય, અને તેઓ આવા ખુલ્લા સ્થાનમાં એકલા શી રીતે રહી શકે છે ?" બાબાએ હસીને જવાબ આપ્યો, "એ વાત તો મેં સાધુજીને પૂછી નથી."

મેં પૂછ્યું:–"સાધુજીનું નામ શું ?"

બાબા:–"તે હું જાણુતો નથી."

મેં પુછ્યું:–"કેટલો સમય અહીં રહેશે ?"

બાબાઃ-"હું તે જાણતો નથી-કદાચ તેઓ પણ તે જાણતા નહિ હોય."

મને ખરેખર આશ્ચર્ય થયું કે આટલા દિવસ થયાં તે બાબાના અતિથિ હોવા છતાં બાબાને તેમનો કોઇપણ જાતનો પરિચય નથી ! સાધુ થાય તેને કૌતુહૂલવૃત્તિ પણ શું રહેતી નથી ? સર્વપ્રકારની પ્રવૃત્તિ શું સમી જાય છે ?

પછીથી એ મહાત્માનાં દર્શનનો લાભ મને થયો હતો. તેમનું નામ સાંભળવા પ્રમાણે અવધૂત શ્રી શ્રુતાનંદ સ્વામી છે. તેઓ વૃદ્ધ છે. પરંતુ વૃદ્ધ હોવા છતાં બલહીન નથી. કેટલાક માસ પછી જ્યારે કૈલાસ છોડી તેઓ જશિડિ શહેર પાસે એક વિસ્તીર્ણ પુષ્પોદ્યાનમાં રહેતા હતા ત્યારે દરરોજ એક બે વાર કૈલાસ આવતા હતા. તેમના શરીરમાં કોઈ જાતની કલાન્તિ કે શ્રમ જેવું મેં જોયું નથી. તેમણે એક જણને કહ્યું હતું કે તેમનો અને સાધુબાબાનો દેહ એક જ સમયે જન્મ્યો હતો.

દ્વિતીય તરંગ

કેટલાક દિવસ બાદ એક વખતે સ્હાંજના કૈલાસ ગઇ. જઇને જોઉં છું તો પશ્ચિમ તરફ મ્હોં કરી બાબા એક પત્થર પર બેઠા છે. તેમની આજ્ઞાનુસાર હું થોડે છેટે બેઠી. દિગ્રિયા પહાડના અંતરાલે સૂર્યદેવ ધીરે ધીરે છુપાતા જાય છે. બાબા તે જોઇ રહ્યા છે. શું સુંદર દશ્ય છે। ગર્વોન્નત પર્વત શીર્ષે, રમ્ય વૃક્ષરાજી મધ્યે રક્તવર્ણ સૂર્ય સુંદર દેખાય છે. રવિ અસ્ત થયો. તે અનેરી શોભા–અપૂર્વ સૌંદર્ય અંતર્હિત થયું. જ્યારે આત્મા દેહત્યાગ કરે છે, ત્યારે દેહ આ પ્રમાણે શોભાહીન થાય છે. અંધકારાચ્છન્ન પહાડ પરથી નયન ફેરવી બાબા તરફ જોયું. બાબાએ કહ્યું: "આપણે જે પ્રત્યેક કર્મ કરીએ છીએ તેમાંથી બે પ્રકારનાં ફળ ઉત્પન્ન થાય છે–એક તો **વાસના** અને **અદૃષ્ટ**. નીચ વા અશુભ ક્રિયાજન્ય કર્મથી નીચ વા અશુભ વાસના અને અધર્મરૂપ અદૃષ્ટ. શુભ ક્રિયાજન્ય કર્મથી શુભ વાસના અને ધર્મરૂપ અદૃષ્ટ.

*પ્રારબ્ધનો ભોગ સિવાય ક્ષય થતો નથી.× **प्रारब्ध कर्मणां भोगादेव क्षयः** જેમ ધનુષ્યમાંથી નિક્ષિપ્ત

---

* કર્મ, અવસ્થાભેદે કરીને ત્રણ પ્રકારનાં છે. (૧) સંચિત, (૨) પ્રારબ્ધ, (૩) આગામિઃ અનેક અતિત જન્મો વિષે સંચય

કરેલા શરને પાછું ફેરવવું શક્ય નથી, તેમ પૂર્વ જન્માર્જિત પ્રારબ્ધ વા ભાગ્ય, જે આ જન્મે સૂચિત છે તેમાં પરિવર્તન-ફેરફાર કોઇ પણ રીતે સંભવિત નથી.

પ્રશ્ન:—યજ્ઞયાગ શાંતિ સ્વસ્તાયનથી શું ભાગ્યમાં પરિવર્તન થઇ શકતું નથી ?

ઉત્તર:—પ્રારબ્ધમાં ફેરફાર થઇ શકતો નથી. જે કુતરો જન્મ્યો છે તે કુતરોજ રહેવાનો. આ જન્મમાં તેને માનવ થવાની સંભાવના નથી. તો પણ કોઇ કુતરૂ શ્રીમંતના ખોળામાં બેસી ફરે છે જ્યારે અન્યને ખાવાનું સુદ્ધાં મળતું નથી અને ઘેરેઘેર હડધૂત થાય છે-હાડપિંજર જેવું થઇ ફરે છે.

પ્રશ્ન:—તો પછી લોકો શાંતિ સ્વસ્ત્યાયન શા માટે કરે છે ?

ઉત્તર:—યજ્ઞયાગ વડે ક્રિયમાણ પાપનો નાશ થાય છે. જેમ કોઇ માણસ વધારે ખાવાથી માંદો પડે તો ઔષધોપચારથી તે વ્યાધિમુક્ત થાય છે; તેમ, નામસ્મરણથી

કરેલાં કર્મો તે સંચિત, વર્તમાન જન્મનાં આરંભક કર્મો તે 'પ્રારબ્ધ.' વર્તમાન જન્મમાં ક્રિયમાણ કર્મ તે 'આગામિ.'

× नाभुक्तं क्षीयते कर्म कल्प कोटि शतैरपि ।
अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥

કરેલું કર્મ શુભ કે અશુભ અવશ્ય ભોગવવું પડે છે. કલ્પનાં કોટિ શતકોએ કરીને ભોગવ્યા વગર કર્મનો ક્ષય થતો નથી. આગળ ટિપ્પણમાં કહ્યું છે તેમ પ્રારબ્ધકર્મ બલવત્તર છે અને તેનો ઉપભોગથીજ ક્ષય થાય છે.—અનુવાદક

ક્રિયમાણ પાપ નાશ પામે છે. ઉત્તમ વાસનાની ઉત્પત્તિ થાય છે. પ્રારબ્ધ ફળ પણ કંઇક અંશે મૃદુ થાય છે. સાધુ બાબાએ વિશેષમાં એ પણ જણાવ્યું જે સકલ બંધનનો હેતુ અને દુઃખનું મૂળ વાસના છે તે વાસના નષ્ટ થઇ, એટલે ગતાગતિનો નાશ થાય છે. પછી ફરી તેને જન્મ લેવો પડતો નથી.

પ્રશ્નઃ—અહંકારનો નાશ શી રીતે થાય?

ઉત્તરઃ—જીવને બે પ્રકારના અહંકાર છે. એક તો મલિન અહંકાર અને બીજો શુદ્ધ. વિષય, વૈભવ, ક્ષમતા વગેરેથી જે અહંકાર પેદા થાય છે તે મલિન અહંકાર અને એ જ જીવના બંધનનું કારણ છે. હું પંડે નિત્ય, શુદ્ધ બુદ્ધ છું એવો જે વિશ્વાસ, તેને શુદ્ધ અહંકાર કહે છે. શુદ્ધ અહંકાર જીવના મોક્ષનું કારણ છે.

પ્રશ્નઃ—જીવની તૃષ્ણા શી રીતે જાય?

ઉત્તરઃ—વસ્તુવિચાર દ્વારા-વૈરાગ્ય દ્વારા. વાસનાનો નાશ થવો એ કઠિન કાર્ય છે. શ્રી કૃષ્ણે પોતે અર્જુનને ગીતામાં કહ્યું છે કે (૩, ૩૯) વાસના જ્ઞાનિઓનો પરમ શત્રુ છે. એ દુર્નિવાર કામનારૂપ અગ્નિવડે મનુષ્યનું જ્ઞાન આવૃત હોય છે. જીવની ભોગવાસનાનો અંત નથી. આ વાસનાનો જો ક્ષય ન થાય તો મોક્ષ મેળવવો એ સંભવિત નથી. આ વાસના કેવી રીતે આપણા સર્વસ્વનો નાશ કરે છે તે પણ ભગવાન શ્રી કૃષ્ણે કહ્યું છે. (૨, ૬૨, ૬૩) વિષયોનું ધ્યાન કરવાથી આસક્તિ જન્મે છે. વિષયના સંગથી કામ (ઉત્કટ ઇચ્છા) ઉત્પન્ન થાય છે. કામના પરિતૃપ્ત ન થતાં ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે. ક્રોધમાંથી સંમોહ એટલે કાર્યાકાર્ય વિવેકનું

શૂન્યપણું ઉત્પન્ન થાય છે અને સંમોહથી સ્મૃતિભ્રમ થાય છે. સ્મૃતિભ્રમથી બુદ્ધિનો નાશ થાય છે અને બુદ્ધિનાશથી પોતાનો નાશ થાય છે.

વિષયથી જે સુખ ઉત્પન્ન થાય છે તેને શ્રી ભગવાને અમિતાભ કહ્યું છે. એટલે અતિ તુચ્છ–ક્ષણુ સ્થાયિ–મૃગજળ જેવું. ખાલી મુઠી વાળી હોય અને અંદર કંઈ ન હોય તેના જેવું. માત્ર દેખાવનું–સદૈવ ખોટું.

એટલું કહી બાબાએ એક વાત કહીઃ એક માણુસનો સંસાર અતિ સુખમય હતો. ગૃહે સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રવધૂ, પૌત્ર વગેરે હતાં. દ્રવ્યનો પણ અભાવ ન હતો. પરંતુ આ વિષયી વૃદ્ધના સંસારમાં એક અડચણુ આવી પડી. તેના પુત્રે કહ્યું કે, 'મારે હવે આ સંસારમાં રહેવું નથી. હું તો તપસ્યા કરવા જવાનો.' તેનાં માતા પિતા અને સ્ત્રીએ તેને ઘણી ઘણી રીતે સમજાવ્યો, પણ તે દ્રઢપ્રતિજ્ઞ યુવકને સંસારનું કોઈપણ પ્રલોભન અટકાવી શક્યું નહિ. અંતે તેણે એમ સ્વીકાર કર્યો કે થોડે દૂર નદીતીરે એક કુટીર બાંધી ત્યાં તપસ્યા કરીશ. એ પ્રમાણે તે યુવક ત્યાં જઈ ઘોર તપસ્યા કરવા લાગ્યો. જ્યારે આ પ્રમાણે તે તપસ્યામાં રત હતો, ત્યારે તેના પુત્રનું મૃત્યુ થયું. તે વૃધ્ધે દુઃખથી કાયર થઈ પોતાના પુત્રને તેડી લાવવા માણુસો મોકલ્યા; પરંતુ, તે યુવક પાછો ફર્યો નહિ. થોડા સમય પછી તે યુવકની કન્યા પણ મરણુને શરણુ થઈ. આ સમાચારથી પણ યુવક વિચલિત થયો નહિ. છેવટે તેની સ્ત્રી પણ આલોક છોડી પરલોક સીધાવી. આ માઠા સમાચાર તે યુવકને મોકલાવ્યા. પરન્તુ, તે ઘર તરફ પાછો ફર્યો નહિ–તે તો તેની તપસ્યામાં મગ્ન રહેવા લાગ્યો. આ પરથી તે વૃધ્ધ

રોષે ભરાઇ તેનો તિરસ્કાર કરવા ત્યાં જવા નીકળ્યો. નદી-તીરે આવીને જોયું તો તેનો પુત્ર કુટિરની અંદર આંખ્યો મીંચી બેઠેલો છે. પુત્રને આ પ્રમાણે નિર્વિકાર ચિત્તે બેઠેલો જોઇ તે વૃદ્ધ કોપાયમાન થયો અને તેણે મહાજોરથી તેને એક લાત મારી. યુવક ધ્યાનભંગ થયો અને કહ્યું: "બાપુ ! શા માટે મારો આનંદ નષ્ટ કર્યો ? હું આનંદથી જોતો હતો કે મારી સ્ત્રીના ખોળામાં સો સો પુત્ર કન્યા ખેલી રહ્યાં છે અને તે ખોળો અતિશય દીપી ઉઠે છે."

વૃદ્ધ:–એ તારો કેવળ ભ્રમ છે. તારી કલ્પનાનું મિથ્યા પરિણામ છે. ખરી વાત તો એ છે કે, તારી પત્ની, પુત્ર અને કન્યા એ સર્વે એક પછી એક મરણ પામ્યાં છે.

યુવક:—એ સત્ય છે એ હું શી રીતે જાણું ? જે સત્ય છે તેનો ધ્વંસ નથી. તેઓ જો ખરેખર મારાં હોત તો ચિરકાળ સુધી મારાં જ રહેત. મારો ત્યાગ કરીને જાત નહિ.

વૃધ્ધે જાણ્યું કે છોકરાનું મગજ ઠેકાણે નથી. કોઇના મનમાં એમ પણ આવે છે કે:

[તોટક]

ધન ધાન્ય થકી ઘર તો છલકે,
નવયૌવન પુષ્પ સમું વિકસે;
મધુરા સુખનો ઉપભોગ ન લે,
ધિક જીવન તે નરનું જ ખરે.

કેટલાકની માન્યતા એવી હોય છે કે:—

(હરિગીત)

હું મરૂં કે પુત્ર મરશે જાતિ માનવ નહિ મરે,
ઉન્નતિના માર્ગમાં લાઘવ ન તેથી કંઇ ખરે;

જળબિંબ અંતે જળમહીં જે રીતથી મળી જાય છે,
છે ઓટ જો કોઇ સ્થળે ભરતી બીજે દેખાય છે.

બાબા પાસેથી જે વિવિધ પ્રકારનો ઉપદેશ મળતો હતો તે જો લખવા બેસું તો એક મોટું પુસ્તક થવા જાય. જે જાતના ઉપદેશની ઇચ્છા થાય, તે જાતનો ઉપદેશ બાબા પાસેથી મળતો. એક વખતે બાબાને કેટલાક ભક્તો ઘેરીને બેઠા હતા. તેમાં કેટલાક અદ્વૈતવાદી સાધુઓ પણ હતા. એ સમયે દ્વૈત અને અદ્વૈતવાદની વાત નીકળી. અમારામાંનાં બધાંય દ્વૈતવાદી હતાં. બાબાને કોઇએ જાણવામાં પ્રશ્ન કર્યો કે કયો માર્ગ શ્રેષ્ટ ? બાબાએ સ્પષ્ટ ઉત્તર ન આપતાં શ્રી હનુમાનજીએ જે કહ્યું હતું તે વાત અમને સંભળાવી. એક સમયે શ્રી રામચંદ્રજી પોતાના આપ્તમિત્ર સાથે બેઠા હતા. તે સભામાં બહુ જ્ઞાની ઋષિ મુનિઓ પણ હાજર હતા. શ્રી રઘુનાથે મહાભક્ત હનુમાનને પ્રશ્ન કર્યો.

"હનુમાન, તું મને ક્યા ભાવથી જુએ છે?"

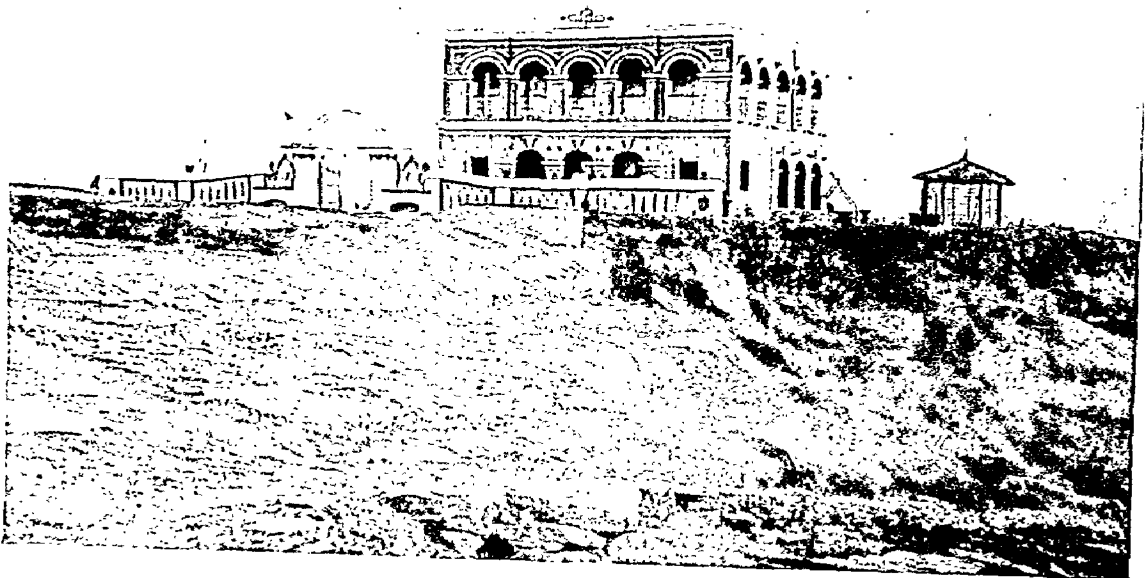
હનુમાને સહસા ઉત્તર આપ્યો નહિ. તેમણે મનમાં વિચાર કર્યો કે જો હું એમ કહીશ કે 'તમે મારા પ્રભુ છો અને હું તમારો દાસ છું,' તો આ સભામાંના સુજ્ઞ પુરૂષો એમ ધારશે કે આટલા લાંબા સમય સુધી શ્રી રામચંદ્રની સેવા કરવા છતાં, હનુમાનજીને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું નથી. જો એમ કહું કે, 'તમે અને હું એક છીએ, બન્ને વચ્ચે કંઇપણ જાતનો ભેદ નથી' તો સભાના માણસો એમ કહેશે કે, આ ક્ષુદ્ર ભક્ત હનુમાનની ધૃષ્ટતા તો જુઓ કે એક સામાન્ય સેવક હોવા છતાં પ્રભુની સાથે એક થવા ઇચ્છે છે.' આ પ્રમાણે વિચાર કરી છેવટે ઉત્તર આપ્યો કેઃ—

द्वैतदृष्ट्याहस्मि ते दासो जीवबुध्यात्वदंशक
वस्तुतत्व त्वमेवाहस्मि इति मे निश्चला मतिः

અર્થાત્ જ્યારે તમારો જીવબુદ્ધિથી વિચાર કરૂં છું ત્યારે તમે પ્રભુ અને હુ દાસ—તમે ઈશ્વર અને હું તમારો અંશ વિશેષ છું. જ્યારે પરમાત્મસ્વરૂપે જોઉં છું ત્યારે તમારા અને મારામાં કંઇ પાર્થક્ય નથી જોતો. જે તમે તે જ હું છું.

મહાવીરનો જવાબ સાંભળી સઘળા ખુશી થયા. અમે પણ બાબાની આ વાત સાંભળી ઘણાં પ્રસન્ન થયાં એ કહેવાની જરૂર નથી.

કૈલાસ–આશ્રમ.

તૃતીય તરંગ

આ વખતે જોયું તો કૈલાસઆશ્રમમાં રંધનશાળા-રસોડું છે. આટલા થોડા ખર્ચે બે કોટડીમાં રસોડું કોઈએ કર્યું હોય એવું કદિ સાંભળ્યું પણ ન હતું. મોટા મોટા પથરા વડે એ પાકગૃહની દિવાલ નિર્માણ કરી છે. ઝાડની ડાળીઓ, થોડા વાંસ અને ખડ એ પાકશાળાનું મૂળ ઉપાદન છે. અર્થાત્ કે એ સામગ્રી વડે પાકશાળા બાંધી છે. બે કોટડી વચ્ચે એક પત્થરની દિવાલ છે. એક કોટડીમાં રસોઇ થાય છે અને બીજી કોટડીમાં કોઇ એક સેવક રહે છે. તેમની શય્યાની વ્યવસ્થા પણ ચમત્કારીક છે. વાંસના માચા પર થોડું ખડ અને એક કામળો. આ માચાની નીચે બાબાનો ભંડાર છે. ભંડારમાં માત્ર બે ત્રણ હાંલ્લાં અને તેમાં લોટ, ચોખા, મીઠું અને મરચાં. બસ જેવી રંધનશાળા તેવોજ ભંડાર. પરંતુ, વાત એ છે કે ઘર ભલેને ગમે તેવું હોય પણ રસોઈ માત્ર સુંદર. કોઈ રાજાને ત્યાં પણ એવી રસોઈ થતી નહિ હોય. એક દિવસે બાબાને ત્યાંનો પ્રસાદ મળ્યો હતો. રાંધી'તી તો ખિચડી અને તેમાં મશાલો પણ અતિ સામાન્ય હતો. પરંતુ, સ્વાદ અપૂર્વ હતો. કદાચ પ્રસાદ હોવાથી તે એટલો સ્વાદિષ્ટ હશે; જો તેમ ન હોય તો સાધારણ ગૃહસ્થને ઘેર એમ કેમ થતું નથી?

બીજી એક વખતે બાબાને ત્યાં પ્રસાદ મળ્યો હતો. તે દિવસે શાકમાં હતી દુધી ના દુધીનું રાઈતું. બાબા માત્ર

એકજ શાક ગ્રહણ કરે છે, બીજું લેતા નથી. દુધીમાં એટલો સ્વાદ હશે તે મેં પહેલાં કોઈ દિવસ અનુભવ્યો ન હતો. આ દુધી પણ બાબાના બાગમાંની હતી. બાગ પણ એટલો 'મ્હોટો' કે કોઇને કહું તો હસવું આવે–આઠ હાથ લાંબો અને ચાર હાથ પહોળો. તેમાં થોડા વંતાકના વેલા અને મરચાના રોપા અને એક તરફ દુધીનો વેલો વળગી રહ્યો છે.

રાયતું ખાધા પછી બાબાને પુછ્યું કે, "આપનો આ સેવક આવી સુંદર રસોઈ બનાવતાં શિખ્યો કયાંથી ?"

બાબાએ કબુલ કર્યું કે, "તે મારી પાસેથી શિખ્યો છે"

પુછ્યું કે, "આપ ક્યાંથી શિખ્યા ?"

બાબાએ ઉત્તર આપ્યો કે, "જ્યારે ગૃહત્યાગ કરી ગુરૂ-ગૃહનો આશ્રય લીધો, ત્યારે પ્રથમ રાંધવાનું કામ, પછી સાફસુફ કરવાનું અને પછી વાંચવા કરવાનું કરવું પડતું."

બાબાને જ્યારે તેમના પૂર્વાશ્રમની વાત પુછી ત્યારે તે ન જણાવતાં એક વાત કહી. વાત આ પ્રમાણે છેઃ—

એક સમયે એક રાજા પોતાના અમાત્ય વગેરેની સાથે અરણ્યમાં શિકારે ગયો. અમાત્ય રાજાથી છુટો પડી જંગલમાં આમતેમ ભટકવા લાગ્યો. ફરતાં ફરતાં તેણે જોયું કે એક માણસ ઝાડ પર ચઢી વૃક્ષની ડાળ કાપી રહ્યો છે. અકસ્માત તેના હાથમાંનો કુહાડો નીચે પડી ગયો; પરંતુ, તે ઝાડ પરના માણસે પોતાના મંત્રબળથી તેને નીચે ઉતર્યા વગર તેને આકર્ષણ કરી લઇ લીધો. સચિવ આ પ્રકાર જોઇ ઘણો આશ્ચર્ય પામ્યો અને વિચાર કર્યો કે આ મંત્ર તેની પાસેથી શિખી લેવો જોઈએ; કારણ કે જો આ મંત્ર આવડે તો ભવિષ્યમાં ઘણોજ ઉપયોગી થઇ પડે. આમ વિચાર કરી

મંત્રી વૃક્ષારૂઢ મનુષ્ય પાસે ગયો અને તેની પાસે મંત્ર-ભિક્ષા માગી. તે મનુષ્યે કહ્યું, " હું તો મહેતર (ઢેડ) છું અને આપ છો રાજાના મંત્રી, હું આપનો ગુરૂ થવાને યોગ્ય નથી."

અમાત્ય હિંમત હાર્યો નહિ. તેણે તેની ઘણી આજીજી કરી. અંતે તે ઢેડે તેની માગણી કબુલ કરી અને સચિવને કહ્યું, " આપ મને ગુરૂ તરીકે સ્વીકારવા તૈયાર છો ? "

" હા. "

" જ્યારે હું ગુરૂદક્ષિણા કિંવા પરીક્ષા લેવા ચાહું ત્યારે તે આપવાને કબુલ થાવ છો ? "

" હા. "

ઢેડે મંત્ર આપ્યો. મંત્રીએ મંત્રશક્તિની તરતજ પરીક્ષા કરી લીધી. હાથમાંનાં અસ્ત્રાદિ દૂર ફેંક્યાં અને તે મંત્રબળથી પુનઃ તેને હાથમાં આકર્ષી લીધાં. બાદમાં તે પોતાના ગુરૂને પ્રણામ કરી, પ્રસન્નચિત્તે ઘર ભણી પાછો ફર્યો.

આમ કેટલાક માસ વ્યતીત થયા પછી રાજાને ત્યાં ઉત્સવનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો. મહેલની બહાર રસ્તાની એક બાજુએ મોટો માંડવો નાખવામાં આવ્યો. રાજા પોતાનાં સગાં સ્નેહીઓ અને શુભેચ્છકોની સાથે ત્યાં બેસી ઉત્સવનો આનંદ લૂટે છે ત્યાં રસ્તાપરથી એક માણસે મોટેથી બૂમ મારી કે, " અહીં કોઈ મારો શિષ્ય છે ? જે મારો શિષ્ય હોય તેણે અહીં આવી મારા માથા પરથી આ નરકનો ટોપલો લઈ લઈ મારો ભાર હલકો કરવો. "

માથે વિષ્ટાના ટોપલાવાળા માણસ તરફ સઘળાંની દૃષ્ટિ વળી. મંત્રીની નજર પડતાંની વાર તેણે તેને પોતાના

ગુરૂ તરીકે ઓળખ્યો. મંત્રી સમજ્યો કે પરીક્ષા લેવા માટે ગુરૂ આવ્યા છે. તે પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ હતો. તેણે આડો અવળો વિચાર કર્યો નહિ કે ઢીલ પણ કરી નહિ. તે મનમાં સમજ્યો કે પરીક્ષા આપતાં મંત્રીત્વ, રાજસન્માન, બંધુબાંધવોની પ્રીતિપર પાણી ફેરવવું પડશે. પણ એથી શું? સર્વથી પ્રથમ સત્યની રક્ષા થવી જોઇએ. સચિવ વિલંબ કર્યા વગર રાજસભા છોડી તે ભંગીની પાસે ગયો. અને કહ્યું: "હું જ આપનો શિષ્ય છું, તે વિષ્ટાપાત્ર મારા માથાપર રાખી દ્યો."

ભંગીએ પ્રસન્નચિત્તે કહ્યું: "હું ઘણો જ ખુશી થયો છું. ભાર ઉંચકવાની કંઇ જરૂર નથી. ભવિષ્યમાં બીજી કોઈ પરીક્ષા આપવાની આવશ્યકતા પણ નથી."

એટલું કહી ભંગી ત્યાંથી ચાલી ગયો. મંત્રી રાજસભામાં પાછો ફર્યો. રાજાએ અતિ કઠોર સ્વરે કહ્યું, "મંત્રીવર! તમને દેશમાં કોઈ બીજો માણસ મળ્યો નહિ કે આ ભંગીને ગુરૂ તરીકે ગ્રહણ કર્યો?"

મંત્રી નીચું મ્હોં કરી ચુપચાપ ઉભો રહ્યો. રાજાએ રોષમાં કહ્યું, "તું મારી પાસેથી દૂર જા. ખબરદાર જો હવે પછી મહેલમાં પગ મુક્યો છે તો. કદાપિ મને તારૂં મ્હોં બતાવતો ના."

આમ અપમાન ખમી, પોતાનું પ્રધાનપદ ગુમાવી, મંત્રી ઘેર પાછો ફર્યો. રાજાએ બીજા એક માણસને મંત્રીપદે નિયુક્ત કર્યો, પરંતુ, આ મનુષ્ય મંત્રીપદને માટે તદ્દન અયોગ્ય હતો. થોડા જ સમયમાં રાજ્યમાં બખેડા ઉત્પન્ન થવા લાગ્યા: શત્રુઓએ માથું ઉંચું કરવા માંડ્યું: રાજ્યમાં અંધાધુંધીનાં ચિહ્ન જણાવા લાગ્યાં. એક પ્રતિવેષીઅને પ્રતિદ્વન્દી રાજા જે અત્યાર સુધી ચુપ બેઠો હતો તેણે

સુયોગ જોઈ રાજ્ય પર આક્રમણ કર્યું અને ધીમે ધીમે રાજધાની તરફ તે આગળ વધવા માંડયો. તેણે તેના સૈન્યને હરાવી છેવટે રાજધાનીને ઘેરો ઘાલ્યો.

ભયભીત રાજાએ પહેલાં તો અમાત્યને બોલાવ્યો. અમાત્ય જોઇએ તેવો હોંશિયાર ન હતો. તેથી તે યોગ્ય સલાહ આપી શકયો નહિ. શંકિત મને તેને કહ્યું, "મહારાજ, મને તો કોઇ ઉપાય જણાતો નથી. શત્રુસૈન્યે રાજધાનીને ઘેરો નાખ્યો છે. બીજા પ્રદેશમાંથી સહાય મળે તેની પણ સંભાવના નથી. આપણી સૈન્યસંખ્યા પણ બહુ ન્હાની છે—"

"આ બધી વાત હું જાણું છું. આ ક્ષણે શો ઉપાય કરવો તે કહોને ?"

"આત્મસમર્પણ એ જ માત્ર છેવટનો ઉપાય છે."

"ભીરૂ—કાપુરૂષ—દૂર હો." રાજાએ રોષમાં કહ્યું.

અપમાનિત અમાત્ય ત્યાંથી ચાલી ગયો. રાજાને અત્યારે પહેલાંના મંત્રીનું સ્મરણ થયું. તેને એમ પણ લાગ્યું કે જો તે મંત્રીપદે હોત તો આવો વિપત્તિનો પ્રસંગ આવત નહિ. આમ કેટલોક સમય વિચાર કરી છેવટે ગંભીર રાત્રિએ છુપા વેશમાં, અનુતપ્ત ચિત્તે, મંત્રીને ત્યાં જઇ તેનું બારણું ઠોકયું. મંત્રી જાગતો હતો. તેણે રાજાને જોતાંની વાર તેનું સન્માન કર્યું અને આદરથી બેસવાને યોગ્ય આસન આપ્યું. ઉદ્વેગપુર્ણ સ્વરે રાજાએ કહ્યું કે, "મંત્રીવર, મને ક્ષમા કરો અને મહાન વિપદમાંથી ઉગારો"

મંત્રીએ કહ્યું, "મહારાજ! આપ નિર્ધાસ્ત રહો. રાત વીતી પ્રભાત થતાંની વાર જોશો કે શત્રુ સૈન્ય છિન્નભિન્ન થઇ નાસવા માંડશે."

રાજાએ કહ્યું, "મંત્રી, તમે મારી મશ્કરી કરો છો ?"

મંત્રીએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો, "મહારાજ, મેં કોઈ દિવસ આપની સાથે એવો વ્યવહાર કર્યો છે? મારી માત્ર એટલીજ પ્રાર્થના છે કે પાંચસો માણસનું સૈન્ય મને હમણાં ને હમણાં જોઇએ. તે સૈન્યને હું આજ્ઞા કરૂં તે પ્રમાણે કામ કરવું પડશે."

રાજાએ કહ્યું, "હું હમણાં ને હમણાં સૈન્ય મોકલી આપું છું. પરંતુ ગમે તેમ કરી આ આફત ટાળો."

સૈન્ય આવ્યું. મંત્રી સૈન્ય સાથે કિલ્લાનું દ્વાર ખોલાવી બહાર નીકળ્યો. શત્રુનું સૈન્ય હુમલો કરવા તૈયાર હતું. જ્યારે શત્રુસૈન્ય હુમલો કરવા આગળ ધસ્યું કે મંત્રીએ પોતાના મંત્રના પ્રભાવથી તેમનાં અસ્ત્રશસ્ત્રને આકર્ષી, છીનવી લીધાં અને તેમને કેદ કર્યા. એ જ પ્રમાણે આગળ વધીને સેનાપતિને પણ નિરસ્ત્ર કરી તેને પણ પકડી લીધો અને કેદ કરી રાજધાનીમાં મોકલી આપ્યો. બાકીનું સૈન્ય હતું તે ભયભીત થઇને નાઠું.

સ્હવારના ઉઠીને રાજા જુએ તો રાજધાની શત્રુસૈન્યથી મુક્ત થઇ ગઈ છે. આ જોઇ તે ઘણો ખુશ થયો. મંત્રીને તેણે ગાઢ આલિંગન આપ્યું, એટલું જ નહિ પણ તેને શ્રેષ્ઠ પદ અને વિપુલ ધન ઇનામ તરીકે આપ્યું. પછી મંત્રીને એકાંતમાં બોલાવી તેણે આવું અસાધ્ય કાર્ય શી રીતે પાર પાડયું તે જણાવવા કહ્યું.

મૃગયા ખેલવા ગયા હતા ત્યારથી તે અત્યાર સુધીની સઘળી હકીકત મંત્રીએ ખુલ્લા દિલથી નિવેદન કરી. રાજા સાંભળી ઘણો આશ્ચર્ય પામ્યો. પછી રાજાએ દુઃખી અંતઃકરણે શ્રદ્ધાપૂર્ણ સ્વરે કહ્યું, "મંત્રી, તમે તમારા સત્યની રક્ષા કરી. એ સત્યની રક્ષા કરવા કાજે તમારે સર્વસ્વ ખોવું પડ્યું; છતાં તમે એક ડગલું સુદ્ધાં પાછું ભર્યું

નહિ અને મારે હાથે અતિશય લજ્જાજનક કામ થયું. મેં તમને સજા કરી; પરંતુ, તેમ કરતાં એકવાર પણ મેં તમને પુછ્યું નહિ કે શા માટે તમે ભંગીનો ગુરૂ તરીકે સ્વીકાર કર્યો છે? તમારા જેવા હિતચિંતકને કંઈ પણ પુછ્યા કારવ્યા વગર અપરાધી ઠેરવી સજા કરી, એ ખેદજનક વાત અને દુઃખ મારા મનમાંથી કદાપિ જશે નહિ."

આપણે મનુષ્યના અંતરની ઉંડાણમાં જોયા વગર–તેના ઉદ્દેશ્યને સમજ્યા વગર–તેનો વિચાર કરીએ છીએ. આપણે અહંકારથી પૂર્ણ હોઇએ છીએ. હુંપણું આપણામાં બહુ હોય છે. જેમ દર્પણમય ઘરમાં એક કુતરાને બાંધીએ તો તે ચોમેર પોતાનું પ્રતિબિમ્બ જુએ છે–ચોમેર કુતરા દેખે છે તેમ આપણે પણ આ સંસારમાં ચોમેર આપણે આપણા સ્વાર્થને જોઇએ છીએ; બીજાનાં સુખ દુઃખ તરફ દૃષ્ટિપાત કરતા નથી. રાજાએ પહેલેથી તે છેલ્લે સુધી પોતે પોતાના સ્વાર્થને જોયા કર્યો; મંત્રીએ પહેલેથી તે છેલ્લે સુધી પોતાના સ્વાર્થને પગ તળે કચરી રાજાના સ્વાર્થને જોયો. પરિણામ એ આવ્યું કે ગર્વાન્વેષી રાજાના ગર્વનો નાશ થયો, અને નિષ્કામ મંત્રીનો જય થયો તથા તેને સુખ પ્રાપ્ત થયું.

બાબા એક દિવસ અમને સમજાવતા હતા કે આ જગતમાં, પામર, વિષયી, મુમુક્ષુ અને જ્ઞાની આ ચાર પ્રકારના લોક સચરાચર જોવામાં આવે છે. પામરની ધર્મ તરફ દૃષ્ટિ હોતી નથી. એક પાપમાંથી પ્રકારાન્તરે બીજા પાપમાં લિપ્ત થાય છે. શાસ્ત્રના સંસ્કારરહિત પશુ તુલ્ય તે પામર. વિષયી તેને કહે છે કે જે શાસ્ત્રાનુમોદિત સત્કર્મ કરે છે પરંતુ તેનાં સર્વ કર્મો સકામ હોય છે. આ લોકના કે પરલોકના સુખ માટેજ હોય છે. મુમુક્ષુ કિંવા જીજ્ઞાસુ

તે અનિત્ય સુખનો વિચાર કરતા નથી, જેને તે ભગવત્ તત્વને જાણવાની ઇચ્છા છે તે. જ્ઞાની પુરૂષ સતત નિર્વિકાર હોય છે, વિપદ અને સંપદ તેને સમાન છે. જે સંપૂર્ણ વાસનારહિત છે અને સર્વ વસ્તુમાં કેવળ બ્રહ્મનેજ જુએ છે તે જ્ઞાની.

આ પ્રમાણે તેમણે અનેક પ્રકારનો ઉપદેશ આપ્યો. આ પ્રમાણે બાબાનાં અમૃતમય વાક્ય શ્રવણ કરતી હતી ત્યારે કેટલાક ગરીબ માણસો રોગ ચિકિત્સા સારૂ બાબા પાસે આવ્યા. તેઓ ઘણે દૂરથી બાબા પાસે આવ્યા હતા. એમાં શું? ઘણા માણસો દૂર દૂરથી બાબા પાસે આવે છે. કોઈ પટણા, તો કોઈ મોંગીર અને કલકત્તા સુદ્ધાંથી રોગીઓ બાબા પાસે આવે છે. વનસ્પતિ અને પાલામાંથી બાબા પોતે પોતાને હાથે ઔષધ તૈયાર કરે છે (કોઈ કોઈ વખત પારો, હરતાલ, સોનું ઇત્યાદિની ભસ્મ પણ બનાવે છે એમ પણ સાંભળ્યું છે.) ગરીબ લોકોને તેઓ ઔષધ આપે છે; પરંતુ, મૂલ્યરૂપે કંઈ તેઓ ગ્રહણ કરતા નથી, મફત દવા આપે છે. જો કોઈ કંઈ ફળ, મૂળ, કે શાક લાવે તો બાબા આદરથી ગ્રહણ કરે છે.

બાબા જે પ્રકારના યત્નથી અને પ્રીતિથી દરિદ્ર રોગીને ઔષધ આપવા લાગ્યા તે જોઈ સ્વામી શ્રી વિવેકાનંદના ગાનનું સ્મરણ થયું કેઃ—

બ્રહ્મથી માંડી કીટ પતંગ અણુ અણુમાં જે વ્યાપી રહ્યો,
સર્વ ભૂતમાં રમતો તેને સખે સર્વ જઈ ચરણ ધરો;
વિવિધ રૂપે તમ સન્મુખ છે શોધ તેની બીજે શું કરો,
સર્વ ભૂતમાં રત છે જે તે ઇશ્વર સેવા કરતો ખરો.

ચતુર્થ તરંગ

સાધુ સમાધિમગ્ન શી રીતે થતા હશે તે જોવાની અમને ઘણી ઇચ્છા હતી. મારી ન્હાની દીકરી મને વારંવાર અનુરોધ કરવા લાગી કે બાબાને પુછી જુઓ. તેઓ કદિ સમાધિસ્થ થાય છે કે નહિ? એક દિવસે વાત ફેરવીને બાબાને પુછ્યું કે "કેટલા દિવસની તપસ્યા પછી આપને પ્રથમ સમાધિ લાગી હતી?"

બાબાએ ઉત્તર આપ્યો, "માઇ, સઘળો વખત સમાધિમાંજ છું."

મેં જે પ્રશ્ન કર્યો હતો તે યોગીની સમાધિ માટે હતો અને બાબાએ જે જવાબ આપ્યો તે જ્ઞાનીની સમાધિનો હતો. જ્ઞાનીજનો હરસમયે બ્રહ્માનંદમાં મગ્ન હોય છે—આ તન્મયતા તે જ સમાધિ, એ બાબાની વાતપરથી સમજાયું. પરંતુ અમને જે સમાધિ જોવાની ઇચ્છા હતી તે કેટલાક દિવસ પછી શ્રીશ્રી ગુરૂદેવના કરણીબાગ આશ્રમમાં જોઇ. એક દિવસે સંધ્યા સમયે જ્યારે આશ્રમના પ્રત્યેક મંદિરમાંથી શંખ અને ઘંટનાદ નિનાદિત થતો હતો. સ્તોત્રપાઠ થતા હતા. ભક્તજનોના કંઠમાંથી નિસૃત થતું મધુમય સંગીત આશ્રમમાં પ્રતિધ્વનિત થતું હતું; તે સમયે અમારા ગુરૂમહારાજ શ્રીશ્રી બાલાનંદસ્વામી એક વિશાળ લિમ્બડાના વૃક્ષ નીચે ધગતી

ધુણી સન્મુખ ગંભીર સમાધિમગ્ન બેઠા હતા. નિર્વાત, નિષ્કમ્પ પ્રસ્તર મૂર્તિવત્ નિશ્ચલ બેઠા હતા. તેમનાં દર્શન કરી અમને આશ્ચર્ય અને આનંદ થયો. થોડો સમય સમાધિ ઉતરવાની રાહ જોઇ આખરે અમે જશિડિ પાછાં ફર્યાં. પાછળથી અમારા સાંભળવામાં આવ્યું કે ગુરૂદેવ પ્રાયઃ બે કલાક સુધી એકાગ્રક્રમે સમાધિમગ્ન હતા.

એક દિવસ બપોરે ગુરૂભક્તિની વાત નીકળી. બાબાએ એક વાત સંભળાવી સમજાવ્યું કે જેના હૃદયમાં ગુરૂભક્તિ છે તેને ભગવદ્દર્શન સહજ સાધ્ય છે.

કોઇએક રાજાને પુખ્ત વયે તેના મનમાં વૈરાગ્યનો ઉદય થયો. તેણે વિચાર કરીને જોયું તો તેને એમ લાગ્યું કે જ્યાં સુધી ગુરૂલાભ થયો નથી ત્યાં સુધી ભગવદ્દર્શન થવાની સંભાવના નથી. ગુરૂ મળે ક્યાં ? ચોમેર તેને માટે શોધ થવા લાગી. પરંતુ યોગ્ય ગુરૂ મળી આવ્યો નહિ. રોજ સંધ્યાકાળે મંત્રી ખબર આપે કે યોગ્ય ગુરૂ કોઈ નજરે પડતો નથી. એક દિવસે રાજાએ કંટાળી કહ્યું, " હું પંડે ગુરૂની શોધમાં જઇશ. આજે જ્યારે રાત્રિ થોડી બાકી રહેશે ત્યારે રાજધાનીનો ત્યાગ કરીશ અને જો કાર્યસિદ્ધિ નહિ થાય તો હું પાછો ફરવાનો નથી. મંત્રી, તમે જ રાજ્યની દેખરેખ રાખજો. " થોડીવાર વિચાર કરી ફરી કહ્યું: " આપણા રત્નભંડારમાંથી શ્રેષ્ઠ રત્ન આણો. કારણ કે ગુરૂને દક્ષિણા તો ભેટ ધરવી પડશેને ? "

પ્રભાત થતાં પહેલાં રત્ન લઇને રાજાએ મહેલ છોડયો. મલીન વેષે, કોઇપણ નોકર સાથે લીધા વગર પગે રસ્તો કાપવા માંડયો. રાજના નોકરોને કાને રાજાની વાત આવી.

એક હલકા નોકરે મનમાં વિચાર કર્યો કે શા માટે એ રત્નને હાથમાંથી જવા દેવું? જો યુક્તિથી કામ લેવામાં આવે તો રત્ન મળે અને જન્મારાભરની નિરાંત થાય ને દારિદ્ર છૂટે. એમ વિચાર કરી તે રાજાની પાછળ ચાલી નીકળ્યો. જ્યારે જોયું કે રાજા વસ્તીવાળો ભાગ છોડી અરણ્યમાં આગળ વધે છે, ત્યારે તે પોતાનો માર્ગ બદલી આડવાટે રાજાની આગળ થયો. રાજાને ચાલવાનો અભ્યાસ નહિ, તેથી તે ધીરે ધીરે માર્ગ કાપે છે અને વચ્ચે ઝાડની નીચે વિશ્રાન્તિ લે છે. થોડીવાર વિશ્રામ લીધા પછી તે ચોર પુરુષે જાણ્યું કે રાજા તો મને ઓળખે એમ નથી, કારણ કે હું તેની સન્મુખ કોઈ દહાડો ગયો નથી. પાસે વળી બનાવટી સાધુનો વેશ પણ તૈયાર છે. જ્યારે જોયું કે અંધકારે પૃથ્વીને ગ્રસવા માંડી છે ત્યારે તે થોડે દૂર ગયો અને એકાંતમાં જઈ તેણે સાધુનો વેષ ધારણ કર્યો. સાધુ બનવામાં દીર્ઘ જટા અને દીર્ઘ મુછો હોય એટલે થયું. આમ વેષ બદલીને તે પ્રતારક રસ્તાની એક બાજુએ આસન માંડી બેઠો. રાજા પાસે આવતો જણાયો એટલે તેણે પોતાની આંખો બંધ કરી દીધી.

ક્ષણકાળ પછી રાજા ત્યાં આવી લાગ્યો અને આનંદથી તે સાધુના સ્હામું જોઈ રહ્યો. અંધકાર વધારે ગાઢ થતો જતો હતો. એ અંધકારમાં રાજાએ જે દેખાવ જોયો તેથી તેના મનમાં ભક્તિનો ઉદય થયો. તેણે સાધુને ચરણે પડી સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કર્યા અને મંત્રદીક્ષા માટે પ્રાર્થના કરી. સાધુએ કહ્યું—" બેઠો."

રાજા સાધુના શબ્દનો અર્થ એમ સમજ્યો કે સઘળા પ્રકારની વાસનાનો ત્યાગ કરી ભગવત્‌ની આરાધના કરવા

અહીં બેસો. ' બેઠો ' શબ્દને રાજાએ મંત્રરૂપે ગ્રહણ કર્યો. બાદમાં ભકિતનમ્રચિત્તે રાજાએ તે ધૂર્ત ગુરૂને ચરણે અમૂલ્ય રત્ન દક્ષિણા રૂપે અર્પણ કર્યું. તે પ્રતારકે આશીર્વાદ આપી કહ્યું, ' બેઠો. '

રાજા ત્યાં આસન જમાવી દઢ ચિત્તે જપ ધ્યાન કરવા લાગ્યો.

દિવસ પર દિવસ વ્યતીત થવા લાગ્યા. કઠોર તપસ્યામાં રાજા મગ્ન રહેવા લાગ્યો. આહાર નહિ, નિદ્રા નહિ, એકાસને બેસી ' બેઠો ' મંત્રનો જપ જપવા લાગ્યો. રાજાની આવી કઠોર તપસ્યાથી વૈકુંઠમાં વિષ્ણુનું મન ચંચલ થયું. તેણે વેગથી રાજાને દર્શન આપી કહ્યું, " હું તારા પર પ્રસન્ન થયો છું. ઉઠ, જા, તારા રાજ્યમાં પાછો જા. "

શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મધારી શ્રી વિષ્ણુને રાજાએ ઓળખ્યા અને કહ્યું, " ક્ષમા કરો મહારાજ, હું અહીંથી ઉઠી શકતો નથી. "

" શા માટે ઉઠી શકતો નથી ? હું તને તેમ કરવાની આજ્ઞા કરૂં છું. "

" મહારાજ, આપની આજ્ઞા કરતાં મને મારા ગુરૂની આજ્ઞા વધારે છે. "

શ્રી વિષ્ણુ અંતે તે ઠગ ગુરૂને ત્યાં પકડી લાવ્યા અને શ્રી વિષ્ણુની આજ્ઞાથી તેણે ઝાડની આડમાં જઈ સાધુનો વેષ ધારણ કર્યો અને પછી તે રાજાની સન્મુખ આવી ઉભો. પોતાના ગુરૂને પાછા ફરેલા જોઈ રાજાનું મન આનંદથી ઉછળવા લાગ્યું. તેણે પ્રથમ પોતાના ગુરૂને ચરણે પડીને

પ્રણામ કર્યા અને ત્યારપછી તે શ્રી વિષ્ણુને પગે પડયો. આ વાત સંભળાવી બાબાએ કહ્યું:—

ગુરૂ ગોવિંદ દોને ખડે કિસકું લાગું પાય;
બલિહારી ગુરૂ આપકી, (જીને) ગોવિંદ દિયો બતાય.

પરમાત્માનો સર્વભૂતમાં વાસ છે. તે સંબંધી એક દિવસ વાત નીકળી. બાબાએ કહ્યું કે જે ખરૂં જોઈ શકે છે, તે બહારથી ભિન્ન ભિન્ન મૂર્તિ જોવા છતાં તેના મૂળમાં તે એકજ વસ્તુને જુએ છે. તે પૃથક્ પૃથક્ કે ભિન્ન ભિન્ન મૂર્તિ જોતો નથી. આ વાત સમજાવવા સારૂ બાબાએ એક નાની સરખી વાત કહી. એક માણસ પાસે વંશપરંપરાથી સુવર્ણની કેટલીક મૂર્તિઓ હતી. કોઇ શ્રી રામચંદ્રની, કોઇ સીતાદેવીની, તો કોઇ મહાવીર હનુમાનની હતી. તે ગૃહસ્થ ધીમે ધીમે ગરીબ અવસ્થાને પામ્યો. પછી દેશમાં દુકાળ પડયો. કોઇ પણ ઉપાય ન રહેવાથી તેણે પોતાનો સંગ્રહ વેચવા નિશ્ચય કર્યો. આમ વિચાર કરી તે પોતાની મૂર્તિઓ લઈ સોની પાસે ગયો. સોનીએ જ્યારે મૂર્તિઓનું વજન કરવા માંડયું ત્યારે શ્રી રામચંદ્રજીની મૂર્તિ કરતાં હનુમાનની મૂર્તિનું મૂલ્ય અધિક આંક્યું. વસ્તુસ્થિતિ આ પ્રમાણે જોઇ તે ગૃહસ્થ બોલી ઉઠયો, 'એમ કેમ બને? શું પ્રભુના કરતાં તેના સેવકનું મૂલ્ય વધારે? કદાપિ નહિ.' તે સોનીએ કહ્યું, "હું તો સ્વામી કે સેવકને જોતો નથી, મને તો બધું સોનુંજ દેખાય છે, બધું એકજ છે." બાબાએ ત્યાર પછી કહ્યું, કે એક પરમાત્મા ભિન્નભિન્ન રૂપ ધારણ કરતાં ભિન્નભિન્ન નામથી ઓળખાય છે. જેમ શ્રી ભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે કે:—

सर्वं भूतस्थ मात्मानं सर्वं भूतानि चात्मनि ।
ईक्षते योग युक्तात्मा सर्वत्र समदर्शन ॥*

બાબાએ બીજો કેટલોક બોધ આપ્યો. સંધ્યાકાળ થતો જોઇ અમને વિદાય આપી. તેમનો મધુમય સંગ છોડી જવા ઇચ્છા થતી નહતી.

---

* એવો યોગયુક્ત અને સર્વમાં સમદૃષ્ટિવાળો યોગી સર્વ પ્રાણી પદાર્થમાં પોતાના આત્માને અને પોતાના આત્મામાં સર્વ પ્રાણી પદાર્થને રહેલાં જુએ છે.

પંચમ તરંગ

પોષ માસ, ટાઢ તો એટલી સખ્ત કે ન પુછો વાત. આકાશ મેઘથી છવાય છે—વચ્ચે વચ્ચે વૃષ્ટિ પણ પડે છે. પ્રબળ વાયુ વાય છે. આકાશમાં ગર્જના થાય છે. પવનના સુસવાટા થાય છે. આ સર્વ મનમાં ભયનો સંચાર કરે છે. કેટલાક દિવસ થયાં અમે ઘરની બહાર નીકળ્યાં નથી.

આકાશમાંથી પાણી પડતું બંધ થયું એટલે અમે બાબાને મળવા કૈલાસ ગયાં. જઇને જોયું તો સર્વ નાશ ! બાબાનું ક્ષુદ્ર ઘર વર્ષાથી પ્લાવિત થઇ ગયું છે. છતની પાર થઇને પાણીની અજસ્ત્ર ધારા રૂપે વૃષ્ટિ પડે છે. બાબાનું બીછાનું નિતરાબોળ થઈ ગયું છે. તેમણે માથાપર છત્રી ધરી કેટલીક રાત્રિઓ એમને એમ બેસીને વીતાડી છે. શયનની જે પ્રમાણે વ્યવસ્થા તે જ પ્રમાણે આહારની. તે ગમે તેમ હો. પણ મનને એક પ્રકારનો ખેદ થયો. બાબાનું પ્રસન્નવદન જોઇ ભુલી નહિ અને બોલતાં બોલી જવાયું કે "બાબા ! આપને સો સો ભક્તો છે અને શિષ્યો પણ છે. બાબાને ઇચ્છા કરવાની ખોટી, કે અહીં મોટી ઇમારત બંધાય. છતાં બાબા ! આપ શા માટે આટલું કષ્ટ સહન કરો છો ?"

બાબાએ હસિત વદને ઉત્તર આપ્યો, "મૈયા ! મને તો કોઈ જાતનું કષ્ટ જ નથીને !"

બાબાનો જવાબ સાંભળી એક પુરાતન વાતનું સ્મરણ થયું. બસરાની અધિવાસિની મહાસાધ્વી રાબિયા એક વખતે તીવ્ર પીડાથી બિછાનાવશ પડી હતી. તેને મળવાને અને ખબર કાઢવાને બે ભક્તજન આવ્યા. તેને વ્યાધિગ્રસ્ત જોઇને હસન બસરાઇએ કહ્યું, "ભગવાન વ્યાધિ કે પીડા મોકલે તો તે શાંતિથી સહન કરવી જોઇએ." બીજા ભકત મલેક દિનાર દમસ્કીએ કહ્યું, "રોગ, પીડા તેના તરફથી આપણને એક પ્રકારનું દાન છે એમ સમજી ખુશી થવું જોઇએ." રાબિયાએ કહ્યું, "જેઓ પ્રભુનામાં તન્મય કે મશગુલ બની જાય છે તેને સુખદુ:ખનું કંઇ ભાન જ રહેતું નથી."

બાબાએ તેમનું આ કષ્ટ કેવા ભાવે ગ્રહણ કર્યું હશે તે હું જાણુતી નથી. પરંતુ તેમનું કષ્ટ ભગવાનથી સહન થયું નહિ. થોડા જ સમયમાં એ કુટિરને ભાગી નાખવામાં આવી અને ત્યાં નવું ઘર તૈયાર થઇ ગયું. તે સમયે કેટલાક મહિના બાબા એક ન્હાના તંબુમાં રહેતા હતા. ચંડીના બાકીના મહિનામાં બાબાએ આ ન્હાના તંબુમાં જેમ તેમ માથું ઉંધું કરી રાત કાઢી હતી. દિવસના તેઓ એક મોટા પત્થર પર બેસતા હતા. અમે પણ તેમની પાસે ભૂમિ પર બેસતાં હતાં. આ સમયે બાબા કેટલાક દુહા સંભળાવતા હતા. કોઇ તેમના રચેલા તો કોઇ શ્રી તુલસી-દાસના તો કોઇ ભકત કબીર વગેરે સાધુના હતા.

દોહા સંભળાવવા ઉપરાંત અનેક સદુપદેશ સંભળાવતા હતા. તેઓ કહેતા હતા કે ભગવાનના દ્વાર પર જઇ કોઇ જાતની માગણી કે પ્રાર્થના કરવી નહિ. જો કંઇ માગવું હોય તો ભકિત કે જ્ઞાન માગવું. તેની પાસે નાની મોટી વસ્તુ માગી સર્વસ્વ ગુમાવતા ના. શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ

દેવ જગજ્જનની પાસે શુદ્ધ ભક્તિની યાચના કરતા હતા. સંસારી જનો તેની પાસે ધન, પુત્ર કિંવા જયની વાંછના કરે છે.

આ સારી રીતે સમજાવવાને માટે બાબાએ એક દૃષ્ટાંત આપ્યું. કોઇ એક રાજા ઘોડા પર બેસી ફરવા નીકળ્યો. ફરતાં ફરતાં તે ઘણે લાંબે નીકળી ગયો. પ્રખર તાપથી પિડાઈ તે તૃષાકુળ થયો. તપાસ કરી તો પાસે કોઈ જળાશય જણાયું નહિ. એક માણસ ખેતરમાં ચાષ રોપતો હતો. બીજો કોઈ ઉપાય ન જણાવાથી તે રાજા તેની પાસે ગયો અને જળની માગણી કરી. તે ખેડુત પાસે પણ જળ ન હતું; પરંતુ, ખેતરમાં તરબુજનો પ્રચુર પાક હતો. તેમાંથી તેણે એક રાજાને આપ્યું. રાજાએ પરમ આનંદથી તે તરબુજના જળનું પાન કર્યું અને તૃપ્ત થયો. જતાં જતાં તેણે કહ્યું કે, " જો કોઈ વખતે કંઈ જરૂર પડે તો મારી પાસે આવજે યથાસાધ્ય તારૂં દુઃખ મોચન કરવા હું પ્રયત્ન કરીશ."

થોડા સમય પછી ખેડુતે જોયું કે વૃષ્ટિના અભાવે ધાન્ય પાકે ત્યાર પહેલાં રોપા સર્વ સુકાઈ ગયા છે. હવે શું થશે? બળદો શું ખાશે? આ ચિંતાએ તે ખેડુતને ઘેર્યો. વિચાર કરતાં તેને તે રાજાનું સ્મરણ થયું. તે વ્યાકુળ ચિત્તે રાજા પાસે ગયો. રાજા તેને જોતાં રાજી થયો અને પૂછ્યું, " કેમ ભાઈ! તને શું જોઇએ છીએ?" તે ખેડુતે હાથ જોડી નમ્રતાથી કહ્યું, " બીજું કંઈ નહિ. ફક્ત બે ગાડાં ઘાસ આપવા માટે આજ્ઞા કરો." રાજાએ કહ્યું, " ભાઈ, તેં માગી માગીને શું માગ્યું? બે ગાડાં ઘાસ. એ તો બહુ ક્ષુદ્ર વાત છે. મારા ભંડારમાં બહુ મૂલ્યવાન રત્નો છે, અલંકાર છે, તેમાંથી કંઈ આપું. તે સિવાય બીજું કંઈ જોઇતું હોય તો તે પણ આપું."

તે ખેડુત તેના બળદની ચિંતામાં એટલો મગ્ન હતો કે તેના અંતરમાં તે સિવાય બીજી કંઈ આકાંક્ષા ન હતી. તેણે કહ્યું, "મને ઘાસ મળ્યું એટલે સંતોષ છે."

રાજા હસ્યો અને તેને ઘાસ આપી વિદાય કર્યો. આપણે પણ જ્યારે જગજ્જનનીના અનંત ભંડાર અને વિપુલ ઐશ્વર્યમાંથી કેવળ ધન કે પુત્રની કામના કરીએ ત્યારે તે કૃપાળુ માતા પણ તેમજ હસે છે.

મારા ગુરૂદેવે એક વખતે કહ્યું હતું કે,

"બિન માગે મોતી મીલે, માગી મીલે ન ભીખ;"
અણુમાગ્યાં મોતી મળે, માગી મળે ન ભીખ.

તેમણે કહ્યું હતું કે ભગવાનના ચરણમાં જઇ ભિક્ષા માગવાથી કંઈ મળે છે; પરંતુ, કંઈ ન માગવાથી મણિ માણેક મળે છે.

બાબા સમજાવતા હતા કે આપણે મોહથી એટલા બધા આચ્છન્ન થઈ ગયા છીએ કે આપણે આપણા ખરા સ્વરૂપનાં દર્શન કરી શકતા નથી. એ દૃષ્ટાંત દ્વારા સમજાવવા માટે બાબાએ એક વાત સંભળાવી:—

કોઇ એક રાજાને ચાર રાણીઓ હતી; પરંતુ, તેમાંની એકના પણ ગર્ભે સંતાન જન્મ્યું ન હતું. પુત્રના અભાવને લીધે રાજા સદૈવ ખિન્ન રહેતો હતો. એક સમયે રાજસભામાં એક સાધુ પધાર્યા. સાધુના દર્શનથી રાજા ઘણો પ્રસન્ન થયો. પોતાને સ્વહસ્તે તેમની તેણે સેવા કરી. સાધુએ પ્રસન્ન થઇ રાજાને પુછ્યું, "તારી શી મનોકામના છે?" રાજાએ કહ્યું, "મહારાજ! મને પુત્ર આપો." સાધુએ કહ્યું, "તને પુત્ર થશે, પરંતુ, હાલમાં તારે જે રાણીઓ છે તેના

ગર્ભે પુત્ર થવાનો સંભવ નથી. તું કોઇ ગરીબ ઘરની કન્યા સાથે લગ્ન કર અને તારી મનોકામના ઇશ્વરકૃપાથી સિદ્ધ થશે."

રાજાએ સાધુની આજ્ઞા પ્રમાણે લગ્ન કર્યાં અને થોડા સમયમાં નવી રાણીને ગર્ભ રહ્યો. રાજ્યમાં આનંદ વ્યાપ્યો; પરંતુ, મોટી રાણીઓ ઇર્ષ્યાની આગથી બળી ઉઠી. તેમણે એક કાવતરૂં રચ્યું. સુવાવડ કરનાર બે ધાત્રીઓ–દાઇઓને પૈસા આપી વશ કરી લીધી અને એક શિલ્પી પાસે પત્થરનું એક બાળક તૈયાર કરાવ્યું. પછી એક દિવસે તે નાની રાણીને એકાંતમાં કહ્યું કે, " તું ગરીબ ઘરની કન્યા છે. અને તને રાજાના ઘરના આચાર વિચાર કે વ્યવહારની ખબર નથી. આ રાજગૃહમાં વંશપરંપરાથી એવો રિવાજ ચાલતો આવે છે કે પ્રસવ સમયે, સંતાન જણનારીનું વદન જરિયાન વસ્ત્રથી ઢાંકી રાખવું જોઇએ; જો તેમ કરવામાં ન આવે તો સંતાન ચિરકાળને માટે દુઃખી થાય છે."

સરલ સ્વભાવની તે નાની રાણીએ આ વાત કબુલ કરી, કે રખેને સંતાન હંમેશને માટે દુઃખી થાય. આ પ્રમાણે પ્રસવ સમયે રાણીનું મોં ઢાંકી દેવામાં આવ્યું. રાણીની કુખે એક સુંદર પુત્ર પ્રસવ્યો; પરંતુ, મોટી રાણીઓએ તેને બહાર મોકલાવી દીધો અને તેને બદલે પેલું પત્થરનું બાળક રાખી દીધું. પછી રાણીઓએ વાત ઉરાડી કે નાની રાણીને પેટે પત્થરનું બાળક જન્મ્યું છે. આ બીના સાંભળી દુઃખથી રાજાને મુર્છા આવી.

પેલા તરતના જન્મેલા રાજપુત્રને નગરની બહાર લઇ એક અરણ્યમાં મુકી આવ્યા. એક મોટો ભીલ લાકડાં લેવા તે અરણ્યમાં આવ્યો હતો. તરતના જન્મેલા બાળકનો રૂદનધ્વનિ સાંભળી, જ્યાંથી રોવાનો અવાજ આવતો હતો

તે તરફ તે ગયો. બાળકને જોતાંની વાર તેણે કાષ્ટનો ભારો નાખી દીધો અને બાળકને લઇ ઘેર પાછો ફર્યો. તેની સ્ત્રીને કંઇ છૈયું છોકરૂં ન હતું. તે બાળકને જોઈ તે આનંદ પામી અને ભીલને ત્યાં તે રાજપુત્ર મોટો થવા લાગ્યો.

આ રાજબાળ પોતાને ભીલનો પુત્રજ સમજતો હતો. પોતાના પ્રતિપાલકને–ઉછેરનારને પિતા કહી બોલાવતો હતો. ભીલનાં છોકરાંને જે જાતની કેળવણી મળે તેવી કેળવણી તેને મળી હતી અને તે પણ ભીલના આચરણ અને વ્યવસાય શિખ્યો હતો. જ્યારે તે બાળક દશ વર્ષનો થયો ત્યારે પૂર્વકથિત સાધુએ આવી તે ભીલના ઘરમાં આતિથ્ય –ગ્રહણ કર્યું. તે વૃદ્ધ ભીલે ભારે ભક્તિશ્રદ્ધાથી સાધુનો આદરસત્કાર કર્યો. ભીલ બાળક પણ પોતાના પિતાને તેમાં સહાય્ય કરતો હતો. સહસા સાધુની દૃષ્ટિ તે બાળક પર પડી. તેને જોતાંની વાર તે ચોંકી ઉઠયો. આવું રૂપ લાવણ્ય ભીલને ત્યાં કદાપિ સંભવે નહિ. બાળકનું લલાટ નિરીક્ષણ કરતાં તેને સ્પષ્ટ તેમાં રાજટિક્કો (રાજા થવાનું લક્ષણ) જણાયો. તેણે તે વૃદ્ધ ભીલને એકાંતમાં બોલાવી પુછ્યું, " આ બાળક તને કયાંથી મળ્યો ? " તે વૃદ્ધ ભીલે સર્વ હકિકત નિવેદન કરી. સાધુએ તેને બહાર મોકલી બાળકને હાક મારી. બાળક અંદર આવ્યો. સાધુએ તેને કહ્યું, " તું ભીલ નથી પણ રાજપુત્ર છે. " બાળકે જવાબ આપ્યો, " હું ભીલ છું. રાજપુત્ર નથી. આ મારૂં ઘર છે અને આ મારા માબાપ છે. "

સાધુએ તેને ઘણી રીતે સમજાવ્યો, પણ તે બાળક એકનો બે થયો નહિ અને કોઈ પણ પ્રકારે તે ભીલ સિવાય બીજો કોઈ નથી એમજ તે હઠ લઈ બેઠો. સાધુએ યોગ-

બાળકનો પોષાક રાખવામાં આવે તે ઓરડામાં એક મોટો આયનો રખાવજે. હું જલ્દીથી પાછો આવીશ."

સાધુ રાજધાનીમાંથી ચાલી નીકળ્યો અને યથાકાળે તે ભીલને ત્યાં આવી લાગ્યો. તે બાળકને વારંવાર સમજાવવા લાગ્યો કે, "તું ભીલ નથી પણ રાજપુત્ર છે. માત્ર ભીલને ઘેર તું ઉછર્યો છે." બાળક તો કયેમે કર્યો તે સમજ્યો નહિ. ઉલ્ટુ મશ્કરી સમજી તે જોરથી કહેવા લાગ્યો કે, "આ જ મારાં માબાપ, આ જ મારૂં ઘર—હું ભીલનો છોકરો છું—રાજપુત્ર નથી."

પછી સાધુ તે ભીલ દંપતીને અને બાળકને લઈ પાછો રાજધાની તરફ ચાલી નીકળ્યો. થોડા સમય બાદ તે રાજદ્વાર આગળ આવી પહોંચ્યો. તે દંપતીને ત્યાં બહાર રાખી તે બાળકને લઇ જ્યાં તેનાં વસ્ત્ર રાખ્યાં હતાં, તે ઓરડામાં ગયો. ત્યાં જઇ તેને નવાં કપડાં પહેરાવ્યાં અને રાજાને ત્યાં તેડી મંગાવ્યો. રાજા પણ તૈયાર કરેલો પોષાક ધારણ કરી ત્યાં આવ્યો અને સાધુને પ્રણામ કર્યા. બાદ તે પોતાના પુત્રની પાસે ઉભો રહ્યો. તે ઓરડામાં આયનો તો હતોજ. સાધુની આજ્ઞાથી બન્નેએ દર્પણમાં જોયું. બાળક વિસ્મિત નયને પોતાનું પ્રતિબિમ્બ જોવા લાગ્યો. તેણે પૂર્વે પોતાનો ચહેરો દર્પણમાં જોયો ન હતો. વળી તેણે તેના ખરા પિતાનો ચહેરો અને મળતાપણું જોયું. દર્પણમાં પોતાની લાવણ્યમય મૂર્તિ જોઇ તેની ખાત્રી થઇ કે હું ભીલનો બાળક નથી; પરંતુ, મહામહિમામય રાજાનો પુત્ર છું."

સાધુએ તેને પૂછ્યું, —"બાળક, તું કોણ છે?"

બાળકઃ—હું રાજપુત્ર છું.

સાધુઃ—તું તારા પિતાને ઓળખે છે?

બાળકઃ—મારી પાસેજ મારા પિતા ઉભા છે. હું આટલા દિવસ મોહાચ્છન્ન હતો. આપની કૃપાથી હું પોતાને ઓળખવા ભાગ્યશાળી થયો છું અને મારા ખરા પિતાને પણ ઓળખી શક્યો છું.

આ વાત સંભળાવી બાબાએ કહ્યું કે, ભીલને ઘેર ઉછરેલો બાળક આટલા દિવસ સુધી પોતાના ખરા સ્વરૂપથી અણવાકેફ હતો તેમ જીવ પણ મોહાચ્છન્ન અવસ્થામાં પોતાના વાસ્તવિક સ્વરૂપથી અણવાકેફ રહે છે. તેને સમજાવવા છતાં તેને પોતાના પ્રકૃત સ્વરૂપનું ભાન થતું નથી અને તે સમજવા પણ ઇચ્છતો નથી. જે ઘરમાં તેનું પાલન થાય છે તેને તે પોતાનું ઘર માને છે; જે તેને પાળીને મોટો કરે છે, તેને પિતા સમજે છે; પણ તેને તેના ખરા ઘરનું કે ખરા પિતાનું ભાન નથી અને આવી અણસમજમાં દિવસો કાઢે છે. જો કોઇ સદ્‌ગુરૂ કૃપા કરી તેને આત્મજ્ઞાન પ્રદાન કરે તો તેની માયાનો પાશ કપાઇ જાય છે. આમ થાય ત્યારે તેને સમજ પડે છે કે તેના પિતા કોણ છે અને તેનું ખરૂં ઘર કયાં છે?

બાબા જ્યારે આ પ્રમાણે અમને ઉપદેશ આપતા હતા ત્યારે એક વૃદ્ધ સ્ત્રી રડી પડી અને બોલી કે, "મારૂં શું થશે? બાબા! મેં તો ભગવાનનું સ્મરણ કર્યું નથી, કે તેનું ભજન સુદ્ધાં કરી શકી નથી."

બાબાએ મધુર હાસ્યથી સ્નિગ્ધ સ્વરે કહ્યું, "તમે તેનું સ્મરણ નથી કર્યું તેથી શું? તે તમને ભુલશે નહિ."

બાબાના આ આશાજનક અને સાંત્વન આપે તેવાં વચનોથી તે વૃદ્ધ સ્ત્રી ભક્તિ વિગલિત ચિત્તે રડી ઉઠી. અમારામાંના ઘણાંની આંખ્યોમાં પણ ઝળઝળિયાં આવ્યાં.

કૈલાસપતિ

તૃતીય ખંડ

પ્રથમ તરંગ

પૂર્વે મહાત્મા શ્રુતાનંદજીના નામનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, પરંતુ, તેમનો કોઈ પણ પ્રકારનો પરિચય આપ્યો નથી. સાધુનો તે પરિચય શો ? સાધુનો પરિચય તેના ગૈરિક-ભગવાં વસ્ત્રમાં નથી-તેના જ્ઞાન, તેના વૈરાગ્યમાં સાધુનો વાસ્તવિક પરિચય છે. શ્રુતાનંદજીએ ચાળીશ વર્ષની વયે ગૃહત્યાગ કર્યો હતો. તેઓ આજન્મ બ્રહ્મચારી છે. જો કે બાલ્યકાળમાંજ તેમના મનમાં તીવ્ર વૈરાગ્ય જાગૃત થયો હતો છતાં, વૃદ્ધ જનનીના મનને ક્લેશ થવાનું કારણ ન આપવા, તેની આજ્ઞાથી ચાળીશ વર્ષ સુધી તેની પાસે રહેવાને તેઓ બાધ્ય થયા હતા. આ સમયમાં તેઓએ વેદાંતશાસ્ત્રાદિનો બહુ યત્નપૂર્વક અભ્યાસ કરી તેમાં પ્રવિણતા મેળવી હતી. તેમની માતાએ જ્યારે દેહત્યાગ કર્યો ત્યારે તેમણે ગૃહત્યાગ કર્યો. મહાત્મા તૈલંગ સ્વામીની બાબતમાં પણ આ જ પ્રમાણે ઘટના બનેલી છે. પ્રથમ તેઓએ એક ગુરૂ પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી, નવ વર્ષ પર્યંત તેમની પાસે શિક્ષણ મેળવ્યું. આ સમયમાં તેઓ કાયમનોવાક્યથી ગુરૂની સેવા કરતા હતા. જે પ્રમાણે ગુરુ તેમના પ્રતિ પુત્રથી અધિક પ્રેમ રાખતા હતા, તે પ્રમાણે તેઓ પણ તેમના પ્રતિ વિશેષ અનુરક્ત રહેતા હતા. જ્યારે ગુરૂએ દેહત્યાગ કર્યો ત્યારે તેઓ પદવ્રજે તીર્થાટન કરવા નીકળ્યા અને ૧૨-૧૩ વર્ષ તીર્થ-ભ્રમણમાં વ્યતીત કર્યાં. કોઈ પણ સ્થાનમાં તેઓ અધિક

સમય રહેતા નહિ. માત્ર અધુના તેઓ જશિડિમાં કેટલાક દિવસ રહે છે. તેમણે જ કહેલું કે, શ્રી શ્રી હંસદેવજી જ્યારે તીર્થભ્રમણ કરતા હતા ત્યારે શ્રી હંસદેવજીએ તેમને જોયા ન હોય તો ભલે, પણ તેમણે તો શ્રી હંસદેવજીને બહુ સ્થાનમાં જોયા હતા. આટલા દિવસ પછી ઉભયને એકજ સ્થાનમાં રહેવાને કારણે પરસ્પરને મળવાનો ઉત્તમ સુયોગ બની આવ્યો છે. શ્રુતાનંદ સ્વામીજી કહે છે કે શ્રી શ્રી હંસદેવજી મહારાજ કઠોર સાધક હતા; અર્થાત્ કે તેઓશ્રી અતિશય તિતિક્ષા-પરાયણ સાધુ છે. તેઓએ કેટલાંક વર્ષ સુધી તાપ, તાઢ, વર્ષા કે તોફાનમાં માત્ર કૌપિન ધારણ કરી અચંચલ અને પ્રસન્ન ચિત્તે ઘણી સાધના કરી છે. એક દિવસે એજ મહાત્માએ વાત કરી હતી કે પૂર્વે શ્રી હંસદેવજી જે પાત્રમાં જળપાન કરતા હતા તે પાત્ર પણ ત્યાંને ત્યાં નાખી દઇ બીજા સ્થાનમાં જતા હતા. સાંભળ્યું છે કે સનાતન ગોસ્વામી*

---

* **સનાતન ગોસ્વામી.** બંગાળમાં વિખ્યાત વૈષ્ણવ થઈ ગયા છે. રૂપ અને સનાતન બન્ને ભાઇ હતા. રૂપને સંસાર પ્રતિ વિરક્તિ થવાથી સંસારત્યાગ કરી વૃંદાવનવાસ કર્યો હતો. સનાતન ઘોર સંસારી હતા અને પોતાના બુદ્ધિબળથી ગૌડના મુસલમાન રાજા હુસેનશાહના મંત્રી થયા હતા. સનાતને ન્યાયા-ન્યાયનો વિચાર ગુમાવી દીધો હતો અને સદૈવ સ્વાર્થ પ્રતિજ નજર રાખતા હતા. પોતાના ઘરને માટે તેમણે એક બ્રાહ્મણ પાડોશીની જમીન પચાવી પાડવા નિશ્ચય કર્યો. તે બ્રાહ્મણે ઘણી આજીજી કરી પણ તેમણે તેનું માન્યું નહિ. તે બ્રાહ્મણ અંતે તેમના ભાઇ રૂપ પાસે વૃંદાવન ગયો અને સર્વ હકીકત નિવેદન કરી. રૂપે એક પત્રપર આઠ અક્ષર–'ય–રી, ર–લા, ઈ–ર, ન–ય.' લખી, પાછો ભાઈ પાસે મોકલ્યો. બંને ભાઇ સંસ્કૃતમાં વિદ્વાન હતા. સનાતને આ આઠ અક્ષરો પરથી શ્લોકની પાદપૂર્તિ કરી.

એક વૃક્ષ તળે બે રાત્રી કાઢતા નહિ, કારણકે તે વૃક્ષપર પણ માયા ઉત્પન્ન થાય. આ પ્રમાણે એકાદિ ક્રમે બાર વર્ષ કે તેથી અધિક કાળ કઠોર કૃચ્છ સાધન કરી સાધુ બાબા અવધૂત ઉપાધિને પામ્યા છે અવધૂતનો ભાવ આ પ્રમાણે હોય છે, કે "ગુજર ગઇ ગુજરાન કયા ઝુંપડી કયાં મૈદાન" રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં જો વિશ્રાંતિ લેવી હોય તો વૃક્ષનાં સુકાં પાંદડાં એકઠાં કરી હાથનું ઉશિકું કરી સાધુ બાબા મજેથી ઉંઘી જતા. જેઓના હૃદયમાં તૃષ્ણા નથી સંતોષ તેમનો સંગ કદાપિ ત્યજતો નથી.

એક દિવસે કંઇ સત્પ્રસંગ સાંભળવાની ઇચ્છાથી અમારા ઘરથી થોડે દૂર તેઓ રહેતા હતા, ત્યાં ગયાં. તેઓની ત્યાં ભારે નામના હતી. તે સ્થાનના માણસો તેમને "બાબાજી" કહી બોલાવતા હતા, એથી એમના સંબંધી હવે પછી જ્યારે જ્યારે ઉલ્લેખ કરીશ ત્યારે હું પણ "બાબાજી" એ નામે કરીશ. પહેલાં તો બાબાજી બંગાળી ભાષામાં વાતચીત કરી શકતા નથી; પરંતુ, અમે જે કંઇ બંગાળી ભાષામાં બોલીએ તે તેઓ સારી રીતે સમજી શકે છે. ને દિવસે બાબાજી પાસે ગયા પછી સત્પ્રસંગની શરૂઆત નિમિત્ત 'ધ્યાન' સંબંધી પ્રશ્ન કરતાં તેમણે જે પોતાની ભાષામાં

પોતાનાજ શ્લોકનો વિચાર કરતાં તેમનામાં ચૈતન્યનો ઉદય થયો. તે બ્રાહ્મણને પોતાના ઘરમાં વસવા દીધો અને પોતે સંસાર ત્યાગનો દૃઢ સંકલ્પ કર્યો. રાજાની આજ્ઞા છતાં રાજકાર્યમાં મનોયોગ ના કરવાથી તેમને કારાવાસમાં નાખ્યા. ત્યાંથી તેઓ સાત હજાર મુદ્રા કારા રક્ષકને આપી છુટયા, અને શ્રી ચૈતન્યદેવ પાસે દીક્ષિત થઈ વૃંદાવનવાસ કરી ધર્મચર્યામાં જીવન ઉત્સર્ગ કર્યું.

અનુવાદક

કહ્યું તે હૃદયગ્રાહી હોવાથી નીચે તેનો ભાવાર્થ લખવામાં આવે છે:—

બાબાજીએ કહ્યું કે પ્રત્યેક મનુષ્યના મનમાં સાત્વિક, રાજસિક અને તામસિક એમ ત્રણ પ્રકારની વૃત્તિઓનો પ્રવાહ મધ્યે મધ્યે આવે છે. સ્વાભાવિક રીતે જ્યારે ચિત્તમાં સાત્વિક ભાવનો ઉદય થા તે, સમયે ધ્યાન ધરવા બેસવું જોઇએ. તે સમયે ધ્યાનમાં બેસવાથી મન સત્વર એકાગ્ર થાય છે. અને તેથી કાર્ય ઉત્તમરૂપે થાય છે. કેટલા સમય સુધી આમ બેસી રહેવું તેને માટે કાંઈ નિર્દિષ્ટ નિયમ નથી. અભ્યાસના ગુણે મન નિયમની બાધાને માનતું નથી. એક વાર મન લાગ્યા પછી એક બે કલાક કે તેથી અધિક સમય રહે તેટલો વખત મનને ધ્યાનમાં લગાડવું જોઈએ. જ્યારે મનમાં તામસિક કે રાજસિક ભાવ પ્રબળ હોય તે સમયે ધ્યાનમાં બેસવાથી તેટલું ફળદાયક નીવડતું નથી. તે સમયે મનને સમજાવવું જરૂરનું છે. મનને સમજાવી એ કાર્યમાં વાળવું, એ આપણું કર્તવ્ય છે. મનને આ પ્રમાણે સમજાવવું જોઇએ. " હે મિત્ર ! કેટલો બધો સમય થયાં તું વિષયાનંદનો ભોગ કરે છે. કલ્પારંભથી માંડી, સેંકડો દેહ ધારણ કરી, કેટલા જન્મ લઈ, આ વિષયભોગ અને સાંસારિક સુખ ભોગવે છે; છતાં કોઇ દિવસ તારી તૃપ્તિ થઇ છે ખરી ? રે મૂર્ખ ! આટલા સમય સુધી ભોગ ભોગવવા છતાં તારી તૃપ્તિ થઇ નથી. તે તે કદાપિ થવાની નથી; છતાં, તું સમજતો નથી કે એમાં વાસ્તવિક સુખ નથી. હવે એવા સુખને તારી પીઠ દેખાડ, તેના સ્હામું ન જો. એ સર્વ સુખ ક્ષણિક છે, માટે ભોગ્ય પદાર્થ વિષયે તું સંપૂર્ણ ઉદાસીન બન. આ સર્વ પાર્થિવ પદાર્થ પ્રતિ સંપૂર્ણ ઉદાસીન થઇ, પરમાત્માનો દૃઢરૂપે

આશ્રય લઇ એકવાર જાગૃત બની ભજન કરવા બેસ, જો તેથી તને સ્થાયી આનંદ થાય છે કે નહીં ?" આ પ્રમાણે નાના પ્રકારથી વિચારપૂર્વક મનને ઉત્તમ રીતે સમજાવી વિષયાસક્ત ચિત્તનો પ્રવાહ ક્રમેક્રમે પરમાત્માની પ્રતિ વાળવો જોઇએ. વિષયાભિમુખી મનને ફેરવી ભગવન્મુખી કરવાને માટે ઉપાયમાં સત્સંગ, સચ્ચિંતા, જપ, ધ્યાન એજ છે અને એનો પુનઃ પુનઃ અભ્યાસ કરવો જોઇએ. એનાથી મન પવિત્ર અને સૂક્ષ્મ થાય છે. સૂક્ષ્મ મનની સહાય્યથી સૂક્ષ્મથી સૂક્ષ્મતમ પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવાની ક્ષમતા આવે છે. અભ્યાસ અને સાધનાદ્વારા ક્રમે ક્રમે આ પ્રમાણે મનમાં વૈરાગ્યનો ઉદય થાય છે અને મન જેટલું પવિત્ર અને સૂક્ષ્મ થાય તેટલું તે પરમાત્માની ઉપલબ્ધિને માટે યોગ્ય થાય છે. સમાધિ અવસ્થામાં સૂક્ષ્મ મન, કારણશરીર, મહાકારણ આત્મા અને પરમાત્મા સર્વ એક થાય છે. આનેજ મનોલય કહે છે અને આ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ મન વડેજ પરમાત્માની ઉપલબ્ધિ થાય છે. મનમાં જ્યારે રાજસિક કે તામસિક ભાવ વહે છે ત્યારે મન સૂક્ષ્મ થઇ શકતું નથી; અને મન જો સંપૂર્ણ પવિત્ર ન હોય તો તે કદાપિ સમાધિને માટે ઉપયોગી થઇ શકતું નથી.

બાબાજીએ વિશેષમાં એમ પણ કહ્યું હતું કે પ્રત્યેક શ્વાસ પ્રશ્વાસમાં એકાગ્રતા સ્થાપન કરવી જોઇએ, કિંવા પરમાત્મામાં મન લગાડવું જોઇએ. જે માર્ગ મનને પ્રિય લાગે તેજ માર્ગનું અવલંબન કરવું ઉચિત છે અને તેમાં પ્રાણપૂર્વક યત્ન કરવો આવશ્યક છે. જે મનને ગમે, જેને પ્રાણ ચહાય, તે માર્ગનું અવલંબન કરી ધ્યાનમાં બેસવું અને તેમ કરવાથી નિશ્ચિત ફળ મળે છે. આ પ્રમાણે નાના

રૂપે, ભિન્નભિન્ન માર્ગે, વિવિધ સાધનાવડે, તેની કૃપાથી તેને તેઓ મેળવી શકયા છે, એમ ઋષિઓએ કથ્યું છે. જેને જે પ્રિય લાગે, જેનું મન જે ચ્હાય કિંવા ગુરૂ જે રૂપ ઉપદેશ આપે તે માર્ગ ગ્રહણ કરી, દરરોજ નિયમિત સાધના કરવી જોઇએ. એથી અવશ્ય ફળપ્રાપ્તિ થશે. શ્રી શ્રી ગુરૂ મહારાજે પણ કહ્યું છે કે, "પાર પાર કરી એકવાર આ પાર અને બીજી વાર પેલી પાર એમ કરતા ના, એક પારને દૃઢતાથી પકડી બેસવાથી ઇષ્ટ લાભ થશે." અર્થાત્ કે એક વાર આ પાર બીજી વાર એ પાર, એમ કરવાથી સારમાં માત્ર હેરાનગતિ છે. એમ ન કરતાં, દૃઢ વિશ્વાસથી એકજ માર્ગનો ધૈર્યથી દૃઢ સ્વરૂપે આશ્રય કરવાથી સમય થતાં સત્યની ઉપલબ્ધિ અવશ્ય થશે.

એક દિવસ અમે શ્રી લક્ષ્મીનારાયણ સરાફના બાગમાં –બાબાજીનું નિર્દિષ્ટ વાસસ્થાન જોવા ગયા. જોયું તો તેઓ એક બેન્ચ પર પૂર્વ દિશા તરફ મ્હોં કરી બેઠા છે અને એકાગ્રતાથી એક ધર્મનું પુસ્તક વાંચી રહ્યા છે. તેમના મુખ પર તડકો આવે છે, તે તરફ તેમનું લક્ષ નથી. અમે સર્વ પાસે ગયાં અને પ્રણામ કર્યા. પ્રણામ કરતાંની વાર બાબાજી બોલ્યા, "જય મા લક્ષ્મી." એમને કોઇ પ્રણામ કરે તો તેઓ કોઇ વખતે "જય શંકર" કોઇ વખત. "જય મહાદેવ" તો કોઇ વખતે "જય મા લક્ષ્મી" એ શબ્દો ઉચ્ચારે છે. તે દિવસે બાબાજી સાથે જે વાર્તાલાપ થયો તે અત્રે કહું છું:—

સાધુઓ નિર્ભયે પહાડ, પર્વત, વન, જંગલમાં ભ્રમણ કરે છે અને સાધનાદિ કરે છે, તે પ્રસંગ તે દિવસે નીકળ્યો હતો. હિંસક પશુ કે જીવજંતુ સ્હામું આવે તો સાધુ

મહાત્માના મનમાં કોઇ પ્રકારની શંકા કે વિકાર થતો નથી. તેઓ અવિચલિત ભાવે રહે છે. તે સંબંધી તે દિવસે ઘણી વાર્તા થઇ હતી. તેઓ વનમાં અને જંગલમાં થઇ ભ્રમણ કરતા હતા ત્યારે તેમની સન્મુખ કોઇ વાર હિંસક પશુ કે પ્રાણી આવેલું કે નહિ? એવો પ્રશ્ન કરતાં તેમણે જણાવ્યું જેઃ "અનેકવાર." જ્યારે મેં આગ્રહ સહિત તે જ વિષય ફરીથી પુછ્યો ત્યારે તેમણે કહ્યું કે, જ્યારે તેઓ હૃષીકેશમાં રહી સાધનાદિ કરતા હતા, તે સમયે એક દિવસે અરણ્યની બાજુમાં પર્વતની નીચે ગંગાતીરે તેઓ ભોજન કરવા બેઠા હતા. એવે સમયે એક વિશાળ દાંતવાળો જંગલી હાથી પર્વતપરથી નીચે આવતો હતો. તેઓ જે સ્થાને આહાર કરવાં બેઠા હતા, તેની બે બાજુએ વિશાળ જંગલ હતું. અને વચ્ચે માત્ર એક નાનો અને સાંકડો માર્ગ હતો. એજ માર્ગે હાથી તેમની તરફ ધીમે ધીમે આગળ વધતો હતો. તે સમયે તેમની બાજુમાં એક માણસ ઉભો હતો. તેને સાવધાન કરવા માટે તેમણે કહ્યું, "તમે આ સ્થાન છોડી જઇ શકો છો. મારૂં ભોજન કાર્ય સમાપ્ત નહિ થાય ત્યાં સુધી હું આ સ્થાનથી ખસીશ નહિ." આ સાંભળી તે માણુસ ત્યાંથી ચાલી ગયો. બાબાજી જે સ્થાને ભોજન કરતા બેઠા હતા ત્યાં આગળ તે વિશાળ હાથી આવીને ઉભો અને ધીમેથી સુંઢ હલાવી બાબાજીને જાણે તે સ્થાન છોડી જવા ઇશારો કરવા લાગ્યો; પરંતુ, તેઓ તેથી લેશ માત્ર પણ વિચલિત થયા નહિ. નિર્વિકાર ભાવે પહેલાંની માફક ભોજન કરવા લાગ્યા. હાથી તે સ્થાનમાં ઉભો રહી, પુનઃ પુનઃ શુંઢ હલાવવા લાગ્યો; ત્યારે બાબાજીએ આંગળીના સંકેતથી જણાવ્યું જે, "તું પાછો ફર, મારૂં ભોજન કાર્ય સમાપ્ત થયા પૂર્વે હું અહીંથી ઉઠનાર નથી." હસ્તી સમજ્યો કે

નહિ તે ખબર નથી; પરંતુ, થોડીવાર તે એ ભાવે ત્યાં ઉભો રહી અંતે બાબાજીની પાસે ગોળ ફરી રસ્તો કાપી ચાલી ગયો.

બાબાજીએ કહ્યું હતું કે જંગલી રીંછ અને વાઘ કેટલીએ વાર સ્હામું મળ્યું હશે. જો મન સંપૂર્ણ રીતે અહિંસાત્મક કે કોઇ પણ જાતના વિકાર રહિત હોય તો હિંસક પ્રાણીથી મનુષ્યને અનિષ્ટ થવાની સંભાવના રહેતી નથી.

અર્થાત્ કે જેના મનમાં હિંસા કે ભય નથી, તેની કોઇ હિંસા કરી શકતું નથી. તેમણે જણાવ્યું હતું કે શિકારીને જોતાંની વાર હરણનું ટોળું શંકિત થઇ નાસી જાય છે; પરંતુ, તેઓ ભ્રમણ કરતા કરતા ઘણીવાર મૃગના ટોળામાં જઇ પડ્યા હતા. તેઓ તેમને જોવા છતાં આમ તેમ ફરતા, નિર્ભયપણે તૃણને ચરતા, તેઓ ત્યાં તેમની પાસે ઉભેલા હોવા છતાં શંકિત થતાં નહિ કે ભયથી નાશી જતાં નહિ. એક દિવસ એક ઘટનાનો ઉલ્લેખ કરતાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે એકવાર તેઓ એક જંગલમાંથી જતા હતા એવામાં તેમણે જોયું કે એક હરિણી પોતાના તરતના જન્મેલા બચ્ચાનું શરીર ચાટે છે. તેઓ નજીક આવી લાગ્યા છતાં હરિણી શંકિત થઇ નહિ, છતાં પાસે રહેવાથી ઉદ્વેગનું કારણ રહે એમ વિચાર કરી તેઓ સત્વર તે સ્થાન ત્યાગી ચાલી ગયા.

તે દિવસે તેમણે તોતારામ નામના એક મહાન સાધુ સંબંધી આ પ્રમાણે વાત કહી હતી. તોતારામ કૌપીન-લંગોટી સિવાય અન્ય વસ્ત્રનો વ્યવહાર કરતા નહિ અને લોકાલયે વાસ પણ કરતા નહિ. તેઓ એક દિવસે કોઇ નિર્જન સ્થાનમાં પડ્યા પડ્યા ઉંઘતા હતા અને ઉંઘના

ઓકમાં આમ તેમ હાથ ફેરવતા હતા. એમ હાથ હલાવતાં એકવાર તેમના હાથને કોઈ શીતળ વસ્તુનો સ્પર્શ થયો. તરત આંખ ઉઘાડી જોયું તો શરીરપર એક સર્પ બેસી રહ્યો છે. તે જોતાંની વાર તેમણે પહેલાંની માફક આંખો મીચી દીધી અને સુઇ ગયા. જ્યારે તેઓ ઉંઘમાંથી ઉઠયા ત્યારે ફરીથી તેઓએ તે સર્પને દીઠો નહિ; તે બીજે કંઇ ચાલી ગયો હતો. સર્પદર્શનથી તેઓ જેમ બ્હીના ન હતા કે વિચલિત થયા ન હતા તેમ સર્પ દ્વારા તેમને પણ કંઇ અનિષ્ઠ થયું ન હતું. બાબાજી પાસે આ વાત સાંભળી પછી શ્રી શ્રી ગુરૂ મહારાજ સંબંધી નીચે લખેલી વાતનું સ્મરણ થતાં તે તેમને સંભળાવી હતી. દેવઘરથી ૭ માઇલ દૂર તપોવન નામના પહાડની ઉપર એક દિવસે શ્રી શ્રી ગુરૂ મહારાજ સાધનાના સ્થાન પર ધ્યાનસ્થ હતા, એવે સમયે ચક્ષુ ઉઘાડતાં તેમણે જોયું કે સ્હામે થોડે દૂર એક પ્રકાંડ વિષધર નાગ ફણા માંડી બેઠો છે. તેઓએ તેને એ પ્રમાણે જોઇ ફરીથી આંખો બંધ કરી. નિર્વિકાર ચિત્તે પોતાના કાર્યમાં એકાગ્ર થયા. ઘણી વાર પછી કાર્ય પુરૂં થયા પછી જયારે તેમણે આંખ્યો ઉઘાડી અને જોયું તો નાગ ત્યાં નથી, અન્યત્ર ચાલી ગયો છે.

જ્યારે એ તપોવનમાં ઘણાં વર્ષો સુધી શ્રી શ્રી ગુરૂ મહારાજ રહેતા હતા તે સમયે ત્યાં કોઈ કોઈ વાર પોતે વાઘની પાસે જઇ તેને લાડુ ખવરાવતા હતા. આ વાત જ્યારે મેં બાબાજીને કહી સંભળાવી ત્યારે તેઓએ આનંદથી કહ્યું કે, તેઓએ શ્રીમત્ બાલાનંદ સ્વામીનાં દર્શન કર્યાં છે અને તેઓ કરણી બાગ આશ્રમમાં થોડા દિવસ તેમની પાસે રહ્યા હતા. બાબાજીએ કહ્યું કે, " તેઓ પોતે શંકર તુલ્ય વ્યકિત

છે.” શ્રી શ્રી ગુરૂ મહારાજના પૂરાતન સેવક, તપોવનના વૃદ્ધ પાંડે, મનભરણ પાસે ગુરૂદેવ સંબંધી ઉપર ઉલ્લેખ કરેલી સાપની વાત સાંભળી, શ્રી શ્રી ગુરૂ મહારાજને એના સત્ય માટે એક દિવસે પ્રશ્ન કરતાં, તેમણે હાસ્ય વદને મસ્તક મૃદુ આંદોલન કરી તે સત્ય ઘટના છે એમ સ્વીકાર કર્યું હતું. હિંસક પશુ કે જન્તુથી સાધુ, મહાત્મા, વગેરે આક્રાંત કિંવા ક્ષતિગ્રસ્ત થતા નથી કિંવા તેમની સામે તે આવે તો વિચલિત કે ભીત થતા નથી તેને માટે અમે આશ્ચર્ય બતાવ્યું ત્યારે બાબાજીએ કહ્યું કે, ‘ એકજ પરમાત્મા સર્વ જગત્ અને સર્વ પ્રાણીની અંદર અને બહાર વ્યાપ્ત થઇ રહ્યો છે. જો મનુષ્ય કાયમનોવાક્યે હિંસા અને ભયશૂન્ય નિર્વિકાર થઇ શકે, અને કોઇ હિંસક પશુ કે જન્તુ સન્મુખ જો આ પ્રમાણે સંપુર્ણ નિર્વિકાર અને અહિંસાત્મક ભાવે રહી શકે તો તે પ્રતિબિમ્બ એ હિંસક પ્રાણીના હૃદયમાં પ્રતિફલિત થાય છે અને આ કારણને લીધે તેઓ તેનું કંઇ અનિષ્ટ કરી શકતાં નથી; પરંતુ તે સમયે જો મન વિકાર-યુક્ત હોય અર્થાત્ કે મનમાં ભય કિંવા હિંસાનો ભાવ ઉદય થાય તો તેમના મનમાં પણ એવા ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેવે સમયે તે હુમલો કરે છે. બાબાજીએ તે દિવસે વિશેષમાં કહ્યું હતું કે જ્યારે (મનુષ્ય) શિખાસુત્રનો ત્યાગ કરી સંન્યાસ ગ્રહણ કરે છે ત્યારે અનેક મંત્રની સાથે એવી પણ પ્રતિજ્ઞા કરવી પડે છે કે “ મારાથી કોઇ પણ પ્રાણીને ઉદ્વેગ નહિ થાય અને મારાથી સર્વ પ્રાણીને અભય પ્રાપ્ત થશે ” વગેરે. એમનો સર્વ જીવ પ્રતિ અહિંસાનો ભાવ, પ્રીત અને કરૂણા જોઇ મુગ્ધ થવાય છે.

તે દિવસે ઘણી વાર સુધી સદાલોચના પછી અમે જ્યારે બાબાજીને પ્રણામ કરી રવાના થયા ત્યારે તેઓ તંદ્રામાં

બેસી ગ્રંથ ઉઘાડી અધ્યયન કરવા લાગ્યા. શીત અને ગ્રીષ્મ તેઓ વાસ્તવિક રીતે સહન કરતાં શિખ્યા છે. તેઓજ ખરી રીતે સાધુ છે કે જેઓ એક ક્ષણ પણ વૃથા નષ્ટ કરતા નથી.

બાબાજીએ બીજી પણ એક વાત કહી હતી—"અનેક જન્મના નિષ્કામ કર્મ ફળ દ્વારા જે પુન્યનો સંચય થાય છે તેના ફળ રૂપે વૈરાગ્ય દર્શન દે છે." તેઓએ કહ્યું હતું કે પૂર્ણ વિશ્વાસ અને ગાઢ ભક્તિ એકજ વસ્તુ છે. કારણ કે પૂર્ણ વિશ્વાસ હોય તોજ જીવને ગાઢ ભક્તિ જન્મે છે. એ બેમાં વસ્તુતઃ કંઇ ભેદ નથી.

દ્વિતીય તરંગ

બંગાબ્દ ૧૩૩૪ માં શારદીય પૂજા પછી અમે જશિડિ જઇને જોયું તો કૈલાસમાં અંધકાર—કૈલાસપતિ તેમના કોઈ ભક્તના આવ્હાહનથી ભરૂચ ગયા છે. ભક્તનું નામ ચંદુલાલ દેસાઇ છે. તેઓ એક લબ્ધપ્રતિષ્ઠ ચિકિત્સક છે. દેશ વિદેશમાં શિક્ષણ મેળવી સ્વદેશમાં આવી તેમણે બહુ દ્રવ્ય સંપાદન કર્યું છે. છેવટે સર્વ દ્રવ્ય જનહિતાર્થ દાન કરી હમણાં તેઓ વાસ્તવિક સંન્યાસી–મહાત્યાગી જેવા રહે છે. નર્મદા તીરે–ભરૂચમાં તેઓએ એક ધર્માદા ચિકિત્સાલય ખોલ્યું છે. પ્રધાનતઃ દાંતની ચિકિત્સા આ સ્થાનમાં થાય છે. આ ત્યાગી વીરના અતિશય આગ્રહને ન ઠેલી શકવાથી બાબાને આ ચિકિત્સાલયની દ્વારોદ્‌ઘાટન ક્રિયા કરવા ભરૂચ જવું પડયું છે.

બાબા પાછા આવ્યા પણ કાર્તિક માસની આખરે. તે સમયે અમે ઘેર પાછા ફરવાની તૈયારીમાં હતાં. પારિવારિક કારણને લઇને તે વર્ષે અમારે જલ્દીથી ઘેર પાછા ફરવું પડયું. બાબા સાથે એકજ દિવસ મેળાપ થયો. બાબાના નવા આશ્રમનું નિર્માણ કામ પુરૂં થયું છે.

સાધુ બાબાએ એક દિવસ અમારી આગળ વાત કરી હતી કે જ્યારે તેમણે આ પહાડ પર વસવાનો પ્રથમ નિશ્ચય કર્યો ત્યારે ઘણાએ ભય દેખાડયો કે આ પહાડમાં ભૂત પ્રેતનો

વાસ છે અને તેઓ તમને મારી નાંખશે. બાબાએ કહ્યું કે, "આટલા દિવસ સુધી તો એકલો અહીં રહું છું. કોઈ જાતની વિપદ અત્યાર સુધી તો થઈ નથી." કૈલાસ પહાડની નીચે ઉત્તર તરફ બરાબર સ્હામે ઉચ્ચ પ્રસ્તરમય સ્થાન છે. તેના પર ઇંટનું ન્હાનું ઘર છે. તે સ્થાનના માણસો અહીં આવી કોઈ કોઈ વાર પૂજા કરે છે. માતાજીનું ઘર છે એમ કહી સાધુ બાબા આ શિલામંડિત સ્થાનને દેવીનો પહાડ કહે છે. અમે તે દિવસે તે ઘર બાબાને બતાવી પુછ્યું, "આ શું માતાનું સ્થાન છે કે?" પ્રત્યુત્તરમાં સાધુ બાબાએ કહ્યું, "આ સ્થાનમાં મા છે તે અમારી રક્ષા કરે છે." સાધુ બાબાના મ્હોંએ પૂર્વે કોઈ વાર આવી વાત સાંભળેલી. તે દિવસે બાબાના મુખે આ વાત સાંભળી આનંદ થયો. જો કે તેઓ જ્ઞાની પુરૂષ છે, છતાં તેમના કોઈ પણ વાકયમાં કે વ્યવહારમાં નિરસતા જોવામાં આવતી નથી.

બાબાને એક દિવસે મેં પુછ્યું કે, "બાબા! જ્ઞાન-લાભ શી રીતે થાય?"

બાબાએ જવાબમાં કહ્યું કે, "પ્રથમ શ્રદ્ધા, શ્રદ્ધામાંથી ભક્તિ, ભક્તિથી વિવેક, વિવેકથી વૈરાગ્ય, અને વૈરાગ્યથી સંતોષ, સંતોષથી શાંતિ, શાંતિથી જ્ઞાન અને જ્ઞાનથી મુક્તિ-લાભ થાય છે."

બાબાને ચરણે પ્રણામ કરી, બાબાના ઉપદેશનો મનમાં વિચાર કરતાં અમે વિદાય થયાં.

તૃતીય તરંગ

બંગાબ્દ૧૩૩૫ માં ફરીથી જશિડિ આવ્યાં; પરંતુ, આ વખતે પૂજા (દુર્ગોત્સવ)ની પહેલાં–આશ્વિન માસમાં આવતાંની વાર બાબાને પ્રણામ કરવા કૈલાસ ગયાં; કિન્તુ, બાબાનાં દર્શન થયાં નહિ. બીજા કોઈ સેવકના મ્હોંએ સાંભળ્યું કે કોઈ એક ભક્તના આમંત્રણથી બાબા દેવગઢ ગયા છે. બાબાના આસનને પ્રણામ કરી પાછાં ફર્યાં. ત્યાર પછી કેટલાક દિવસ સુધી અવિરામ વૃષ્ટિ પડી. ઘરની બહાર નીકળાયું નહિ.

વર્ષા બંધ થઈ ગયા પછી અમે કૈલાસ ગયાં. ચોમેર વનસ્પતિની ધૂળ બધી ધોવાઈ ગઈ છે–મલિનત્વ નષ્ટ થયું છે. પ્રકૃતિની સ્વરૂપ મૂર્તિ ચમકી ઉઠી છે. અમે કૈલાસના યાત્રી છીએ. અમારા અંતરનો મેલ શું નહિ ધોવાઈ જાય? અમારાં સ્વરૂપની મૂર્તિ શું નહિ પ્રકાશી ઉઠે?

બાબાના દર્શન થયાં. તેઓ અમને જોતાંજ આનંદથી 'હરિહર' બોલી ઉઠયા. નવીન આશ્રમના બીજા મજલાના વરંડા પર લઈ જઈ અમને બેસાડયાં. પુરાતન આશ્રમનું ચિહ્ન કંઈ રહ્યું નથી. પુરાતનમાં માત્ર અમેજ; પરંતુ, અમારૂં મન તો પુરાતન નથી. સાધુસંગથી મનના ભાવ હંમેશાં બદલાય છે. કદાચ એક દિવસે ગુરૂકૃપાથી પુરાતનનું કોઈ ચિહ્ન સુદ્ધાં રહેશે નહિ.

બાબા એક ઉચ્ચ ચબૂતરા પર મૃગચર્માસન પર વિરાજ્યા અને અમે સર્વ તેમની પાસે બેઠાં. થોડો સમય ગામ ચર્ચામાં ગયા પછી બાબાએ જિજ્ઞાસિત થઈ કહ્યું–આ શરીર તે મહેલ છે. આ મહેલનો રાજા તે અહંકાર; શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ તે રાજાના પાર્ષદ કિંવા સભાસદ; બુદ્ધિ તે નર્તકી અને જ્ઞાનેદ્રિંય (ચક્ષુ, કર્ણ) સાજન્દા. આત્મા દિપક સ્વરૂપ એ સભામાં પ્રકાશે છે; કિન્તુ, તે નૃત્ય ગીતમાં લેશ માત્ર લિપ્ત નથી. તદ્દન સંગ વિવર્જીત છે. જે પ્રમાણે મહાકાશ સર્વવ્યાપી હોવા છતાં કોઈ પદાર્થ સાથે તે સંશ્લિષ્ટ નથી, તે પ્રમાણે આપણો આત્મા પણ નિલેપ છે–પાપ પુણ્યાદિ કંઈ તેને સ્પર્શ કરી શકતું નથી. બાબાએ વિશેપમાં કહ્યું કે, જેમ રંગમંચ પર–નાટકના તખ્તા પર કોઈ રાજા બને, કોઈ રાણી બને, કોઈ સેવક, કોઈ ચોપદાર બને; પરંતુ, તેથી તેમની કોઈ પ્રકારે ક્ષતિ થતી નથી તેમ વૃદ્ધિ થતી નથી. તેઓ પોતપોતાના મનમાં સારી પેઠે સમજે છે કે થોડા સમયને માટે આ સ્વાંગ સજી ખેલ કરીએ છીએ. તેજ પ્રમાણે આપણે પણ આ સંસારરૂપી નાટ્યશાળામાં થોડા સમયને માટે વેપ સજી ખેલ કરીએ છીએ. અભિનય સમાપ્ત થતાં આપણે આપણા સ્વગૃહ તરફ પાછા ફરીશું. સંસારમાં અભિનેતા (નટ) રૂપ નકલી અભિમાન લઈ સર્વ કર્તવ્યો બરાબર કરીને જવું જોઇએ. અત્યારે આપણે જે વેપ સજ્યો છે તે આપણે નથી. અત્યારે આપણને જે નામથી બોલાવે છે તે ફક્ત કામની સગવડતા માટેજ દેહને નામ આપવામાં આવ્યું છે. એ દેહ અને નામ તે હું નથી. હું તો સત્ ચિત્ આનંદસ્વરૂપ છું. મારા શરીરનો વિનાશ છે; કિન્તુ, મારો વિનાશ નથી. હું તો અક્ષય, અમર, અવિનશ્વર છું.

બાબાએ એક કવિતા ગાઇ સંભળાવી; યથાઃ—

કવિત

દીનતા કો ત્યજ નર, આપન સ્વરૂપ દેખ;
તું તો શુદ્ધ બ્રહ્મ અજ, દશ્યકો પ્રકાશિયે. ૧
અપને અજ્ઞાનસે, જગત્ સબ તુંહી રચે;
સર્વકો સંહારકાર, આપ અવિનાશી હય. ૨
મિથ્યા પ્રપંચ દેખ, દુઃખસેં ન આંજિયે;
દેવનકો દેવ તું તો, આપ સુખરાશિ હય. ૩
જીવ જાગો ઇશે હૈ, માયાસે અજ્ઞાસે તુંધ;
જયસે રજ્જુ સાપ, સિપો રૂપ હૈ પ્રભાસિયે. ૪

એનો અર્થ એ છે કે, હે નર, તું દીનતાને ત્યાગી નિજ સ્વરૂપને જો. જે તારૂં સ્વરૂપ છે તે, માયા–અવિદ્યા વિવર્જિત, શુદ્ધ, બુદ્ધ નિરંજન આત્મા તું બ્રહ્મ છે અર્થાત્ સર્વવ્યાપક છે. તું અજ કહેતાં જન્મ મૃત્યુ રહિત છે. આ જે પરિદશ્યમાન જગત્ છે તેનો દ્રષ્ટા તું છે- તું જગત્ નથી. તું અજ્ઞાનવશ જગત્‌ની રચના કરે છે; અર્થાત કે જગત્ મિથ્યા છે, તું માયાચ્છન્ન થઇ મનથી એને સત્ય માને છે. તુંજ અવિનાશી બ્રહ્મ છે, તુંજ દેવતાનો દેવતા છે, તુંજ દેવનો પ્રકાશક છે. જેમ રજ્જુમાં સાપ, છિપમાં રૂપું મનુષ્યને ભ્રમ ઉત્પન્ન કરે છે તે પ્રમાણે માયાબદ્ધ જીવ ભ્રમમાં પડી જગત્‌ને સત્ય લેખે છે. દેહની સાથે તેની લય પ્રાપ્તિ ઘટે છે?

જિજ્ઞાસા દર્શાવતાં બાબાએ વિશેષમાં કહ્યું કે, રાગ અને દ્વેષની નિવૃત્તિ માટે બે ઉપાય છે. પ્રથમ સમદષ્ટિ અને બીજો સમવૃત્તિ. સમદષ્ટિ એટલે સર્વમાં આત્મવત્ જોવું તે,

'સબમેં એકઈ આત્મા હય' આ દ્રષ્ટિ પ્રભાવે સકલ જીવ-પ્રતિ સમાન ભાવે જોવાનું સાધ્ય થાય છે.

સમવૃત્તિ એટલે સકલ જીવ પ્રતિ ઘૃણા દ્વેષ રહિત થઇ એકત્ર આહાર વિહાર. ઘટઘટમાં તે પરમાત્મા વિરાજમાન છે એમ સમજી સર્વ જીવનાં દર્શન કરી તદ્રુપ વ્યવહાર કરવો એનું નામ સમવૃત્તિ છે. એજ સમવૃત્તિનો ઉદ્દેશ છે.

એક દિવસે બાબાએ ખુલ્લા ચોતરા પર બેસી અમને ઉપદેશ આપ્યો હતો કે, આ પત્થરની પાસે જે તૃણ ઘાસ ઉગ્યું છે, તેને કાપી દૂર ફેંકી દઇએ તો ચોમાસું આવતાં પાણી પડે એટલે તેનાં મૂળિયાંમાંથી ફરીથી અંકુર ફૂટે છે તેમ જીવ પણ આ દેહનો ત્યાગ કરી આ મર્ત્ય ધામમાંથી વિદાય લે છે, છતાં પૂર્વના કર્મફળને લઈ ફરીવાર આ પૃથ્વી પર અવતરે છે.

" બાબા, તો આ આવવા જવાનું શી રીતે બંધ થાય ? "

" મૂળચ્છેદ કરીએ તો જ બંધ થાય. તૃણનાં મૂળિયાંને જડથી ઉખેડી નાંખીએ તો જેમ ફરીથી અંકુર ફુટવાની સંભાવના રહેતી નથી, તે જ પ્રમાણે વાસનારહિત જીવને ફરી જન્મની સંભાવના રહેતી નથી. "

" વાસનારહિત શી રીતે થવાય, બાબા ? "

" બ્રહ્મઅભ્યાસ વડે. આ અભ્યાસથી ચિત્તભૂમિ જેમ ક્રમે શુદ્ધ અને નિર્મળ થતી આવે છે, વાસનાનું બીજ પણ તેમ મનમાં વર્ષણના અભાવે શુષ્ક અને નષ્ટ થતું જાય છે. ચિત્ત નિર્મળ અને શુદ્ધ થતાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ પ્રકટે છે. જ્ઞાનના ઉદયથી કર્મબંધન છિન્ન થાય છે, વાસનાનો ધ્વંસ થાય છે. "

સાધુ બાબાએ એક વખત કહ્યું હતું કે, એક વૈરાગી સાધુના આશ્રમમાં એક ગાય હતી. તે ગાયને બાંધવાને માટે એક રજ્જુ (દોરડું) હતી. એક દહાડો રાત્રે આ રજ્જુનો છિન્નાંશ (ટુકડો) અંધારામાં ગૌશાળામાં જમીન પર પડયો હતો. સાધુના કોઇ શિષ્યને ધૂંધળા અજવાળામાં તે રજ્જુને જોઇ સર્પનો ભ્રમ થયો. ભયથી તેણે બૂમ મારી અને મોટેથી ગુરૂને જણાવ્યું કે, "ગૌશાળામાં સાપે પ્રવેશ કર્યો છે." તેણે કહ્યું કે "કંઈ ભય નહિ, બોલો બદ્રિનાથજી કી જય" શિષ્યે તે પ્રમાણે કર્યું, પરંતુ, સર્પ તો લેશ પણ આઘો સર્યો નહિ. શિષ્યે કહ્યું, "સાપ જતો નથી."

સાધુએ કહ્યું, "બોલો જગન્નાથજીની જય" શિષ્યે તે પ્રમાણે કર્યું; પરંતુ, સર્પ તો નિશ્ચલ હતો, ત્યાંને ત્યાં. આ જોઇ ગુરૂએ કહ્યું, "બોલો સર્વ દેવદેવીની જય" શિષ્યે એકેએક દેવદેવીની જય બોલાવી, કિન્તુ સર્પ નિશ્ચલ! ન હાલે ન ખસે. ગુરૂએ આ જોઈ કહ્યું કે, "તમે પંચોપચારે નાગદેવતાની પૂજા કરો." શિષ્યે પુષ્પ ચંદનાદિ દ્વારા નાગદેવતાની પૂજા કરી; કિન્તુ, સર્પ તો હતો તે સ્થાને પડી રહ્યો. તે અંતરધ્યાન થાય એવું કોઈ લક્ષણ દેખાયું નહિ. હવે સાધુ ઉત્કંઠિત થઈ ઉઠયો, ગભરાઈ તે ગૌશાળામાં આવી ઝાંખા અજવાળામાં જોયું તો એક સાપ ગાયની પાસે ખરેખર સુઈ રહ્યો છે. બત્તી લાવવાની શિષ્યને આજ્ઞા થઇ. તે બત્તીના પ્રકાશથી બન્નેએ જોયું કે એ તો સાપ નથી પણ રજ્જુ-દોરડું છે. આ જોઈ તેમને શાંતિ વળી.

આ પરથી બાબાએ સમજાવ્યું કે જ્ઞાનદીપક વગર અજ્ઞાનાંધકાર દૂર થાય નહિ. સર્વ દેવદેવીની જય બોલાવવાથી અથવા પુષ્પ ચંદનાદિ દ્વારા પૂજા કરવાથી મોહ વા

અજ્ઞાનાંધકાર દૂર થઈ શકતો નથી. જ્યારે સાધન દ્વારા પરા વિદ્યા વા આત્મજ્ઞાનનો દીપક પ્રકટે ત્યારે અંતર મધ્યે બ્રહ્મજ્ઞાન ઉદ્‌ભાસિત થાય. આ અજ્ઞાનતા એજ ભ્રમ અને ભ્રમ દૂર થાય જ્ઞાનથીજ.

બાબાએ એક દિવસ કહ્યું હતું કે, પંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પંચ કર્મેન્દ્રિય અને પંચ પ્રાણ—એ પંદર જણ બન્યા ઋત્વિક બ્રાહ્મણ, 'યજ્ઞ કરને વાલા' મન, તેમનો યજમાન અને બુદ્ધિ તે યજમાનની સ્ત્રી. કુલ આ સત્તર જણનો ઉપદેષ્ટા તે આત્મા. મન અને બુદ્ધિ દ્વારા પ્રેરાતા આ પંદર જણ પોતપોતાના કર્મનો નિર્વાહ કરે છે. આત્મા સંપૂર્ણ રીતે ઉદાસીન રહી આ પંદર જણ ઋત્વિકોના કાર્યાકાર્યનાં દર્શન કરે છે; પરંતુ, પોતે અનાસક્ત, નિર્લેપ રહે છે. નિદ્રા, સુષુપ્તિ, સ્વપ્ન કિંવા જાગૃત એ ત્રણ અવસ્થામાં દ્રષ્ટા આત્મા રહે છે. કિન્તુ આ સ્થળે પણ તે નિર્લેપ રહે છે.

બાબાએ એકદા કહ્યું હતું કે વૃદ્ધ પાંચ પ્રકારના છે. યથા વયોવૃદ્ધ, જાતિવૃદ્ધ, વિદ્યાવૃદ્ધ, જ્ઞાનવૃદ્ધ અને કુલવૃદ્ધ. જેઓ મોટા છે તેમને માન આપવું એ કર્તવ્ય છે, ને સન્માનયોગ્યને સન્માન ન દાખવવું એ અપરાધ છે.

ચતુર્થ તરંગ

શ્રીયુત તારાનાથ આચાર્ય મહાશય દેવઘરમાં પોતાના મકાનમાં રહે છે. તેઓએ બહુ સમય સુધી વિષય કાર્ય કરી-વ્યવસાય કરી-હમણા તેમણે છુટી લીધી છે. તેઓ વૃદ્ધ, સંયમી, ભક્ત અને સાધક છે. તેઓ એક દિવસે તેમની દીકરીને લઈ અમારી સાથે કૈલાસ આવ્યા હતા. અમને જોતાંની વાર બાબા 'હરિહર' બોલી ઉઠયા. બાબાના મુખમાં સતત હરિહર હોય છે. કોઇનું મૃત્યુ થાય તો બાબા કહેશે કે—"ઉસ્કો હરિહર હો ગયા". કોઈ આનંદમાં મસ્ત થાય તો બાબા કહેશે કે—"વોહ હરિહરમાં મશગુલ." કોઇ આવીને પ્રણામ કરે તો તેને "હરિહર" કહી અભ્યર્થના કરે છે. કોઈ જતે વિદાય લે તો તેને "હરિહર" કહી વિદાય આપે છે. તે ગમે તેમ હો. અમે ઉપરના વરન્ડામાં ચટાઇ ઉપર બેઠાં. હંમેશની માફક બાબા તેમના મૃગચર્મ પર ઉપવિષ્ટ હતા. અનેક કથા ચાલી. બાબાએ અનેક જાતનો ઉપદેશ આપ્યો. પછી આચાર્ય મહાશયે પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિનો પ્રસંગ છેડયો. બાબાએ કહ્યું કે, "પ્રવૃત્તિ ઔર નિવૃત્તિ જીતના બઢાયેગા ઉતનાઇ બઢ જાયગા" એટલું કહી તેમણે એક આખ્યાન-વાર્તા કહી. યથા—

કોઇ સમયે એક મોટો સમ્રાટ હતો. તેનું રાજ્ય ઘણે દૂર સુધી ફેલાયલું હતું. એક સમયે તેણે તેના પ્રધાન

સચિવને બોલાવી કહ્યું કે, "સામ્રાજ્યમાં બધે ફરી તેને જોવાની મને ઇચ્છા થઇ છે, આપ તેને માટે ઘટતી વ્યવસ્થા કરો."

સચિવે પ્રશ્ન કર્યો "આપની સાથે કેટલા અનુચર રહેશે?"

સમ્રાટ્—"મારા પદને ઉચિત હોય તેટલા માણસો અને સૈન્યાદિ લઇ જવાને માટે જેટલા અનુચર જોઇએ તેટલા રહેશે." સચિવ તે પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવાના કામમાં લાગ્યો. કાર્યમાં વિલંબ થતો જોઇ એક દિવસે સમ્રાટે તેને આમ થવાનું કારણ પુછ્યું. સચિવે કહ્યું, "રાજરાજેન્દ્ર, ઉંટની જોઇએ તેટલી સંખ્યા હજી એકઠી થઇ નથી, માત્ર પચાશ લાખ ઉંટ એકઠાં કરવામાં આવ્યાં છે અને હજી બીજાં પચાસ લાખની જરૂર છે. આપની સાથેના લશ્કર અને માણસોની ખાદ્ય ખોરાકીના સામાનને લઇ જવા માટે એક કરોડ ઉંટ લાગશે." થોડા સમયમાં જોઇતી સામગ્રી પૂરી થઇ ગઇ અને સમ્રાટ્ અનેક લક્ષ માણસો લઇ રાજ્યમાં ભ્રમણ કરવા નીકળ્યો. એક પ્રાંતમાંથી બીજા પ્રાંતમાં એમ સારૂં રાજ્ય ફરી જોવામાં ત્રણ વર્ષ લાગ્યાં. ત્રણ વર્ષ પછી પોતાની રાજધાનીમાં પાછો ફર્યો.

એક દિવસે રાજા એકાંતમાં તેના ઓરડામાં બેઠો હતો અને પોતાની સુખસમૃદ્ધિનો વિચાર કરતો હતો. વિચારને અંતે તેને જણાયું કે તેને કોઇ પણ વસ્તુનો અભાવ નથી. સુવિશાળ સામ્રાજ્ય, અનુરક્ત પ્રજા, અનુગત પુત્ર, સુરૂપા ગૃહભૂષા, પતિવ્રતા મહિષી, પુર્ણ ધનાગાર, અસંખ્ય અનુચર, તે ઉપરાંત તેનું બલિષ્ઠ અને નહિ ખૂટે તેવું આરોગ્ય, એ સર્વ છે. મનુષ્ય જન્મ લઇને જે કંઇ વાંછનીય માને તે

સર્વ તેની પાસે છે. ભોગ પણ યથેષ્ટ ભોગવ્યા છે. તેણે વિચાર કર્યો કે, "પૃથ્વીમાં જે જે કામ્ય અને ઉપભોગ્ય છે તે સર્વ મને પ્રાપ્ત થયા છે. ભોગ પણ યથેષ્ટ ભોગવ્યા છે. ભોગમાં કેટલું સુખ છે તે હું જાણું છું. હવે એ જોવાની ઇચ્છા છે કે ત્યાગમાં શું સુખ છે? સાધુ, ફકીર, સમસ્ત ત્યાગ કરી મનના આનંદને માટે ઘુમે છે, તે સુખ ઉપભોગ કરવાની મારી ઇચ્છા છે. હું સમસ્ત ત્યાગ કરી ફકીરી ગ્રહણ કરૂં તો ઠીક." થોડા દિવસમાં તેનું ઇચ્છિત કાર્ય પૂરૂં થયું. રાજ્ય સિંહાસન, સ્ત્રી પુત્ર સમસ્તનો ત્યાગ કરી રાજધાનીથી ઘણે દૂર એક નિર્જન અને પવિત્ર સ્થાનમાં તે રહેવા લાગ્યો. તેણે કોઇને સાથે લીધા ન હતા. જેઓ સાથે આવવા તૈયાર થયા હતા, તેમને પણ વાર્યા હતા. એક વસ્ત્ર સિવાય બીજું કપડું, ખાવાનું કે પૈસા વગેરે કંઇ સાથે લીધું ન હતું. તે દિવસમાં એક વખત ભિક્ષા માટે બહાર નીકળતો હતો અને જે કંઇ ચોખા વગેરે મળે તે માટીના એક વાસણમાં રાંધી તે જમી લેતો હતો. બાકીનો સમય તે ભગવત્‌ની આરાધનામાં વ્યતીત કરતો હતો. સામાનમાં હાથમાંનું ભીક્ષાપાત્ર અને વિશ્રામસ્થાનમાં વૃક્ષની છાયા.

આમ દિવસો પર દિવસ વિતવા લાગ્યા. તેનું ચિત્ત પણ શુદ્ધ થયું. હવે તેને ખબર પડી કે જેના મનમાં સંતોષ સદા વિરાજે છે, જેને કોઇ પણ જાતની કામના નથી તે જ ખરેખરો સમ્રાટ છે. જેને કોઈ પણ પ્રકારના ભયનું કારણ નથી તે સમ્રાટથી પણ મોટો છે. તે વાસ્તવિક શહેનશાહ છે. તેને એ પણ જણાયું કે ખરૂં સુખ ત્યાગમાં છે-ભોગમાં નથી. આ પ્રમાણે તે દિવસો પર દિવસ, માસ પર માસ, વર્ષો પર વર્ષો વિતાડવા લાગ્યો.

આણી તરફ બીજા રાજાઓને પોતાના સમ્રાટને જોવાની ઇચ્છા થઈ. તેમણે સાંભળ્યું હતું કે, સમ્રાટે રાજ્યપાટનો ત્યાગ કરી ફકિરી લીધી છે. તે ક્યાં એકાંત સ્થળે વાસ કરે છે તેની તેમને ખબર ન હતી. તપાસ કરાવ્યાં પછી પત્તો લાગ્યો. નૃપતિગણની ઇચ્છા હતી કે સમ્રાટનાં એકવાર દર્શન કરવાં જોઇએ–તે મહાપ્રભાવશાળી, મહાભોગી સમ્રાટ અરણ્યમાં, નિર્જને, નિઃસહાય અવસ્થામાં કેવી રીતે દિવસ ગાળે છે, તે એકવાર જોવું જોઇએ; પરંતુ, તેમની અનુમતિ સિવાય તેમની તપસ્યામાં વિઘ્ન ઉભું કરવાનું સાહસ કોઇથી થયું નહિ. તેઓએ એક ચતુર માણસને દૂત રૂપે તેમની પાસે મોકલ્યો. સમ્રાટે તેમને આવવાની અનુમતિ આપી.

એક દિવસ બપોરે સમ્રાટ જ્યારે માટીના વાસણમાં અન્ન રાંધી જમવા બેસવાની તૈયારી કરે છે, ત્યારે તેમને મળવા આવતા રાજાઓ જણાયા. ભોજન કરવાનું રહેવા દઇ તેમણે આવનાર રાજાઓને આદરમાન આપી બેસાડયા. એટલામાં એક કુતરૂં તે રાંધેલા અન્નનું વાસણ મોંમાં લઇ ન્હાસી ગયું. સઘળાએ તે જોયું. જ્યારે તે કુતરૂં સમ્રાટની પાસે થઇ તે અન્નપાત્ર લઇ ચાલી ગયું ત્યારે તેને હસવું આવ્યું. રાજાઓ "હાય, હાય આ શું" એમ પોકાર કરી ઉઠયા, કારણ કે, તેઓ જાણતા હતા કે, સાધુ કે ફકિર એકજ વાર ભિક્ષાર્થે જાય છે, બીજીવાર જતા નથી. હવે સમ્રાટને ઉપવાસ કરવો પડશે એમ ચિંતા કરવા લાગ્યા; પણ, સમ્રાટ શા માટે હસ્યા તે જાણવાની તેમને જીજ્ઞાસા થઇ. તેમની જીજ્ઞાસા પૂર્ણ કરતાં સમ્રાટે જવાબ આપ્યો કે, "પૂર્વાશ્રમમાં જ્યારે હું પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં વિચરતો હતો ત્યારે મારા ખાદ્ય પદાર્થ ઉંચકવાને માટે એક કરોડ ઉંટનું પ્રયોજન પડયું હતું અને અત્યારે જ્યારે નિવૃત્તિ માર્ગે ઉતર્યો છું ત્યારે

એક ન્હાનું કુતરૂં મારો ખાદ્ય સંગ્રહ ઉંચકવાને સમર્થ છે. આ જોઈ મને હસવું આવ્યું."

બાબાએ વાત પૂરી કરી કહ્યું કે, ભોગ આ પ્રમાણે કમી પણ થઈ શકે છે અને પ્રવૃત્તિ વધારીએ તો વધી પણ શકે છે. આ સમજાવવાને માટે એક બીજી વાત કહી. એક દરિદ્ર બ્રાહ્મણ હતો; તેણે મનમાં વિચાર કર્યો કે જો હજાર રૂપિયા મળે તો નિશ્ચિંત મને ઘર બેસી ભગવતસ્મરણ કરૂં. ભગવાને તેને હજાર રૂપિયા આપ્યા. તેણે વિચાર કર્યો કે દશ હજાર મળે તો કામ ચાલે. હજારમાં તો શું પુરૂ થાય! ઇશ્વરે તેને દશ હજાર આપ્યા. જ્યારે તેને દશ હજાર મળ્યા ત્યારે તેને એક લાખ રૂપિયાની ઇચ્છા થઈ. ભગવાને કહ્યું કે, આપોને લાખ. જ્યારે તેને લાખ રૂપિયા મળ્યા ત્યારે દશ લાખની વાંછના થઇ. ભગવાને વિચાર્યું કે, શું ખોટ છે? આપો દશ લાખ. દશ લાખ મળ્યા ત્યારે બ્રાહ્મણને જમીનદાર થવાની ઇચ્છા થઈ. અને જમીનદારી મળતાં રાજાની. જ્યારે રાજા થયો ત્યારે મહારાજા બનવાની ઇચ્છા થઇ. અહીં તે અટક્યો નહિ. ભગવાને તેની એક એક કામના પૂર્ણ કરી તેમ તેની તૃષ્ણા વધતી ગઇ. આખરે તેણે દેવત્વ અને ઇન્દ્રત્વની ઇચ્છા કરી. તે મળતાં તેને બ્રહ્મત્વની લાલસા થઈ આવી. ભગવાને છેવટે વિરક્ત થઇને કહ્યું—"પુનર્મૂષિકો ભવ" યથા—

निःस्वो वष्टि शतं, शती दशशतं लक्षं सहस्राधिपः ।
लक्षेशः क्षितिपालतां क्षितिपतिश्चक्रेश्वरत्वं पुनः ॥
चक्रेश पुनरिन्द्रता, सुरपति ब्राह्मं पदं वांछति ।

ब्रह्मा विष्णुपदं, विष्णुः शिवपदं स्वाशा वधि को गतः॥*

બાબાએ આ વાત કહી અમને સમજણ પાડી કે સંતોષ સિવાય સુખ મળતું નથી. જીવની આકાંક્ષાનો અંત નથી. તો પછી તે પૂર્ણ થવાની સંભાવના નથી. પ્રવૃત્તિનું ફળ દુઃખ, એટલુંજ નહિ. પણ બંધન છે. વાસના જીવને બાંધી રાખે છે. જ્યાં સુધી નિવૃત્તિ નથી ત્યાં સુધી બંધનમુક્ત થઈ શકવું, એ સંભવિત નથી. જેને નિવૃત્તિ મેળવી છે, તેના અંતરમાં સંતોષ વિરાજે છે, તેજ બંધનમુક્ત કે સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર છે. સ્વતંત્રતાનું ફળ શાંતિ છે અને બદ્ધાવસ્થાનું ફળ તેથી વિપરીત છે.

તારાપ્રસન્ન બાબુએ કહ્યું, "એ બધું સમજાયું પણ મનુષ્યનું મન સમજ્યા છતાં સમજતું નથી. વાસનાનો લોપ શી રીતે થાય તે કૃપા કરીને સમજાવો."

એ વાસના વા કામનાને લઈ આ બધું છે. શ્રી. બુદ્ધદેવે કહ્યું છે કે અસ્મિતા અને કામનાનો નાશ થયો એટલે નિર્વાણ. તે સિવાય ઉપનિષદનો પણ ઉપદેશ છે કે—

---

*

ઇંદ્રવિજય

જો દશ, વિશ, પચાશ ભયે શત, હોઈ હજાર તું લાખ મગેગી,
કોટી અરબ્બ, ખરબ્બ, અસંખ્ય ધરાપતિ હોનકી ચાહ જગેગી;
સ્વર્ગ પાતાલકુ રાજ કરૌં તૃષ્ણા અધિકી અતિ આગ લગેગી,
સુંદર એક સંતોષ વિના શઠ, તેરી તુ ભૂખ કદિ ન ભગેગી.

સુંદરવિલાસ—અનુવાદક

यदा सर्वे प्रमुच्यन्ते कामाः येऽस्य हृदि स्थिताः
अथ मर्त्योऽमृतो भवत्यत्र ब्रह्म समश्नुते ॥*

આ બધો ઘોટાળો કામનાને લઇને છે. કામનાનો નાશ શી રીતે થાય? બાબાએ જવાબ આપ્યો કે "વસ્તુવિચાર દ્વારા કામનાના નાશનો સંભવ છે. વિવેકથી વિચારપરાયણ થઈ લાંબા વિચારના અંતે જણાશે કે માયિક વસ્તુ દ્વારા જે સુખ ઉત્પન્ન થાય છે તે ક્ષણિક છે. તે વાસ્તવિક સુખ નથી–સુખનો આભાસ માત્ર છે. જેમ ખોટો હીરો હાથ લાગવાથી ઘણી વખત તેને સાચો માની ભ્રમમાં પડીએ છીએ, તેવી રીતે જીવ ઘણી વખત ક્ષણિક માયિક સુખને સાચું સુખ માની લે છે. જ્યારે યોગ્ય સત્સંગ અને સાધના વડે મનનું અજ્ઞાન સંપૂર્ણ રીતે નાશ થાય ત્યારે કોઇને પણ પુછ્યા વગર પોતે સમજી શકશે કે કયી વસ્તુ માયિક છે અને કયી વસ્તુ નિત્ય છે. એટલું કહી બાબાએ નકલી રત્ન નામની વાર્તા સંભળાવી. એ 'કુંભ મેળો અને સાધુસંગ'× નામના ગ્રંથના ૧૯૦ મે પાને છે.

તે દિવસે બાબાએ આ પ્રમાણે અમને અનેક ઉપદેશ આપી વિદાય કર્યાં.

---

*હૃદયસ્થિત કામનારાશી જ્યારે વિલીન થાય છે ત્યારે મર્ત્ય જીવ અમૃતત્વ પ્રાપ્ત કરે છે; અને આ જીવનમાં (ઇહ લોકમાં) તેઓ બ્રહ્મપ્રાપ્તિ કરે છે. (બ્રહ્મભાવને પ્રાપ્ત કરે છે.)

—બૃહદારણ્યક

× એ નામનું શ્રીમતી હેમલતા રાય પ્રણિત બંગાળી પુસ્તક.

પંચમ તરંગ

બાજી વખતે બાબાએ અમને ઉપદેશ આપ્યો હતો કે, કંઇ કામ કરવું તો તેના ઉપકારની કે બદલાની આશા કોઈ પાસેથી રાખવી નહિ. પ્રત્યુપકાર કે પુરસ્કાર–બદલાની આશા વગર જે કામ કરવામાં આવે છે, તેનું પરિણામ ફળદાયક અને લાભકારક હોય છે. ધારો કે એક માણસને ત્યાં બે નોકર છે. પહેલો નોકર છે તે પ્રત્યેક મહિને પગારને માટે શેઠને તગાદો કરે છે. બીજો નોકર છે તે મહિને મહિને પગાર માગતો નથી. શેઠ આપવા જાય તો પણ તે લેતો નથી. કહે છે કે તમારી પાસે જમા રાખો. મારી પાસે હશે તોએ તે છે અને તમારી પાસે હશે તોએ તે છે. કહો જોઇએ, શેઠ કોના પ્રતિ સદય થઇ વર્તશે? કોને ચ્હાશે? જગત્પિતા પણ આપણા પ્રતિ ત્યારેજ પ્રસન્ન થશે કે જ્યારે આપણે આપણા કર્મનો બદલો નહિ માગીએ.

આપણા શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે કોઇ પણ સત્કર્મના ફળની આશા કરવી નહિ. આ સંબંધે મહાસેવિકા *રાબિયાની એક વાર્ત્તા છે; એ વાર્ત્તાનો ઉલ્લેખ કર્યા વગર રહેવાતું નથી. એક દિવસે રાબિયાની ક્ષુદ્ર કુટિરમાં એક સાધુએ આવી

---

* એક મુસ્લિમ સાધ્વી. હદિસમાં ઘણી પ્રવિણ હતી, ઉદાર હતી. તેણે બગદાદથી મદિના સુધી એક નહેર ખોદાવી પોતાનું નામ અજરામર કર્યું છે.

આતિથ્ય ગ્રહણ કર્યું. તેના ઘરમાં માત્ર બે રોટલી હતી. એવામાં એક ભિખારિણી દરવાજા પર આવી અને કંઈ ખાવાનું માગ્યું. રાબિયાએ તરત જ તે બે રોટલી તેને આપી દીધી. અતિથિ આથી ખિન્ન થયો કારણ કે તે ક્ષુધાર્ત હતો. ઘરમાં માત્ર બે રોટલીનો જ આધાર હતો, તે પણ તેણે દાન કરી દીધી. થોડીવાર પછી એક સ્ત્રીએ આવીને થોડી રોટલીઓ રાબિયાના ચરણ આગળ રાખી. અને કહ્યું કે, મારા શેઠની પત્નીએ આપની સેવા માટે આ મોકલી છે. રાબિયાએ તે રોટલીઓ ગણી અને દાસીને કહ્યું કે આ રોટલીઓ પાછી લઇ જા. તારી શેઠાણીને કહે કે રોટલીઓ ઓછી છે! દાસી ચાલી ગઇ અને થોડીવાર પછી પાછી આવી રોટલીનું પાત્ર રાબિયા પાસે રાખ્યું. રાબિયાએ તે ફરીથી ગણી. પછી દાસીને કહ્યું કે–'હવે ઠીક છે તું જા.' દાસીના ગયા પછી અતિથિ જીજ્ઞાસાપૂર્વક રાબિયાના સ્હામું જોઈ રહ્યો. રાબિયાએ જવાબ દીધો કે, 'આપણે જે દાન કરીએ છીએ, તેથી દશગણું ઇશ્વર આપણને આપે છે. મેં બે રોટલીઓ આપી હતી તેના બદલામાં વીશ રોટલીઓ મળવી જોઇતી હતી. દાસી પ્રથમ અઢાર લાવી હતી, એટલે બે ઓછી હતી. તેથી મેં પાછી મોકલી. પછી તે બરાબર વીશ લાવી.'

અહીં આપણે જોઇએ છીએ કે જે દાન કરવામાં આવ્યું હતું તે બદલાની આશાથી કરવામાં આવ્યું હતું. બાબાનો ઉપદેશ એ છે કે પ્રત્યાશા કે બદલાની આશાથી કોઇ પણ કાર્ય કરવું નહિ. નિષ્કામ ભાવે કર્મ કરવું.

બાબાનો બીજો ઉપદેશ એ હતો કે મનમાં સદા સંતોષ રાખવો. જ્યાં વિષાદ છે ત્યાં ઇશ્વર નથી. તે આનંદમય છે.

તે આનંદ જોવા ઇચ્છે છે. વિષાદને મનમાં સ્થાન આપ્યું કે આપણે તેનાથી 'જુદા' થઇએ છીએ.

અમારા ગુરૂ મહારાજ પણ મનને હમેશાં સંતોષી અને શાંતિપૂર્ણ રાખવાનો ઉપદેશ આપે છે. તેમણે કહ્યું હતું કે,

शांति खड्गो हस्ते यस्य किं करिष्यति दुर्जनः

બાબા કહેતા હતા કે મનુષ્યો માયામાં એટલા બધા લુબ્ધ હોય છે કે, અંતરથી ઘણા ખરા લોક તેને ચહાતા નથી. તેના દર્શનના અભાવથી કોઈ કાતર કે વિપન્ન જણાતા નથી. આ સમજાવવાને માટે બાબાએ એક દૃષ્ટાંત આપ્યું. કોઈ સ્થળે એક યોગી પધાર્યા છે એમ સાંભળી તેમનાં દર્શન માટે ઘણા લોક ગયા. આ સઘળા માણસો નિષ્કામ ભાવે દર્શન કરવા આવ્યા છે કે નહિ, તેની પરીક્ષા કરવાના ઉદ્દેશ્યથી તેમણે રસ્તા પર પૈસા વેરવાનો આદેશ કર્યો. ઘણા માણસો પૈસા એકઠા કરી બોજા સાથે ઘેર પાછા ફર્યા. જે લોકો પૈસાના લોભમાં ન લપટાતાં આગળ વધ્યા તેમની આગળ રૂપિયા વેરવામાં આવ્યા. રૂપિયા એકઠા કરી કેટલાક લોક ઘેર પાછા ફર્યા. સાધુનાં દર્શનાર્થે આવ્યા છે તે વાત તો તેઓ ભુલી ગયા. થોડાક એવા પણ હતા કે જેઓ રૂપિયાના લોભમાં ભુલાવો ન ખાતાં આગળ વધ્યા; તેમના આગળ સોના મહોરોનો વર્ષાવ થયો. સોના મહોરો એકઠી કરી પોતાને મહા ભાગ્યવાન માની તેઓ ઘેર પાછા ગયા. સુવર્ણના લોભમાં ન તણાતાં જેઓ આગળ વધ્યા, તેમની આગળ રસ્તા પર મણિમુક્તાનો વર્ષાવ થયો. મણિમુક્તાને પણ તુચ્છ માની, એકાદ બે જણ જેઓ બુદ્ધિમાન અને નિર્લોભી હતા, તેઓ તેના લોભમાં ન ફસાતાં આગળ વધ્યા.

તેઓ અતુલ ઐશ્વર્યના અધિપતિ માયાસિદ્ધ યોગીરાજનાં દર્શન પામી કૃતાર્થ થયા.

હવે બાબાએ અમને તેનો મર્મ સમજાવ્યો. તેમણે કહ્યું કે, તે માયાસિદ્ધ યોગીરાજ તે સ્વયં શ્રી ભગવાન. પૈસા તે સાધારણ સુખ. રૂપિયા તે સાધારણ વૈભવ. સોનામહોર તે રાજ્યસંપદ. મણિમુક્તા તે સ્વર્ગસુખ; બાબાએ કહ્યું કે, સાંસારિક સુખની આસક્તિ, રાજ્યસંપદ, ઐશ્વર્ય, વૈભવ, ક્ષમતા, કીર્તિ, સ્વર્ગસુખની વાંછના એ સર્વ ત્યાગવાને માટે સામાન્ય લોક સમર્થ નથી. આ સર્વ માયિક વસ્તુના મોહમાં ડૂબી મનુષ્ય ભગવાનની પાસે પહોંચી શકતો નથી. જે વિવેકી પુરૂષ આસક્તિશૂન્ય થઈ મનને નિર્મળ કરવા સમર્થ થયા હતા, તેઓજ ભગવાનનાં દર્શન કરવા શક્તિમાન થયા હતા.

પ્રકૃત અનાસક્તિ અને આસક્તિ વચ્ચે કેટલો ફેર છે તે સમજાવવા માટે બાબાએ અમને એક વાત કહી સંભળાવી— એક શ્રીમંત શેઠીઆને અને મહંતને મૈત્રી હતી. શેઠ હતા સંસારાસક્ત અને મહંત હતો અનાસક્ત. બન્ને હતા ધનવાન. બન્નેની સંપત્તિ અને જમીનજાગીર સરખાં હતાં. શેઠને સ્ત્રી અને પુત્ર હતાં જ્યારે મહંતને શિષ્ય અને શિષ્યાઓ હતી, એટલોજ ફેર હતો. એક દિવસે શેઠ ઉદાસીન મહંત પાસે આવ્યા અને પુછયું કે તમારામાં અને મારામાં ફેર શો ? તમારે જેમ ધન, માણસો, શિષ્ય શિષ્યા ઐશ્વર્યાદિ છે તેમ મારી પાસે પણ ધન, જન, સ્ત્રી, પુત્ર, વૈભવ ઇત્યાદિ છે. વારૂ તો આપણા વચ્ચે ફેર શો ?

પ્રશ્ન સાંભળી મહંત હસ્યો અને જવાબ આપ્યો નહિ. શેઠજીએ બહુ આગ્રહ કર્યો ત્યારે કહ્યું કે 'એક દિવસ તે

સમજાશે.' થોડા સમય પછી શેઠે બહુ લાભની આશાથી વિદેશથી માલ મંગાવવાનો વિચાર કર્યો. બંદરેથી–દરિયા કાંઠેથી માલ લાવવાનો, તેથી જહાજ ભાડે લીધું. વિદેશથી માલ આણવામાં અને જહાજ ભાડે લીધામાં તેની આખી સંપત્તિ પૂરી થઇ જાય; તેથી, તે મહંત પાસે ગયો અને સૂચના કરી કે તમે અડધાં નાણાં રોકો અને હું અડધાં રોકું. જે નફો થાય તેમાં અડધોઅડધ ભાગ મારો અને અડધો ભાગ તમારો. મહંતે તરતજ પોતાના ધનાગારમાંથી જોઇતી રકમ કાઢી આપી. આ વિપુલ દ્રવ્ય લઈ કોઈ વિશ્વાસુ માણસ વહાણુ પર સફરે નીકળ્યો. વિદેશથી સમાચાર આવ્યા કે ચીકાર માલથી ભરેલું જહાજ આવે છે. ત્યાર પછી ફરી સમાચાર આવ્યા કે જહાજ તો પાણીમાં ડૂબી ગયું. આ સમાચાર સાંભળી શેઠજીનાં ગાત્ર ઢીલાં થઇ ગયાં અને શોકસંતપ્ત ચિત્તે મહંતને સંવાદ આપવા ગયા. તેમણે રોતાં રોતાં કહ્યું કે, “હાય, હાય! સત્યાનાશ થઇ ગયું રે, મારૂં સર્વસ્વ જતું રહ્યું.”

મહંતે હસીને કહ્યું, “ગયું તો પરમાત્માની ઇચ્છા. તેટલા માટે તમે આમ શોક શું કરવા કરો છો? જહાજ ડૂબી ગયું છે, તમે તો ડૂબી ગયા નથી ને?”

શેઠ આથી શાંત થયા નહિ. તેમણે કહ્યું કે, “મારૂં શું નુકશાન થયું છે, તે તમે શું સમજો? તમારે શું છે? તમારો ઐશ્વર્ય ગયો તો તમે લંગોટી મારી, કાંધે ભિક્ષાની ઝોળી લઇ ભીખ માંગશો. પણ હું તો લાચાર થઈ ગયો છું.”

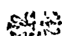
કેટલાક દિવસ પછી સમાચાર આવ્યા કે પહેલા આવેલા સમાચાર ખોટા છે. જહાજ ડૂબ્યું નથી, પણ માલ લઇને જલદીથી બંદરે આવી પહોંચશે. શેઠજી આનંદથી ફૂલાતા

મહંતને સમાચાર આપવા દોડયા. આ સમાચાર સાંભળી મહંતને આનંદ થયો કે નહિ તે પણ સમજાયું નહિ. તેમણે તો એટલુંજ કહ્યું કે, 'પરમાત્માની ઇચ્છા.'

હવે શેઠજીને સમજાયું કે મહંતમાં અને તેનામાં શું ફેર છે. શેઠજીએ ભકિતપૂર્વક અનાસક્ત મહંતને પ્રણામ કરી વિદાય લીધી.

બાબાએ વાત પૂરી કરી એક તુક કહી કેઃ—

બ્રહ્મજ્ઞાની સદા નિર્લેપ;
જૈસે જળમાં કમળ અલેપ.*

* જળમાં રહેવા છતાં કમળ જેમ જળથી અલિપ્ત રહે છે તેમ બ્રહ્મજ્ઞાની પણ હંમેશ સંસારની માયાથી અલિપ્ત રહે છે.

૫૮ તરંગ

બાબાએ એક સમયે અમને કહ્યું હતું કે પંજાબના રહેવાસીઓ સાધારણ રીતે ધર્મપરાયણ, અને અતિથિસેવામાં બહુ આગ્રહવાળા હોય છે. પ્રત્યેક નગરમાં અને મોટા ગામમાં ધર્મશાળા જોવામાં આવતી હતી. આ ધર્મશાળામાં ઘણા સાધુ સંત ઉતરતા હતા. ગૃહસ્થ લોકો સાધુ સંતની સેવા કરવામાં પાછી પાની કરતા નહિ. ગામેગામ દરેકના ઘરમાં ખપ કરતાં ત્રણ રોટલી વધારે કરવાનો નિયમ હતો. એમાંની એક સાધુ સેવા માટે વાપરવામાં આવતી હતી. બીજી રોટલી ધર્મશાળામાં મોકલવામાં આવતી હતી. ત્રીજી રોટલી ઘરમાં કોઇ અતિથિ કે અભ્યાગતને માટે રાખવામાં આવતી હતી. દુર્ભાગ્યે કોઇ અતિથિ ન આવે તો તે રોટલી ગાયને નાંખવામાં આવતી હતી. જે રોટલી અતિથિ નિમિત ઘરમાં રાખવામાં આવતી હતી તે ઘરના માણસોના ખાવામાં કદિ પણ વાપરવામાં આવતી નહિ.

બાબાએ એ પણ કહ્યું હતું કે, તે સમય પંજાબમાં જાતિભેદ હતો નહિ. હિંદુ હિંદુનું અન્ન ગ્રહણ કરવામાં સંકોચ કરતા નહિ. મુસલમાનના હાથનું અન્ન કોઇ આચાર-વિચાર વાળો હિંદુ ગ્રહણ કરતો નહિ. ચમારનાં કામ વગેરે મુસલમાનના હાથે થતાં હતાં.

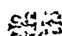
બાબાએ એ પણ જણાવ્યું હતું કે પંજાબના રહેવાસીઓ સાધુ સંત પ્રત્યે પ્રીતિ અને શ્રદ્ધા રાખતા હતા. અને

મહંતને સમાચાર આપવા દોડયા. આ સમાચાર સાંભળી મહંતને આનંદ થયો કે નહિ તે પણ સમજાયું નહિ. તેમણે તો એટલુંજ કહ્યું કે, 'પરમાત્માની ઇચ્છા.'

હવે શેઠજીને સમજાયું કે મહંતમાં અને તેનામાં શું ફેર છે. શેઠજીએ ભક્તિપૂર્વક અનાસક્ત મહંતને પ્રણામ કરી વિદાય લીધી.

બાબાએ વાત પૂરી કરી એક તુક કહી કે:—

બ્રહ્મજ્ઞાની સદા નિર્લેપ;
જયસે જળમાં કમળ અલેપ.*

*જળમાં રહેવા છતાં કમળ જેમ જળથી અલિપ્ત રહે છે તેમ બ્રહ્મજ્ઞાની પણ હંમેશ સંસારની માયાથી અલિપ્ત રહે છે.

૫૮ તરંગ

બાબાએ એક સમયે અમને કહ્યું હતું કે પંજાબના રહેવાસીઓ સાધારણ રીતે ધર્મપરાયણ, અને અતિથિસેવામાં બહુ આગ્રહવાળા હોય છે. પ્રત્યેક નગરમાં અને મોટા ગામમાં ધર્મશાળા જોવામાં આવતી હતી. આ ધર્મશાળામાં ઘણા સાધુ સંત ઉતરતા હતા. ગૃહસ્થ લોકો સાધુ સંતની સેવા કરવામાં પાછી પાની કરતા નહિ. ગામેગામ દરેકના ઘરમાં ખપ કરતાં ત્રણ રોટલી વધારે કરવાનો નિયમ હતો. એમાંની એક સાધુ સેવા માટે વાપરવામાં આવતી હતી. બીજી રોટલી ધર્મશાળામાં મોકલવામાં આવતી હતી. ત્રીજી રોટલી ઘરમાં કોઇ અતિથિ કે અભ્યાગતને માટે રાખવામાં આવતી હતી. દુર્ભાગ્યે કોઇ અતિથિ ન આવે તો તે રોટલી ગાયને નાંખવામાં આવતી હતી. જે રોટલી અતિથિ નિમિત ઘરમાં રાખવામાં આવતી હતી તે ઘરના માણસોના ખાવામાં કદિ પણ વાપરવામાં આવતી નહિ.

બાબાએ એ પણ કહ્યું હતું કે, તે સમય પંજાબમાં જાતિભેદ હતો નહિ. હિંદુ હિંદુનું અન્ન ગ્રહણ કરવામાં સંકોચ કરતા નહિ. મુસલમાનના હાથનું અન્ન કોઇ આચાર-વિચાર વાળો હિંદુ ગ્રહણ કરતો નહિ. ચમારનાં કામ વગેરે મુસલમાનના હાથે થતાં હતાં.

બાબાએ એ પણ જણાવ્યું હતું કે પંજાબના રહેવાસીઓ સાધુ સંત પ્રત્યે પ્રીતિ અને શ્રદ્ધા રાખતા હતા. અને

માગણી કરવામાં આવે ત્યાર પહેલાં સાધુસેવામાં તત્પર રહેતા હતા. સાધુનો વેષ ધારણ કરવાથી સાધુ થવાતું નથી. જેનું ચિત્ત નિર્મળ હોય, જે હિંસાશૂન્ય હોય, કામના-શૂન્ય હોય, નિષ્કપટ હોય તે જ ખરો સાધુ છે.

બાબાનો ભ્રમણવૃત્તાંત જાણવાની ઇચ્છા જણાવતાં બાબાએ કહ્યું હતું કે, તેમને પ્રથમ અવસ્થામાં દેશવિદેશ પદવજે ભ્રમણ કરવું પડયું હતું અને તે સમયે તેઓ નાની ભાષા શિખ્યા હતા. અમે જાણવાની જીજ્ઞાસા બતાવતાં અફઘાનની ભાષા, દક્ષિણી ભાષા, તથા ગુજરાતી ભાષામાંથી કંઇ કંઇ સંભળાવ્યું હતું. તેમણે ભારતવર્ષનાં સઘળાં તીર્થસ્થાનોનાં પગે ફરી દર્શન કર્યાં છે. અવધૂતને બાર વર્ષ એકાદિ ક્રમે, માત્ર કૌપીન—લંગોટી ધારણ કરી સંપૂર્ણ ઉઘાડા શરીરે, જે મળે તે ખોરાક પર સંતોષ માની, ન્હાના દેશમાં ફરવું પડે છે. બાબાને કોણ જાણે કેટલાયે દિવસો ઠંડા મુલકમાં કાઢવા પડયા હશે? રાત્રિની વેળાએ ઝાડની નીચે ઝાડનાં સુકાં પાંદડાં એકઠાં કરી તેની શય્યાપર બે હાથનું ઉશિકું કરી દારૂણ થંડીમાં રાતો વિતાડી છે. નજીકમાં જે પાત્રમાં જળ ભરી મુકયું હોય તે જળ ઠરીને તેનો બરફ થઈ જતો, પરંતુ, વૃક્ષ નીચે સુનાર સાધુની નિદ્રામાં ઠંડીને લીધે વ્યાઘાત થતો નહિ.

બાબા કહે છે કે, "ગુજર ગઇ ગુજરાન કયા ઝોંપડી કયા મયદાન." રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં જ્યાં રાત પડે કે થાક લાગે ત્યાં રાત ગાળી નાખતા. લોકોની અવરજવરના રસ્તે લોકોનાં ટોળાંથી બચવાને માટે રાતે જ રસ્તો કાપતા હતા અને દિવસે નગર બહાર નિર્જન સ્થાનમાં કાઢતા હતા.

બાબાને પુછ્યું કે, "શીતપ્રધાન દેશમાં, ઉઘાડા શરીરે ખુલ્લા સ્થાનમાં આપ શી રીતે રાત ગાળતા હતા ? ઠંડી લાગતી ન હતી ?"

બાબા—મારા શરીરની ચામડી હાથીની ચામડીની માફક જાડી થઇ ગઇ છે. તાઢનું ભાન પણ નહતું.

પ્રશ્ન—આપ જ્યારે એકલા ભ્રમણ કરતા હતા ત્યારે આપને ભય લાગતો નહતો ?

બાબા—પહેલાં પહેલાં તો ભય લાગતો હતો, માઇ, કોઈ ઠેકાણે કંઇ શબ્દ થાય તો ચમકી ઉઠતો. ધીમે ધીમે ટેવાઈ ગયો. ઝાડ નીચે હાથ પર મસ્તક મુકી ઉંઘી જતો. જે હૃદયમાં તૃષ્ણાનો વાસ નથી તે હૃદયમાં શાંતિ વિરાજે છે. તૃષ્ણાને લઇને અભાવ જણાય છે અને અભાવમાંથી અશાંતિ ઉત્પન્ન થાય છે.

અવધૂત થતાં પૂર્વે જ્યારે તેમને એક પછી એક એમ બાર વર્ષ ભ્રમણ કરવું પડયું, તે સમયે આટલા લાંબા કાળમાં તેમણે એક દિવસને માટે પણ પોતાને માટે પોતાના હાથે રસોઇ કરી નથી. કોઈ પણ ગૃહસ્થને ઘેર 'હરિહર' કહી ઉભા રહેતા. જો ગૃહસ્થી કંઈ આપે તો તે લઇ ફરતા ફરતા ખાઇ લેતા. જો અહારની રૂચી ન હોય તો તે રસ્તામાં બાજુએ ફેંકી દેતા ને બીજે ઘેર જઇ ભિક્ષા માટે ઉભા રહેતા. જો કોઇ ઘેર ભિક્ષા ન મળતાં ભર્ત્સના–અપમાન–મળે તો તેથી જરા પણ મનને વિચલિત થવા દેતા નહિ. તે ગૃહસ્થીને કલ્યાણ આશીર્વાદ આપી સંતુષ્ટ મને બીજા ઘર આગળ જઇ ઉભા રહેતા.

ફરતાં ફરતાં બાબા અફઘાનીસ્તાન જઇ ચઢયા અને ત્યાં તેમણે દોઢ વર્ષ ગાળ્યું. તે સમયે હિંદુ અને મુસલમાન

વચ્ચે સદ્‌ભાવ હતો છતાં અફઘાન રાજ્યદ્વારે તેમને અનેક પ્રશ્નનો જવાબ આપવો પડયો હતો અને તેમના શરીર પર પ્રહારની–મારની કંઈ નિશાની છે કે નહિ તે બતાવવી પડી હતી. બાબા ચમનમાં એક સામટા ત્રણ મહિના રહ્યા હતા. સુંદર સ્થાન, મનોરમ દૃશ્ય, પહાડ અને જંગલમાં વંકાઇ વહેતી ક્ષુદ્ર નદી વગેરે દૃશ્યાવલિએ બાબાને મુગ્ધ કર્યા હતા. તે નિર્જન પ્રદેશમાં પર્વતપર બાબા સાધના કરવા લાગ્યા. આહાર તો મળ્યો નહિ. ત્રણ દિવસ સુધી કંઇજ ન મળ્યું. ભુખ લાગે તો બાબા સ્વચ્છ સલિલા નદીમાંથી ખોબો ભરી પાણી પી લેતા હતા. આ સ્થાનથી દૂર ખેતરમાં કેટલાક ખેડુતો ખેતી કરતા હતા. ચોથે દિવસે તેમાંનો એક માણસ આવી બાબાને કહેવા લાગ્યો કે, “ આ સ્થાન આપને રહેવાને માટે ઉચિત નથી. અહીં હિંદુ સાધુનો આદર નથી પરંતુ, તેમને અહીં ઉપદ્રવનો સંભવ છે. ”

બાબાએ જવાબમાં કહ્યું કે, “ હું કોઇનું કદાપિ અનિષ્ટ ઇચ્છતો નથી, કોઇની સાથે અસદ્‌ વ્યવહાર કરતો નથી છતાં જો કોઇ આવીને મને પીડા કરે તો ‘ વો ભી અચ્છા.’ ” તે મનુષ્ય આશ્ચર્યચકિત નયને બાબાની સ્હામું જોઇ રહ્યો. પછી બે શેરડીના સાંઠા આપી પોતાને સ્થાને ચાલી ગયો.

તે જ દિવસે બપોરે એક બલિષ્ટ દેહવાળો, સુંદર દેખાવનો પઠાણ ઘોડે બેસી બાબા પાસે આવ્યો. બાબાને શ્રદ્ધાપૂર્વક નમસ્કાર કર્યા અને ભોજનને માટે આગ્રહ કરવા લાગ્યો. બાબાએ કહ્યું કે તેના હાથનું ભોજન તેઓ ગ્રહણ કરી શકતા નથી. તેણે કહ્યું કે, “ આપ આપને હાથે રાંધીને ભોજન કરો.” બાબા તેમાં પણ સંમત થયા નહિ. પઠાણ વિચારમાં પડયો અને બાબાને કહ્યું કે આપ આપના

આહારની વ્યવસ્થા કરો. બાબાએ કહ્યું કે તેઓ તેમના આહાર માટે કોઇને કષ્ટ આપવા ઇચ્છતા નથી. શા માટે તમે મારા ભોજનને માટે એટલા દુઃખી થાવ છો? બાબાએ તેને થોડો વિશ્રામ લેવા કહ્યું અને કંઇક સદુપદેશ આપ્યો. પઠાણ ઘોડા પરથી નીચે ઉતર્યો અને બાબા પાસે આવ્યો. બન્ને વચ્ચે વાતચીત થઇ. તે ધાર્મિક પઠાણે અનેક ગુંચવાડા-ભર્યા પ્રશ્ન પુછ્યા તેનો સંતોષકારક જવાબ મળવાથી શ્રદ્ધાન્વિતચિત્તે વિદાય થયો. પછી તેણે પોતાના નોકર સાથે દુધ અને ફળ મોકલ્યાં. પછી બાબાએ અમને જણાવ્યું કે તે ત્યાંનો જમીનદાર હતો.

ત્યાર પછી બાબાની પાસે ઘણા માણસો આવવા લાગ્યા. તેઓ સઘળા બાબાને માટે કંઇને કંઇ ખાવાનું લઇ આવતા હતા. કેટલીક વખત તો એટલું ખાવાનું આવતું હતું કે વહેંચી આપવા છતાં ખૂટતું નહિ. કોઇ કોઇ વખત કિસમિસ, બદામ એક મણથી પણ વધારે એકઠી થતી હતી; પરંતુ, બાબા બીજા દિવસને માટે તે સંઘરતા નહિ. દિવસે આવે તે દિવસમાં જ ખર્ચી નાંખતા હતા.

બાબાને પ્રશ્ન કર્યો કે, "બધા શું ધર્મોપદેશને માટે આપની પાસે આવતા હતા?"

બાબાએ જવાબ આપ્યો, "ના માઇ, ઉપદેશને માટે તો ઘણા થોડાજ આવતા હતા. કોઇ ઔષધ માટે, તો કોઇ નસીબ જોવરાવવા માટે, તો કોઇ પુત્રની કામનાને માટે મોટો ભાગ આવતો હતો. એટલું ખરૂં કે માઇ લોક કંઇ માગતી ન હતી. તેઓ દૂર નદી તીરે ઉભાં રહી બુરખામાંથી દર્શન કરતાં હતાં."

બાબાએ જોયું કે આસ્તે આસ્તે લોકોની ભીડ જામવા માંડે છે. જનતા સાધનને અનુકૂળ નથી, એમ વિચાર કરી એક ગંભીર રાત્રીએ બાબાએ કોઇને કંઇ કહ્યા કર્યા વગર તે સ્થાનનો ત્યાગ કર્યો.

જેઓ આસક્તિશૂન્ય છે તેમને માટે સર્વ દેશ સમાન છે.

બાબાએ તેમના અતીત જીવનની એક વાત વિવૃત કરી કહી સંભળાવી. એક સમયે તેઓ ગુજરાતમાં ભરૂચની પાસે એક મોટા સરોવરની તીરે વાસ કરતા હતા. જે સરોવરના તીર પર રાત્રી ગાળતા હતા તે એટલું મ્હોટું હતું કે તેની ચોમેર પ્રદક્ષિણા કરતાં બે માઇલ જેટલું ચાલવું પડતું. બાબા દરરોજ પોતાની મરજી પ્રમાણે આ સરોવરની ચોમેર પરિભ્રમણ કરતા હતા. જે રસ્તેથી તેઓ ફરવા જતા હતા તેનાથી થોડે દૂર એક લીંબડાના ઝાડ તળે એક મુસલમાન ફકિરની કબર હતી. એક દિવસે ફરતાં ફરતાં આ સ્થાન તેમની નજરે પડયું. સ્થાન ઘણું સુંદર લાગ્યું, તેથી બાબા ત્યાં બેઠા. જ્યારે તેઓ તે સ્થાન પરથી ઉઠી ચાલવા માંડયા ત્યારે દૂરથી એક મુસલમાનની નજર તેમના પર પડી. બાબાનું એ તરફ કંઈ લક્ષ ન હતું. તેઓ નિશ્ચિંત મને પોતાના. સ્થાનપર પાછા ફર્યા. પછી એ મુસલમાને પોતાના ગામમાં પ્રચાર કર્યો કે એક હિંદુ સાધુએ તેમના ફકિરની કબર ઉપર વિષ્ટા ત્યાગ કર્યો હતો અને આ સ્થળે મૃત ફકિરના આત્માને વશ કરવા ત્યાં બેસી જપ કર્યા હતા. એટલું જ નહિ, પણ એ સાધુ દરરોજ કબરની આસપાસ પ્રદક્ષિણા ફરી મંત્ર ભણે છે. આ વાત સાંભળી ગામના ઘણા મુસલમાનો ઉશ્કેરાઇ ગયા, અને નિશ્ચય કર્યો કે આ હિંદુ સાધુને મારી નાંખવો જોઇએ. આ સંકલ્પની સિદ્ધિ માટે તૈયારી કરવા લાગ્યા.

સાધુબાબાને આ મિથ્યા અપવાદની કિંવા તેમના કાવત્રાની ખબર ન હતી. તેઓ પહેલાંની માફક બીજે દિવસે બપોરે એકલા, સરોવર તીરે પગે ફરવા માટે બ્હાર નીકળ્યા. તેમના શરીરપર કપડાં ન હતાં. પોષાકમાં એક માત્ર લંગોટી અને ડાબી કાંધ પર એક કામળો હતો. તેમના એક હાથમાં દંડ અને બીજા હાથમાં લોટો હતો. આ તરફ રસ્તાની આસપાસ ૫૦–૬૦ મુસલમાન બાબાની હત્યા કરવા માટે અસ્ત્રાદિ સાથે સંતાઇ રહ્યા હતા. એમાંનો એક માણસ બાબાની સ્હામે આવી ઉભો રહ્યો અને ચાલતાં ચાલતાં બાબાની સાથે વાત કરવા લાગ્યો. ધીમે ધીમે આમથી તેમથી હથિયારબંધ માણસો આવી ટોળે મળવા લાગ્યાં. એકદમ આટલા બધા માણસો હથિયારબંધ આવી પહોંચવાનું કારણ પુછે, ત્યાર પહેલાં એક માણસે બાબાને કહ્યું કે, ‘ ધાન્યવાળા ખેતરમાં વાંદરાને મારી કાઢવા માટે તેઓ એકઠા થયા છે. ’ આટલું છતાં બાબાના મનમાં સન્દેહ ઉત્પન્ન થયો નહિ. તેઓ પહેલાંની માફક પ્રસન્ન ચિત્તે આગળ ચાલવા લાગ્યા. બાબાની આગળ આગળ જે મનુષ્ય ચાલતો હતો તેણે બાબાને ગામમાં પ્રવેશ કરવા કહ્યું. કોઇ પણ જાતના સંકોચ વગર બાબા તેમની સાથે આગળ ચાલવા લાગ્યા.

પર કેટલાંય માણસો તેમનાં દર્શન માટે રાહ જોતા હશે ! કેટલીકવાર તો દૂરદૂરથી તેમનાં દર્શન માટે લોકો આવે છે. બાબાને ખ્યાલ આવ્યો, કે જો આ પ્રમાણે કોઇ માણસો દર્શન માટે આવ્યા હશે તો ક્યારના ખોટી થઇ રહ્યા હશે; અને ખરેખર તેઓ હતાશ મનના થઇ ગયા હશે. આમ વિચાર કરી, બાબા મૃદુ વચનથી તેમની વિદાય લઈ ઉભા થયા અને પોતાના આશ્રમ તરફ ચાલવા માંડયા. છતાં કોઈ કંઇ બોલ્યું નહિ કે હરકત કરી નહિ; પરંતુ, થોડાં પગલાં ભર્યાં એટલામાં એક હથિયારબંધ માણસ તેમની સન્મુખ આવી ઉભો રહ્યો અને તેમનો રસ્તો રોકી બાબાને ઉભા રહેવા કહ્યું. બાબાએ તેમ કરવાનું કારણ પુછતાં તેણે કહ્યું કે, 'એક વૃદ્ધ પુરૂષ તમને મળવા ઇચ્છે છે' બાબાએ વિચાર કર્યો કે જો તે માણસને દર્શનથી તૃપ્તિ થતી હોય તો સ્થાન પર મોડા પહોંચવામાં શી હરકત છે, એમ ધારી તેઓ ઉભા રહ્યા. પળવારમાં એક વૃદ્ધ સરદાર અને તેનો યુવાન પુત્ર બાબાની પાસે આવી ઉભા રહ્યા અને બાબાને નાનાવિધ પ્રશ્ન પુછવાનો આરંભ કર્યો. તેમનો કર્કશ વાક્પ્રહાર અને રૂક્ષ ચહેરા પરથી બાબા સમજ્યા કે કંઇ કપટ છે. તેમણે પહેલો સવાલ એ પૂછ્યો કે, "શું તમે ફકિરની કબ્ર પાસે જઇ બેઠા હતા ?" તેના જવાબમાં ફુંદિતભાવે બાબાએ 'હા' કહ્યું. આમ જવાબ આપ્યો ત્યારે બાબાને ખબર ન હતી કે આ ઘટનાને માટે આ બધું તોફાન છે. તેમના સર્વ પ્રશ્નના જવાબ, બાબાએ અચકાયા વગર કે ગભરાટ વગર આપ્યા. પછી સાધુ બાબાએ તેમને ગુસ્સે થયેલા જોઈ તેમના ક્રોધનું કારણ મૃદુ વચને મીઠાશથી પૂછ્યું. આ વખતે તેમણે આગળ

કહેલી ઘટના કહી સંભળાવી, અને કહ્યું કે, એ કારણસર તેઓ તેમની હત્યા કરવા આવ્યા છે. તેમની વાત સાંભળી બાબા લેશમાત્ર વિચલિત થયા નહિ કે ભય પામ્યા નહિ. તેમની વાત સાંભળી પ્રથમ તેઓ ખડખડાટ હસ્યા. પછી સહાસ્ય વદને તેમના તરફ જોઈ કહ્યું, "એક નિરસ્ત્ર વ્યક્તિના વધને માટે આટલી બધી તૈયારી!" તેમણે એ પણ કહ્યું કે, "હું એકલો છું. હથિયાર વગરનો છું અને તમે લગભગ સો જણ છો, અને હથિયારથી સજ્જ છો. જો તમારે મારી હત્યા કરવી હોય તો મારે કંઈ કરવાનું કે કહેવાનું નથી. જો હું એમ કહું કે ફકિરની ઘોર પર વિષ્ટા કરી નથી, તો તમે તે વાત માનશો નહિ. તમને એમજ લાગશે કે પ્રાણભયથી હું અસત્ય વાત કહું છું. વારુ તમેજ કહો કે શું કરવાથી તમારા મનનો આ ભ્રમ દૂર થાય!" બાબાનું વચન સાંભળી તે વૃદ્ધ પુરુષ બોલ્યો કે, અમે સાંભળ્યું છે કે તમે દરરોજ ડાબી તરફથી આ ઘોરવાળી જગાની પ્રદક્ષિણા કરો છો અને મનમાં ને મનમાં વશિકરણ મંત્ર બોલો છો. આપ જો હમણાં જમણી તરફથી એ સ્થાનની પ્રદક્ષિણા કરો તો અમે જાણીએ કે તમે કંઇ બૂરી મતલબથી પરિક્રમણ કરતા ન હતા. આ વાકય સાંભળતાંની વાર બાબાએ પ્રસન્નચિત્તે, સહાસ્ય વદને તેમના ભ્રમનો નાશ કરવા જમણી તરફથી એ ઘોરની પ્રદક્ષિણા કરી. પ્રથમથીજ બાબાનો મિષ્ટ વ્યવહાર અને મીઠાં વચન, તે ઉપરાંત તેમનો અવિચલ ભાવ જોઇ તે ત્રાગડો રચનારા તેમની તરફ આકર્ષાયા હતા. બાબાના શુદ્ધ અને મધુર આચરણથી તેઓ તેમની તરફ વધુ આકર્ષાયા અને મુગ્ધ બન્યા. તે વખતે

તેમનો ભ્રમ દૂર થયો. તેઓ ખરેખરા સાધુ છે, એવી તે વૃદ્ધ પુરૂષની ખાત્રી થતાં, તેણે બે હાથ જોડી બાબાની ક્ષમા માગી અને કહ્યું કે, "જો અમે ભ્રમથી કુકાર્ય કર્યું હોત તો અમારે હાથે કેવો ઘોર અપરાધ થાત!" ઇત્યાદિ વાક્યો કહી પ્રણામ કરી બે હાથ જોડી બાબાની પુનઃ પુનઃ ક્ષમા માગવા લાગ્યો. તેઓએ આ બનાવ ગુપ્ત રાખવા બાબાને અનુરોધ કર્યો; કારણ કે, હિંદુ સાધુના અપમાનથી ગામના હિંદુઓ ઉત્તેજિત થઇ જાય તો ભારે અનર્થ થાય.

સપ્તમ તરંગ

એક દિવસ સાધુ બાબાએ નેપાલરાજ્ય સંબંધી એક વાત કહી હતી. બાબાએ કહ્યું હતું કે, સિદ્ધ મહાત્મા ગોરખનાથ રોજ એક બ્રાહ્મણને ઘેર જતા અને બ્રાહ્મણ-પત્ની અતિ આદરથી તેમને દરરોજ ભોજન કરાવતી હતી. સાધુ જાણી તે બ્રાહ્મણપત્ની તેમનો અતિશય સત્કાર કરતી હતી, પરંતુ, તે કેવા સમર્થ પુરૂષ છે, તેની તેને ખબર ન હતી. એક દિવસે તે બ્રાહ્મણીના વરે જાણ્યું કે સિદ્ધ મહાત્મા ગોરખનાથજી દરરોજ કૃપા કરીને તેને ઘેર પધારે છે અને તેની પત્નીના હાથનું ભોજન ગ્રહણ કરે છે. તેણીને–પત્નીને કહ્યું કે–" કાલ્યે જ્યારે સાધુ આવે ત્યારે તું આપણા પુત્રને સાધુને પાસે લઇ જઇ પગે લગાડી 'તે ઐશ્વર્યવાન થાય' એવો આશીર્વાદ માગજે." બીજે દિવસે ગોરખનાથજી બ્રાહ્મણને ત્યાં આવ્યા. બ્રાહ્મણની સ્ત્રીએ પહેલાં તો તેમને જમવા બેસાડ્યા. ત્યારપછી સ્વામીના ઉપદેશ પ્રમાણે છોકરો ત્યાં આવ્યો. પગે લગાડી તેને 'રાજ્ય મળે' એવી પ્રાર્થના જણાવી. તેમણે પણ તેજ ક્ષણે પ્રસન્ન વદને બાળકના સ્હામું જોયું અને પોતાના મ્હોંમાંથી આવેલો ખાદ્ય પદાર્થ બાળકના હાથમાં આપવા ગયા. સાધુ આપે છે માટે તે બાળકે અંજલિ–ખોબામાં તે લીધો; પરંતુ, તે ખાવા માટે ઘૃણા લાગવાથી ખોબાની નીચેની ફાટમાં તે ખાદ્ય પદાર્થ બાળકના પગ ઉપર પડી ગયો. આ જોઇ સિદ્ધ મહાત્મા

ગોરખનાથજીએ કહ્યું કે “ જો બાળક તેને ખાઈ જાત તો અવશ્ય તે સમ્રાટ્ થતે, પરંતુ, તે બાળકના પગ ઉપર પડવાથી જ્યાં જ્યાં તે બાળકનો પગ પડશે તે સ્થાનમાં તેનું રાજ્ય થશે.” આ આશીર્વાદથી બ્રાહ્મણદંપતીને અતિ આનંદ થયો. દિવસો જતાં પુત્ર મ્હોટો થયો. તે ઘોડે બેસીને નેપાળ દેશના જે જે સ્થાનમાં ફર્યો તે સ્થાનનું રાજ્ય એને પ્રાપ્ત થયું. ગોરખનાથજીના આશીર્વાદથી એ વિશાળ રાજ્ય પ્રાપ્ત થયું તેથી આ નૂતન રાજ્યનું નામ તેણે રાખ્યું ‘ગોરખાનું રાજ્ય’ જ્યારે તે પુત્ર રાજ્ય સ્થાપન કરી રાજા થઈ સિંહાસન પર બેઠો ત્યારે ગોરખનાથના નામની ‘રાજ્યપતાકા’ અને નવો સિક્કો બનાવી તે મુદ્રાપર ગોરખ-નાથની છાપ મારી. બાબાએ કહ્યું હતું કે આ સૂત્રે નેપાળ રાજ્યની પ્રતિષ્ઠા છે.

બાબાએ એક દિવસે સમજાવ્યું હતું કે જે સાધુ છે તે સઘળાને સાધુજ જુએ છે. જે ચોર હોય છે તે જગતના સઘળા પ્રાણીઓને ચોરજ દેખે છે. આ બરાબર સમજાવવાને માટે તેમણે એક દૃષ્ટાંત આપ્યું હતું.

એક સમયે નદીતીરે નિર્જન સ્થાનમાં એક અરણ્યમાં એક વૃક્ષની નીચે એક સાધુ ધ્યાનમગ્ન બેઠો હતો. એક ચોર ઘેરેઘેર ચોરી કરી રાત્રી પૂરી થતાં પોતાને ઘેર પાછો ફરતાં આ સ્થાન આગળ આવી લાગ્યો. સાધુને ધ્યાન-મગ્ન જોઈ તેણે મનમાં વિચાર કર્યો કે આ માણસ અવશ્ય ચોર જ છે. આખી રાત ચોરી કરી કરીને થાકી ગયો છે, તે હવે વિશ્રાંતિ લેતો હશે અને તેમ કરતાં તે ઉંઘી ગયો છે. આ માણસે (સાધુએ) કેટલા પૈસા લૂંટયા છે તે જાણવાની ચોરને કુતુહલતા થઈ. અને એક વૃક્ષના થડની

પાછળ છુપાઈ સાધુની નિદ્રાભંગની રાહ જોવા લાગ્યો. એમ કરતાં થાકીને તે આખરે નિદ્રાવશ થઇ ગયો. ઉષા સમયે સાધુ ધ્યાનભંગ થયા ત્યારે તેમણે જોયું તો થોડે દૂર એક ઝાડ તળે એક મનુષ્ય બેઠો છે. તેને જોઇ સાધુને લાગ્યું કે જરૂર આ વ્યક્તિ કોઇ જબ્બર સાધક જેવી લાગે છે. સૂર્યોદય થવા છતાં હજી તે સમાધિમગ્ન છે. કાલ્ય રાતે અંધકારને લીધે હું તેમને જોઈ શક્યો નહિ. પછી તે સાધુ ચોરને પ્રણામ કરી ત્યાંથી ચાલી ગયા.

વાત નીકળી કે પ્રારબ્ધ એટલે શું? તેની શક્તિને ઓળંગી જવી એ શક્ય છે કે નહિ. બાબાએ જણાવ્યું કે કર્મ ત્રણ પ્રકારનાં છે. સંચિત, પ્રારબ્ધ અને ક્રિયમાણ. જે કર્મ જીવ બહુ બહુ જન્મ વિષે કરતો આવ્યો છે, તે કર્મની સમષ્ટિ, અર્થાત્ કે જે કર્મ જીવના ભોગને નિમિત્ત જમા થયેલાં છે તે. પ્રારબ્ધનો અર્થ એ કે સંચિત કર્મોમાંથી જે અંશ જીવના વર્તમાનકાળમાં અને દેહથી ભોગવવાનાં છે તે. બાબાએ કહ્યું હતું કે, આરબ્ધ ભોગ નિમિત્ત જીવ દેહ ધારણ પૂર્વક જન્મ લે છે. તે સંચિત કર્મમાંથી જે અંશ જીવના ભોગને માટે ઉપસ્થિત હોય છે તે પ્રારબ્ધ. આ પ્રારબ્ધ અનેક વખતે સંપદ્ વા વિપદ્ રૂપે ઉપસ્થિત હોય છે. ઉદાહરણ આપી કહ્યું કે, કોઇ એક ભંડારમાં બહુ દ્રવ્ય સંચિત કરી રાખવામાં આવ્યું છે અને એ સંચિત દ્રવ્યમાંથી પ્રયોજન પ્રમાણે વ્યવહાર માટે લેવામાં આવે છે. તેમાંથી જે ભોગને માટે લેવામાં આવે તે પ્રારબ્ધ અને ભંડારમાં જે એકઠું કરેલું છે તે સંચિત. બાબાએ કહ્યું હતું કે, પ્રારબ્ધ બહુજ બળવાન હોય છે.

પ્રશ્ન—તો શું જીવ પ્રારબ્ધના પ્રભાવમાંથી રક્ષણ મેળવી શકતો નથી?

ઉત્તર—જો કે પ્રત્યેક મનુષ્યને કર્મફળ તો ભોગવવું જ પડે છે, પરંતુ, મધ્યાનકાળના સૂર્યના પ્રખર તાપથી થતી પીડા કોઈ માથે છત્રી લઇ સ્હેજ ઓછી કરે છે તેમ કોઈ મનુષ્ય ભગવાનનું શરણુ ગ્રહણુ કરે તો કઠોર પ્રારબ્ધ દંડ કિંચિત લઘુ થઈ શકે છે.

પ્રશ્ન—ક્રિયમાણુ તે શું બાબા. ?

ઉત્તર—જીવ જે સકલ કર્મ વર્તમાનમાં કરે છે તે ક્રિયમાણુ. પ્રારબ્ધ અત્યંત બળવાન છે છતાં જો કોઇ એકાગ્રભાવે ભગવાનના ચરણનો આશ્રય ગ્રહણુ કરે તો તેનો પ્રકોપ કંઈક મૃદુ થતો આવે છે ત્યેમ જીવના જન્માંતરનાં સંચિત-કરેલાં કર્મો સંચિત-તે ક્રિયમાણુ વડે ઓછાં થઈ શકે છે.

પ્રશ્ન—આ જીવનમાં જે કરવામાં આવે છે તે ક્રિયમાણુ કર્મ ફળ શી રીતે નષ્ટ થઇ શકે ?

ઉત્તર-જ્ઞાનદ્વારા-**ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात् कुरुते तथा.** ગીતા ૪-૩૭)

પ્રારબ્ધ કેવું બળવાન છે તે સમજાવવા બાબાએ એક વાત કહી સંભળાવી. જો કે તે ઘટના સત્ય નથી.

પૂર્વે કાશ્મિર દેશમાં એક નૈષ્ટિક બ્રહ્મચારી હતો. તે ભ્રમણુ કરતાં કરતાં એક ધર્મપરાયણુ બ્રાહ્મણુને ઘેર અતિથિ થયો. ઘરમાં બ્રાહ્મણુ, તેની સ્ત્રી અને એક કુંવારી કન્યા હતી. બ્રહ્મચારી તેને ઘેર અતિથિ થવાથી તે બ્રાહ્મણુ ઘણો રાજી થયો અને અત્યંત યત્નથી અને ભાવથી તેની સેવા કરવા લાગ્યો. તેમની સેવાથી બ્રહ્મચારી અત્યંત પ્રસન્ન થયો અને તેમના અતિશય આગ્રહથી થોડો સમય તે ત્યાં રહ્યો. કુદરતનો રમણીય દેખાવ, સુંદર અને સ્વાસ્થ્યકર સ્થાન, વળી

સાથે તે નિર્જન જેવું હતું, આથી તે પોતાની સાધનાને સંપૂર્ણ અનુકૂળ સમજી બ્રાહ્મણને ઘેર આનંદથી રહેવા લાગ્યો.

એક દિવસે એક નિર્જન સ્થાનમાં બેસી તે બ્રહ્મચારી પ્રકૃતિની શોભાનું દર્શન કરી રહ્યો હતો, એવે સમયે તે કુંવારી કન્યા ત્યાં આવી, બ્રહ્મચારીને કહ્યું કે, "મેં તમને મારા પતિ તરીકે ગ્રહણ કર્યા છે. આપ મારી સાથે લગ્ન કરી મારા ધર્મની રક્ષા કરો."

બ્રહ્મચારીએ 'રામ રામ' કરી કાને હાથ દીધા અને કુમારીને સમજાવ્યું કે 'હું તો બ્રહ્મચારી છું. લગ્ન કરૂં તો ધર્મચ્યુત થાઉં. મારાથી કદાપિ લગ્ન નહિ કરી શકાય.'

તે છોકરીએ કહ્યું, "તમને ધર્મચ્યુત કરવા હું ઇચ્છતી નથી; પરંતુ, હું મારા મનથી તમોને વરી ચુકી છું. તેથી તમારા સિવાય બીજાને વરનાર નથી. તમારો જો એવો અભિપ્રાય હોય તો હું ચિરદિન કુંવારી રહીશ."

એટલું કહી કુમારી ત્યાંથી ચાલી ગઈ. બ્રહ્મચારી વિચારમાં પડ્યો. તે પોતાના મનમાં અનેક તર્કવિતર્ક કરવા લાગ્યો. છેવટે તેણે વિચાર કર્યો કે વિલંબ કરવાથી વખતે કંઈ અડચણ આવે; માટે, આવી આશંકાથી તેણે તે જ રાત્રે બ્રાહ્મણનો આશ્રમ ત્યાગી જવા સંકલ્પ કર્યો.

ગંભીર રાત્રિએ જ્યારે બધા ગાઢ નિદ્રામાં પડ્યા હતા ત્યારે તે બ્રહ્મચારી તે બ્રાહ્મણનું ઘર છોડી હરિદ્વાર તરફ ચાલી નીકળ્યો. રાત્રિ વ્યતીત થતાં પ્રભાત થયું ત્યારે બ્રાહ્મણે જોયું, કે બ્રહ્મચારી તેના ઓરડામાં નથી. તેનું આસન પણ શૂન્ય છે. દિવસ ચઢ્યો પણ તે બ્રહ્મચારી દેખાયો નહિ. બ્રાહ્મણના મનમાં ચિંતા થઈ અને હાહાકાર કરવા લાગ્યો.

તેનો સ્નેહ અને શ્રદ્ધાપાત્ર બ્રહ્મચારી એકાએક અદૃશ્ય થયો એ શું ? બે ત્રણ દિવસ રાહ જોઈ પણ સાધુ પાછો ફર્યો નહિ. બ્રહ્મચારી વગરના સૂના ઘરમાં તેને રહેવું ગમ્યું નહિ. સ્ત્રી અને છોકરીને લઇ તેણે પગે હરિદ્વારની યાત્રા કરવાનો નિશ્ચય કર્યો અને તે તરફ ચાલી નીકળ્યો. તે સમયે રેલ્વે ન હતી. લોકો સામાન્યતઃ પગેજ મુસાફરી કરતા હતા.

રસ્તામાં યાત્રાળુઓને વિશેષ કષ્ટ પડતું નહિ. વચ્ચે વચ્ચે ધર્મશાળા, સ્વચ્છ પીવાનું પાણી અને ખાદ્યોપયોગી પદાર્થનો અભાવ ન હતો. બ્રાહ્મણ દિવસના ચાલતો અને સંધ્યાકાળ થાય ત્યારે કોઈ ધર્મશાળામાં ઉતરી આરામ લેતો. એમ દિવસપર દિવસ જવા પછી તે એકદા એક ધર્મશાળામાં આવી ઉતર્યો. જોયું તો તે બ્રહ્મચારી પણ ત્યાંજ અવસ્થાન કરે છે. એકમેકના આકસ્મિક મેળાપથી ઉભય અતિશય વિસ્મય પામ્યા. બ્રાહ્મણ-બ્રાહ્મણીએ કહ્યુ કે, "અમારી સેવામાં કંઇ ત્રુટી થઈ છે કે, તમે અમને કહ્યા કારવ્યા વગર અમારૂં ઘર છોડી ચાલી ગયા ?" બ્રહ્મચારીએ કહ્યું, "આપે મારી યથેષ્ટ સેવા કરી છે. કોઇ પણ પ્રકારની ન્યૂનતા આવવા દીધી નથી. હરિદ્વારના દર્શન કરવાની એકાએક ઇચ્છા થઇ આવી, તેથી હરિદ્વાર તરફ ચાલી નીકળ્યો." આ સાંભળી બ્રાહ્મણ ખૂશી થયો અને બોલ્યો કે, "અમે પણ હરિદ્વાર જઇએ છીએ તો આપણે સાથેજ જઇશું."

બ્રહ્મચારી શય્યામાં પડયો પડયો વિચાર કરવા લાગ્યો કે, આ શું બન્યું ? જેનો ત્યાગ કરવા માટે હું રાતોરાત છાનોમાનો ચાલી નીકળ્યો, તે તો મારૂં અનુસરણ કરે છે. એમનો સંગ મારે માટે ઇચ્છવા યોગ્ય નથી. હું તો ફરીથી

નાશી છુટીશ. હરિદ્વાર નહિ જાઉં. કોણ જાણે ફરીથી મેળાપ થાય માટે કાશી જાઉં એજ ઠીક છે.

તે બ્રહ્મચારીએ ધર્મશાળાનો ત્યાગ કરી કાશીનો રસ્તો લીધો. બીજે દિવસે સ્હવારે બ્રહ્મચારીને ન જોવાથી બ્રાહ્મણ-દંપતી અતિશય ખિન્ન થયાં. ગૃહિણીએ સુચવ્યું કે બ્રહ્મચારી જ્યારે આપણાથી બચી છુટવાને માટે પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે આપણે હવે હરિદ્વાર નથી જવું. ચાલો આપણે તીર્થરાજ પ્રયાગ જઇએ. ત્યાં પ્રયાગસ્નાન કરી આપણે કાશી જઇશું અને પાછાં ફરતાં હરિદ્વાર તીર્થનાં દર્શન કરીશું. બ્રાહ્મણને આ યુક્તિ પસંદ પડી અને તેઓએ પ્રયાગનો રસ્તો લીધો.

થોડાક દિવસ પછી એક ધર્મશાળામાં પાછો તે બ્રહ્મચારીનો અને તેમનો ભેટો થયો. બન્ને પક્ષને આશ્ચર્ય થયું. બ્રાહ્મણે ફરીથી તે બ્રહ્મચારીને પુછ્યું ત્યારે બ્રહ્મચારીએ જવાબ આપ્યો કે શ્રી વિશ્વેશ્વરનાં દર્શન કરવાની એકાએક જીજ્ઞાસા થઇ આવી તેથી તેણે કાશી જવાનો રસ્તો પકડ્યો. બ્રાહ્મણે અતિ આનંદથી કહ્યું કે, " ઠીક, અમે પણ કાશીજ જવા નીકળ્યાં છીએ; માટે આપણે સાથેજ યાત્રા કરીશું. "

બ્રહ્મચારીએ જોયું કે આ તો મોટી પીડા છે. હું જેમ જેમ તેમને ઉડાવવા અને તેમનાથી છુટવા ઇચ્છું છું ત્યેમ ત્યેમ તેઓ મારી સન્મુખ આવીને ઉભાં રહે છે. હવે મારે ક્યાંય જવું નથી. એવે સ્થાને જાઉં કે જ્યાં ફરીથી તેમનો મેળાપજ ન થાય. તીર્થયાત્રાએ નહિ જાઉં, એથી ઉલ્ટીજ દિશામાં પ્રયાણ કરૂં તો ઠીક. ચાલોને કાશ્મિર જ પાછો જાઉં. બ્રહ્મચારીએ મનમાં આવો સંકલ્પ કરી ગંભીર રાત્રીએ જ્યારે તેઓ ભર ઉંઘમાં હતાં ત્યારે તેણે ધર્મશાળા ત્યાગી પાછો કાશ્મિર જવાનો માર્ગ ગ્રહણ કર્યો.

આણી તરફ સ્હવારે જ્યારે બ્રાહ્મણદંપતીએ બ્રહ્મચારીને ન જોયો ત્યારે તેઓ ઘણાં ખિન્ન થયાં અને કંઈક રોષ પણ તેમને આવ્યો. તેઓએ એમ નિશ્ચય કર્યો કે હવે ભવિષ્યમાં તે બ્રહ્મચારીનો મેળાપ ટાળવો. આમ વિચાર કર્યો ખરો પણ બ્રાહ્મણ તે સ્થાન સહસા ત્યાગી શક્યો નહિ. તે માંદો થયો. બ્રાહ્મણી મહા ચિંતામાં પડી. તેણે વિચાર કર્યો કે તીર્થભ્રમણ કરવામાં હમણાં કંઈ સાર નથી. હમણાં તો ઘેર પાછાં પહોંચાય તો ઠીક. એટલામાં જો બ્રાહ્મણની તબિયત સારી થઇ જાય તો હરિદ્વાર ગંગા-સ્નાન કરી ઘેર પાછાં જઇશું આમ વિચાર કરી તેઓ કાશ્મિર જવા પાછાં ફર્યાં.

એમ કરતાં તેઓ એક રાત્રે એક ધર્મશાળા આગળ આવી પહોંચ્યાં. તે સમયે અન્ય સર્વ પથિક નિદ્રામગ્ન હતા. તેઓ એક ઘરનાજ માણસો હતા તેથી એક નાના ખંડમાં કોઇને ન જોઈ તેનોજ આશ્રય લીધો. ખંડના એક ભાગમાં વસ્ત્રાચ્છાદિત વસ્તુ બરાબર અંધારામાં દેખાઈ નહિ. તેઓનું ધ્યાન તેના તરફ ગયું નહિ અને અંધારામાં એક એકની પાસે સુઇ રહ્યા. તે કુંવારી છોકરીની બાજુમાંજ તે વસ્ત્રમાં લપટાયલી વસ્તુ પડી હતી. એ વસ્ત્રમાં ઢંકાયલી વસ્તુ તે મનુષ્યદેહ હતી–આપણો પૂર્વ પરિચિત બ્રહ્મચારી હતો. ઉંઘતા ઉંઘતા તે છોકરી તેની પાસે જઈ ચઢી અને ઉંઘમાં બન્ને જણ આલિંગનબદ્ધ થયાં. આમ થતાંની વાર ઉભયની નિદ્રાનો ભંગ થયો. બ્રહ્મચારી બોલ્યો ' અરે આ તો સ્ત્રી છે । અરે તું કોણ છે ? " બોલવાના અવાજ પરથી કુમારીએ બ્રહ્મચારીને ઓળખ્યો. તેણે જવાબમાં કહ્યું, " એ તો હું છું. નિયતિ–પ્રારબ્ધ મને ખેંચી ખેંચીને તમારી પાસે ફરી ફરીને લાવે છે. "

બ્રહ્મચારીએ કહ્યું, "મેં પહેલાં કહ્યું હતું અને અત્યારે ફરીથી કહું છું કે, હું તારી સાથે લગ્નમાં જોડાઇ શકતો નથી, તારાથી બચવાને ખાતર તારા બાપનું ઘર છોડયું હતું અને વારંવાર ફરી ફરીને દૂર ન્હાસી જવા પ્રયત્ન કરૂં છું પણ દૈવ આપણને પાછાં એકઠાં કરે છે."

બ્રાહ્મણ દંપતી જાગી ઉઠયું હતું. તેઓ બ્રહ્મચારીની વાત પરથી સમજી શક્યું કે શા માટે તેણે તેમનું ઘર ત્યાગ્યું હતું અને શા માટે તે ન્હાસી છુટવાને માટે વારંવાર પ્રયત્ન કરતો હતો. તેઓ એ પણ જાણી શક્યાં કે તેમની છોકરી બ્રહ્મચારીને ચ્હાય છે. બ્રાહ્મણ પથારી પર બેઠો થયો અને બ્રહ્મચારીને પુછ્યું કે, 'શા માટે તું મારી દીકરી સાથે લગ્ન કરવા રાજી નથી? લગ્ન કરવામાં આપત્તિ જેવું શું છે? જો તારી હજાર આપત્તિ હશે તો પણ આ લગ્ન તો થવાનું ને થવાનું; કારણ કે, તેં અમારાથી ન્હાસી છુટવાને માટે વારંવાર પ્રયત્ન કર્યો છે છતાં, તું તેમ કરવા સમર્થ થયો નથી. પ્રારબ્ધ આપણને ફરી ફરીને એકઠાં કરે છે. નિયતિનું વિધાન કોઈનાથી ઉલંઘન થઇ શકતું નથી."

બ્રહ્મચારી કોઇ પણ રીતે લગ્નના પ્રસ્તાવને સંમત થયો નહિ. બ્રાહ્મણપક્ષ તરફથી એવો પ્રસ્તાવ રજુ કરવામાં આવ્યો કે આપણે સર્વ હૃષિકેશ જઇએ. ત્યાં ઘણા સાધુ પુરુષો વસે છે. તેઓ આપણા બન્નેના મતભેદની મિમાંસા કરી નિર્ણય આપશે.

અનેક જાતના તર્ક વિતર્ક પછી બ્રહ્મચારીએ આ વાતનો સ્વીકાર કર્યો. કેટલાક દિવસે તેઓ હૃષિકેશ પહોંચ્યાં અને ત્યાંની સાધુમંડળીને તેમનું વક્તવ્ય નિવેદન કર્યું.

બ્રાહ્મણે આનુપૂર્વિક સમસ્ત ઘટના વર્ણવી સવાલ કર્યો કે, ભાગ્ય જેને વારંવાર બ્રહ્મચારીની સન્મુખ લાવી મૂકે છે તેનો ત્યાગ કરવો એ તેને ઉચિત છે કે નહિ, એજ મારે પૂછવાનું છે. બ્રહ્મચારીને જે કહેવાનું હતું તે તેણે નિવેદન કર્યું. છેવટે તેણે ઉમેર્યું કે તેણે બ્રહ્મચર્યવ્રત ગ્રહણ કર્યું છે, તેથી તે લગ્ન કરી શકતો નથી. વિદ્વાન પુરૂષોએ ઉભય પક્ષનું કહેવું સાંભળી બ્રહ્મચારીને કહ્યું કે, "તું પ્રારબ્ધથી કોઇ પણ રીતે બચી છુટવાનો નથી. હજાર પ્રયત્ન કરીશ તો પણ તું સફળ થઇશ નહિ. માટે સંતોષથી પ્રારબ્ધનું દાન માથા પર લે." બ્રહ્મચારીની પ્રથમ અનિચ્છા હતી છતાં, તે કુમારીનો મનોભાવ સમજી અંતે તેની સાથે લગ્ન કરવા રાજી થયો. નિયતીનું વિધાન અલંઘ્ય લેખી તેણે ગંગાતીરે, હૃષિકેશ ક્ષેત્રે, તે યુવતિ સાથે પાણિગ્રહણ કર્યું.

નિયતિ-પ્રારબ્ધ ટાળી શકાતું નથી. એનું દૃષ્ટાંત મ્હેં એક અંગ્રેજી છાપામાં વાંચ્યું હતું. કોઇ એક અમેરિકન ભીષણ દારિદ્રથી પીડાતાં તેનું મન ઘણુંજ અસ્થિર થઇ ગયું. પહેલાં તેની અવસ્થા ઘણી સારી હતી. પરંતુ નસીબ-જોગે તેની પાસે જે કંઇ હતું, તે સર્વ તે ગુમાવી બેઠો. છેવટ તેણે આત્મહત્યા કરવાનો કૃત સંકલ્પ કર્યો. બે વાર તેણે તેમ કરવાને પ્રયત્ન કર્યો, પણ, પોતાના કાર્યમાં તે ફાવ્યો નહિ. ત્રીજીવાર દૃઢપ્રતિજ્ઞ થઇ તેણે આત્મહત્યા કરવા માટે વિપુલ તૈયારી કરી. એક પિસ્તોલ લીધી. સાથે મજબૂત દોરીનો ફાંસો લીધો અને પછી તે નદીને તીરે આવ્યો. ગંભીર રાત્રિ, ગાઢ અંધકાર અને જનમાનવશૂન્ય નદીનો કાંઠો. ત્યાં આવી તેણે એક મજબૂત વાંસ લઇ એક ન્હાની હોડીમાં બેઠો અને જ્યાં પાણી ઘણું ઉંડું હતું ત્યાં ગયો.

વાંસને નદીના ગર્ભમાં સ્થિર ઉભો રાખ્યો-દાટયો, પછી તેણે ગળે ફાંસો ખાધો. તેનો હેતુ એવો હતો કે એક ઉપાયથી જો આત્મહત્યા ન કરી શકાય તો બીજા ઉપાયથી કરવી. ધારો કે તે બે ઉપાય નિષ્ફળ નીવડ્યા તો ? ગળે ફાંસો ખાધો એટલામાં તે વાંસને પકડી કુદકો ખાઇ નદીમાં પડ્યો. પણ તેમ કરવા પૂર્વે તેણે તાકીને પોતાના માથામાં પિસ્તોલ મારી. તેની ધારણા હતી કે જો પિસ્તોલની ગોળી નિષ્ફળ જશે તો ફાંસો પોતાનું કામ કરશે. જો બન્ને નિષ્ફળ નીવડ્યાં તો નદીના પાણીમાં તો બુડી મરાશે જ; કારણકે તેને તરતાં આવડતું ન હતું. સઘળી તૈયારી બરાબર કરી તેણે ગળામાં ફાંસો નાખ્યો અને નદીના પાણીમાં પડતાં પડતાં તેણે માથા પર પિસ્તોલ મારી. તેના પગના ભારથી ન્હાનું હોડકું ડોલી ઉઠ્યું તેથી ગોળી માથામાં લાગી નહિ. ગોળી લાગી ફાંસાના દોરને, તેથી દોર તુટી ગયો-ફાંસો કપાઇ ગયો. આમ બે ઉપાય નિષ્ફળ નીવડ્યા. ત્રીજો ઉપાય પણ નિયતિના આદેશથી નિષ્ફળ નીવડ્યો. વાંસને જળમાં નીચેના કાદવમાં બરાબર દાટ્યો ન હતો તેથી તે છટકી તેને લઇ કમાનની માફક નૌકા પર પડ્યો. આ ગડબડથી મલ્લાહ-ખારવા ત્યાં આવી લાગ્યા અને તેને પાછા ઘેર લઇ ગયા. તે માણસે ફરી આત્મહત્યાનો પ્રયત્ન કર્યો નહિ. લોર્ડ કલાઇવની માફક તેને પણ એમ લાગ્યું હશે કે મારા હાથે જગતમાં કંઇ ખાસ કામ થવાનું છે. થયું પણ તેમજ. તેણે આગળ જતાં ધન અને માન મેળવી નામના કાઢી.

❧

અષ્ટમ તરંગ

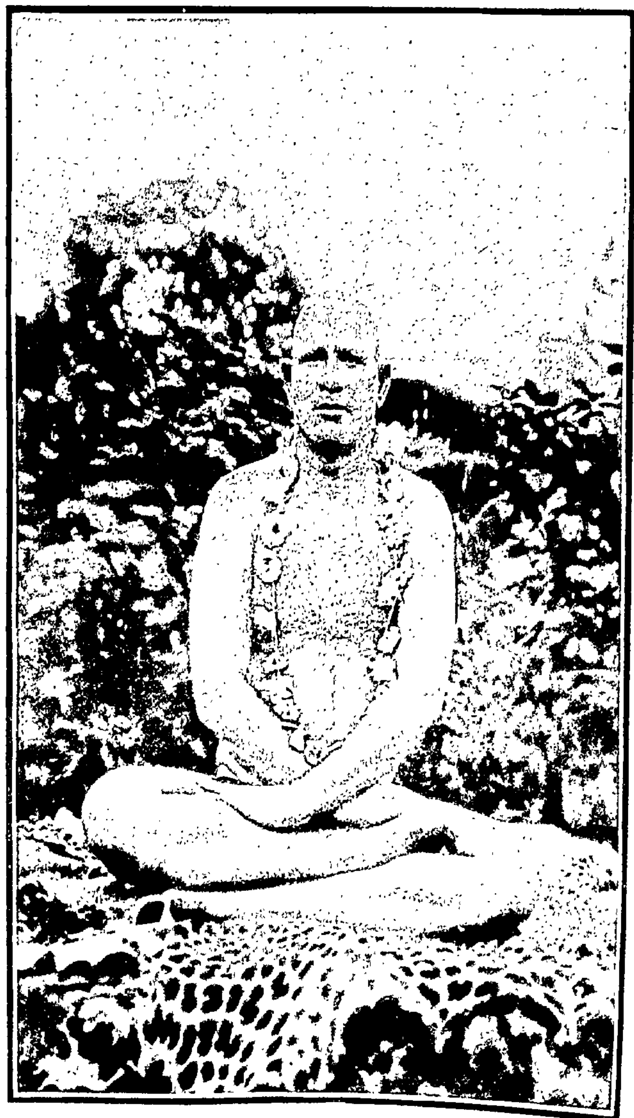
શારદીય પૂજા પછી અમે થોડા દિવસને માટે આગ્રા ગયાં હતાં. વૃંદાવન જવાની ઇચ્છા હતી; કિન્તુ, અશૌચ હાલતમાં પવિત્ર વૃંદાવન ધામમાં જવું ઉચિત લાગ્યું નહિ.

જશિડિ પાછાં ફર્યાં પછી જ્યારે બાબાને તે કહ્યું ત્યારે તેમણે કહ્યું કે દેવતાની પાસે શુચિ અશુચિ જેવું-પવિત્ર અપવિત્ર જેવું કંઇ નથી. આપણું મનજ પવિત્ર કે અપવિત્ર કરે છે. એટલું કહી તેમણે સુપ્રસિદ્ધ દુહો કહ્યો કે,

સમરથકો નહિ દોષ ગુંસાઇ,
રવિપાવક સુરસરિ કિ નાંઈ.

બાબાએ કહ્યું કે સમર્થ વ્યક્તિને મલિનતા વા દોષ કંઇ સ્પર્શ કરી શકતું નથી. તે કેવી રીતે? જે પ્રમાણે સૂર્ય, અગ્નિ અને ગંગાને કોઇ પણ પ્રકારનો દોષ સ્પર્શ કરી શકતો નથી તેની માફક. એમને મલિન પદાર્થ સ્પર્શે તોએ તે પવિત્ર થઈ જાય છે. અગ્નિમાં જે કોઇ વસ્તુ નાખવામાં આવે તોતે તત્ક્ષણ ભસ્મસાત્ થઇ જાય છેઃ સૂર્યદેવ સકલ વસ્તુપર પવિત્ર કે અપવિત્ર વસ્તુ પર, સમભાવે કિરણ ફેંકે છેઃ ગંગાનું વારિ મલિન વસ્તુને પવિત્ર કરે છે.

આ પ્રસંગ નીકળવાથી ગંગાના મર્ત્યાગમન સંબંધી-(ગંગાના પૃથ્વી પર આવવા વિષે) વૃત્તાંત જાણવાની જીજ્ઞાસા સાધુ બાબાને જણાવી. તેમણે કહ્યું કે,

શ્રી શ્રીહંસદેવ અવધૂત.

એકદા અમરાવતીમાં કોઇ એક સંગીત વિદ્યા વિશારદ ગંધર્વ સંગીત સંભળાવતો હતો. સભાસ્થાન દેવતાઓ અને ઋષિઓથી ભરપુર હતું. ગંધર્વનું સંગીત સાંભળીને સર્વ જણ મુગ્ધ થઇ ગયા; એકજ જણ મુગ્ધ થયું નહિ અને તે દેવર્ષિ નારદ. ગંધર્વે તે જોયું અને તેણે એક દિવસે એકાંતમાં નારદજીને પુછ્યું કે " તે દિવસે દેવસભામાં મેં જે સંગીત સંભળાવ્યું, તે આપને પસંદ પડ્યું નહિ એમ મને ભાસ્યું. એમ થવાનું કારણ શું તે આપ જણાવશો ? "

દેવર્ષિએ જવાબ આપ્યો કે, " તેં તે દિવસે જે ગાન કર્યું હતું તે ઉત્કૃષ્ટ ન હતું. "

ગંધર્વે વિસ્મય પામી ઉદ્ગાર કાઢ્યો કે, " એના કરતાં સુંદર ગાયન સંભવતું નથી. "

દેવર્ષિ: " જરૂર સંભવે છે. જો તેં દેવાદિદેવ મહાદેવના કંઠમાંથી નીકળતું સંગીત સાંભળ્યું હોત તો તું કદાપિ આમ કહત નહિ. "

ગંધર્વ ત્યાંથી વિદાય થયો અને મહાદેવની આરાધના એકાગ્ર મનથી કરવા લાગ્યો. મહાદેવે પ્રસન્ન થઈ તેને દર્શન આપ્યું. તે સમયે ગંધર્વે પ્રાર્થના કરી કે તેની ઇચ્છા મહેશ્વરના મુખથી સંગીત સાંભળવાની છે. મહેશ્વરે કહ્યું કે મારૂં સંગીત સાંભળવાને તું ઉચિત પાત્ર નથી; વિષ્ણુજ એકલા ઉચિત પાત્ર છે. જ્યારે તે મારા સંગીતને સાંભળવાની ઇચ્છા કરશે તે સમયે હું તારી પ્રાર્થના પૂર્ણ કરીશ.

ગંધર્વે હવે વિષ્ણુની આરાધના શરૂ કરી. વિષ્ણુએ પણ તુષ્ટ થઇ દર્શન આપ્યું. અતિ દીનપણે અને બહુ લાગણીપૂર્વક તેણે પોતાની મનોવાંછના જણાવી. વિષ્ણુએ

તેની પ્રાર્થના માન્ય રાખી. વિષ્ણુની આજ્ઞાથી સુમેરૂ પર્વતના શિખર પર મોટી સભા ભરવામાં આવી. સર્વ દેવતા, ઋષિ મુનીઓ ગંધર્વોને આમંત્રણ કરવામાં આવ્યાં. તેઓ સર્વ ત્યાં ઉપસ્થિત થયા. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ પણ યથાસ્થાને વિરાજ્યા. વિષ્ણુના અનુરોધથી ભગવાન શંકરે સંગીતનો આરંભ કર્યો. તે સંગીત એટલું તો મધુર હતું કે વિષ્ણુ દ્રવિભૂત થઇ સલિલ રૂપે વહેવા લાગ્યા. તે સમયે મહેશ્વરે અતિ ત્વરાથી ઉઠી, તે વિગલિત ધારાને પોતાના કમંડલમાં ધારણ કરી. કમંડલમાંથી ઉછળી તે ધારા વહેવા લાગી તે સમયે પદ્મયોનિએ તે કમંડલુ મહાદેવના હાથમાંથી લઇ લીધું.

ત્યાર પછી ભગીરથે તે પવિત્ર ધારાને આ ધરા પર આણી. તે પુણ્યકથા સઘળાને સુવિદિત છે; તેથી તેનો પુનરૂલ્લેખ કરવાની જરૂર નથી.

બાબાએ કહ્યું કે, વેદ પુરાણ વગેરે જે શાસ્ત્ર ગ્રંથોનું અધ્યયન કરવામાં આવે છે, તે મનના નિશ્ચયને માટે. મનનો વિશ્વાસ દ્રઢ થયે તેના અધ્યયનની જરૂર નથી.

સદ્‌ગ્રંથ જે પ્રમાણે એક પ્રકારનો સત્સંગ છે તેમ સજ્જન પુરૂષોની સાથેના પ્રસંગ પણ સત્સંગ છે. આ સંગનો પ્રભાવ બહુ મોટો છે. એ સમજાવવા માટે બાબાએ હિરણ્ય-કશિપુના પુત્ર પ્રલ્હાદની બે વાતો સંભળાવી. પ્રથમ તેના બાલ્યકાળની એક વાત કહી. બાળ પ્રલ્હાદ એક દિવસે ફરતાં ફરતાં એક કુંભારના નીભા આગળ આવી લાગ્યો. કુંભાર તે સમયે માટીનાં કેટલાંક વાસણો નીભામાં મુકી અગ્નિ પ્રકટાવી પકાવતો હતો. પકાવવાનું કામ પુરૂં થયા પછી તે કુંભાર એક એક વાસણને બહાર કાઢવા લાગ્યો.

જોયું તો એક વાસણમાં એક બિલાડી છે. તેની દેહને જરા પણ આંચ પહોંચી નથી. અર્થાત્ દેહ હતી તેવીને તેવી છે. અગ્નિના પ્રચંડ ઉત્તાપમાં તેના શરીરને હાની થવાનું તો દૂર રહ્યું; પણ, તેના એક વાળને સુદ્ધાં ઇજા થઇ નથી. આ જોઇ કુંભારે વિસ્મય પામી કહ્યું કે, 'હરિ જેની રક્ષા કરે, તેને મારવાની કોની તાકાત છે? અર્થાત્ કે, રામ રાખે તેને કોણ ચાખે!' કુંભારનું આ કથન પ્રલ્હાદના અંતઃકરણમાં કોરાઇ ગયું. તે ઘણી ઘણી વિપત્તિમાં સપડાયો છતાં આ સત્યને તે વિસર્યો ન હતો. પછી જ્યારે તેને હાથીના પગ તળે, અગ્નિમાં, પર્વતપરથી સમુદ્રમાં નાંખી દેવામાં આવ્યો, તે સમયે પણ તે ક્ષણભરને માટે પણ આ અમૂલ્ય સત્યને વિસર્યો નહતો. શ્રી હરિની અપાર કરૂણાથી મુગ્ધ થઇ તે પોતાને કૃતાર્થ માનતો હતો. તેનું ચિત્ત પણ ભગવાન પ્રતિ આકૃષ્ટ થતું હતું. આટલી મહાન વિપત્તિમાં તે કુંભારના વાકયને વિસર્યો નહિ. તેજ તેના સત્સંગનું પરિણામ.

કુસંગનું પરિણામ કેટલી હદ સુધી વિષમય હોય છે તે પણ પ્રલ્હાદના ચરિત્રમાં જોવામાં આવે છે. બાબાએ કહ્યું કે, જ્યારે પ્રલ્હાદ સિંહાસનારૂઢ થયો ત્યારે તેની આસપાસ ચોમેર વિષ્ણુદ્વેષી પાર્ષદો હતા. દૈત્યગુરૂ શુક્રાચાર્ય રોજ નિયમિત રીતે તેને કહેતા હતા કે, "વિષ્ણુ તારા વંશનો શત્રુ છે અને તેથી તેની પૂજા તારે માટે વિધેય નથી. પિતૃવૈરીને સજા કરવી એ પુત્રનો ધર્મ અને કર્તવ્ય છે." તે સમયે પ્રલ્હાદના મનમાંથી હરિભક્તિ સરી ગઈ હતી, આમોદપ્રમોદમાં તેનું ચિત્ત રંગાઈ ગયું હતું. રાજકાર્યમાં પણ તેનું મન ગુંથાયલું રહેતું હતું. તેના મનની આવી સ્થિતિ હતી, ત્યારે તેણે પોતાના કુલગુરૂ શુક્રાચાર્યને

પોતાને ઘેર ભોજનને માટે નિમંત્રણ કર્યું. શુક્રાચાર્યે નિમંત્રણને હડસેલી જવાબ મોકલાવ્યો કે, " જે માણસ પોતાના પિતાની હત્યા કરનારને સજા આપતો નથી અને તેનો આદર કરે છે, તેનું નિમંત્રણ હું ગ્રહણ કરી શકતો નથી."

ગુરુએ આમંત્રણનો સ્વીકાર કર્યો નહિ, તેથી પ્રલ્હાદના મનને આઘાત પહોંચ્યો. તેણે વિચાર કરીને જોયું તો જણાયું કે તેના હાથે અન્યાય થયો છે. આથી તેણે એકદમ ઉશ્કેરાઈ વિષ્ણુની સ્હામે યુદ્ધ જાહેર કર્યું. પ્રધાન સેનાપતિને તેડી મંગાવ્યો. વિપુલ લશ્કર તૈયાર કરવા માંડયું. શુક્રાચાર્ય સલાહ આપવા લાગ્યા. રાજ્યમાં યુદ્ધ કરવાની તૈયારી થવા લાગી. આ સમયે એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ હાથમાં લાકડી લઈ રાજદ્વાર આગળ આવી ઉભો. સૈનિકે તેને અંદર જતાં અટકાવ્યો. બ્રાહ્મણે કહ્યું, " મારે રાજાનાં દર્શન કરવાં છે, તમે શા માટે મને અટકાવો છો ? " સૈનિકે કહ્યું કે, " રાજાના હુકમ સિવાય તમારાથી અંદર જવાશે નહિ." બ્રાહ્મણે કહ્યું, " જાવ, ત્યારે રાજાનો હુકમ લઇ આવો " લાંબા તર્ક વિતર્ક કરી પ્રહરી રાજાની આજ્ઞા લેવા અંદર ગયો. રાજા પ્રલ્હાદે તેને અંદર આવવા અનુમતિ આપી. બ્રાહ્મણ રાજ પ્રાસાદમાં દાખલ થયો. પોતાના હાથમાંની લાકડી જમીન પર મુકી રાજાનું અભિવાદન કરી કહ્યું. " મહારાજ કવખતે આવી આપને મેં વિરક્ત કર્યા."

પ્રલ્હાદ—હે વૃદ્ધ ! આપને આવવાનું પ્રયોજન ? "

વૃદ્ધ—સાંભળ્યું છે કે આપ વિષ્ણુ સાથે યુદ્ધ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે.

પ્રલ્હાદ—આપે સાંભળ્યું છે તે ખરું છે.

વૃદ્ધ—મારે પણ ઘણા દિવસથી તેની સાથે યુદ્ધ કરવાનો વિચાર છે; પરંતુ, તેનું વાસસ્થાન ક્યાં છે, તે નિર્ણય નહિ કરી શકવાથી આટલા સમય સુધી મારો સંકલ્પ પાર પાડી શક્યો નથી. આજે જ્યારે સાંભળ્યું કે આપણા મહારાજ વિષ્ણુ સાથે યુદ્ધ કરવા પ્રવૃત્ત થયા છે, ત્યારે વિચાર આવ્યો કે વિષ્ણુનાં દર્શન ક્યાં થશે, તે મહારાજને જરૂર અવગત હશે. હું તે જાણવાને માટે આપની પાસે આવ્યો છું.

વૃદ્ધની વાત સાંભળી પ્રહ્લાદ વિચારમાં પડ્યો. વિષ્ણુનું અવસ્થાન ક્યાં છે, તેની તેને ખબર ન હતી. એક દિવસ તે જાણતો હતો. એક સમયે તેણે બીજાને તેનું સંધાન જણાવ્યું હતું. કિન્તુ આજ! તેને પોતાને તેના સંધાનની ખબર નથી.

રાજાને ચિંતામગ્ન જોઈ તે વૃદ્ધ બોલ્યો. "સમજ્યો, આપને પણ વિષ્ણુના પત્તાની ખબર નથી અને યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયા છો! જાઉં છું, જો બીજે કોઇ ઠેકાણે તેનું સંધાન મળે તો જોઉં."

પ્રહ્લાદ—ખરેખર, બ્રાહ્મણ! મને તેના સંધાનની ખબર નથી."

વૃદ્ધ—તો પછી અહીં વૃથા સમય નષ્ટ કરવાનું પ્રયોજન નથી. તેથી શું વળવાનું છે? જાઉં છું—આપ કૃપા કરી કોઇને આ મારી લાકડી ઉચકી મને આપવા કહો. વૃદ્ધ થયો છું તેથી, વાંકાં વળતાં મને કષ્ટ થાય છે.

રાજા પ્રહ્લાદે એક પ્રહરીને તે લાકડી ઉચકી આપવા આદેશ કર્યો. બળવાન પ્રહરી તે લાકડી ઉચકવા કે ઉંચી કરી શક્યો નહિ. રાજાના અંગરક્ષકે પ્રયત્ન કર્યો તે પણ

નિષ્ફળ નીવડયો. એક પછી એક અનેક જણ આવ્યા પણ કોઇથી તે લાકડી ઉંચકાઇ નહિ. જે લાકડી એક વૃધ્ધ હાથમાં રમતાં રમતાં લઇને આવ્યો હતો તે લાકડી આવા મોટા વીર યશસ્વી યોધ્ધાથી સ્હેજ પણ ઉંચકાતી નથી, તે જોઇ પ્રલ્હાદ ચોંકયો. તેને સહસા સ્મરણ થયું કે જેણે લોહ-સ્તંભમાંથી બહાર નીકળી તેની રક્ષા કરી હતી, તેજ વિશ્વંભર અત્યારે આ લાકડીમાં અવસ્થાન કરી રહ્યા છે. તેને વિચાર થયો કે, " હું જ શ્રી હરિને આટલા બધા દિવસ વિસરી ગયો છું; પરંતુ, તે કરૂણાસાગર મને વિસર્યા નથી. તેમની કેવી અપાર દયા ! " આટલી લાંબી અવધિએ શ્રી હરિને સ્મરણ કરતાંની વાર પ્રલ્હાદનું દિલ પીગળી ગયું. તે આંખમાં આંસુની ધારા સાથે સિંહાસન પરથી ઉતરી વૃધ્ધના ચરણમાં ઢળી પડયો. તે વૃધ્ધના ચરણ અશ્રુથી સિક્ત કર્યાં. અંતરના આવેગ ભર્યા ઉમળકાથી કહ્યું, "આટલે દિવસે આ દાસને સંભાર્યો ! " વૃધ્ધવેષી વિષ્ણુએ કહ્યું, " હું તને ભુલી ગયો નથી. પ્રલ્હાદ, તું મને ભુલી ગયો છે."

સત્સંગ અને કુસંગનો પ્રભાવ કેવો છે તે સમજાવી બાબાએ કહ્યું કે, જ્યાં સુધી મનુષ્યમાં અહંભાવ—હું પણું છે ત્યાં સુધી પોતાના કર્મફળને માટે જવાબદાર છે. અમને આ વાતની સમજણ પાડવા સારૂ બાબાએ એક બીજું દષ્ટાંત સંભળાવ્યું. કોઈ એક ધનવાન માણસે પોતાના ઘરની નજીક એક બાગ બનાવ્યો હતો. તે ઉદ્યાનના મધ્યભાગમાં એક પુષ્કરિણી નામનું તળાવ ખોદાવી તેની પાળે બેસી આનંદ ઉપભોગ કરતો હતો. સરોવરનું જળ સ્વચ્છ અને ઉંડુ હતું. પછી એ જળને કોઇ સ્પર્શ કરે તો એની સ્વચ્છતા નષ્ટ થાય, માટે તેણે અંદર ઉતરવાને માટે ઘાટ

પાપ ત્યાંથી ચાલ્યું ગયું અને સ્વર્ગાધિપતિ ઇન્દ્રની સન્મુખ જઇ ઉભું અને ત્યાં જઇ તેણે બનેલી ઘટના નિવેદન કરી. ઇન્દ્રે કહ્યું, "થોડી વાર રાહ જો, હું હમણાં જ પાછો આવું છું."

ઇન્દ્ર પછી મૃત્યુ લોકમાં આવ્યો. તેણે વૃધ્ધ બ્રાહ્મણનો વેષ ધારણ કર્યો અને તે તળાવની પાળ પર બેઠો. બાગનો માલિક તો ત્યાં હાજરજ હતો. તે છદ્મવેષી ઇન્દ્રે બાગમાં ફરીને ત્યાંનાં વૃક્ષાદિ જોઇ તેની તારીફ કરી. તે વાડીના માલિકે ગર્વથી ફુલાઇ જઇ કહ્યું, "આ બધાં ઝાડ મહા-મહેનતથી મેં મારા હાથે રોપ્યાં છે." પછી તે વૃધ્ધ બ્રાહ્મણનો વેષધારી ઇન્દ્ર પાછો તળાવની પાળ પર આવી બેઠો અને જળને જોઇ તેની પ્રશંસા કરતાં કહ્યું, "આવું સુંદર સરોવર કોઈ જગ્યાએ જોવામાં આવતું નથી. કેવું નિર્મળ સ્ફટિક જેવું જળ છે! તળિયું સુધ્ધાં દેખાય છે." માલિકે કહ્યું, "આ સરોવર મેં બહુજ ઉંડુ ખોદાવ્યું છે. તેની નિર્મળતા જાળવવા માટે જળનો કોઇ સ્પર્શ કરે એવો ઉપાય પણ રાખ્યો નથી." છદ્મવેષી ઇન્દ્રે કહ્યું, "બધુંય તેંજ કર્યું છે. માત્ર પાપ ગ્રહણ કરતી વખતે તું નહિ, તો હું શા માટે?"

વાત પૂરી કરી બાબાએ કહ્યું કે; પુણ્યની આશાથી જો કોઇ કર્મ કરવામાં આવે તો તેમ કરતાં કદાપિ વિધિવિરૂધ્ધ કર્મ થાય કે અન્યાયભર્યું કર્મ થાય તો તેનું ફળ કર્મ કરનારને ગ્રહણ કરવું પડે છે; પરંતુ, જો કોઇ નિષ્કામ ભાવે, બ્રહ્માર્પણ કરવાની વૃત્તિથી કર્મ કરે તો તેનું શુભાશુભ ફળ તેને ગ્રહણ કરવું પડતું નથી.

જ્યાં સુધી મનમાં હુંપણાનો ભાવ છે, ત્યાં સુધી સર્વ કર્મનું દાયિત્વ તેને શિર છે. અર્થાત્ કર્મકર્ત્તાને તેનાં ફળ ભોગવવાં પડે છે. કૃર્તત્વાભિમાનરહિત અકર્તૃ બુદ્ધિથી, બ્રહ્માર્પણ ભાવે જો કર્મ કરવામાં આવે તો તે બંધનકર્ત્તા નથી. એટલા માટેજ શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને ગીતામાં સકળ કર્મનું ફળ તેને અર્પણ કરી અકર્તૃભાવે કર્મ કરવાનો—નિષ્કામ કર્મ કરવાનો બોધ કર્યો છે.

પ્રશ્ન—શું કરવાથી રિપુનું દમન થાય?

ઉત્તર—કામનું દમન વસ્તુવિચાર દ્વારા
લોભનું સંતોષ દ્વારા
હિંસાનું પ્રેમ દ્વારા
મોહનું વિવેક દ્વારા
અહંકારનું વિચાર અને નિરભિમાન દ્વારા

ત્યાર પછી બાબા આ રિપુ સંબંધી કંઇક ઉપદેશ આપી બોલ્યા કે, ઉપદેશ સાંભળી સાધુઓ બેસી રહેતા નથી. તેઓ આ ઉપદેશનું સ્મરણ કરી તેને કાર્યમાં પરિણિત કરે છે. તે પ્રમાણે વર્તે છે.

બાબાએ મધુર કંઠથી ઉચ્ચારણ કર્યું કે,

શિવોહમ્
શુધ્ધોહમ્
નિરંજનોહમ્
નિર્વિકારોહમ્
સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપોહમ્

બાબાએ કહ્યું કે આજ પરમહંસનો મૂળ મંત્ર છે.

એક દિવસે બાબા બોલ્યા હતા કે—

दाक्षिण्यं स्वजने दया परजने शाठ्यं सदा दुर्जने।
प्रीतिः साधुजने नयो नृपजने विद्वज्जनेष्वार्जवम् ॥
शौर्यं शत्रुजने क्षमा गुरुजने, नारीजने सौम्यता।
ये चैवं पुरुषाः कलासु कुशलास्ते ष्वेव लोके स्थिति ॥

બાબાએ એક દિવસે કહ્યું હતું કે આત્મનિર્ભરતા મનને શક્તિ આપે છે. હું અબળા છું, શકિતહીન છું એમ વિચાર કરવો નહિ. શુદ્ધ આત્મા છું, મારામાં અનંત શકિત છુપાઇ રહી છે, એમ વિચાર કરવો. જે માણસ પોતાનામાં જેટલી શકિત જાગૃત કરે છે, તેટલી શકિત તેને સ્ફૂરે છે કે વરે છે. વિપત્તિના સમયે ધીરજ અને વિચારની જરૂર છે, એ સમજાવવા માટે બાબાએ એક વાત કહી. પેશાવર પાસે હાથીમૈદાન નામના સ્થાનમાં લશ્કરની છાવણી હતી. અત્યારે તે છે કે નહિ તે ખબર નથી. આ છાવણીમાં એક પંજાબી હિંદુ ચાકરી કરતો હતો. એકલાને માટે રાંધવું એ તેને મોટી પીડા હતી. ઘેર સ્ત્રી હતી તેને લખ્યું કે તું અહીં ચાલી આવ, મને છુટી મળતી નથી તેથી તને તેડવા આવી શકાશે નહિ. તે સ્ત્રી કાગળ મળતાંની વાર પેશાવર જવા નીકળી પડી. ગામથી ટીકીટ કઢાવી તે પેશાવર સ્ટેશન સુધી કોઇ પણ પ્રકારની અડચણ વગર આવી પહોંચી. સ્ટેશનથી છાવણી ૧૫–૧૬ માઇલ દૂર હતી. સ્ટેશને ઉતરી તે યુવતિએ એક ઘોડાગાડી ભાડે કરી. તે યુવાન હતી, રૂપવતિ હતી, તેના શરીરમાં શક્તિ હતી. પંજાબની સ્ત્રીઓ

શરીરે દુર્બળ હોતી નથી. બાળપણમાં તેઓ કોઇ પણ પ્રકારના ભય વગર ભેંસના આંચળને મ્હોં લગાડી દુધ પીએ છે. તે ગમે તેમ હો, પણ તે યુવતિ એકલી ભાડાના ગાડીમાં હાથીમેદાન જવા નીકળી. સાથે કોઈ બીજો ત્યાં જનાર માણસ ન હતો, તેથી તે ગાડીનું આખું ભાડુ તે પોતે આપવા કબુલ થઇ. ગાડી ચાલવા માંડી. ગાડી હાંકનાર એક જણ પઠાણ હતો. ગાડી છોડી તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે છોકરી એકલી છે. સાથે કોઇ નથી. શરીરપર ઘરેણાં છે. ઉમર પણ બહુ નથી. એમ વિચાર કરતાં કરતાં તેની દાનત બગડી. ત્યાં થોડે દૂર ગયા પછી રસ્તાપરથી ગાડીને એક ખેતરમાં ઉભી કરી.

તે યુવતિએ પુછ્યું, "શા માટે ગાડી ખેતરમાં ઉભી રાખે છે?" ગાડીવાળાએ કહ્યું, "ઘોડાને માટે ચંદી નથી. પાસેજ ગામ છે, ત્યાંથી લઇ આવું છું. તમે જરા અહીં થોડીવાર ગાડીમાં બેસી રહો."

ગાડીવાળો ત્યાંથી ચાલી ગયો. થોડીવાર પછી તેણે જોયું તો બે પઠાણ ખેતરની પેલી તરફથી ગાડી ભણી આવે છે. તેમની પાછળ ગાડી હાંકવાવાળો પણ છે. પેલા બે પઠાણો જોરાવર બાંધાના બળવાન છે અને હાથમાં તરવાર છે. તે સ્ત્રી સમજી કે જરૂર દાળમાં કંઇ કાળુ છે. તેમની દાનત સારૂ નથી. તે ભય પામી તો ખરી પણ તેની બુદ્ધિ ઠેકાણે હતી, તે તેણે ગુમાવી ન હતી. તેણે ગાડીવાળાને જોતાંજ મોટેથી રોફમાં કહ્યું, "ગાડી જલ્દી ચલાવ, વખત બહુ થઇ ગયો છે."

ગાડીવાળાએ કહ્યું કે, "મારી ગાડીને લુંટારૂઓએ પકડી છે, તે છોડે તો ચલાવું ને."

પેલા બે પઠાણે કહ્યું. "પહેલાં સીધાં સીધાં શરીરપરનાં ઘરેણાં કાઢી આપ, પછી બીજી વાત કર."

તે સ્ત્રીએ જોયું કે હરકત કરવા જઈશ કે હા ના કરીશ તો તેઓ બળજોરીથી દાગિના લઇ લેશે. આમ વિચાર કરી તે ગાડીપરથી નીચે ઉતરી, શરીરપરનો દાગિનો એક પછી એક ઉતારી તે લૂંટારૂ તરફ ફેંકવા લાગી. બીજા લૂંટારૂએ કહ્યું, "દાગિના આપી દેવાથી તું બચી જઈશ એમ મનમાં ધારતી ના. તારે અમારી સાથે આવવું પડશે."

આવી ઘોર વિપત્તિમાં પડવા છતાં તેણે તેની સમય-સૂચકતા કે બુદ્ધિને ગુમાવી નહિ. જ્યારે પેલા ચોર જમીન પરના દાગિના વીણી લઇ એકઠા કરવામાં મશગુલ હતા તેવામાં પહેલા ચોર પર તે તુટી પડી અને વિજળીના ચમકારાની માફક તેના હાથમાંથી તરવાર છીનવી લઇ તેનું માથું શરીરથી જુદું કરી નાખ્યું. આંખના પલકારામાં તેણે પહેલાને કાપી નાંખ્યો. પછી બીજાની સ્હામે થઇ. તેને પણ જોતજોતામાં પૂરો કરી નાખ્યો. તે હિનભાગ્ય આત્મ-રક્ષા કરે ત્યાર પહેલાંજ જમીનપર આળોટવા લાગ્યો. પછી તે ગાડીવાળા ભણી ફરી તેને કહ્યું, "હવે બચ્ચા, તારી વારી છે."

ગાડીવાળો ગભરાઇ કહેવા લાગ્યો—"મારો કોઇ પણ જાતનો અપરાધ નથી."

રમણી—"તુંજ મુખ્ય અપરાધી છે. તું મારી સાથે છળ કરી ગામમાં જઈ આ બે લુંટારૂને બોલાવી લાવ્યો, નહિ વારૂ ? હવે તારો પણ છુટકો નથી."

ગાડીવાળો નાસી જવા લાગ્યો. તે સ્ત્રી તેનો રસ્તો રોકી ઉભી. જો કે તે હાંયેયાર વગરનો હતો છતાં તે તેને

કાપી નાંખતાં ખંચાઇ નહિ. જ્યારે ગાડીવાળો પણ જમીન પર રગદોળાવા લાગ્યો ત્યારે તેણે તેનાં ઘરેણાં સર્વ એકઠાં કરી લીધાં. ત્યાર પછી ગાડીને ખેતરમાંથી રસ્તાપર લાવી. સાથે લોહીવાળી તરવાર લેવાને પણ વીસરી નહિ. બાદમાં તે પોતે ગાડી હાંકીને છાવણીમાં પહોંચી. ત્યાં ગયા પછી ત્યાંના તે સૈન્ય વિભાગના ઉપરી કર્નલ સાહેબને મળવાનું જણાવ્યું. જ્યાં સુધી કર્નલ આવ્યો ત્યાં સુધી તે ગાડીમાંથી ઉતરી નહિ કે પોતાના સ્વામીને પણ મળી નહિ. થોડીવારમાં સાહેબ ત્યાં આવી ઉભો રહ્યો. ત્યારે તે ગાડીમાંથી નીચે ઉતરી. સાહેબને સલામ કરી બધી બીના તેની આગળ નિવેદન કરી. પછી તે લોહીથી ખરડાયલી તરવાર પણ સાહેબના ચરણ આગળ ધરી. સાહેબ અતિશય ખૂશ થયો. તે રમણીનું અપૂર્વ સાહસ, સમયસૂચકતા અને શક્તિનો પરિચય પામી, તેણે કહ્યું,

" તેં ધર્મની રક્ષા માટે જે કંઇ કર્યું છે તેના બદલામાં આ તરવાર અને ગાડી ઘોડો તને ઇનામ આપું છું. તારા સ્વામી પ્રત્યે પણ હું નજર રાખીશ." નજર રાખવાનો પરિચય તેણે સત્વર આપ્યો. તેને ચઢતો હોદ્દો આપ્યો.

આ વાત પુરી કર્યા પછી બાબાએ કહ્યું. " વિપત્તિની વેળાએ ભય પામવાથી વિપત્તિ ઓછી થતી નથી, પરંતુ, તેમાં વધારો થાય છે. ભક્તિ, શ્રદ્ધા, સાહસ, શક્તિ, આનંદ સબકી અંદર હય–અંદરમેં નહિ રહનેસે કિધરસે આયગા ? યહ સબ ચીજ જીતના બઢાવેગે ઉતનાઈ વિકાસ હોગા. "

❦

નવમ તરંગ

એક સમયે બાબાએ અમને શત્રુજીત રાજાનું આખ્યાન કહી સંભળાવ્યું. આ રાજા મહા બળવાન અને વીરપુરૂષ હતો. તેના રાજ્યની આસપાસ જે રાજાઓ હતા તે સર્વને યુદ્ધમાં હરાવી વશીભૂત કર્યા હતા. આથી તે સર્વમાં શત્રુજીત નામથી ઓળખાતો હતો. સઘળા તેને શત્રુજીતના નામથી બોલાવતા હતા; પરંતુ, તેની મા તેને કદાપિ આ નામથી બોલાવતી ન હતી. આથી તે ગુસ્સે થયો અને અભિમાન-પૂર્વક તેણે તેની માતાને પ્રશ્ન કર્યો કે, " શા માટે તું મને શત્રુજીત કહી બોલાવતી નથી ? "

જનનીએ કહ્યું, " બેટા, બહારના શત્રુ પર જય મેળવવાના સામર્થ્યથી વાસ્તવિક રીતે શત્રુજીત થવાતું નથી. જે મનુષ્ય પોતાના અંતરમાં રહેલા શત્રુઓપર જય મેળવવાને સમર્થ છે, તે જ ખરેખરી રીતે શત્રુજીત નામ ધરાવવાને યોગ્ય છે. "

આ આખ્યાન સંભળાવી બાબાએ શ્રીમત્ શંકરાચાર્યનો એક શ્લોક સંભળાવ્યો:--

शेते सुखं कस्तु समाधिनिष्टो ।
जागर्ति कोवा सदसद् विवेकी ॥
के शत्रवः सन्ति निजेन्द्रियाणी ।
कान्येव मित्राणी जितानि यानी ॥

અર્થાત્

સુએ સુએ, કોણ ! સમાધિનિષ્ટ,
જાગ્રત ખરો કો, સદ્‌સદ્ વિવેકી,
છે કોણ શત્રુ ? નિજ ઇંદ્રિયો તે,
જીતે અને મિત્ર રૂપે ખરે તે.

બાબાએ કહ્યું હતું કે જે પ્રમાણે કેળવ્યા વગરનો વશ નહિ કરેલો ઘોડો બેસનારને માટે આપત્તિજનક છે; તે પ્રમાણે તેજ અશ્વ કેળવીને વશ કરવામાં આવે તો બેસનારનો એક મિત્ર થઇ રહે છે.

અસત્ય ભાષણ કેટલી હદ સુધી ભયંકર ફળ ઉત્પન્ન કરી શકે છે તે બાબાએ એક વાત દ્વારા અમને સારી રીતે સમજાવ્યું.

એકદા એક માણસ નોકરીની ઇચ્છાથી એક ધનવાન શેઠની પાસે ગયો. શેઠે તેને પુછ્યું કે, " તું શું પગાર લઇશ ? "

" હું કોઇ પણ જાતનો પગાર માગતો નથી, પરંતુ મારી એક પ્રાર્થના છે. "

" શી પ્રાર્થના છે બોલ. "

" હું વર્ષમાં બે એક અસત્ય વાત કહું, તો તમે તેને માટે સજા કરી શકશો નહિ, કે મારો તિરસ્કાર કરી શકશો નહિ. "

શેઠે વિચાર કર્યો કે વેપારમાં અને વ્યવહારમાં ઘણીવાર મિથ્યા વાત કહેવી પડે છે. આ તો આખા વર્ષમાં માત્ર એજ અસત્ય કથન કહીશ એમ કહે છે. એમાં તે શું ભારે દોષ છે? એમ વિચાર કરી તેણે નોકરની માગણી કબૂલ કરી અને કામ કરવા રાખ્યો.

શેઠજીને કંઇ સંતાન ન હતું. ઘરમાં પતિપરાયણા સ્ત્રી હતી. નોકર ખરા મનથી તન તોડીને એ દંપતીની સેવા કરવા લાગ્યો, અને થોડાજ સમયમાં ઉભયના સ્નેહને પાત્ર નીવડયો. જ્યેમ જ્યેમ દિવસ જવા લાગ્યા ત્યેમ ત્યેમ તેઓ ભૃત્યની એકનીષ્ટ સેવાથી મુગ્ધ થતાં ગયાં. તે વર્ષમાં તે નોકરે એક પણ અસત્ય વાત કહી નહિ.

બીજું વર્ષ થતાં તે શ્રીમંત દંપતી ભૃત્યના મધુમય આચરણથી વિસ્મય થયાં કે શા માટે નોકરે આ કામ પત કર્યું છે? જ્યારે બીજું વર્ષ પુરૂં થવા આવ્યું ત્યારે તે નોકર ઘણા દુઃખિત ચહેરે શેઠાણીની પાસે આવી ઉભો રહ્યો. તેનો સુક્કો ચહેરો જોઇ શેઠાણીના પ્રાણ કંપી ઉઠયો. તેણે સ્નેહથી તેને પુછ્યું, " અલ્યા ! તારો ચહેરો આજે ક્યેમ ઉતરી ગયો છે, શું કંઇ થયું છે? "

" મા, એ દુઃખદ સમાચાર તમને શી રીતે જણાવું? મારી જીભ ઉપડતી નથી, મને ક્ષમા કરો. "

" નહિ, શું છે તે તું કહે. "

" મારૂં હૈયું ફાટી જાય છે. આવી કઠોર વાત મારાથી કહેવાતી નથી. "

નોકર જ્યેમ જ્યેમ તે વાત છુપાવવા લાગ્યો ત્યેમ ત્યેમ શેઠાણીનું કૌતૂહલ વધતું ગયું. આખરે શેઠાણીએ બહુ

ખેંચતાણ કરી ત્યારે નોકરે કહ્યું કે "મા, મેં સાંભળ્યું છે કે શેઠે ફરીવાર લગ્ન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. બધી તૈયારી થઇ ગઇ છે. આ વાત સાંભળી, ત્યારથી મારા મનને જરા પણ જંપ નથી."

શેઠાણીએ પહેલાં તો આ વાત માની નહિ. પછી વિચાર કરતાં મનને એમ લાગ્યું કે આવી તદ્દન ખોટી વાત કહેવામાં આ છોકરાને શું સ્વાર્થ હોય! વળી તેને એમ પણ થયું કે મારે છોકરું નથી, માટે પુત્રની લાલસાથી શેઠ બીજી સ્ત્રી પરણતા હોવા જોઇએ. જ્યારે આમ તેને વાતમાં વિશ્વાસ આવ્યો ત્યારે તે રડવા લાગી.

તે નોકર સાંત્વન આપતાં બોલ્યો કે, "મા, તમે રડશો નહિ, એનો ઉપાય મને માલમ છે."

"આનો તે શો ઉપાય હોઈ શકે?"

"પાસે જ એક સ્થાનમાં મેં એક સાધુને જોયા છે. તેમને માથે ભારે મોટી જટા છે. શરીર પર ભસ્મ અને એક લંગોટી ધારણ કરી રહે છે. તે ખરેખરા સાધુ હોવા જોઇએ. હું તેમની પાસે જાઉં છું. જો તે કંઈ ઉપાય બતાવે તો ઠીક."

નોકર ત્યાંથી ચાલી ગયો. કેટલીકવાર પછી તે પાછો ફર્યો અને જુએ તો શેઠાણી તેજ સ્થાને બેસી રોયાં કરે છે. તે બાળક નોકરને જોતાં જ તેણે દુઃખી સ્વરે કહ્યું."

"શું થયું? તેમણે કંઇ ઉપાય બતાવ્યો કે?"

નોકરે કહ્યું, "ઠીક થયું છે. હવે કંઇ ચિંતા કરવાનું કારણ નથી. તેમણે જે ઉપાય બતાવ્યો છે તે ઘણોજ સ્હેલો છે."

"તેમણે શો ઉપાય બતાવ્યો છે?"

"શેઠજીની મૂછો જોઈએ. તે છાતીમાંની લઈ લેવી જોઈએ. તે મેળવ્યા પછી તેને મંત્રીને પાછી આપશે. તે મંત્રેલી મૂછને માદળિયામાં મુકી ડાબા હાથપર પહેરજો. જે વખતે તમે તે પહેરશો તે ઘડીએ જ શેઠ ફરીથી લગ્ન કરવાનો વિચાર સદાને માટે માંડી વાળશે."

"એ તો ખરૂં પણ મૂછ શી રીતે મેળવવી?"

"અસ્ત્રાથી કાપી કાઢજો. શેઠજી જ્યારે ઉંઘી જાય ત્યારે એ કામ કરી નાખવું પડશે."

"પણ અસ્ત્રો લાવવો ક્યાંથી?"

"હું તે તમને આણી આપીશ."

"તું તો ખરેખર મારા પુત્ર જેવો છે."

નોકર ત્યાંથી ચાલી ગયો અને સીધો દુકાને પહોંચ્યો. ત્યાં જઈ તે શેઠને એકાંતમાં મળ્યો. તેનો ઉતરેલો અને ચિંતાતુર ચહેરો જોઈ શેઠજીએ પુછ્યું, "શું થયું છે, ભાઈ! શું તારી માએ (શેઠાણીએ) તને ધમકાવ્યો છે કે તારૂં અપમાન કર્યું છે?"

નોકરે કહ્યું, "ના."

"ત્યારે તું આટલો બધો ઉદાસ કેમ જણાય છે?"

"તે વાત કહેતાં મારી જીભ ઉપડતી નથી."

શેઠે બહુજ આગ્રહ કર્યો ત્યારે છેવટે નોકરે કહ્યું કે, "શેઠાણીએ આપનો જીવ લેવાનો નિશ્ચય કર્યો છે અને આજ રાતે જ તેમણે તે કામ પાર પાડવાનો સંકલ્પ કર્યો છે."

શેઠજીએ તે વાત હસવામાં કહી નાંખી; કારણ કે, શેઠ જાણતા હતા કે તેમની સ્ત્રી મહા સાધ્વી અને પતિપરાયણા

છે. આવું નિંદ્ય કામ પત્નીને હાથે થાય એ કદાપિ સંભવેજ કયેમ ? આટલું છતાં તેમના મનમાં એક પ્રકારનો સંશય ઉત્પન્ન થયો. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે સ્ત્રીચરિત્રને જાણવું રહેલું નથી. શેઠે કહ્યું, "છોકરા તેં આ વાત શી રીતે જાણી ?"

"આ તરકટની વાત મેં ચોરીછુપીથી જાણી છે."

"તારી વાત મને અસંભવિત લાગે છે. મને તો જરાએ વિશ્વાસ પડતો નથી."

"શેઠજી આપ ઉંઘવાનો ઢોંગ કરી પથારી પર પડી રહેજો અને પછી તમને મારી વાત ખરી છે કે ખોટી તેનો અનુભવ થશે."

શેઠજી વિચાર કરવા લાગ્યા. એટલામાં બાળક ત્યાંથી ચાલી ગયો અને શેઠાણીના પિયર જઇ પહોંચ્યો. શેઠાણીનું પિયર શેઠના ઘરની નજીક હતું. ત્યાં જઇ શેઠાણીના ભાઇને એકાંતમાં મળ્યો. તેને કાનમાં કહ્યું કે, "મને વ્હેમ છે કે કદાચ શેઠજી શેઠાણીને આજ રાત્રે મારીને ઘરની બ્હાર કાઢી મુકશે. માટે આપ જાગતા રહેજો. કંઇ ગરબડ થાય તો તમે તરત જ દોડી આવજો."

શેઠાણીના ભાઇએ એકદમ આ વાત માની નહિ. તે નોકરે કહ્યું, "માનવી હોય તો માનો વા ન માનો, તેમાં મને કંઇ નુકશાન નથી. વાત એટલી કે આજ રાત્રે તમે જાગતા રહેજો અને હોંશિયાર રહેજો."

તે નોકર ત્યાંથી વિદાય લઇ શેઠજીના એક શુભેચ્છક મિત્રને ત્યાં ગયો. ત્યાં જઈ તેણે કહ્યું કે, "આજ રાત્રે શેઠજીને મારવા અથવા લુંટફાટ કરવા બે ચાર જણ આવવાના છે, એમ સાંભળ્યું છે. જો કે નક્કી ખબર નથી. તે ગમે તેમ હોય, પણ આપ જરા સાવધાન રહેજો અને જરા જો ગરબડ જેવું લાગે તો દોડી આવજો."

તે છોકરો-નોકર ઘેર પાછો ફર્યો. એક પહોર રાત થઇ એટલે શેઠ દુકાનેથી ઘેર પાછા ફર્યા. જમી પરવારીને સુઈ ગયા. શેઠાણી રોજની માફક સ્વામીની ચાકરી કરવા લાગ્યાં. આજ બન્નેનાં મન ઉદ્વિગ્ન હતાં. શેઠ આંખો મીંચી ઉંઘવાના ઢોંગ કરી પથારી પર પડયા. મનમાં ચિંતા એટલે ઉંઘ આવે શાની ? ઉંઘ તો તેમનાથી દૂર ભાગતી હતી. શેઠાણીએ જોયું કે શેઠને નિદ્રા આવી છે, એટલે, નોકરે આપેલો અસ્ત્રો લઇ શેઠની મૂંછના વાળ કાપવા તૈયાર થયાં. શેઠ વિજળીના ચમકારાની માફક બેઠા થયા અને શેઠાણીના હાથમાંનો અસ્ત્રો લઇ દૂર ફેંકી દીધો. પછી ધમાચકડી થઇ અને શેઠાણીને મારવા ઉઠયા. શેઠાણીએ ચીસો પાડી. આણી તરફ શેઠાણીનો ભાઈ-શેઠનો સાળો સાવધાન હતો. પોતાની બ્હેનનો રોવાનો અવાજ સાંભળી હાથમાં લાકડી લેતો દોડી આવ્યો અને પોતાના બનેવીને યદ્વાતદ્વા બોલી તિરસ્કાર કરવા લાગ્યો. બન્ને વચ્ચે પહેલાં તો બોલાચાલી થઇ અને બોલાચાલીમાંથી મારામારી પર આવી ગયા. આ ઘોંઘાટ સાંભળી શેઠજીનો મિત્ર જે જાગતો હતો અને આને માટે તૈયાર હતો, તે પણ ત્યાં આવી લાગ્યો. તેને લાગ્યું કે નક્કી કોઇ લૂંટારા કે બદમાસ શેઠના પર હુમલો કરે છે. તે શેઠનો પક્ષ લઇ મારામારી કરવા લાગ્યો. આ ધમાલથી આડોશીપાડોશી અને છેલ્લે મ્હોલ્લાના લોક પણ શેઠના ઘરમાં આવી પહોંચ્યા. કોઈ શેઠના પક્ષનું તો કોઇ સ્હામાના પક્ષનું, એમ બન્ને પક્ષ વચ્ચે રમખાણ શરૂ થયું. સઘળા ઘર બહાર આવી આંગણામાં લઢવા લાગ્યા. છેવટે સિપાઇને ખબર પડી, તે સિપાઇના માણસો લઇ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. અંતે શહેરનો કોટવાળ આવ્યો. તેણે શેઠજીને આ બધી ધાંધલનું કારણ પુછ્યું. શેઠે કહ્યું કે, " મેં મારા નોકર પાસેથી સાંભળ્યું

હતું કે મારી સ્ત્રી અસ્ત્રો લઇ મારા પર હુમલો કરવાની છે. તેથી હું ઘેર આવી નિદ્રાનો ઢોંગ કરી પડયો. પછી જોઉં છું તો ખરેખાત તે અસ્ત્રો લઈ મારા પર હુમલો કરવા આવી. મેં અસ્ત્રો લઇ ફેંકી દીધો અને તેની ખબર લેવા લાગ્યો."

શેઠજીને જે કહેવાનું હતું તે કહ્યું. શેઠણીના ભાઇએ અને શેઠના મિત્રે પણ પોતાની હકિકત કહી જણાવી. સઘળાના મ્હોંમાં નોકરનું જ નામ. બધાય કહેવા લાગ્યા કે મને નોકરે કહ્યું હતું. આથી તે નોકરને ત્યાં બોલાવવામાં આવ્યો. નોકરે કોઈ પણ વાત છુપાવી નહિ. તેણે પોતાનો અપરાધ કબુલ કર્યો; પરંતુ, તેમ કરતાં તેણે કહ્યું કે, " હું શી શરતે શેઠને ત્યાં નોકરીએ રહ્યો છું, તે શેઠજીને પુછવાની રજા આપો " શેઠને તે શરત યાદ ન હતી. નોકરે યાદ કરાવ્યું કે, " મેં તમારે ત્યાં ચાકરીએ રહેતાં એ શરત કરી હતી કે વરસ દહાડે બે એક જુઠી વાત કરૂં તો તમારે તેને માટે મને સજા કરવી નહિ કે તીરસ્કાર કરવો નહિ. તમે જ કહો આ શરત હતી કે નહિ ?"

શેઠે આ વાતનો સ્વીકાર કર્યો.

વાર્તા પુરી કરી બાબાએ કહ્યું કે અસત્ય વાત કહેતાં લોક લેશમાત્ર પણ વિચાર કરતા નથી કે, તેનું ફળ શું આવશે, મિથ્યા ભાષણ હંમેશને માટે ત્યાગ કરવું.

સચ બરાબર તપ નહિ, જુઠ બરાબર પાપ,
જાકે હ્રદે સચ વસે, વાકે હ્રદે આપ.

બાબાએ કહ્યું હતું કે સોબતનો રંગ માણસના સ્વભાવ પર બેસે છે. સોબતથી ચારિત્ર્ય ઘડાય છે. આ સમજાવવા સારૂ બાબાએ એક વાત કહી સંભળાવી. કોઇ એક રાજા

શત્રુ પર જય મેળવી, બે પોપટને લઇ પોતાને મહેલ પાછો આવ્યો. એક પોપટ સાધુને ઘેર પળાયો હતો અને બીજો મલેચ્છને ત્યાં રહેલો હતો. રાજાએ સુવર્ણનાં બે પાંજરાં જુદાં જુદાં કરી એકમાં એક પોપટ અને બીજામાં બીજા પોપટને રાખી, મહેલના છજામાં-ચરન્ડામાં એક બાજુએ એક અને બીજી બાજુએ બીજું પાંજરૂં ટંગાવ્યું. એક દિવસે રાજા ફરતો ફરતો ત્યાં આવ્યો અને પોપટને કહ્યું કે, " રામનામ બોલ." પોપટ હરિનામ બોલવા લાગ્યો. તેને છોડી તે બીજા પાંજરા પાસે ગયો અને તેમાંના પોપટને કહ્યું, " હરિનામ બોલ." પોપટ અશ્રાવ્ય ભાષામાં ગાળો બોલવા લાગ્યો. રાજાને આ સાંભળી અતિશય ક્રોધ આવ્યો અને નોકરને આજ્ઞા કરી કે, એનો હમણાં ને હમણાં વધ કરી નાંખ. રાજાની આ આજ્ઞા સાંભળી પ્રથમનો પોપટ બોલી ઉઠ્યો કે—

अहं मूनीनां वचनं शृणोमि,
शृणोति एष यवनस्य वाक्यम्;
न चास्य दोषो नच मे गुणोवा,
संसर्गजा दोष गुणा भवन्ति.

મુનિતણાં મેં વચનો સુણ્યાં ને
તેણે સુણ્યાં વાક્ય મલેચ્છ કેરાં
ન દોષ તેનો નથી ગુણ મારો
સંસર્ગથી દોષ જ ગુણ આવે.

બાબાએ કહ્યું કે ભગવાનની પ્રાપ્તિ માટે ચાર ઉપાય છે. યથાઃ—સત્સંગ, શાન્તિ (શમ-દમ), વિચાર, સંતોષ. આ ચારમાંથી જો એકનું કોઈ દૃઢતાથી અવલંબન કરે, તો બીજા ત્રણ સહજમાં આવે છે. જેમ એક ખાટલાના એક પૈયાને મજબૂત

રીતે પકડીને ખેંચે, તો બીજા ત્રણ આપોઆપ ધસડાઈ આવે છે. બાબા એક દિવસે એક વાર્તા વડે સમજાવતા હતા કે સાધુસંગ રૂપી દુર્ગ મધ્યે હંમેશ રહેવું. જ્યારે ત્યારે સુઇ જવું નહિ, ભુખ ન હોય ત્યારે આહાર કરવો નહિ. કોઇ એક માણસના મનમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. તે ગૃહત્યાગ કરવાના વિચારથી પોતાની જનની પાસે વિદાય લેવા ગયો. જનનીએ કહ્યું કે, "વત્સ! હરવખત તું હંમેશ મજબૂત કિલ્લામાં નિવાસ કરજે. ઉત્તમ શય્યામાં શયન કરજે અને પકવાન ખાજે." પુત્રે જવાબ આપ્યો કે, "માતા, તારી આજ્ઞા પાળી શકવા હું સમર્થ નથી; કારણ કે, મારે અહીંતહીં ભટકવાનું છે. ભિક્ષાન્ન ભોજન કરવાનું છે અને જમીનપર ધૂળમાં શયન કરવાનું છે. સાધુ લોકોનો આ જ નિયમ હોય છે." જનનીએ કહ્યું કે; "વત્સ, હું તને સાધુસંગરૂપી દુર્ગમાં સતત વાસ કરવા કહું છું. જ્યારે તને એમ લાગે કે ઉંઘ વગર છૂટકો નથી, ત્યારે જ તું ઉંઘજે અને જ્યારે તીવ્ર ક્ષુધાથી પીડાય ત્યારે જ ભોજન લેજે."

બાબાએ એક વખત ઉપદેશ આપતાં જણાવ્યું હતું કે પ્રત્યેક મનુષ્ય દૈવી અને આસુરી સંપદને એ બેમાંથી એકને અધીન હોય છે. આસુરી સંપદ–કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, અહંકાર, મિથ્યાચાર, હિંસા, ચોરી, વ્યભિચાર ઇત્યાદિ, અને દૈવી સંપદ–વિવેક, વૈરાગ્ય શમ, દમ, શ્રદ્ધા, ક્ષમા, ધૈર્ય, તિતિક્ષા વગેરે. અર્થાત્ કે આસુરી સંપદથી ઉલટાં જે સારાં કાર્ય તે દૈવી સંપદ. સાધના વડે દૈવી સંપદની જેમ જેમ વૃદ્ધિ થતી જશે તેમ તેમ આસુરી સંપદનો ક્ષય થતો જશે. આસુરી સંપદની વૃદ્ધિ અટકાવવાને માટે તેનો ખોરાક આપવો બંધ કરવો જોઇએ. જે વસ્તુનું જેટલું અનુશીલન વિશેષ કરવામાં આવે તેટલી તેની વૃદ્ધિ થાય.

આ વિષયમાં મારા સ્વામીએ એક દિવસે ગુરૂ મહારાજને પ્રશ્ન કર્યો હતો કે, "નિત્ય સત્વસ્થ બળવાન શાથી થઈ શકાય?"

ગુરૂદેવે કહ્યું કે, "તામસિક અને રાજસિક ભાવનો ત્યાગ કરો; રાજસિક આહાર અને વિલાસને ત્યાગો; વિલાસ દ્રવ્યના સંગથી વિલાસિતા અને રજોભાવની વૃદ્ધિ થાય છે. આસુરી સંપત્તિનો ખોરાક બંધ કરો અને દૈવી સંપદનો વધારો. સાત્વિક અહાર, સાત્વિક વ્યવહાર અને સત્ય વાક્ય એ સર્વનો અભ્યાસ કરો. એ ઉપરાંત સત્સંગ, જપ ધ્યાનને માટે પ્રયત્ન કરો. દમ, દયા અને દાનનું અનુશીલન કરો. **कलौ नामैव केवलं, कलौ दानैव केवलं.** નામ સ્મરણથી ચિત્તનો મેલ અને રજોભાવ દૂર થશે-" દયા ધર્મકો મૂલ હૈ પાપ મૂલ અભિમાન."

બાબા કહે છે કે જે જે વિપત્તિઓ માણસની સન્મુખ આવી ઉભી થાય છે, તે તેના કર્મફળનું પરિણામ જણાય છે. તેથી "ઐસા કામ કરો કે પીછે દુઃખ નહિ હોય." બુદ્ધિમાન પ્રાણી એ છે કે જે શુભ કાર્ય ત્યાગી અશુભ કાર્ય કરતો નથી.

બાબાએ સમજાવ્યું કે દુનિયામાં જેટલી આસક્તિ તેટલું બંધન છે. આસક્તિ કમતી કરો એટલે દુઃખ પણ કમતી થશે. જે જે પદાર્થમાં આસક્તિ ઉત્પન્ન થાય તે તે પદાર્થનો વિચારથી દોષદ્દષ્ટિ કરીને એનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. બાબા એક દિવસ બોલ્યા હતા કે, કોઇ એક રાજા હતો. જ્યારે તે કોઇ પણ વાહન પર બેસી બહાર જવા નીકળતો ત્યારે તેની આગળ એક ભાટ રહેતો. જે નાનારૂપે તેની સ્તુતિ કરતો કરતો સાથે ચાલતો હતો. જ્યારે પાછળ એક બીજો ભાટ રહેતો હતો જે બોલતો બોલતો સાથે ચાલતો હતો કે-

"ખબરદાર, હોશિયાર હો કે રહના. આપકા પિતા, પિતામહ સબ વીર થે. વે સબ ચલે ગયે. આપકો ભી એક રોજ જાના પડેગા. આગે જો બાટ હૈ ઉસ્કી બાત મત સૂનના. યહ સંસારમેં જીતના પદાર્થ હૈ વે સબ અનાત્મ હય. આપકો વિમોહિત કરને કે વાસ્તે હય. ઉસ્મેં મોહિત નહિ હોના. ભૂલ મત જાના. બહોત માનસે ભૂલ હો જાતા હૈ. કભી અહંકાર કરના નહિ. અહંકારસે માયામાં બદ્ધ હો જાવગે. હોંશિયાર હો કે રહના. યહ જીતની ફોજ હય, લશ્કર હય, ઉસ્મેંસે કોઇ આપકો સહાય કરનેવાલા નહિ હૈં. યહ સબ પાર્થિવ પદાર્થ સબ યહાં પડા રહેગા. હમારી બાત હરદમ યાદ રખના; ભૂલના નહિ."

બાબાનો ઉપદેશ છે-પૃથ્વીમાં ત્રણ રત્નો છે. અન્ન, જળ અને મિષ્ટ ભાષણ. અંતરમાંથી મિષ્ટ વાક્ય નીકળવું જોઇએ. બહારથી દેખાવામાં પ્રેમ રાખવો અને તે પ્રમાણે અંતરમાં ન હોય તો તે ખરો પ્રેમ નથી.

બાબાનો બીજો ઉપદેશ એ હતો કે મનની ઇચ્છા કે સંકલ્પ જેટલા ઓછા, તેટલી મનની શાંતિ વિશેષ. પાર્થિવ વસ્તુની આકાંક્ષા ત્યાગી, મનનો નિયોગ આત્મચિંતનમાં કરવાથી મન સ્થિર અને શુદ્ધ થાય છે. સ્નાન પછી શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરી દર્પણની સ્હામે ઉભા રહીએ તો પ્રતિબિમ્બ સુંદર દેખાય છે. હવે જો દેહ શુદ્ધ ન હોય તો દર્પણમાં આપણી મૂર્તિ પણ શુદ્ધ ન દેખાય; માટે મનને હંમેશ નિર્મળ રાખવું જેથી કરીને જે પ્રતિબિમ્બ પડે તે નિર્મળ અને સુંદર દેખાય.

આ વાત સ્પષ્ટરૂપે સમજાવવાના હેતુથી બાબાએ એક વાત કહી. એક દિવસે બે શિલ્પીઓ રાજા પાસે આવ્યા અને તેમણે તેમની કુશળતા તેને બતાવવાની પ્રાર્થના કરી. રાજા

તેને માટે પોતાની સંમતિ દર્શાવી. બન્ને જણાએ સામસામી ભીંત પર ચિત્રો અંકન કરવા માંડ્યાં. એકબીજાનું કામ જોઇ ન શકે માટે વચ્ચે એક મોટો પડદો રાખવામાં આવ્યો હતો. પ્રથમ ચિત્રકારે અતિ પરિશ્રમથી ભીંતની ઉપર લતા, પત્ર, ફુલ, પક્ષી પ્રજાપતિ વગેરે ચિત્રો મનોહર રીતે દોર્યાં. બીજા ચિત્રકારે અતિશય યત્નપૂર્વક, ખરા અંતરથી ભીંતને માર્જન કરી દર્પણની માફક સ્વચ્છ અને નિર્મળ બનાવી. તેના પર કોઇ પણ જાતનું ચિત્ર દોર્યું નહિ.

યથા સમયે રાજાને સંદેશ ગયો કે બન્ને ચિત્રકારોએ પોતપોતાનું કામ સમાપ્ત કર્યું છે. રાજા પોતાના અધિકારીઓ અને મિત્રો સહિત ચિત્રકામ જોવા આવ્યો. પ્રથમ ચિતારાનું કામ જોઈ રાજા ઘણો પ્રસન્ન થયો, બાદમાં બન્ને ભીંત વચ્ચે જે પડદો હતો તે લઈ લેવામાં આવ્યો. રાજાએ તે દર્પણ સમાન સ્વચ્છ ભીંત તરફ જોયું. તેણે જોયું કે પ્રથમ ચિત્રકારે જે ભીંત પર લતા, વૃક્ષ વેલી આદિ ચિતર્યાં છે તે સર્વ બીજા ચિત્રકારે કરેલી દર્પણ સમી ભીંત પર પ્રતિબિમ્બિત થઈ કંઇ અનેરી શોભા દાખવે છે. રાજાએ બીજા ચિત્રકારના કામથી ખુશ થઇ તેને ઇનામ આપ્યું.

ચોતરફ માણસો મોકલ્યા. સાધુનાં ટોળેટોળાં આવવા લાગ્યાં; પણ, રાજા તેમનો ઉપદેશ ગ્રહણ કરવાને સમર્થ થયો નહિ. તે અમૂલ્ય જ્ઞાનગર્ભ ઉપદેશ વિષયમુગ્ધ રાજાના હૃદય પર અંકિત થઇ શક્યો નહિ. તેણે કંટાળી સાધુઓને કારાવાસમાં પૂર્યા. આ બનાવથી સઘળાના મનમાં ચિંતા પેદા થઇ. સાધુ-ભક્તવૃંદ યત્ન કરવા લાગ્યું કે કોઇ પણ સાધુ રાજસભામાં જાય નહિ.

એવામાં એક મહા તેજસ્વી સાધુ રાજસભામાં આવી ઉપસ્થિત થયા. સાધુ અને ભક્તજનોની કોઇ પણ પ્રકારની સલાહને તેમણે માની નહિ, તે સાધુઓના દુઃખને મોચન કરવા અને રાજાના સંશયને ભાંગવા રાજસભામાં આવ્યા હતા. જટા-મંડિત મહા તેજસ્વી સાધુને જોતાંની વાર રાજાનું મસ્તક આદર બુદ્ધિથી તેમને નમ્યું. તે સિંહાસનપરથી ઉઠી સાધુની અભ્યર્થના કરવા ઉભો થયો, અને મહા મૂલ્યવાન આસન બેસવા માટે આપ્યું. આમ તેમ બે ચાર વાત કરી રાજાએ ઉપદેશને માટે પ્રાર્થના કરી. સાધુએ કહ્યું કે, "જે વ્યક્તિ ઉપદેશ આપે તે ગુરૂ અને જે ઉપદેશ ગ્રહણ કરે તે શિષ્ય. આપ જો મારો ગુરૂ તરીકે સ્વીકાર કરતા હો, તો જ હું તમને ઉપદેશ આપી શકું, નહિ તો નહિ." રાજા શિષ્ય થવા કબુલ થયો. સાધુએ કહ્યું, "હું હવે તમારો ગુરૂ છું. મારી આજ્ઞાનું પાલન કરો."

"આપની શી આજ્ઞા છે ?"

"મારી સાથે તમે ચાલો."

રાજા કોઇપણ પ્રકારની હરકત કર્યા વગર તેમની સાથે ચાલી નીકળ્યો. નગર બ્હાર જઇ ઉભયે જોયું તો રસ્તાની બાજુમાં એક મરેલું ઉંટ પડયું છે. તે ઉંટના મુડદાનું શરીર

ફુલી ગયું છે અને ચોમેર દુર્ગંધ વાસ મારે છે. સાધુએ રાજાને ઉંટ દેખાડી પુછ્યું કે "આ શું છે?"

રાજા—ઉંટનું શબ.

સાધુ—સારી રીતે તેનું નિરીક્ષણ કરી એની આકૃતિનું વર્ણન મને કહી સંભળાવો.

રાજાએ જોયું તેનું યથોચિત વર્ણન કરી બતાવ્યું. સાધુએ કહ્યું, "મૃતદેહ–મુડદું અપવિત્ર છે. જે ઘરમાં તે પડયું હોય તે ઘરમાં આહારાદિ કાર્ય થાય નહિ. તમારા અંતઃકરણમાં આ મુડદાની છબી છે. જ્યાં સુધી તમારા અંતઃકરણમાંની આ મુડદાની છબીને દૂર નહિ કરો ત્યાં સુધી તમારાથી આહારાદિ ગ્રહણ નહિ કરી શકાય." એટલું કહી સાધુ ત્યાંથી ચાલી ગયા. રાજા જ્યેમ જ્યેમ ઉંટના મુડદાને ભુલવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો ત્યેમ ત્યેમ પુનઃ પુનઃ ચિંતનના પરિણામે તે વધારે ને વધારે ઉંડુ પેસવા લાગ્યું. દાસ દાસીઓ ભોજનની સામગ્રી લઇ રાજાની આસપાસ ઉભાં રહ્યાં, પણ, રાજા તે ગ્રહણ કરી શકયો નહિ. તે દુર્ગંધથી ભરેલા મૃત ઉંટના દૃશ્યને દૂર ન કરી શકવાથી તેનાથી આહાર ગ્રહણ કરી શકાયો નહિ. ગુરૂના આદેશની અવહેલના શી રીતે થઇ શકે?

કેટલીક વાર પછી સાધુએ આવીને દર્શન આપ્યું. રાજાને તે સંબંધી પુછવામાં આવતાં તેણે સ્વીકાર કર્યું કે તે ઉંટના મૃત દેહને મનમાંથી દૂર કરી શકતો નથી. સાધુએ કહ્યું કે, "ત્યારે શા માટે સાધુઓને બંદિખાનામાં બંધ કરી નિરર્થક તેમને દુઃખ આપે છે. તેઓ જ્ઞાની પુરૂષો છે. તારા હિતને માટે તેઓએ મંગલપ્રદ ઉપદેશ આપ્યો છે; કિન્તુ, તારૂં ચિત્ત મલિન હોવાથી તું તે ગ્રહણ કરી શકયો નથી. જ્યાં સુધી

દશમ તરંગ

એક દિવસે કૈલાસ પહાડ પર અમે બેઠાં હતાં ત્યારે બાબાને એક વાર્તા કહી સંભળાવવા પ્રાર્થના કરી. સદાનંદ બાબાએ નીચે લખેલી વાત કહી સંભળાવી:—

એક સ્થળે મણિરામ નામનો એક શેઠ રહેતો હતો. એક દિવસે તેણે વિવેક નામના તેના વાણોતરને બોલાવી તેની અમુક બાબતમાં સલાહ પુછી. તેણે તેને પુછયું કે "એવો શો વેપાર કરીએ કે જેમાં લાભ વધારે થાય?" વિવેકે સલાહ આપી કે, "આપ કસ્તુરી, કેશર, ચંદનનો વેપાર કરો તેમાં આપને ઘણો લાભ થશે. આ સર્વ વસ્તુઓ મોંઘી છે અને તેનો ખપ પણ માણસોને પડે છે." આ સલાહ સાંભળી મણિરામ શેઠ બહુ ખૂશ થયા. જે સ્થળમાં આ સર્વ પદાર્થ સસ્તા મળતા હતા ત્યાં જઇ તેમણે આ સર્વ વસ્તુઓ ખરીદ કરી અને જહાજમાં ભરી. શેઠનો હેતુ એવો હતો કે આ મૂલ્યવાન વસ્તુઓ દેશમાં લાવી તેને સારા ભાવે વેચવી; પરંતુ, પાંચ ઠગોને આ વાતની ખબર પડી અને તેમણે તે સર્વ ઝુંટવી લેવાને માટે એક કાવતરૂં રચ્યું. તેઓએ સાધુનો વેષ ધારણ કરી, ધુણી જગાવી, ચાર દિશામાં તેઓ બેસી ગયા. જે કોઇ આવે તેને ગાંજો પીવડાવે વગેરે આદરસત્કાર કરે. આથી તેમની નામના વધી અને ચોમેરથી માણસોની

મેદિનિ સાધુ દર્શનને માટે આવવા લાગી. જ્યારે શેઠનું જહાજ એ બંદરે આવીને નાંગર્યું ત્યારે આ પાંચ ઠગ સાધુ-ઓની કીર્તિ ચોમેર પ્રસરી હતી. જ્યારે મણિરામ શેઠે તેમની ખ્યાતિ સાંભળી ત્યારે તેઓ પણ સાધુનાં દર્શન કરવા ઉપડ્યા. સાધુને ભેટ ધરવા તેઓ કેટલાક તોલા કસ્તુરી, કેશર અને ચંદન સાથે લઇ ગયા. એ સ્થાનપર આવી તેમણે તે મૂલ્યવાન સામગ્રી તે સાધુઓના આગળ મુકી તેમને પ્રણામ કર્યો. તે સાધુઓએ તે મૂલ્યવાન સામગ્રીને પાસે જલતા અગ્નિમાં પધરાવી દીધી, અને અતિ આનંદથી ગાંજો ફુંકવા લાગ્યા. આ જોઇ મણિરામ શેઠ બહુ દિલગીર થયા.

તેઓ મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે જરૂર આ માણસો આ મૂલ્યવાન વસ્તુની કિંમત સમજતા નથી. જો તેઓ એનું યથાર્થ મૂલ્ય સમજતા હોત, તો આવા કિંમતી પદાર્થને તુચ્છ ગણી નષ્ટ કરત નહિ. જ્યારે મ્લાન મુખે શેઠ આ પ્રમાણે વિચાર કરે છે, ત્યારે સાધુ વેષધારી ઠગ બોલ્યો:- " શેઠ, આ સામાન્ય પદાર્થ અગ્નિમાં નાંખવાથી તમે આટલો ખેદ પામો છો પણ અમે તો દરરોજ એવા કેટલાયે પદાર્થ અગ્નિમાં નાંખી બાળી નાંખીએ છીએ. આ સર્વ પદાર્થોનું અહીં કંઇ મૂલ્ય નથી. એ તો પાણીને મૂલ્યે અહીં મળે છે." આ વાત સાંભળી શેઠે કપાળે હાથ દીધો, અને તેઓ હતાશ થઇ પડ્યા. તેમણે તો આ સર્વ પદાર્થ, વિવેક વાણોતરની સલાહથી, જે કંઈ નાણું હતું તે બધું ખર્ચી, આમાં શેઠે જહાજ ભર્યું હતું. હવે જો આટલા દિવસમાં તેનું મૂલ્ય આ પ્રમાણે ઘટી જાય તો પછી કરવું શું ? એનું ઉપજે પણ શું ? તેઓના તો આ સાંભળી ટાંટિયા જ ભાગી ગયા. તેઓ એટલા તો શોકાતુર થઇ ગયા કે, શું કરવું, તેની તેમને

સમજ પડી નહિ, અને તેમણે તે સાધુ વેષધારી ઠગની સલાહ પુછી. તેમણે કહ્યું કે, "આ જહાજ અમને આપી જાવ." મણિરામે પુછ્યું, "એના બદલામાં મને શું આપશો?" "અમારી પાસે બહુ મૂલ્યવાન વસ્તુઓ છે." એટલું કહી તે ઠગોએ પોતાની પાસેથી સોનારૂપાના રંગ જેવી ચકચકતી કેટલીક વસ્તુ બતાવી. અને કહ્યું કે આમાંથી જેટલી એક માણસ ઉંચકી શકે તેટલી જહાજના બદલામાં આપીશું. શેઠ તે વખતે તેમાંનું કંઇ લેવાને સંમત થયા નહિ. શેઠે કહ્યું કે, હમણાં તો હું દેશમાં જાઉં છું. ત્યાં જઇ મારા વિવેક નામના વાણોતરની સલાહ લઇ, જે નક્કી થશે તે પ્રમાણે હું કરીશ. તેઓએ આ કબુલ કર્યું; પણ, શેઠ પાસેથી લખાણપત્રી કરી લીધી. એ લખાણમાં એમ હતું કે જહાજના બદલામાં શેઠ જે કંઇ વસ્તુ માગે તે વસ્તુનો ભરેલો એક થેલો તેમને આપવામાં આવે અને જો તેઓ (ઠગસાધુઓ)ને ન આપી શકે તો જહાજ શેઠને પાછું આપે, તે સિવાય તેમની ભૂલ્યને માટે કે કરારભંગ કરવા માટે દ્રવ્યથી ભરેલો એક થેલો તેમને આપે. તે ઠગોએ આ વાત મંજૂર રાખી અને તે પ્રમાણે દસ્તાવેજ કર્યો. આમ કર્યા પછી મણિરામ શેઠ મ્લાન મુખે, વિષાદપૂર્ણ ચિત્તે અને ખાલી હાથે ઘેર પાછા ફર્યા. શેઠ ઘેર પાછા ફરે છે એવા સમાચાર મળતાંની વાર વિવેક વાણોતર શહેરના કેટલાક સંભાવિત માણસોને લઈ શેઠને સ્હામો મળવા ગયો. રસ્તામાં શેઠનો મેળાપ થતાંની વાર શેઠે ગુસ્સે થઇ વિવેકને નહિ કહેવાનાં વેણ સંભળાવ્યાં. શેઠને ગુસ્સામાં જોઈ વિવેકે અતિ વિનયથી કહ્યું, "આપ મારા શેઠ છો એટલે માબાપની બરાબર છો, માટે આપ ઠપકો આપવાને યોગ્ય છો અને હું સાંભળવાને યોગ્ય છું. પરંતુ, શેઠસાહેબ, આપ પહેલાં એ તો જણાવો કે આ સેવકને હાથે

શો ગુન્હો થયો છે?" પછી મણિરામ શેઠે બનેલી સઘળી બીના જણાવી કહ્યું કે, "તારા કહેવા પર ભરોંસો રાખવાથી સર્વસ્વ ગુમાવ્યું છે." શેઠની વાત સાંભળી રહ્યા પછી ગુમાસ્તાએ કહ્યું કે, "શેઠજી, એ લોક ઠગારા છે. આપને છેતરીને આપનો માલ લખાવી લઇ આપને ધુતી લીધા છે; કારણ કે, એ ચીજોનો ભાવ તો અહીં ઘણો જ વધી ગયો છે."

પોતાના ગુમાસ્તા વિવેકની વાત સાંભળી શેઠ હાહાકાર કરવા લાગ્યા, અને તે ગુમાવેલો માલ શી રીતે પાછો મેળવવો તેનો ઉપાય ફરી ફરીને પુછવા લાગ્યા. વિવેકે શેઠને સલાહ આપી કે, "જે જગ્યાએ એ ઢોંગીઓનો ગુરૂ રહે છે ત્યાં તમે જાવ, અને એક ગાંડા માણસનો ઢોંગ કરી ત્યાં પડી રહેજો; કારણ કે, હવે તેઓ તેમના ગુરૂ પાસે જશે અને ત્યાં જઇ તેઓ તેની સાથે મસલત કરશે. તમે તરત જ ત્યાં જઇ પહોંચો અને તેઓ વચ્ચે શી વાતચીત થાય છે, તે સાંભળી લ્યો. તેઓ તમને ત્યાંથી કાઢી મુકવાને યત્ન કરશે; પણ તમે કોઇ પણ પ્રકારે ત્યાંથી ખસતા ના. તેમની વાતચીત સાંભળી લઇને આવ્યા પછી આપણે શું કરવું તેનો વિચાર કરીશું."

વિવેકની સલાહ પ્રમાણે મણિરામ શેઠ કંગાલ જેવો વેષ ધારણ કરી, ગાંડાનો ઢોંગ કરી, તે ઠગનો ગુરૂ રહેતો હતો ત્યાં ગયા અને બાજુમાં પડી રહેવા લાગ્યા. પેલા ઢોંગી સાધુઓ પણ ત્યાં આવ્યા અને તે ગાંડાને હાંકી કાઢવા યત્ન કરવા લાગ્યા. પણ જ્યારે જોયું કે તે ત્યાંથી ખસતો નથી, ત્યારે તેમણે તેને ખરેખર ગાંડો સમજી, ત્યાં પડી રહેવા દીધો. બાદમાં તેઓએ કેવી રીતે શેઠજીને ધુતી લીધા હતા તે વાત ગુરૂને જણાવી. ગુરૂએ જ્યારે તેમાંથી ભાગ માગ્યો ત્યારે તે

વાત ઠગોને ગમી નહિ અને કહ્યું કે, "અમે અમારી બુદ્ધિના બળથી શેઠજીનું સર્વસ્વ હરી લીધું છે. શા માટે તેમાંથી અમે તમને ભાગ આપીએ?" ગુરૂએ કહ્યું કે, "જો તમે મને તેમાંથી ભાગ નહિ આપો તો તે માલ પાછો કયેમ લઇ લેવો તે શેઠને હું શિખવીશ." એક ઠગે કહ્યું, "તમારાથી તે થઈ શકશે નહિ, કારણ કે, શેઠની સાથે તે બાબતમાં લખાણપત્ર થઇ ગયું છે. એ જહાજને બદલે એક માણસ ઉચકી શકે એટલી સામગ્રીપૂર્ણ એક ગાંસડી શેઠને આપીશું એટલે ચાલશે."

ઠગોના ગુરૂએ કહ્યું કે, "હું શેઠને શિખવાડીશ કે તમે મચ્છરનાં હાડકાંની એક ગાંસડી માગજો. જરૂર તમારાથી તે નહિ આપી શકાય. પછી તમારી શરત પ્રમાણે શેઠ તેનાં વહાણ તમારી પાસેથી પાછાં લઇ લેશે."

ગાંડાનો વેષ ધારણ કરેલા શેઠજી આ બધી વાત સાંભળતા હતા. તેઓ આ વાત સાંભળી કે ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા. થોડા સમય પછી તેઓ પોતાનો પહેલાંનો પહેરવેશ પહેરી તે સાધુવેશધારી ઠગો પાસે આવી પહોંચ્યા, અને તેમની વચ્ચે થયેલા લખાણપત્ર પ્રમાણે ગાંસડીઓ માગી. તે ઠગોએ પણ જણાવ્યું જે તેઓ પણ ગાંસડીઓ આપવા તૈયાર છે. શેઠજીએ જણાવ્યું જે તેમના પિતા બિમાર છે, અને તેમના રોગના ઉપચાર માટે એક વૈદ્યને રોકવામાં આવ્યો છે. વૈદ્યરાજનું કહેવું છે કે, ઉપચાર માટે કેટલીક ગાંસડી મચ્છરનાં હાડકાંની જરૂર છે અને તે લેવા માટે આવવું પડયું છે. ઠગ લોકોએ મચ્છરનાં હાડકાંની ગાંસડીઓ આપવા માટે પોતાની અશક્તિ જણાવી. આથી તેઓ વચ્ચે થયેલા કરાર મુજબ કસ્તુરી, કેશર, ચંદન આદિનાં જહાજ શેઠને પાછાં

મળ્યાં. એટલું જ નહિ, પણ દંડ રૂપે દરેક જહાજ દીઠ એક ગાંસડી બીજા પદાર્થની આપવી પડી. આ સવ લઇ શેઠ પ્રસન્ન ચિત્તે સ્વદેશ પાછા ફર્યા. વિવેક વાણોતરને પહેલેથી ખબર મળી હતી તેથી કેટલાંક માણસોને લઇ શેઠને સ્હામો લેવા ગયો હતો, તે શેઠને ધામધુમથી ઘેર લઇ આવ્યો.

બાબાએ અમને આ વાતનો સાર સમજાવ્યો કે મણિ શબ્દનો અર્થ છે માનવમન. એ મન તે પ્રભુ, અને વિવેક તે વાણોતર કિંવા મંત્રી. મને જ્યારે વિવેકને પ્રશ્ન કર્યો કે, "કીયો વેપાર કરવાથી લાભ છે?" ત્યારે વિવેકે જવાબ આપ્યો કે 'કસ્તુરી, કેશર અને ચંદન' એ પદાર્થોનો વેપાર કરો. 'કસ્તુરી' તે ભગવાનની ભક્તિ, 'કેશર' તે વૈરાગ્ય, અને 'ચંદન' તે મનને સંતોષ–અર્થાત્ કે સર્વ અવસ્થામાં ચિત્તની પ્રસન્નતા. વૈરાગ્ય એટલે ઐશ્વર્ય ભોગાદિ વાસનાનું શૂન્યત્વ. પરંતુ, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ અને અહંકાર રૂપી પાંચ ઠગ એનો વિનાશ કરવા તત્પર થયા. મન એ સુંદર વસ્તુ ગ્રહણ ન કરે–એ સારી વસ્તુનો વેપાર ન કરે–તે માટે મનને તેમાંથી નિવૃત્ત કરવા, તેને ભુલથાપ આપવા સાધુ બની બેસી ગયા. મનને (મણિરામને) આ ઢોંગી સાધુનો પરિચય નહતો. તેમને ખરા સાધુ જાણી જ્યારે તેમણે ભક્તિ, વૈરાગ્ય, સંતોષ વગેરેની ભેટ ધરી ત્યારે તે ઠગ સાધુઓએ તેને અગ્નિમાં નિક્ષેપ કરી ભસ્મીભૂત કરી. આ જોઈ મન (મણિરામ) દુઃખી થયું. પછી તેઓએ સાધુભાવે ઉપદેશ દીધો કે આ સર્વ દ્રવ્ય તો તેઓ રોજ અગ્નિમાં ફુંકી દે છે. અર્થાત્ કે ભક્તિ, વૈરાગ્ય અને ચિત્તની પ્રસન્નતા આ સંસારમાં આ પ્રમાણે રોજ નાશ પામે છે. સંસારમાં આ પદાર્થનું મૂલ્ય નથી; તે તૃણવત્ વેચાય છે. આ સાંભળી મનને એમ થયું

કે ખરેખર આ સર્વ પદાર્થો પાણીના મૂલ્યના છે અને તે ઠગાયું છે એમ જાણી મન હાય હાય કરવા લાગ્યું. વધારામાં એમ પણ થયું કે વિવેકની સલાહથી જ તેનો સર્વનાશ થયો છે. આથી જ્યારે વિવેકની સાથે પ્રથમ ફરીથી મુલાકાત થઇ ત્યારે તેણે તેની નિર્ભર્ત્સના કરી, પછી જ્યારે વિવેકે ઉત્તમ-રૂપે સઘળી વાત સમજાવી ત્યારે તે સ્થિર થયું અને ભક્તિ, વૈરાગ્ય, સંતોષને માટે વ્યાકુળ બન્યું. તે સમયે વિવેકે સલાહ આપી કે, "તમે પાગલ બનો" અર્થાત્ કે દીનહિન કંગાલ જેવા નિરભિમાન થઇ રહો. વિવેકની સલાહથી એ પ્રમાણે કરવાથી સમજાયું કે વિષયથી ક્ષીણસ્થાયિ સુખ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે, પરંતુ, આત્માનંદ મળતો નથી. તેથી મન કહે છે કે 'મને મચ્છરનાં હાડકાંની ગાંસડી જોઇએ.' અર્થાત્ કે મચ્છરનાં હાડકાં જેમ દુષ્પ્રાપ્ય છે, તેવો દુષ્પ્રાપ્ય આત્માનંદ જોઇએ છીએ. પંચરિપુની પ્રેરણા પ્રમાણે ચાલવાથી વિષયા-નંદરૂપી અકિંચિત્કર સુખ મળી શકે; પરંતુ, આત્માનંદ મેળવવા માટે તો ભક્તિ, વૈરાગ્ય, તિતિક્ષાની સહાય અને આત્મધ્યાન વડે જ તે મેળવી શકાય. દીનહિન કંગાળપણે પડી રહેતાં આ વાત તેના હૃદયમાં સારી રીતે ઉતરી ત્યારે તેનું મન આત્માનંદને પ્રાપ્ત કરવા માટે વ્યાકુળ બન્યું. કામ, ક્રોધ આદિ પાંચ રિપુઓ પાસેથી તે મળવાની સંભાવના નથી, એમ સમજીને કેશર, કસ્તુરી વગેરે તૃણમૂલ્ય નથી એમ સારી રીતે સમજી રિપુઓની સેવા છોડી દઇ છેવટે મને ભક્તિ સંતોષરૂપ અમૂલ્ય સંપત્તિ ગ્રહણ કરી. તેથી જ બાબાએ કહ્યું છે કે મણિરામ શેઠે કસ્તુરી અને ચંદનનાં ભરેલાં જહાજ પાછાં મેળવ્યાં અને તેના વડે અંતે આત્માનંદરૂપી દુષ્પ્રાપ્ય સંપત્તિ મેળવવા તેઓ ભાગ્યશાળી થયા. જે એમ કહેવામાં આવ્યું કે, વિવેક કેટલાક સંભાવિત માણસોને લઇ

શેઠને સ્હામો લેવા ગયો એનો અર્થ એ કે જ્યારે મનમાં ભક્તિ અને વૈરાગ્યનો આવિર્ભાવ થાય ત્યારે તેની સાથે કરૂણા, મૈત્રિ, મુદિતા, ઉપેક્ષા અને વસ્તુવિચાર તેની સાથે જ ઉદય પામે છે. આ પ્રમાણે આ વાર્તાનો સાર સમજાવી સાધુ બાબાએ કહ્યું કે, આ સર્વનું મૂળ ભક્તિ અને વિશ્વાસ છે. ભક્તિરૂપી ધન ને સાથે વિવેકની સહાયથી જીવ મુક્તિને માર્ગે આગળ વધી શકે છે.

શ્રી શ્રી ગુરૂમહારાજે એક દિવસ અમને ઉપદેશ આપતાં કહ્યું હતું કે, બોધ અને ઉપદેશને માટે નાના ઉપાયો છે, એ સત્ય વાત છે; છતાં, જેમ અગ્નિ વગર પાક સિદ્ધ થતો નથી, અર્થાત્ કે જેમ અગ્નિ વગર રસોઈ થઇ શકતી નથી, તેમ જ્ઞાન વગર મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેમણે એમ પણ કહ્યું હતું કે, જે પ્રમાણે ફુલની અંદર સૂક્ષ્મ અવસ્થામાં ફળ રહે છે તે પ્રમાણે જ્ઞાન પણ ભક્તિની અંદર ગુપ્ત ભાવે રહે છે. જો જ્ઞાન જ ન હોય તો ભક્તિ આવે ક્યાંથી ? હા જ્ઞાન ! હા ભક્તિ ! શું કરવાથી તમારૂં સંધાન મળી શકે ? શું શરણાગત પર દયા નહિ કરો ?

સાધુ બાબા જે પ્રમાણે ઉપદેશપૂર્ણ વાતો કહી સંભળાવતા હતા તે જ પ્રમાણે તેઓ વચ્ચે વચ્ચે સુંદર નાના નાના દોહા પણ કહી સંભળાવતા હતા.

એક દિવસ તેમણે કહ્યું હતું કેઃ—

કરુણા મૈત્રિ, મુદિતા, ઓર ઉપેક્ષા જ્ઞાન,
ચાર બહિન હય જીવકી, સદા કરે મલહાન.

અર્થાત્ કે કરૂણા, મૈત્રિ, મુદિતા અને ઉપેક્ષા એ ચાર જીવની બહેનો છે. (તે હમેશાં જીવના કલ્યાણ માટે રત રહે છે) તે મળનો નાશ કરે છે. મોહનો નાશ કરવા માટે

આ જ ઉપાય છે. સાધુ બાબાએ બીજો એક દોહો કહી સંભળાવ્યો હતોઃ—

જાગ જાગ નર જાગ તું, તવ ન સ્વપ્ન કો સંગ,
શુદ્ધ સનાતન રૂપમેં, ચઢે ન દૂજો રંગ;
જયસે નિદ્રા દોષકર, સ્વપ્ન પુરુષ બહુ ભાન,
ભોક્તા ભોગ્યાકાર સો જાગે દ્વૈત ન શાન.

હે નર! તું જાગૃત થા. તને સ્વપ્નનો સંગ શોભતો નથી. એક 'શુદ્ધ સનાતન રૂપમેં' બીજો કોઈ રંગ ચઢી શકતો નથી. અર્થાત્ કે હે મનુષ્ય, તું માયાથી મુક્ત થા, મોહરૂપી નિદ્રામાંથી જાગૃત થા. આ સંસાર, પરિદૃશ્યમાન જગત્ સ્વપ્ન સમાન છે. જે પ્રમાણે મનુષ્ય નિદ્રા સમયે બહુ જાતનાં સ્વપ્નાં જુએ તે પ્રમાણે ભોકતા ભોગ્ય ઇત્યાદિ જે પ્રતીતિ થાય છે તે મિથ્યા છે. જેમ નિદ્રાનો ભંગ થતાં સ્વપ્નું મિથ્યા જણાય છે તે પ્રમાણે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં ભોકતા અને ભોગ્ય એ પ્રમાણેનો દ્વૈતભાવ નાશ પામે છે. મોહનિદ્રામાંથી જીવ જ્યારે ઉઠે છે ત્યારે એક જ ચૈતન્ય સર્વવ્યાપી છે. એ જ્ઞાન સ્થિર અને દૃઢ સ્વરૂપે થાય છે.

(ગાન)

ભટક ના, સ્થિર રહે મન!
માયાબદ્ધ ક્યાં સુધિ તું રહેશે અચેતન?

કોણ તું? શા કાજે આવ્યો,
નિજને તું ભુલી ચાલ્યો;
આંખો ખોલી જો તું હવે, ત્યજ કુ સ્વપન-

રત તું અનિત્ય ધ્યાને,
નિત્યાનંદ અંતર સ્થાને;
તમઃ પરિહર જો તું તરૂણ તપન-

સાધુ બાબાએ એક દિવસ સુંદર કથા કહી સંભળાવી હતી. જ્યાં સુધી તેનું સ્મરણ છે તે પ્રમાણે યથાસાધ્ય લખું છું. વાર્તા આ પ્રમાણે છેઃ—

ઈશ્વરની સહધર્મિણી માયા અને માયાનો પુત્ર મન. મનની બે સ્ત્રીઓ—એક પ્રવૃત્તિ અને બીજી નિવૃત્તિ. પ્રવૃત્તિનો પુત્ર મોહ અર્થાત્ મમત્વબુદ્ધિ વા આસુરી સંપત્તિ. નિવૃત્તિનો પુત્ર વિવેક અર્થાત્ દૈવી સંપત્તિ–વિચારબુદ્ધિ. વિવેકની બે સ્ત્રીઓ સુબુદ્ધિ અને શ્રુતિ. વિવેકે સુબુદ્ધિ સાથે વિચાર કર્યો ત્યારે તેને જણાયું કે દુષ્ટ મોહે પોતાના પિતા ભગવાનને પોતાને અધીન કરી લીધા છે. અર્થાત્ કે ભગવાને માયાવડે જીવસૃષ્ટિ રચી છે, મોહ તેનો રાજા થઇ બેઠો છે. આ મોહના હાથમાંથી આ જગતપ્રપંચનો ઉદ્ધાર કરવો જોઇએ. મોહ આ સંસાર રૂપી ચક્રને ચકડોળે ચઢાવે છે; માટે મોહનો-અજ્ઞાનતાનો-બોધરૂપી શક્તિ વડે ધ્વંસ કરવો જોઇએ કે જેથી જીવમાં પરમ જ્ઞાનનો સંચાર થાય. મોહનો નાશ થતાંની વાર સંસારબંધનનો પણ નાશ થાય. વિવેકે આ પ્રમાણે વસ્તુવિચાર કરી શ્રુતિ*ની સાથે મળી જેથી બોધરૂપી પુત્ર ઉત્પન્ન થાય અને મોહનો નાશ થાય એને માટે યત્ન કરવા લાગ્યો. પરમાત્મા પ્રત્યે જે સાત્વિક શ્રદ્ધા, તે તેની પુત્રિ શાંતિ. પ્રબોધ અથવા પરમજ્ઞાનની સહાયથી શાંતિ પ્રાપ્ત થાય. બ્રહ્મવિદ્યા એ જ ઉપનિષદ.* જ્યારે મોહરાજાને આ વાતની ખબર પડી ત્યારે તે પોતાની સ્ત્રી તથા મંત્રી કુબુદ્ધિ સાથે શાંતિ લાભ ન થાય અર્થાત્ કે શાંતિનો નાશ થાય તેને માટે વિચાર કરવા નિશ્ચય કર્યો. કુબુદ્ધિ આવીને હાજર થઇ અને પુછ્યું; " મહારાજ શી આજ્ઞા છે ? " આ સાંભળી મોહે સર્વ હકીકત જણાવી

---

* શ્રુતિ અર્થાત્ ઉપનિષદ્

તેણે તેને પુછ્યું, "એવો શો ઉપાય કરીએ કે શાંતિનો નાશ થાય? એ કરવાને માટે જે કરવાની જરૂર પડે તે કરવું." કુબુદ્ધિએ કહ્યું, "એનો ઉપાય હું હમણાં જ કહું છું. મારો સેનાપતિ ક્રોધ છે તેને તેડી મંગાવો, અને તે કેવાં પરાક્રમ કરી શકે છે તે તેને પુછો." તરત જ ક્રોધને બોલાવવામાં આવ્યો. તેણે આવતાંની વાર શી આજ્ઞા છે તે જણાવવા વિનતિ કરી. મોહે તેને કહ્યું કે, "તારૂં સામર્થ્ય કેટલું છે તે તું મને જણાવ." તેના જવાબમાં ક્રોધે કહ્યું; "મારા સામર્થ્યનું વર્ણન હું કરી શકવા શક્તિમાન નથી, છતાં, હું થોડુંક તે જણાવું છું. જે મનુષ્યમાં મારો આવિર્ભાવ થાય છે તે માણસની અવસ્થા કેવી થાય છે, તે સાંભળો. જે મનુષ્યમાં હું દેખા દઉં છું તેનું મ્હોં વિકૃત આકાર ધારણ કરે છે. જે વિદ્વાન હોય તેની વિદ્યા તે સમયે નાશ પામે છે. જે ચક્ષુમાન છે તેને હું આંધળો બનાવી દઉં છું. જેનામાં તીવ્ર શ્રવણશક્તિ છે, તે બહેરો બની જાય છે. જે બુદ્ધિમાન અને ચતુર હોય છે, તેની બુદ્ધિ અને ચતુરાઇ ચાલી જાય છે. ધૈર્યશાલીના ધૈર્યનું ઠેકાણું રહેતું નથી. જ્યારે મારૂં આગમન થાય ત્યારે તે હિતકારી મનુષ્યનું હિતવાક્ય સાંભળતો નથી. જેની આ પ્રમાણે દુર્ગતિ થાય તેને શાંતિની સંભાવના હોય જ ક્યાંથી?" સાધુ બાબા આ વિષય પરત્વે સુલલિત કંઠે કેટલીક પંક્તિઓ બોલ્યાઃ—

અંધ કરૂં દગવંતનકો, શ્રુતવંતનકો બધીર કર ડારૂં;
ધૃતવંતનકો અધિર કરૂં, પુનઃ ચાતુરકી મતિ દૂર નિવારૂં.

ક્રોધની આવી ઉત્સાહભરી વાણી સાંભળી મોહે કહ્યુંઃ— "શાબાસ, ત્યારે તું સત્વર રવાના થા અને જે રીતે બને તે રીતે શાંતિનો નાશ કર."

આણી તરફ વિવેકને આ સર્વ સમાચાર મળ્યાં અને તે ભારે ચિંતામાં પડયો. પછી તેણે સુબુદ્ધિને બોલાવી શાંતિનો બચાવ શી રીતે થાય તે પુછ્યું. તેણે કહ્યું કે, "મોહે, દુષ્ટ ક્રોધને સેનાપતિ નીમી શાંતિનો નાશ કરવા વિચાર કર્યો છે. બોલ, આને અટકાવવાને માટે શો ઉપાય કરીશું?" સુબુદ્ધિએ કહ્યું, "આપણી પાસે એક જણ એવું છે કે જે ક્રોધને દમન કરી શકે. ક્ષમા, તે કામ કરી શકશે." તરત જ ક્ષમાને બોલાવવામાં આવી. ક્ષમાએ આવી વિવેકને પ્રણામ કરી હાથ જોડી કહ્યું—"મહારાજ, આપની શી આજ્ઞા છે?" વિવેકે બનેલી સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી અને કહ્યું કે, "શાંતિની રક્ષા થાય—તે બચી જાય તેવો ઉપાય કર." ક્ષમાએ કહ્યું, "જરૂર હું તેને (ક્રોધને) દમન કરી શકીશ." આ સાંભળી વિવેકે સ્હામો સવાલ પુછયો કે, "તારી પાસે એવું શું હથિયાર છે, તે મને જણાવ." તેના જવાબમાં શાંતિએ કહ્યું. "જો કોઈ ક્રોધ કરે તો મૌન્ય ગ્રહણ કરવું: જો ગાળો દે તો મીઠાં વચન કહેવાં: ધિક્કાર કરે તો પગે લાગવું: જો મારવા આવે તો મનમાં એમ સમજી લેવું કે મારાં પૂર્વનાં પાપ હશે." અર્થાત્ કે જ્યારે કોઇ ક્રોધ કરી આપણને ગાળો આપે તો આપણે મૌન રહેવું. આથી પણ જો તે માણસનો ક્રોધ ન જાય તો તેને મીઠાં વાક્ય કહેવાં, તેની સાથે ઘણી જ નરમાશથી વાત કરવી. આટલું કરવા છતાં પણ જો તેનો ક્રોધ શાંત ન થાય તો તેને પગે પડી આપણે ભૂલ કબુલ કરવી; આટલાથી જો તેના ક્રોધનો ઉપશમ ન થાય અને તે મારવા તૈયાર થાય તો એમ સમજી લેવું કે પૂર્વનાં પાપનો નાશ થાય છે. ક્રોધી માણસની પ્રત્યે ક્રોધ કરવો નહિ; પરંતુ, નમ્ર વ્યવહાર કરવો. ઇશ્વરપ્રતિ પ્રાર્થના કરવી કે, "હે પ્રભો! એના શરીરમાંના ક્રોધરૂપી ચંડાળને શાંત કરો."

આમ કરવાથી સ્હામા આદમીનો ક્રોધ ઉતરી જશે અને તેના અંતરમાં શાંતિનો ઉદય થશે. સાધુ બાબા કહે છે કે, "કેવળ ધૈર્ય અને ક્ષમા દ્વારા ક્રોધનો નાશ કરી શકાય છે." આ પ્રમાણે જેનામાં સહિષ્ણુતા અને ક્ષમા હોય તેને શાંતિ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. આવી જ રીતે વસ્તુવિચાર અને વૈરાગ્ય વડે કામ, સંતોષ વડે લોભ, અને પ્રેમ વડે દ્વેષ અને હિંસા પર જય મેળવી શકાય છે. ત્યાર પછી સાધના અને બ્રહ્મવિદ્યાની સહાયથી પ્રબોધ વા પરમજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં અજ્ઞાન રૂપી મોહનો નાશ થાય છે અને જ્ઞાનવડે શાંતિ મળે છે.

ज्ञानं लब्ध्वा परां शांतिमचिरेणाधिगच्छति ॥

ગીતા ૪। ૩૯

(જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને તે તરત પરમ શાન્તિને પ્રાપ્ત કરે છે).

સાધુ બાબાને એક દિવસ પ્રશ્ન કર્યો હતો કે 'નામ' લેવાથી શું ક્રોધ કમી થાય છે? તેના જવાબમાં સાધુ બાબાએ કહ્યું હતું કે 'નામ' લેવાથી ક્રોધ કમી થતો નથી પણ અગ્નિની સાથે સંયોગ થવાથી તેના તેજમાં વૃદ્ધિ થાય છે. માટે ક્ષમા અને સંતોષ (વા ક્ષમા અને સહિષ્ણુતા)નો દ્રઢરૂપે આશ્રય લેવાથી ક્રોધનો નાશ કરી શકાય છે. સંતોષ બહુ સુંદર અને મૂલ્યવાન સામગ્રી છે. તેથી પ્રત્યેક સાધકને તેની પ્રથમ આવશ્યકતા છે. ઇચ્છાનો ત્યાગ કર્યો એટલે ક્રોધ પર જય પ્રાપ્ત થાય છે અને સંતોષ મળે છે. સાધકે એમ નિશ્ચય કરવો જોઇએ-દ્રઢ સંકલ્પ કરવો જોઇએ-કે હું કોઇ પણ પ્રકારે મનમાં અસંતોષ આવવા દઇશ નહિ. મનમા કોઈ સાદિચ્છા જાગૃત થાય તો તે પૂર્ણ કરવામાં ભગવાન સહાયતા કરે છે. મલિન ઇચ્છા કે વાસનાનો સદા ત્યાગ કરવો જોઇએ.

સાધુ બાબાએ એક દિવસે સન્મુખસ્થ દિથ્રિયા પહાડ બતાવી કહ્યું હતું કે, આ પહાડનું નામ "દેવગિરિ" છે. દેવગિરિને અહીંના લોક દિથ્રિયા કહે છે. આ 'દેવગિરિ', આ 'ત્રિકુટ', પેલી તરફ 'તપોવન' આ સર્વ એક સમયે સાધનક્ષેત્ર હતાં. કાળના વહેવા સાથે પાછાં ફરીથી તેઓ તેવાં થશે. સાધુ બાબા જ્યારે હાથ ઉંચો કરી ચોતરફ પહાડો બતાવતા આ પ્રમાણે વાત કરતા હતા ત્યારે તેમનાં વાક્યો સાંભળી અમે અપૂર્વ આનંદ અનુભવતાં હતાં.

સાધુ બાબાને 'તપસ્યા'નો અર્થ પુછતાં તેમણે જણાવ્યું કે તપસ્યા એટલે મન અને ઇંદ્રિયનું દમન. વસ્તુવિચાર અને વૈરાગ્ય વડે ઇંદ્રિયનું દમન થઇ શકે છે. માત્ર અગ્નિ પ્રકટાવી તેની સ્હામે બેસી રહેવું એ તમોગુણનું લક્ષણ છે.

"શિવ" શબ્દનો અર્થ પુછતાં તેમણે કહ્યું હતું કે "શિવ" એટલે "કલ્યાણ સ્વરૂપ આત્મા."

એકાદશ તરંગ

અંગાબ્દ ૧૩૩૫ ની વિજયાદશમીને બીજે દિવસે સ્હવારે સાધુ બાબાને પ્રણામ કરવા અમે કૈલાસ પહાડ તરફ ચાલી નીકળ્યાં, જ્યારે અમે પહોંચ્યાં ત્યારે જાણવામાં આવ્યું એક ગરીબ રોગીને ઔષધ આપી રહ્યા છે; કારણ કે, નીચેના એક ભાગમાં તેમને એકલાને જોયા. અમે બાબાને પ્રણામ કર્યા અને કહ્યું, " કેટલાક દિવસથી અહીં આવી શકાયું નથી." આ સાંભળી તેમણે કહ્યું, " મને પણ મનમાં તે જ વિચાર આવતો હતો, પરંતુ, એમ ધાર્યું કે આપલોક કંઈ બીજી તરફ ચાલી ગયાં હશે." અમે કહ્યું કે, આજ કેટલાક દિવસ થયાં શ્રી શ્રી ગુરુ મહારાજના આશ્રમે જતાં હતાં. વાસ્તવિક રીતે, પૂજાની આ સાતમ, આઠમ, નવમી અને દશમીને રોજ સ્હવારે આશ્રમે જઇ જગજ્જનનીની પૂજા ઉત્સવનું કામકાજ અને દર્શન તે ઉપરાંત શ્રી શ્રી ગુરુ મહારાજનો અમૃતોપમ ઉપદેશ સાંભળી અંતર આનંદથી પરિપૂર્ણ થઇ ગયું છે."

સાધુ બાબા ઉપર જઈ તેમના નિર્દિષ્ટ સ્થાને મૃગચર્મ ઉપર વિરાજ્યા. અમે પણ તેમની પાછળ જઇ તેમની પાસે બેઠાં. પ્રથમ આમ તેમ થોડી વાત કર્યા બાદ મારા સ્વામીએ સાધુ બાબાને પ્રશ્ન કર્યો કે, " સંતોષની પ્રાપ્તિ શી રીતે થાય ? મન વાસનાશૂન્ય થવાથી શું સંતોષનો ઉદય થઇ શકે છે ?"

જળ સ્વરૂપ છે. તૃષ્ણા એ વાયુના જેવી છે અને મનને હમેશાં ચંચળ કરે છે. ચંચળ મનને ખરૂં સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી. જ્યારે સર્વ પ્રકારની તૃષ્ણા દૂર થાય, મનને ભગવત્‌ધ્યાનમાં એકાગ્ર કરી સ્થિર અને નિષ્તરંગ કરી શકાય ત્યારે જ મન પ્રકૃત શાંતિને અનુભવે છે અને નિષ્તરંગ ચિત્તમાં આત્મરૂપ ચંદ્રમાનો પ્રકાશ થતાં અજ્ઞાનતારૂપી અંધકાર નષ્ટ થાય છે. જયેમ બને ત્યેમ મનને પરમાત્મામાં એકાગ્ર અને અચંચલ (સ્થિર) કરવું જોઇએ. એનું નામ સાધના. એનો અભ્યાસ કરવો જોઇએ. એટલા માટે તૃષ્ણા અને અહંકારનો પરિહાર કરી સતત આત્મધ્યાન પરાયણ થવાના અભ્યાસની આવશ્યકતા છે.

બાબાએ કહ્યું કે—

સતત બ્રહ્મ અભ્યાસસે, મલ વિક્ષેપ કો નાશ;
જ્ઞાન દૃઢ નિર્વાસના, જીવન્મુક્તિ પ્રતિભાસ.

અર્થાત્ કે, સતત બ્રહ્મઅભ્યાસથી અંતઃકરણના બે દોષ–મળ અને વિક્ષેપનો નાશ થાય છે. દૃઢ જ્ઞાન અને મન વાસનાશૂન્ય થવાથી જીવન્મુક્ત અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

દ્વાદશ તરંગ

સ્વાધીન કોણ? પરાધીન કોણ? ખરેખરો સમ્રાટ કોણ અને વાસ્તવિક રીતે પ્રજા કોણ, તે સમજાવવા માટે બાબાએ એક વાત કહી સંભળાવી હતી.

એક દિવસે કોઇ એક દેશનો રાજા પાસેના અરણ્યમાં શિકાર ખેલવા ગયો હતો. આ અરણ્યમાં એક વૃક્ષ તળે એક મહાત્મા બેઠા હતા. આ સાધુનાં દર્શન કરી રાજાએ કહ્યું, "આપ કોણ છો?" સાધુએ સ્હામો પ્રશ્ન કર્યો, "તું કોણ છે?" તે રાજાએ ઉત્તર આપ્યો-"હું બાદશાહ છું." આ સાંભળી સાધુએ કહ્યું, 'હું શહેનશાહ છું." તે સાંભળી રાજાએ કહ્યું, "તમે શી રીતે શહેનશાહ હોઇ શકો! તમે જો શહેનશાહ હોત તો તમારી પાસે માણસો, નોકરો, ફોજ, વગેરે હોત. તમારા શરીર પર ઉત્તમ પોશાક પણ નથી. તમારી પાસે દ્રવ્યાદિ હોય તેમ પણ જણાતું નથી, તો પછી તમે શહેનશાહ શાના?" તેના જવાબમાં મહાત્માએ કહ્યું, "લશ્કર કે ફોજની જરૂર શત્રુના દમનને માટે છે; મારે કોઇ શત્રુ જ નથી. લોકો ઉત્તમ પોશાક, સખ્ય કે મિત્રતા માટે ધારણ કરે છે; મારે સખા કે મિત્રની જરૂર નથી. વળી મારે અર્થનું પણ શું પ્રયોજન છે? મારે કોઈ પણ જાતનું ખરચ નથી; કિંવા કોઈ પ્રકારની સામગ્રીની જરૂર નથી; કે, મને

તેનો અભાવ જણાતો નથી." મહાત્માનાં આ પ્રમાણે વચનો સાંભળી તે રાજા બોલી ઉઠયો કે, "જેને કોઈ શત્રુ નથી, જેને કોઇ સખા નથી, જેને કોઇ પણ પ્રકારનું ખરચ નથી તે જ ખરેખરો શહેનશાહ છે." બાબાએ કહ્યું કે,

ચાહ ગઇ ચિન્તા ગઇ, મનમેં નહિ પ્રવાહ;
જીસ મનમેં સંતોષ હય, વો હું શાહનશાહ.

તે દિવસે બાબાએ એક બીજી વાત કહી હતી:—

એક રાત્રે બે ચોરનો પરસ્પર મેળાપ થયો. એકમેકની પરસ્પર ઓળખાણ આપ્યા પછી, પહેલા ચોરે બીજા ચોરને પુછ્યું કે, "તમે કેવા પ્રકારના દ્રવ્યની ચોરી કરો છો?" તેના જવાબમાં તેણે કહ્યું કે, "ખેડુતો દિવસના કામ કરવા આવે અને જે કંઇ જણસ તેઓ ખેતરમાં ભુલી જાય તે સર્વ હું ચોરી લઉં છું." આ પ્રમાણે સામાન્ય દ્રવ્યની ચોરી કરનો સાંભળી બીજા ચોરે કહ્યું, "મને તો તમે મૂર્ખ લાગો છો. આવા નકામા જેવા પદાર્થોમાં તમારી આટલી બધી આસક્તિ! તમે મારી સાથે રાજાના મહેલમાં ચાલો. ત્યાં બહુ મૂલ્યવાન અને અપૂર્વ પદાર્થ તમારા જોવામાં આવશે. તમે એ પદાર્થો જોશો તો ફરી જીંદગીમાં એવા તુચ્છ પદાર્થમાં તમારૂં મન નહીં લાગે" આજે આ બે ચોરની વાત લખતાં શ્રી ગુરૂદેવ સાથેના એક કથાપ્રસંગનું સ્મરણ થાય છે. શ્રી શ્રી ગુરૂ મહારાજે કહ્યું હતું કે, "જેને રોજ રસગુલ્લા ખાવાને મળે છે, તે શું ગોળની રાશી ખાવાની ઇચ્છા કરશે કે? વારૂ. તે વાત જવા દો. પહેલો ચોર બીજા ચોરની વાત સાંભળી પ્રસન્ન થયો, અને તેની સાથે રાજમહેલમાં જવા તૈયાર થયો. જોતજોતામાં તેઓ રાજમહેલ આગળ આવી લાગ્યા. પછી ચાલાકીથી તેઓ અંદર ગયા. રાજમહેલના એક ઓરડા

તરફ તેઓ આગળ વધવા લાગ્યા. ત્યાં તેમને પૈસાનો ઢગ જણાયો. આ જોતાંની વાર બીજો ચોર કપડું બિછાવી તે લેવા માટે તૈયાર થયો. આ જોઇ પહેલા ચોરે કહ્યું, "છી: આ કંઈ લેવા જેવો પદાર્થ છે? એ તો સામાન્ય તાંબાનાં પતરાંના ટુકડા છે. મારી સાથે આગળ ચાલ." તેઓ બન્ને આગળ ચાલ્યા. થોડે દૂર ગયા ત્યાં તેમને રૂપિયાનો એક મોટો ઢગ જણાયો. આ જોતાંની વાર બીજો ચોર હતો તે તે લેવાને માટે વ્યાકુળ થઈ ગયો, અને કપડુ કાઢી ગાંસડી બાંધવા તૈયાર થયો. પહેલા ચોરે કહ્યું, "ભાઇ, આ તો રૂપાનાં ચકતાં છે. એમાં શું બળ્યું છે? એ લેવામાં શા માટે નાહક વખત ગુમાવે છે? તું મારી સાથે આગળ ચાલ. તને ત્યાં એથી પણ વધારે સુંદર અને મૂલ્યવાન વસ્તુ જણાશે." પેલો ચોર તે લેવાનું રહેવા દઇ તેની સાથે ચાલવા લાગ્યો. જ્યાં આગળ વધ્યા કે, ત્યાં સોનામહોરોનો સ્તુપ તેમની નજરે પડ્યો. આ જોતાંની વાર બીજો ચોર પોતાના લોભને આવરી શક્યો નહિ. તે અતિ ઉલ્લાસથી ત્યાં બેસી ગયો અને કપડુ કાઢી સોનામહોર બાંધી લેવા લાગ્યો. આનાથી હજી વધારે મૂલ્યવાન પદાર્થ આગળ છે, તેના હિસાબમાં આ સર્વ કોડી તૂલ્ય છે, એમ પહેલો ચોર વારંવાર તેને સમજાવવા લાગ્યો, છતાં તે ચોરે ત્યાંથી ઉઠવાની સાફ ના પાડી. પહેલો ચોર આથી તેને ત્યાં છોડી દઇ, રાજાના અંતઃપુર ભણી ચાલ્યો. તેણે રાજાના શયનકક્ષમાં પ્રવેશ કર્યો. રાજાના કંઠમાંનો મણિરત્નખચિત હાર કાઢી લીધો અને તેને ખિસ્સામાં મુકી ત્યાંથી પલાયન કરી ગયો.

આણી તરફ કંઇ ખડખડાટ થતાં પ્રહરીઓ જાગી ઉઠયા અને બૂમ ઉઠી કે કોઇ ચોર રાજમહેલમાં ભરાયા છે. આ બૂમ પડતાંની વાર મુખ્ય પ્રહરીએ ભેરી ફૂંકી અને સઘળા

પ્રહરીઓ એકઠા થઇ ગયા. મુખ્ય પ્રહરીએ તે દુષ્ટ ચોરને પકડી લાવવા આજ્ઞા કરી. ચોરને શોધવા માણસો છુટયા. સુવર્ણના બોજાથી હાંફતો બીજો ચોર રસ્તામાં પકડાઇ ગયો. તેને પકડીને સિપાઇઓએ પહેલાં તો ખુબ માર માર્યો. પછી તેને બાંધી રાજા આગળ ઉભો કર્યો. રાજાએ તેને કારાવાસમાં નાખ્યો. પહેલો ચોર જે મણિરત્નખચિત હાર ખિસ્સામાં નાખી ન્હાસી ગયો હતો તે પકડાયો નહિ.

આ બે ચોરની વાત પરથી સાધુ બાબાએ સાર સમજાવ્યો કે, સુવર્ણનો બોજો એટલે ઐશ્વર્ય, વૈભવ, યશ, પ્રતિષ્ઠા, સ્ત્રી, પુત્ર, કુટુમ્બાદિ અનાત્મ વસ્તુઓ. જેને સંસારી લોકો બહુ જ કીંમતી માને છે તે. આ પદાર્થોની પ્રાપ્તિ માટે તેઓ અતિશય મહેનત કરે છે, અને જેને માટે તેઓને ભારે અભિલાષા હોય છે; પણ, આ સર્વ પદાર્થ બંધનના હેતુ રૂપ છે. આ સર્વ ભોગવિલાસની સામગ્રી મનુષ્યને કર્મબંધનમાં નાખે છે અને તેના ફળ રૂપે આ સંસાર રૂપી કારાવાસમાં ફરીફરીને આવવું પડે છે. તથા જાત જાતની યંત્રણા ભોગવવી પડે છે. હવે જે માણસ રત્નહાર લઇ ખિસ્સામાં મુકી ચાલી ગયો તેનો રત્નહાર તે પરમ જ્ઞાન. એને મેળવવાથી બંધન નહિ પણ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. પહેલો ચોર જો ઐશ્વર્ય, વૈભવ, ઇત્યાદિમાં લોભાત નહિ તો તેને મણિરત્નખચિત હાર રૂપ પરમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાત. પરંતુ મનુષ્ય સહજમાં તે સમજી શકતો નથી અને પોતાની સન્મુખ માયાની સામગ્રીના ચળકાટથી અંજાઇ જઇ તેમાં લુબ્ધ બની સ્વેચ્છાથી બંધનદશાને વરે છે.

બાબાએ આવી જ જાતની એક બીજી વાત કહી હતી. તે વાતનું નામ હતું "આગે બઢો." વાત આ પ્રમાણે હતીઃ-

એક માણસ રોજ જંગલમાં જતો. ત્યાં જઈ લાકડાં કાપી લાકડાંની ભારી વેચી જે મળે તેનાથી દિવસ ગુજારતો હતો. એક સમયે એક મહાત્માની સાથે તેને મુલાકાત થઇ. મહાત્માએ તેને કહ્યું, "બચ્ચા ! આગે બઢો." અર્થાત્ કે તું છે ત્યાંથી આગળ વધ. તે મહાત્માના વચન પ્રમાણે તે તેના જંગલમાંથી આગળ વધ્યો, તો તેને આગળ જતાં ચંદનના ઝાડનું વન દેખાયું. તે ચંદનનાં લાકડાં કાપી બજારમાં વેચવા લાગ્યો તો તેને પહેલાંના કરતાં વધારે પૈસા મળવા લાગ્યા. આવકમાં વૃદ્ધિ થવાથી તેનો વ્યવહાર ઠીક ચાલ્યો. ત્યાર પછી તેણે વિચાર કર્યો કે મહાત્માએ તો આગળ વધવાની આજ્ઞા કરી છે. આથી તે એટલાથી સંતોષ ન માનતાં આગળ વધવા લાગ્યો. આગળ જતાં તેને એક ત્રાંબાની ખાણું મળી આવી. આથી તેને પ્રચુર લાભ થયો અને તે થોડો સમય સંતુષ્ટ રહ્યો, પણ તેને પાછી મહાત્માની આજ્ઞાનું સ્મરણ થયું. હવે તે સીધો આગળ વધવા લાગ્યો. આગળ વધતાં તેને રૂપાની ખાણ લાધી. આથી તેને પહેલાં કરતાં અતિશય લાભ થવા લાગ્યો; પરંતુ, તે તેમાં દીર્ઘકાળ સુધી આસક્ત કે આબદ્ધ રહ્યો નહિ. 'આગે બઢો'ની આજ્ઞા સ્મરણમાં રાખી તે અગ્રેસર થવા લાગ્યો. આથી ક્રમે તેને સોનાની ખાણ અને પછી મણિમાણેકની ખાણ મળી આવી. આમ થવાથી તે મહાત્માની આજ્ઞાને વિસર્યો નહિ અને સીધો આગળ વધવા લાગ્યો. આથી તે અંતે અખંડની સાથે મળી ગયો. આ પરથી સાધુ બાબાએ સમજાવ્યું કે સાધનાનો માર્ગ ક્રમણ કરનાર સાધકને માટે પણ એ જ નિયમ છે. પંથે અગ્રસર થતાં જો કંઇ લાભ થાય તો તેમાં આસક્ત ન થતાં આગળ વધવાથી ઉન્નતિ થશે અને અંતે બ્રહ્મલાભ પણ મળશે. સાધનાના માર્ગમાં જેમ જેમ આગળ વધાય તેમ તેમ

અધિક આનંદ મળે છે, અને જળના તરંગવત્ જળમાં મળી જવાય છે. આસક્તિને લીધે જ બંધન છે. આપણે સામાન્ય માયિક સુખમાં વિમોહિત અને આસક્ત ન થતાં આગળ વધીએ તેમ ક્રમે ક્રમે અધિક આનંદ પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ. બાબાએ કહ્યું છે કે, અખંડ અર્થાત્ ખંડરહિત, સર્વ-વ્યાપી. અક્ષય એટલે ક્ષયરહિત બ્રહ્મ. માયિક પદાર્થમાં જેનું મન લપટાયલું છે, તેને માટે તે વસ્તુનું સંધાન મેળવવું એ કઠિન કાર્ય છે; પરંતુ, જે જગતના ક્ષણિક પદાર્થના સુખમાં આસક્તિ રાખ્યા વગર તે માર્ગે અગ્રસર થવાને માટે દૃઢ પ્રયત્ન કરે છે, તે જ તેનું સંધાન મેળવી શકે છે.

લોભ અને કલ્પનારૂપ આકાશકુસુમની આશા સેવવાથી શું પરિણામ આવે છે તે સમજાવવાને માટે બાબાએ શેખ-ચલ્લિની એક વાત કહી સંભળાવી હતી. વાત આ પ્રમાણે છેઃ—

એક વખતે શેખચલ્લિ નામનો એક ઓલિયો માણસ ઝાડ પર ચઢી, એક ડાળ પર બેસી, ડાળને ઝાડના થડ પાસેથી કાપતો હતો. એ સમયે એક પથિક ત્યાં થઇને જતો હતો. આ માણસને ડાળ કાપતો જોઇ તેણે કહ્યું, "અરે! તું આ શું કરે છે? હમણાં જ આ ડાળ તૂટશે અને તું ભોંય પર પડીશ." તે ઓલિયાએ તેને કહ્યું, "મને શિખામણ આપનાર તું કોણ છે? તું તારે રસ્તે ચાલ્યો જા:" તે માણસ ત્યાંથી ચાલી ગયો. થોડીવાર થઇ નહિ હોય એટલામાં તે ઓલિયો ઝાડની ડાળી સાથે ભટ લઇને ભોંયપર પટકાયો. આથી તે અતિશય આશ્ચર્ય પામ્યો અને મનમાં વિચાર કર્યો કે જરૂર તે માણસ મહાન જ્યોતિષી હોવો જોઇએ, નહિ તો, હું થોડીવારમાં જમીનપર પડીશ, એ વાતની એને પહેલેથી શી રીતે ખબર પડે? આમ વિચાર કરીને તે ત્યાંથી ઉઠી

પેલો માણસ ગયો હતો તે રસ્તે તે ગયો અને તેને ઝટ પકડી કાઢયો. તેણે પુછ્યું; "મારૂં મોત કયારે થશે તે કહે જોઇએ." તે પથિકે વિચાર કર્યો કે જરૂર આ માણસ ભોળો લાગે છે. જો તેને હું જવાબ નહિ આપું તો તે ગુસ્સે થશે અને મને ગાળો આપશે તેથી એને કંઇ કહી દીધું કે ઠીક. એમ વિચાર કરી તેણે કહ્યું કે "આઠ દિવસ પછી તારૂં મૃત્યુ થશે." આ વાતનો શેખ-ચલ્લિને દૃઢ વિશ્વાસ બેઠો. તે સીધો ઘેર ગયો અને જઇને પોતાની માતાને કહ્યું કે, "મા! અમુક તારીખે તારે મને મોટો જાડો ભાખરો કરી આપવો પડશે." માને એમ લાગ્યું કે છોકરાને ભાખરો ખાવાની ઇચ્છા થઇ હશે, તેથી તેણે તે વાતની હા કહી. ચલ્લિનો વિચાર એવો હતો કે આઠમે દિવસે તો તે કબરમાં હશે અને કબરમાં તેને કોણ ખાવાનું આપશે? આ વિચારથી તેણે ભાખરો સાથે રાખવાનો વિચાર કર્યો હતો; કારણ કે ભૂખ લાગતાં તેમાંનો થોડો થોડો ખવાશે. આને લઇને તેણે તેની માને ભાખરો કરી આપવા કહ્યું હતું. આમ એક વાત પતાવ્યા પછી તે ગામથી દૂર જંગલમાં રસ્તાની બાજુમાં એક ઝાડ નીચે જઇ કબર ખોદવા લાગ્યો. પછી બરાબર આઠમે દિવસે સ્હવારના ભાખરો લઇ ઘેરથી નીકળ્યો અને કબર પાસે આવી તેને મોઢા પર બાંધી, તે કબરમાં ખોદેલા ખાડામાં દાખલ થઇ પોતાના બે હાથ વડે માટીથી તે પુરવા લાગ્યો. આમ ગળા સુધી તે પોતે દટાઈ ગયો.

તે જ દિવસે એક સોદાગર ઘીના ગાડવા લઈ વેચવા માટે તે રસ્તેથી જતો હતો. જે માણસો તેના ઘીના ગાડવા લઇ સાથે ચાલતા હતા તેમાંનો એક જણ માંદો પડી ગયો હતો. જે ઝાડની નીચે ચલ્લિ પોતે કબરમાં દટાયો હતો તેનાથી

સ્હેજ દૂર તે સોદાગર ગાડવો માથેથી ઉતારી વિશ્રાંતિ લેતો હતો અને પોતે બોલતો હતો કે "જો કોઇ આ ગાડવાને ઉચકનાર મળે તો તેને એક રૂપિયો આપું." ગળાસુધી ખાડામાં દટાયલા ચલ્લિએ આ વાત સાંભળી અને તે બોલી ઉઠયો. "હું તમારો ગાડવો ઉચકી સાથે આવત પણ આજ સ્હવારે હું મરણ પામ્યો છું." સોદાગરે કહ્યું કે "જે માણસ મરી ગયું હોય તે બોલે શી રીતે ?" આ સાંભળી ચલ્લિએ કહ્યું કે, "હું થોડીવાર થયાં જ મરણ પામ્યો છું." આ સાંભળી તે સોદાગરે મનમાં વિચાર કર્યો કે જરૂર આ કોઇ મૂર્ખ કે ઓલિયો લાગે છે; ગમે તેમ પણ જો તે મારો ગાડવો ઉચકવા કબુલ થાય તો ઘણું સારૂં. સોદાગર ચલ્લિની પાસે ગયો અને તેના શરીર પરની માટી કાઢી નાખી તેને બહાર કાઢયો. ઘીનો ગાડવો તેના માથા પર મુકી, તેણે તેને કહ્યું કે, "જો તું આ માથે લઇ અમુક સ્થાન સુધી મારી સાથે આવીશ તો તને હું એક રૂપિયો આપીશ." ચલ્લિ આ સાંભળી મનમાં બહુ રાજી થયો અને ગાડવો લઇ ચાલતાં ચાલતાં મનમાં કલ્પનાના ઘુડા ઘડવા લાગ્યો. કહોને કે મનોરાજ્યમાં આકાશ-કુસુમ રચવા લાગ્યો. તેણે વિચાર કર્યો કે, આજે એક રૂપિયો મળશે તેનું શું કરીશું ? રૂપિયાનાં એક જોડ મુરગાં લઇશ. તેનાથી ૨૧ ઇંડાં થશે અને એ ઇંડાં ફુટશે ત્યારે એકવીસ મુરગાંનો પરિવાર જ્યારે વધશે ત્યારે બેસુમાર મુરગાં થશે. એને વેચીને એક બકરી લઇશ. એ બકરીનાં ત્રણ બચ્ચાં થશે. એટલે મારી પાસે કુલ ચાર બકરીઓ થશે, ચાર બકરીઓ વિયાશે એટલે સોળ બચ્ચાં થશે. એનો પરિવાર વધશે એટલે એક હજાર બકરાં થશે. એમાંનાં વેચીને હું એક ઘોડો લઇશ. પછી રહેવાને માટે એક મોટું ઘર અને બાગ ખરીદ કરીશ. પછી હું એક સુંદર સ્ત્રીની સાથે લગ્ન કરીશ. નોકર ચાકર

રાખીશ. બચ્ચાંને માટે ઉછેરનાર નોકરાણી રાખીશ. આમ જ્યારે હું બહુ મોટો માણસ થઇશ ત્યારે ગાદી તકિયા પર બેસી આરામ કરતો હુક્કો પીશ. જ્યારે હું હુક્કો ગગડાવતો હોઈશ, ત્યારે નોકર આવીને ખબર આપશે કે, "હુજુર! ખાના તૈયાર હૈ, દસ્તરખાન પર ચલો." ત્યારે હું માથું ધુણાવી કહીશ કે, "અબી હમ નહિ ખાયગા" એમ કહી જાણે ખરેખર ના કહેતો હોય તેમ તેણે જોરથી માથું ધુણાવ્યું. તેમ કરતાંની સાથે માથા પરનો ગાડવો ધડ લઇને નીચે પડ્યો અને તે ફુટી જતાં, ઘી જમીન પર ઢોળાઇ ગયું. આથી તે સોદાગર ગુસ્સામાં આવી તેને મારવા અને ગાળો દેવા લાગ્યો. ત્યારે શેખચલ્લિએ કહ્યું કે, 'તારે તો માત્ર ઘીના ગાડવાનું જ નુકશાન થયું છે. પરંતુ મારે તો મારી મુરઘી, બકરી, ઘોડો, ઘર, બાગ, બૈરી અને છોકરાંનો નાશ થઇ ગયો છે–મારૂં સર્વસ્વ નાશ પામ્યું છે."

આ વાત કહી બાબાએ સમજણ પાડી કે જે પ્રમાણે મળનાર એક રૂપિયા પરથી ચલ્લિએ મનોરાજ્યની સૃષ્ટિ રચી; તે પ્રમાણે, માનવમન પણ આ પ્રપંચ જગની રચના કરે છે. અજ્ઞાન વડે આ દ્રશ્યમાન જગત સત્ય ભાસે છે, પરંતુ જ્ઞાની જનને તે આકાશકુસુમવત્ મિથ્યા જ લાગે છે. જયેમ કોઇ માણસ નિદ્રાકાળે સ્વપ્ન જુએ પરંતુ નિદ્રાભંગ થતાંની વાર તે મિથ્યા ઠરે છે ત્યેમ જ્ઞાનીના મતે, આપણને જે આ જગત્ પ્રતિયમાન થાય છે, તે શેખચલ્લિના ઘર–બાગ અને સ્ત્રી છોકરાંની માફક મિથ્યા છે. આપણા પૂર્વના સંસ્કાર પ્રમાણે સર્વ માત્ર કલ્પના છે. બાબાએ પણ તે જ કહ્યું કે "વસ્તુ તો કુચ્છ નહિ થા, મનકા સંકલ્પ માત્ર હય."

બાબાની વાત સાંભળી ભગવાન શ્રી કૃષ્ણે અર્જુનના શોક-

નિવારણ માટે શાંતિગીતામાં જે ઉપદેશ કર્યો છે તેનું સ્મરણ થયું :

दृष्ट्वा शुक्तिं तु रजतं लोभाद् ग्रहीतुमुद्यतः ।
प्राक् च बोधोदयात् द्रष्टा स्थानांतरं गतस्ततः ॥
॥ १५ ॥

पुनरागत्य तत्रैव रजतं स प्रपश्यति ।
पूर्वदृष्टं मन्यमानो रजतं हर्षमोदितः ।
बुद्धेः प्रत्यसंस्कारात् नास्ति रौप्यं त्रिकालके ॥
॥ १६ ॥

देहो भार्या धनं पुत्रस्तरुराजिर्निकेतनम् ।
शुक्तिरजतवत् सर्वं न किञ्चित् सत्यमस्ति तत् ॥
॥ १७ ॥

અર્થાત્ હે મહાબાહો, ભ્રાંતિવશત: જે પ્રમાણે શુક્તિમાં મિથ્યા રજત-રૂપુ દેખાય છે તે પ્રમાણે આ સમસ્ત જગત્ શુક્તિમાં ભાસમાન રજતની માફક મિથ્યા છે. કેવળ બુદ્ધિના પ્રત્યયથી પૂર્વે દૃષ્ટ સંસ્કારવશ તે પ્રતિત થાય છે. જે પ્રમાણે શુક્તિમાં પ્રતિભાસિત રજત-રૂપાને જોઇને ભ્રાન્ત મનુષ્ય લોભવશ થઇ તે લેવા જાય અને તેની આ ભ્રાન્તિનો નાશ થાય ત્યાર પહેલાં-દ્રષ્ટા (એ મનુષ્ય) કાર્યાનુરોધે સ્થાનાંતરે ગમન કરે અને ફરી પાછો તે જ સ્થાને આવે અને શુક્તિમાં રૂપું-જે ત્રણે કાળમાં-ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યમાં-છે નહિ, પૂર્વે જોયેલું રજત પુનઃ જોઇ તે હર્ષ પામે છે. જ્યાં સુધી શુક્તિ તત્વ માલમ પડતું નથી ત્યાં સુધી રૂપાનો ભ્રમ નાશ

થતો નથી. બુદ્ધિના સંસ્કારના યોગે તે વારંવાર રજતરૂપ લાગે છે, એજ પ્રમાણે આ દેહ, ભાર્યા, ધન, પુત્ર, નિકેતન ઇત્યાદિ શુક્તિરજત પ્રમાણે કલ્પિત કે મિથ્યા છે. તે સત્ય છે જ નહિ. સત્ય તો એક માત્ર બ્રહ્મ છે. એ જ નિત્ય છે માયા દ્વારા જીવ જગત્‌નાં નાનાં રૂપ ધારણ કરી લીલા કરે છે. આ માયિક જગતની સામયિક પ્રતિભાસિત સત્તા છે, પરંતુ તે નિત્ય નથી.

એક દિવસે બાબાએ એક બીજી વાત કહી સંભળાવી હતી. તે આ પ્રમાણે છે:—એક છાણના કીડા સાથે ભમરાને મિત્રતા હતી. એક દિવસે ભમરાએ તેને પોતાને ત્યાં જમવાનું આમંત્રણ આપ્યું. તે છાણના કીડાને લાગ્યું કે, મિત્ર કદાચ રુચિકર સારૂં ખાવાનું ન આપે તો શું કરીશ! આ વિચાર આવતાં તેણે છાણનું કણ પોતાના મ્હોંમાં રાખ્યું, અને તે લઇ પોતાના મિત્રને ત્યાં ગયો. મિત્રે તેનો સારી રીતે આદર સત્કાર કર્યો. રાજઉદ્યાનમાં જે સુગંધી પુષ્પોના મધુનું પાન કરવાથી પોતાને તૃપ્તિ થતી હતી તે ઉદ્યાનમાં તેને લઇ ગયો અને પુષ્પોનાં મધુનું પાન કરાવ્યું. ત્યારપછી ભમરાએ પોતાના બંધુને પુછ્યું કે "કેમ મિત્ર! આનો સ્વાદ કેવો છે?" જવાબમાં તે કીડાએ કહ્યું કે "આ પુષ્પોમાં કંઈ સ્વાદ જેવું બન્યું જ નથી." ભમરાને એમ લાગ્યું કે કદાચ મારો મિત્ર રોજ આના કરતાં ઉત્તમ વસ્તુનો આહાર કરતો હશે; તેથી તે તેને ખુશ કરવા રાજઉદ્યાનના સર્વશ્રેષ્ટ ભાગમાં લઇ ગયો અને તેને તુષ્ટ કરવાને માટે એક ઉત્કૃષ્ટ પુષ્પ પર બેસાડયો. કેટલીક વાર પછી તેણે તેને પુછ્યું, "કેમ ભાઈ! હવે તો સ્વાદ આવે છે ને?" છાણના કીડાએ કહ્યું, "કંઇ વિશેષ સ્વાદ નથી." આ જવાબથી ભમરો અતિશય આશ્ચર્ય પામ્યો અને તેનું કારણ શોધવા લાગ્યો. જોતાં જણાયું કે કીડાના

મુખમાં છાણનું કણ છે. આને લીધે જ એને ઉત્તમ મધુનો સ્વાદ આવતો નથી; એમ તેણે અનુમાન કર્યું. આથી તેણે પાસેના એક સરોવર પર પોતાના મિત્રને લઇ ગયો. ત્યાં જઇ તેણે તેનું મ્હોં ધોવરાવ્યું. પછી તેને એક કમળમાં બેસાડી ભ્રમર ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. નવવિકસિત કમળની અપૂર્વ ગંધ અને તેના મધુપાનથી તે છાણનો કીડો તન્મય બની ત્યાં જ બેસી રહ્યો. સંધ્યાકાળ થતાં કમળ બીડાઇ ગયું અને તે છાણનો કીડો તેમાં જ રહી ગયો.

બીજે દિવસે સૂર્યોદય પૂર્વે શંકરમંદિરનો પૂજારી કમળ તોડવા આવ્યો. જેમાં છાણનો કીડો પુરાયો હતો તે કમળ તોડી લીધું અને પૂજા સમયે મહાદેવના શિર્ષ પર ચઢાવ્યું. ત્યાર પછી એક ભક્તે આવી એક લોટો ગંગાજળ લાવી મહાદેવના મસ્તક પર અભિષેક કર્યો. તે કમળ પાણીની ધારથી કુંડીમાં, કુંડીમાંથી નળામાં અને નળામાંથી ગંગાના પ્રવાહમાં વહેવા લાગ્યું. ક્રમે સૂર્યોદય થયો પણ તે છાણનો કીડો વિમળ સુગંધ અને મકરંદથી એટલો પ્રમત્ત બન્યો હતો કે કમળને છોડી જવાનું મન તેને થયું નહિ.

આણી તરફ ભમરો પોતાના મિત્રને તેની જગાએ ન જોતાં તેની શોધ કરવા લાગ્યો. તે તે કમળને ત્યાં ન જોતાં શંકરના મંદિરમાં આવ્યો. કારણકે શિવપૂજાને માટે કમળો ચુંટાતાં હતાં તેની તેને ખબર હતી. ત્યાં તેનો પત્તો મળ્યો નહિ, પરંતુ કુંડીમાંથી નળામાં થઇ પુષ્પોને ગંગાના પ્રવાહમાં વહેતાં જોયાં. આથી ગંગામાં વહેતાં પુષ્પોને જોતાં જોતાં તેને પેલું કમળ મળી આવ્યું. તેણે પોતામાં મિત્રને ફરી ફરીને હાક મારી. ત્યારે તે છાણના કીડાએ કહ્યું કેઃ—

સત્સંગસે તર ગયા, ચઢ્યો ઈશ કે શિષ;
ભ્રમરા ! મુઝકો જાને દે જલધારા કી બીચ

અર્થાત્ કે સત્સંગથી હું તરી ગયો. મહેશને શિરે બિરાજ્યો. હે બન્ધુવર ભ્રમર ! તું મને આ ગંગાધારામાં છોડી દે. હું તો તેમાં જ વહ્યો જઈશ.

બાબાની વાતનો સાર એ છે કે જેવી રીતે છાણનો કીડો મ્હોંમાં છાણ રાખીને આવ્યો હતો તેથી તેને પુષ્પના મકરંદનો સ્વાદ આવ્યો નહિ, તેજ પ્રમાણે જો વિષયાસક્ત જીવ અંતરમાં વિષય ગોપીને સાધુ પાસે જાય તો સાધુના ઉપદેશનો મર્માર્થ ગ્રહણ કરી શકે નહિ. જો સાધુપુરૂષના ઉપદેશની વાંછના હોય તો અભિમાનરૂપી છાણને ધોઈ નાંખીએ તો જ ફળ મળે. એટલું જ નહિ; પરંતુ, પ્રેમરૂપી ગંગામાં વહેવાનું અને શ્રી ભગવાનના સ્પર્શસુખનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય. બાબાએ કહ્યું કે: " કિંચિત વિષયની ગંધ જો અંતરમાં હોય તો આનંદનો આસ્વાદ કદાપિ મળતો નથી.

ડૈ. બાસપતિ

ચતુર્થ ખંડ

પ્રથમ તરંગ

તીર્થરાજ પ્રયાગમાં પૂર્ણ કુમ્ભનો મેળો છે. મેળા પહેલાં ઘણા વખત અગાઉ ઝુંસીમાં મુન્સીબાગની નીચે ગંગાના ચઢાવ પર બાબાએ છાવણી નાખી છે. ત્યાં છાવણી નાખ્યા પછી બાબાએ અમને ત્યાં બોલાવ્યાં હતાં. અમે પણ જવાનો સંકલ્પ પ્રથમથી જ કર્યો હતો; વ્યાકુળ અંતઃકરણે અમે પ્રયાગ તરફ પ્રયાણ કર્યું અને શહેરમાં "ખુલબુલ" બાગ નામના મકાન તરફ ચાલ્યાં.

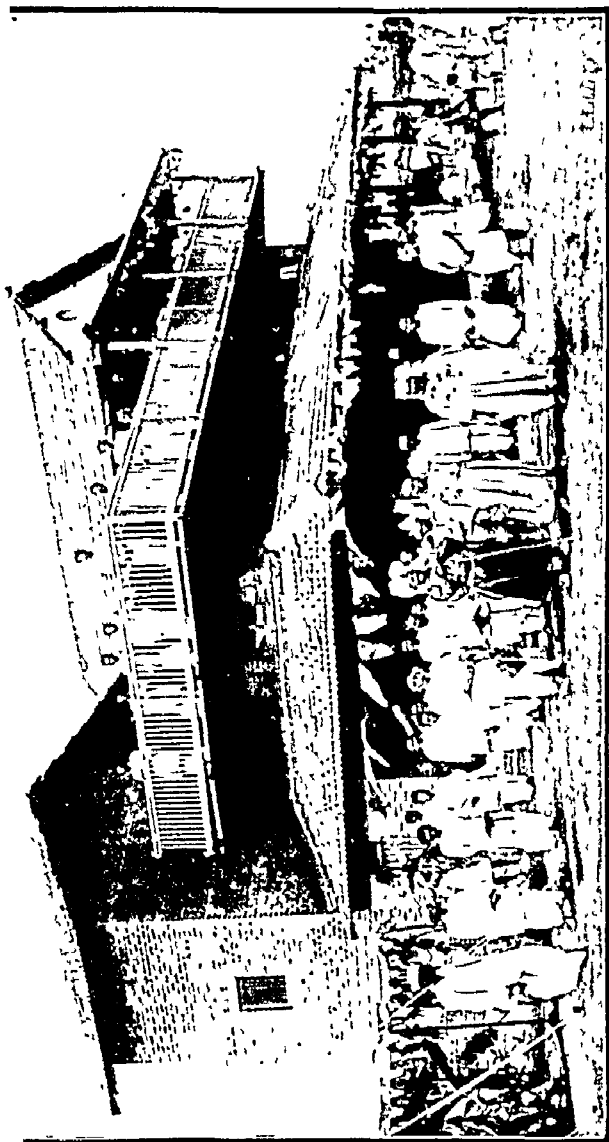
મેળા તરફ નજર નાખતાં અમે ઘણું આશ્ચર્ય પામ્યાં. જ્યાં નજર કરીએ ત્યાં કેવળ નરમુંડ. આ જોઇ એમ થઇ આવ્યું કે શું સમગ્ર ભારતવર્ષના હિન્દુઓ અહીં એકત્ર થયા છે કે શું? કેટલા યુગયુગાંતર થયાં આ મેળો ચાલ્યો આવે છે એનો નિર્ણય આજે પણ કોઇ કરી શકતું નથી. અમારી પૂર્વે કેટલા કોટી કોટી હિંદુઓ આ ત્રિવેણીસંગમમાં સ્નાન કરી ગયાં છે તેનો સુમાર નથી. તટ પર ઉભાં રહેતાં વિચાર આવ્યો કે જ્યાં લાખો વર્ષ પૂર્વે શ્રી રામચંદ્રજીએ જાનકી સાથે ભરદ્વાજ ઋષિનું આતિથ્ય ગ્રહણ કર્યું હતું તે જ આ ત્રિવેણી કે? જેના તટ પર બેસી શ્રી શ્રી ચૈતન્યદેવે* મહા

---

* શ્રી ચૈતન્યદેવ—બંગાળામાં વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના પ્રધાન પ્રવર્તક. વૈષ્ણવો તેમને પૂર્ણ બ્રહ્મ અને સ્વયં શ્રી કૃષ્ણનો

અવતાર માને છે. આ મહાપુરૂષનો જન્મ બંગાળની છેવટની રાજધાની નવદ્વીપમાં ઇ. સ. ૧૪૮૫ માં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ જગન્નાથ મિશ્ર હતું અને માતાનું નામ શચીદેવી. હતું. નાનપણમાં તેમનાં ઘણાં નામ હતાં, નિમાઇ, વિશ્વંભર તે ઉપરાંત તેમના ઉજ્વલ ગૌર વર્ણને લીધે તેમને ગૌરાંગ પણ કહેતા. ઉત્તરકાળમાં સંન્યાસ ગ્રહણ કર્યા પછી તેઓ ચૈતન્ય કહેવાવા લાગ્યા. બાલ્યકાળમાં જ તેમણે તેમની અસામાન્ય પ્રતિભાનો પરિચય આપ્યો હતો. નાની વયમાં વ્યાકરણ, સાહિત્ય, અલંકાર, પુરાણ, સ્મૃતિ, ન્યાય, વેદાંત વગેરે શાસ્ત્રો સારી રીતે ભણ્યા હતા. તેમના મોટા ભાઇના ગૃહત્યાગ અને સંન્યાસથી તેમના હૃદયને સખ્ત આઘાત થયો હતો. આ પછી થોડે જ સમયે તેમને પિતૃવિયોગ થયો. તેઓ એકલા પોતાની માતાનો આધાર હતા. માતાના પ્રયત્નથી તેમનાં લગ્ન શ્રી વલ્લભાચાર્યની કન્યા લક્ષ્મી સાથે થયાં; પરંતુ, થોડા સમય બાદ તેનું મૃત્યુ થયું. બાદમાં વિષ્ણુપ્રિયા નામની સુશિલા કન્યા સાથે લગ્ન થયાં. તેમની વિદ્વતાની ખ્યાતિ સારા દેશમાં વ્યાપી હતી. પંડિતો તેમના સૌજન્યથી મુગ્ધ થતા હતા. એક સમયે તેઓ પિતૃક્રિયા માટે પ્રયાગ ગયા. ત્યાં મંદિરમાં પૂજા અને ભાવ જોઇ તેમના હૃદયમાં ભક્તિભાવ જાગૃત થયો અને ઇશ્વરપુરી નામના વૈષ્ણવ બ્રહ્મચારી સાથે મેળાપ થતાં વૈષ્ણવધર્મની દીક્ષા ગ્રહણ કરી. પછી તેઓ હરિ નામનો જપ કરવા લાગ્યા.

નવજીવન પ્રાપ્ત કરી તેઓ નવદ્વીપ પાછા ફર્યા. હરિધ્યાન સિવાય બીજામાં તેમનું ચિત્ત લાગતું નહિ. ભક્તિપ્રેમમાં તેઓ મસ્ત રહેતા હતા. તેમને સર્વત્યાગી થવાની ઇચ્છા હતી. અંતે તેઓ સંસારનાં બંધન, કુટુમ્બીજનોની મમતા એક રાત્રીએ ગૌતમ બુદ્ધની માફક વૃદ્ધજનની, યુવતિ ભાર્યા અને

ભક્ત શ્રી+ રૂપગોસ્વામીને દીક્ષા અને શિક્ષાદાન આપ્યું તે જ આ ત્રિવેણી કે ? જેના તટપર ત્રેતાયુગમાં વેણીમાધવે ચતુર્ભુજ

+

સહચર વર્ગનો પચિસ વર્ષની ઉમ્મરે તેઓએ ગૃહત્યાગ કર્યો. અને દંડી કેશવ ભારતી પાસે સંન્યાસ ગ્રહણ કર્યો. બાદમાં તેઓ કેટલાક ભક્તજનો સાથે જગન્નાથપુરી ગયા. બાદમાં તેઓ કાશી વૃંદાવનની જાત્રા કરી આવ્યા. ત્યાં તેમને રામાનંદ સાથે મેળાપ થયો હતો. યાત્રા કરી દેશમાં પુનઃ પધાર્યા અને ભક્તજનોની વાંછના પુર્ણ કરી. પછી પાછાં તેઓ નીલાચલ પધાર્યા. ત્યાં પુરીના રાજાના સભા પંડિત સાથે તેમને સખ્ય હતું પણ પંડિતની ધારણા એવી હતી કે. શ્રી ચૈતન્ય જોઇએ તેવા વિદ્વાન નથી. એક દિવસે ચૈતન્ય ભાગવત સંભળાવતા. એક શ્લોકની તે પંડિતે નવ પ્રકારે વ્યાખ્યા કરી સંભળાવી. શ્રી. ચૈતન્યે તે જ શ્લોકની અશાઢ પ્રકારે વ્યાખ્યા કરી સંભળાવી. પંડિત અંતમાં તેમના મતના અનુયાયી થયા. નીલાચલમાં રહેતા એક સમયે સાગરના નીલ તરંગ જોઇ ભાવાતિશયમાં તેઓ શ્રી કૃષ્ણની રૂપરાશીને આલિંગન કરવા દોડયા. અને ઉડતાળીશ વર્ષની વયે સાગરના ગર્ભમાં તિરોહિત થયા. આ મહાપુરૂષનું જીવનચરિત્ર ગુજરાતીમાં છપાયું છે.—અનુવાદક

+ **રૂપ ગોસ્વામી**—બંગાળના વિખ્યાત વિષ્ણુભક્ત. એમના ભાઇનું નામ સનાતન હતું. અને ઉભય રૂપ સનાતન નામથી ઓળખાતા હતા. એમના પિતાનું નામ કુમારદેવ અને માતાનું નામ રેવતી હતું. ગોડિઆ મુસલમાન રાજા હુસેનખાંને ત્યાં બન્ને ભાઇ ઉચ્ચ પદ પર હતા. અને અત્યંત અત્યાચારી હતા. શ્રી. ચૈતન્યદેવની ભક્તિથી મુગ્ધ થઇ તેઓ તેમના શિષ્ય થયા, અને સંસાર ત્યાગ કરી બાકીનું જીવન વૃંદાવનમાં ગાળવા

ધારણા કરી ભીત જનને અભયદાન આપ્યું હતું તે જ આ ત્રિવેણી કે? સ્તબ્ધ ચિત્તે થંભી જવાયું. અતીત સમયની સ્મૃતિ એક પછી એક મનમાં તરી આવવા લાગી. શ્વેત તરંગા જાન્હવી જોઈ. નીલવસના યમુના દીઠી; કિન્તુ, રક્તામ્બરા સરસ્વતી ક્યાં? જ્યારે શ્રી રામચન્દ્રે તમારા ભક્તિ વિગલિત સલિલમાં પોતાના ચરણ ધોયા હતા. શ્રી રૂપ ગોસ્વામીએ નવ-જીવન પ્રાપ્ત કરી તમારા સલિલમાં અવગાહન કર્યું હતું ત્યારે તો મા! તમે હતાં, અત્યારેજ શા માટે છુપાઈ રહ્યાં છો? અમે જ્ઞાનહીન છીએ શું તે માટે? જ્ઞાનનો વિસ્તાર કરવા આજે પણ પણ હજારો પુણ્યશ્લોક સાધુ મહાત્મા આ ત્રિવેણી સંગમપર સ્નાન કરવા આવે છે. તે દિવસે મહાત્મા દયાલદાસ, ભોલાનન્દ ગિરી. કાઠિયા બાબા, કરણદાસ, ગંભીરનાથ, અર્જુનદાસ, જટિયાબાબા, વગેરે મહાજ્ઞાની અને મહાપ્રેમી સાધુઓ આવતા હતા. આજે પણ સંતદાસ, હંસદેવ, પ્રણવાનંદ વગેરે જ્ઞાની મહાપુરૂષો પધારે છે. છતાં મા, તારાં દર્શન શા માટે થતાં નથી!

કાંઠે દૃષ્ટિ નાંખી તો વિશાળ દુર્ગ જોયો. હિંદુ, મુસલમાન ઇંગ્રેજની કીર્તિ છાતીમાં ધારણ કરી આ વિશાળ દુર્ગ વર્ષો થયાં આ ત્રિવેણીસંગમને કાંઠે ઉભો છે! દુર્ગની દિવાલો–

લાગ્યા. તેઓ સંસ્કૃતના સમર્થ વિદ્વાન પંડિત હતા; પરંતુ, તેમને વિદ્યાનું અભિમાન ન હતું. એક સમયે એક દિગ્વિજયી પંડિત ચર્ચા કરવા તેમની પાસે આવ્યો. રૂપે તેમને જયપત્ર લખી આપ્યું. પછી તે પંડિત રૂપના શિષ્ય જીવ ગોસ્વામી પાસે ગયો, તેણે તે પંડિતને વાદવિવાદમાં હરાવ્યો. આ જાણી રૂપ પોતાના શિષ્ય પ્રતિ અસંતુષ્ઠ થયા હતા. જન્મ ઇ. સ. ૧૪૮૯, અવસાન ઈ. સ. ૧૫૬૩ અનુવાદક

કોટ ઇસ્લામના ગત ગૌરવની ઘોષણા કરે છે. દુર્ગની અંદર હિંદુઓનો અક્ષયવડ અને અશોકસ્તંભ આજે પણ ઉભા છે. દુર્ગના શિરોભાગે ઇંગ્રેજોની પતાકા ગર્વથી ઉડી રહી છે. રેતાળ કાંઠા પર નજર કરી તો, ત્યાં કેવળ સાધુ સંન્યાસી. કોઇ આકાશ નીચે, કોઇ છતર નીચે, કોઇ કુટિરમાં તો કોઇ વસ્ત્રાવાસમાં વાસ કરી રહ્યા છે. કોઇએ માત્ર કૌપિન ધારણ કરી છે, તો કોઇના શરીર પર ગેરૂઆં વસ્ત્ર છે. કોઈ માળા તિલકથી ભૂષિત છે, તો કોઇ વિભુતિ અને જટાથી વિભૂષિત છે. કોઇને સંપત્તિમાં માત્ર દંડ છે, તો કોઇના હાથ ખાલી છે. આ પ્રમાણે સેંકડો, હજારો, લાખ્ખો સંન્યાસી જોયા.

દ્વિતીય તરંગ

તીર્થરાજ પ્રયાગમાં પહોંચ્યા પછી બીજે દિવસે ર૯મી એ અગ્રહાયન માસની બપોરે અમે સાધુ બાબાને પ્રણામ કરવા નીકળ્યાં. તેમણે જો કે, અમને તેમની પાસે પહોંચવાનો માર્ગ સારી રીતે બતાવ્યો હતો; છતાં જળમાર્ગે હોડીમાં બેસી ચકરાવો ખાઇ જવું પડશે, એવા વિચારથી અમે મોટરને માર્ગે રવાના થયા. અલ્હાબાદના પ્રશસ્ત રસ્તા ઓળંગી યમુનાપરના લોખંડના ભુંગળાવાળા પુલપરથી પસાર થયાં; પરંતુ, આ પાર અનિર્દિષ્ટ માર્ગ એકબીજાને મળી જતા જોયા, ત્યારે અમે ચિંતામાં પડયાં. ઘણીવાર સુધી આમ તેમ ફર્યાં, પછી ગંગાને વહેતી જોઇ, તે સ્થળે અમે મોટરમાંથી નીચે ઉતર્યાં. ત્યાં આગળ એક ભોમિયાને સાથે લઈ બહુ ફરી ઝુન્સીના મુન્સી-બાગની નીચેના રેતીના ટેકરાપર સાધુબાબાની છાવણીમાં સૂર્યા-સ્તને વાર હતી તે સમયે ત્યાં પહોંચ્યાં. બાબાની છાવણીના મધ્ય ભાગમાં એક અષ્ટકોણ ઘરની ઉપર ગેરવી પતાકા ઉડતી હતી. તેની નજીકમાં જમીનની રેતીપર ખુલ્લા સ્થાનમાં સાધુ બાબા કેટલાક સંન્યાસીઓ અને પાર્ષદ સાથે બેઠા હતા. મહા મહેનતે અને બાબાના દર્શનનો લાભ મેળવવા સમર્થ થવાથી અમે સર્વ એકઠાં મળી " કૈલાસપતિ કી જય " અને ' હરિ-હર ' શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરતાં તેમની પાસે ગયાં. એ કહેવાની

જરૂર નથી કે બાબા પણ અમને જોઇને ખૂશ થયા અને પાસે જ એક બાંકડા પર બેસવાનું કહી થોડો પ્રસાદ આપ્યો. થોડીવારની વાતચીત પછી બાબા અમને સાથે લઈ તેમનો શયન તંબુ, સભામંડપ, અન્નપૂર્ણા ભંડાર, પાઠશાળા વગેરે ફરીને બતાવ્યું. સાધુ અને ગૃહસ્થ અતિથિઓ માટે કુશની ન્હાની ન્હાની કુટિરો બંધાવતા હતા તે પણ બાબાએ અમને બતાવી. બીજે દિવસે પ્રથમ પોષની પૂર્ણિમા હતી. પૂર્ણિમા નિમિત્ત બાબા લગભગ દોઢ હજાર સાધુને માલપુડાનું ભોજન આપવાના હતા, તેની તૈયારી કરાવતા હતા. તે દિવસે [પૂર્ણિમાને રોજ] બપોરે ભોજનને માટે બાબાએ અમને નિમંત્રણ આપ્યું. રસોઇ કરવાનો આરંભ બરાબર વખતે થાય અને તૈયાર પણ યોગ્ય સમયે થાય, તે માટે રસોડામાં ઘડિયાળ રાખી હતી, એમ મેં જોયું; તે દિવસે સંધ્યાકાળ થવા આવી જોઇ અમે બાબાને પ્રણામ કરી વિદાય લીધી.

પહેલા પોષની પૂર્ણિમાની સ્હવારે સાધુ ભોજનનાં દર્શન કરવા માટે અમે બાબાની છાવણી તરફ રવાના થયાં. પ્રથમ મોટરમાં બેસી બંધની પાર થઇ લગભગ દોઢ માઇલ જઇ કોર્ટની પાસે યમુના ઘાટપર એક નૌકામાં બેઠાં. યમુનના નીલ જળપર થોડે દૂર ગયા બાદ ત્રિવેણીસંગમ આગળ આવી પહોંચતાં ગંગાનું ધુસર જળ જણાવા માંડ્યું, ઉભય નદીના સંગમસ્થાનની રેખા બહુ દૂર સુધી સ્પષ્ટ દેખાય છે. સંગમસ્થાન આગળ તરંગભંગમાંથી પસાર થતાં બહુ આનંદ થયો, સંગમ છોડી લગભગ અડધા કલાક પછી સ્હાડાદશને શુમારે અમે સાધુ બાબાની છાવણીમાં પહોંચ્યાં. પ્રથમ દિવસની માફક અષ્ટકોણ ગૃહપર ગેરવી પતાકા વાયુમાં ફરફરે છે. આ ઘર બાબાનું ધર્મ સભા મંડપ સ્થાન છે. આ ગૃહમાં બેસી બાબા આવનારને

તથા દર્શનની ઇચ્છા કરનારને મળે છે. આ સભાગૃહમાં શ્રી. સ્વરૂપાનંદ સ્વામિજી નામના એક પંડિત દરરોજ ૯ થી ૧૦ વાગ્યા સુધી પુરાણ સંભળાવે છે. અને બપોરના ૪ થી ૫ સુધી ભગવદ્‌ગીતા સંભળાવે છે. અમે જે સમયે ત્યાં પહોંચ્યાં તે સમયે બાબા આ સભાગૃહમાં ઉપસ્થિત હતા.

થોડીવારમાં ભોજન સામગ્રી તૈયાર છે, એવો સંદેશો આવતાં, બાબાએ પ્રશ્ન કર્યો કે, "ગંગા માઇને ભોગ ધરાવ્યો છે કે?" અનુકુળ જવાબ મળતાં બાબા ઉભા થયા, આ સમયે ગેરૂઆ વસ્ત્રધારી અસંખ્ય સાધુઓ હારબંધ બાબાની છાવણી તરફ આવવા લાગ્યા. આવેલામાંથી કેટલાક ગંગામાં જઈ સ્નાન કરી આવ્યા: કેટલાક હાથ મ્હોં ધોઇ, કમંડલમાં ગંગાજળ લઇ, રસોડા ભણી ગયા: અમે પણ બાબાની પાછળ ગયાં. જોયું તો માલમ પડ્યું કે જમવાની જગા કુશળતાથી બનાવી છે. રાંધનશાળાના આગળાને વાડથી ઘેરી તેના ઉત્તર, પશ્ચિમ ખુણાની બે બાજુએ બે ઉંચા માંચડા કર્યા છે. તેનાપર બે માણસો બેઠા છે. નીચે રાંધનશાળામાંથી કેટલાક જણ માલપુડા અને કોબી બટાટાનું શાક તેમના હાથમાં આપે છે. માંચડાપર બેઠેલા માણસો સાધુવૃન્દને આવાહન કરે છે. તે અમને સુંદર લાગે છે. તેઓ માલપુડાના થોકડા હાથમાં લઇ અતિ આદરથી સાધુઓને બોલાવે છે. "દીનાનાથ આવો" "ભગવાન આવો" "દીનદયાલ આવો" "આઓ મેરે આત્મા" "આવો મેરે સ્વામી" વગેરે.

આણી તરફ આ અગણિત હારબંધ સાધુ હાથ ઉંચા કરી માલપુડા અને શાક તેમના ભિક્ષાપાત્રમાં લઇ તરત તે સ્થળેથી ચાલી જાય છે. કેટલાક સાધુ પાસેજ ગંગાતીર પર જઇ ત્યાં બેસી તે જમે છે. કેટલાક ત્યાં ઉભા ઉભા તે ખાઈ

લે છે. સાધુ બાબા આ બન્ને બાયડાની પાસે ઉભા રહી તેમનો ફતેહજંગ નામનો દંડ [લાકડી] લઇ, આ મહાન યજ્ઞકાર્ય નિરીક્ષણ કરે છે. સાધુઓને ભોજન સામગ્રી મળતાંજ તેઓ તે સ્થાન છોડી ચાલી જાય છે કે, તરત બીજા સાધુઓથી તે સ્થાન ભરાઇ જાય છે. આ સાધુઓમાં કેવળ કૌપિનધારી (લંગોટી ધારણ કરેલ) નગ્નકાય, સુદ્રઢ મૌની સાધુને જોઇ બાબા બોલી ઉઠયા કે, "તેઓ અવધૂત છે." આ સાધુઓમાં કોઇ ઉચ્ચ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલ સાધુ છે, એમ કહી બાબાએ એ પણ જણાવ્યું કે, એક સમય તેમની માફક તેઓ પણ એ પ્રમાણે છત્રમાં ભોજન લેતા અને જમતા.

ભોજન વહેંચાયા પછી સાધુ બાબાએ પોતે કેટલાક અંતરંગ સાધુઓ સાથે ગંગાની પવિત્ર વેળુમાં બેસી ભોજન ગ્રહણ કર્યું. સાથે અમને પણ ભોજન લેવા બેસાડયાં. ભોજનાન્તે અમે પાછાં ધર્મસભામાં જઇ બેઠાં. તે દિવસે પણ બાબાએ બે ચાર ધર્મકથા કહી સંભળાવી. કોઇએક ભક્તબાઇએ બાબા પાસે ઔષધની પ્રાર્થના કરી. બાબાએ કહ્યું, "માઇ, ક્યું ઔષધ જોઇએ છે—શરીરનું કે મનનું ?" બાબાનું આ કથન સાંભળી હું હસી પડી અને કહ્યું કે, હાં, અમારા ગુરૂ મહારાજ કહેતા હતા કે માનવને 'આધિ' અને 'વ્યાધિ' બે પ્રકારનાં દર્દ છે, શારીરિક વ્યાધિ માટે દાક્તર કે વૈદ્યના ઉપચારથી આરોગ્યની સંભાવના છે; પરંતુ, માનસિક આધિ તો કેવળ સાધના અને સત્સંગથી નિવારણ થાય છે,

તૃતીય તરંગ

અફઝુલ્ બાગમાંથી અમે વખતોવખત સાધુબાબાની છાવણીમાં ફરવા જતાં. જ્યારે જોયું કે, ત્યાં જે કારણથી મનુષ્યો આવ્યાં હતાં, તે પૂર્ણ થવાથી તેઓ ધીમે ધીમે એક પછી એક ઓછાં થવા લાગ્યાં. ત્યારે અમને પણ બાબાના સ્થાનમાં જઇ રહેવાની ઇચ્છા થઈ. સાધુબાબાએ પહેલેથી જ પોતાની છાવણીમાં બેએક ઘર અને એક નાનો તંબુ ઠોકી દીધો છે. તેની આસપાસ ફરતી વાડ કરી લઇ આ જગામાં રહેવા માટે બાબાએ આવ્હાહન કર્યું. પોષ માસમાં અમે ત્યાં રવાના થયાં. જ્યારે બાબા પાસે પહોંચ્યાં ત્યારે બે વાગ્યાનો સમય થયો હતો. ત્યાં પહોંચતાની વાર બાબાએ અતિ આદરથી અમારો સત્કાર કર્યો. તેમણે બન્ને શયનગૃહમાં પરાળ નાંખી તેનાપર ચટાઇ પાથરી છે. જો કે અમારી સાથે માણસો હતાં, છતાં, બાબાએ અમારા માણસોને સામાન ઉપાડવા દીધો નહિ: અને આંગણાના વચમાં મૂકેલો બાંકડો ઘરના છાંપડા આગળ રખાવી તે પર અમને બેસવાને કહ્યું. આ સમયે ગંગાના ટાપુ પરની રેતી પવનથી ઉડતી હતી તેથી ગાગરભરી ગંગાજળથી તે રેતીને ભીંજવવાનો આદેશ કર્યો. અમે ઘેરથી ભોજન કરીને નીકળ્યાં હતાં, છતાં, બાબાના

સ્નેહભર્યા અનુરોધને લઇને અમને સજીવને પ્રસાદ લેવો પડયો. બાબાનાં મિષ્ટ વચન, સદય અને સ્નેહભર્યો વ્યવહાર અમારે માટે નવો નહતો; છતાં, આ સમયે તેમની છાવણીમાં અનેક સાધુ, કેટલાક ગૃહસ્થ અતિથિઓની દેખરેખ રાખવી, હજાર-હજાર સાધુઓને ભોજન આપવું, એ ઉપરાંત આ કાર્યોમાં પૂરેપુરી રીતે રચ્યાપચ્યા રહેવા છતાં, દરેક વખતે પ્રત્યેકની સાથે તેમનો કોમળ, મધુર વ્યવહાર જોઇ અમને આનંદ અને આશ્ચર્ય થયું.

બાબાની સાથે નૌકામાં બેસી, ત્રિવેણીના રેતાળ કિનારાપર આવી લાખ્ખો સાધુવૃન્દનાં દર્શન, કુમ્ભના સુવિસ્તીર્ણ રેતાળ કાંઠા પર નક્ષત્રખચિત ગગન તળે ભ્રમણ; અને ત્યાંથી ત્રિવેણીની રેતાળ ટાપુ, ને ટેકરીઓ પર વિજળીના પ્રકાશથી ઝગમગી રહેલ સુંદર દૃશ્ય, વગેરેનું વિસ્તૃત વર્ણન "કુમ્ભ* મેળા એ સાધુસંગ"માં આપ્યું છે, એટલે, એનો અહીં પુનરુલ્લેખ કરવો નિષ્પ્રયોજન છે, આટલું છતાં, બાબાના ભંડારની વાતનું સ્મરણ થતાં આજ પણ અતિશય આનંદ થાય છે, જ્યારે અમે પૂર્ણિમાને દિવસે બાબાએ ભંડારો કર્યો તે જોઇ એમ સમજ્યાં હતાં કે, આજે કોઇ વિશેષ શુભદિનને લઇને બાબા તેમ કરે છે; પરંતુ, પાછળથી માલમ પડયું કે, અગ્રહાયન માસના પ્રથમ દિવસથી ભંડારો ચાલુ કર્યો છે. ૧૯ મી માઘે સરસ્વતીપુજાના દિવસ સુધી તેમણે આ યજ્ઞ ચાલુ રાખ્યો હતો. જ્યારે માઘ માસમાં કુમ્ભમેળો પૂર્ણ જામ્યો હતો, ત્યારે સાધુઓની સંખ્યા ૧૫૦૦ જેટલી બીજી વધી હતી. સાંભળ્યું છે કે, ૭ વર્ષ પહેલાં અર્ધ કુમ્ભમેળા વખતે

---

* આ બંગાળી પુસ્તકની લેખિકા—શ્રી હેમલતા રાયનું એ નામનું બંગાળી પુસ્તક.

બાબાએ આથી અધિક સંખ્યામાં સાધુઓને ભંડારો આપ્યો હતો. તે સમયે પણ ત્રણ માસ સુધી ભંડારો ચાલુ હતો.

ઝુન્સિના રેતાળ કાંઠાં પર બાબએ જે ભંડારો આપ્યો હતો, તે એક ઉલ્લેખનીય ઘટના છે અને તે જોવાજેવો પ્રસંગ હતો. સો સો ને હજારો માણસો દિન પરદિન આવતા હતા, ભોજન લેતા હતા, પરંતુ, આ સર્વ કાર્ય ચુપચાપ ઘણી જ શાંતિથી થતું હતું. કોઇ સ્થળે ગરબડ નહિ, ક્રોધનો નિશ્વાસ સુદ્ધાં નહિ, કે અભિમાનની ગર્જના પણ નહિ. અમને જે પ્રદાન કરે છે તે અમે જમીએ છીએ અને જે નિરભિમાની મહાપુરૂષ ભોજન આપે છે તે કહે છે કેઃ—

સાંઈયા સબકો દેત હય, પોખત હય દિન રૈન
લોક નામ મેરો કહે યાતે નીચે નૈન *

અર્થાત્ કે સર્વને આપનાર તે ઇશ્વર છે જે નિશદિન સર્વનું પોષણ કરે છે. લોકો મારૂં નામ લે છે કે હું દાન કરૂં છું તેથી લજ્જાથી ચક્ષુ નીચાં કરૂં છું.

બાબાએ જે કેટલાક દુહા સંભળાવ્યા હતા તે નીચે આપ્યા છેઃ—

(૧) બહુત બીતી થોડી રહી, ક્ષીણ ક્ષીણ આઉધ બિહાય,
થોડે દિનકે કારણે મત કલંક લગ જાય;

*————————

નવ્વાબ ખાનખાના, જે ' રહિમ ' નામે હિંદી કાવ્ય પ્રેમીઓને પરિચિત છે, તેનો દુહો નીચે મુજબ છેઃ-

દેનહાર કોઉ ઓર હૈ ભેજત સો દિન રૈન;
લોક ભરમ હમપેં ધરૈં યા તૈં નીચે નૈન.

અર્થાત્ કે બહુ સમય ચડ ગયો. ક્ષણે ક્ષણે આયુષ્ય ઓછું થતું જાય છે. ધ્યાન રાખ કે થોડા સમયને માટે કંઇ કલંક ન લાગે.

(૨) જળમાં બસે કુમુદિની, ચંદ્ર બસે આકાશ,
જો જાહુકે મન બસે સો તાહુકે પાસ.

અર્થાત્ કુમુદિની પૃથ્વી પર જળમાં વસે છે અને ચંદ્ર ઘણે ઉંચે ગગનમાં વસે છે; પણ જ્યારે ચંદ્ર ઉદય થાય છે ત્યારે કુમુદિની ખીલી નીકળે છે. બહારનું દૂરત્વ મિથ્યા છે. જેના હૃદયમાં જે વાસ કરે છે તે તેની પાસે જ છે.

(૩) બિના ભાગ જગ સુખ કહાં મોક્ષ કહાં નર હોય;
ભોગ મોક્ષ જો નર ચહે પુણ્ય કમાવે સોય.

અર્થાત્ ભાગ્ય વગર જગત્‌માં સુખની પ્રાપ્તિ નથી. તો મોક્ષની તો શી વાત કરવી। હે મનુષ્ય, મોક્ષ શી રીતે મળે? ઇહલોકમાં સુખ ભોગની અને મોક્ષની જે માણસને વાંછના છે, તેણે સત્કર્મ કરી પુણ્ય પ્રાપ્ત કરવું જોઇએ, કારણ કે પુણ્ય વગર સુખની પ્રાપ્તિની સંભાવના નથી.

(૪) ચાહ ગઇ ચિન્તા ગઇ મનમેં નહીં પ્રવાહ;
જીસ મનમેં સંતોપ હૈ વો શાહનકા શાહ.

ચાહ અર્થાત્ કામના. જેના મનમાં ઇચ્છાનો લોપ છે, કોઇ પણ પ્રકારની ચિંતા નથી કોઇપણ જાતની મનમાં સ્ફુરણા નથી અને જેના મનમાં સંતોપ છે તે શાહનો પણ શાહ છે.

(૫) ફિકર સબકો ખા ગઇ, ફિકર જગતકા પીર,
જો ફિકરકો ફાકા કરે ઉસકા નામ ફકીર.

અર્થાત્, સવ જણને ફિકર ખાઇ ગઇ છે. ફિકર જ જગતનો પીર કહેતાં ગુરૂ કે ઉપદેશક છે. ખરો ફકીર તો

તે જ છે કે જે ફિકરને ખાઇ જાય છે અર્થાત્ કે તેનો–ફિકરનો નાશ કરે છે.

(૬) જીવ ઇશકા ભેખ ધર સબમેં વર્તે આપ,
મેં એક દુસરા ઇશ તું યહિ દ્વૈત સંતાપ.

અર્થાત્ કે જીવ અને ઇશ્વર જુદા નથી. સર્વમાં તે જ પરમાત્મા વ્યાપક છે. હું એક અને ઇશ્વર બીજો કોઇ પૃથક છે, એવો જે દ્વૈતભાવ તે સંતાપનું કારણ છે.

(૭) રામકૃપા સદ્‌ગુરૂદયા, સાધુસંગ જબ હોય,
તબ પ્રાની જાને કછુ, રહો વિષય રસ ભોય.

અર્થાત્ કે શ્રી રામની કૃપાથી, સદ્‌ગુરૂની દયાથી જ્યારે સાધુસંગ થાય છે ત્યારે જ જીવ જાણવાને સમર્થ થાય છે કે 'હું કેવો વિષયરસમાં મગ્ન હતો.

(૮) પરમાત્મા સે આતમા, જુદા રહે બહુ કાલ;
સુંદર મેલા કર દિયા, સદ્‌ગુરૂ મિલે દલાલ.

અર્થાત્ આત્મા અને પરમાત્મા બહુ વખત સુધી જુદા રહ્યા. જ્યારે સદ્‌ગુરૂ રૂપી દલાલ મળ્યા ત્યારે જીવની ઉપાધી દૂર કરી અને જીવાત્મા તથા પરમાત્માનો મેળાપ કરી આપ્યો.

(૯) शान्ति तुल्यं तपोनास्ति न संतोषात्परं सुखम् ।
न तृष्णायाः परोव्याधि र्न च धर्मो दयासमः ॥

અર્થાત્ શાંતિ તુલ્ય તપ નથી, સંતોષ કરતાં બીજું વધારે સુખ નથી, તૃષ્ણા કરતાં બીજો વ્યાધિ નથી, અને દયાના સમાન બીજો ધર્મ નથી.

(૧૦) યદ્યપિ અવલંબન વિના મન સુવા મુરઝાય;
વિષયાવલંબન વિપરીત ફળ સ્વરૂપાવલંબન સુખદાય.

(યદ્યપિ અવલંબન વિના મન સુધા મુરઝાય
વિષય ગહે વિપરીતફળ નિજરૂપ ગહે સુખદાય)

(આ દૂહામાં માત્રાઓ વધી જાય છે. પિંગળના નિયમનો ભંગ છે. એને સુધારીને કૌંસમાં મુક્યો છે. આપણા સાધુઓ હિંદુસ્તાનના સર્વ સ્થળે વિચરે છે. તેમની ભાષામાં પંજાબી, મારવાડી, બિહારી શબ્દો દેખા દે છે. તેથી કાવ્યની દૃષ્ટિએ આ દોહાની રચના હોતી નથી. આશય માત્ર ઉપદેશનો જ હોય છે.)

અર્થાત્ કે અવલંબન વગર–આધાર વગર મનરૂપી મુષક મુઝાય છે. તેને ચેન પડતું નથી. તેને કંઇ આધાર જોઇએ છે. મનને જો વિષયનું અવલંબન મળે તો તેથી વિપરીત ફળ આવે છે; પરંતુ જો તેને નિજાત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે તો તે સુખકારક નીવડે છે.

(૧૧) જો પરકાશે સર્વકો તાકો લખે ન કોય,
દીપક ઘટકીકો લખે, ઘટ દીપે નહિ જોય.

અર્થાત્ કે જે સર્વને પ્રકાશે છે; તેને કોણ પ્રકાશવાનું છે! દીપક ઘટને પ્રકાશે છે, પરંતુ ઘટ દીપકને પ્રકાશતો નથી.

(૧૨) ચાં ચુડડી ચાં ચામ્હારી, ચાં નીચનકી નીચ,
ચાં ના હોતી બિચમેં (તો) સાક્ષાત શે ઇશ.

અર્થાત્ કે ચાહ–ઇચ્છા વા વાસના એ જ ભંગિણી, ચમારણ છે. મહા નીચની નીચ છે. જો વાસના ન હોત તો કેવળ શિવસ્વરૂપ–બ્રહ્મસ્વરૂપ હોત.

(૧૩) કર્તા ભોક્તા દેહ હું, યહિ જીવકો રૂપ,
જબ કર્તા આપે નહિ કેવળ શિવ સ્વરૂપ.

અર્થાત્ કે હું જ કર્તા છું, હું જ ભોક્તા છું. આ મારી દેહ છે, આ બધાં જીવનાં લક્ષણ છે. જ્યારે આવી ભાવના સંપૂર્ણ રૂપે નષ્ટ થાય છે અર્થાત્ કે કર્તા ભોક્તાપણું જતું રહે છે ત્યારે શિવસ્વરૂપ થવાય છે.

(૧૪) યહ જગત્ હરિકા રૂપ હૈ, હરિરૂપ નજરે આય,
જો દૂજો મનમાં લખે, તહીં ભય વેદ બતાય.

અર્થાત્ કે આ જગત્ હરિરૂપ છે. પ્રાજ્ઞ જનોને હરિરૂપ જ તે જે મનુષ્ય મનમાં દ્વૈતભાવ ધારણ કરે છે તેને જ ભય છે એમ વેદ પુકારે છે.

(૧૫) અંતરમુખ વૃત્તિ વિના હોત ના અંતરસુખ,
બાહ્ય વૃત્તિસે જાત નાહિં, અંતરમનકો દુઃખ.

અંતરમુખી વૃત્તિ વગર અંતરસુખ કદાપિ થતું નથી; વળી બાહ્ય વૃત્તિથી (વિષય ભોગાદિ દ્વારા) અંતરનું દુઃખ નાશ પામતું નથી.

(૧૬) ફલ કારન ફૂલિ વનરાય,
ફલ ભયા તે ફૂલ વિલાય;
જ્ઞાને કારન કર્મ અભ્યાસ,
જ્ઞાન ભયે તે કર્મ નાશ.

અર્થાત્ વૃક્ષને ફુલ થાય છે તેનુ પ્રયોજન ફળ છે, ફળને માટે જ ફુલ થાય છે. જ્યારે વૃક્ષપર ફળ આવે છે ત્યારે ફુલનો નાશ થાય છે. એ પ્રમાણે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે કર્મ, ઉપાસના અને અભ્યાસનું પ્રયોજન છે. જ્યારે જ્ઞાનરૂપી ફળ વિકસિત થાય ત્યારે કર્મનું પ્રયોજન રહેતું નથી. આપોઆપ જ કર્મનો ત્યાગ થાય છે.*

* सर्वं कर्माखिलं पार्थ ज्ञाने परिसमाप्यसे

(૧૭) યહ તો ગતિ હય અટપટી, ઝટપટ લખે ન કોય,
જો મનકી ખટપટ મિટે તો ચટપટ દર્શન હોય.

અર્થ—આ તો ખરેખર અટપટી છે. ઝટપટ સમજમાં આવતી નથી. જીવોના મનની ગતિ પરમેશ્વર તરફ ધાવમાન થતી નથી.;—વળતી નથી. નાનાવિધ વાસનાથી મન ચંચલ રહે છે. જો મનની ખટપટ મટી જાય, વાસનાનો નાશ થાય મન નિસ્તરંગ થાય ત્યારે ઝટપટ, ત્વરાથી દર્શન થાય છે.

(૧૮) સતત બ્રહ્મઅભ્યાસસે મલ વિક્ષેપકો નાશ,
જ્ઞાન દૃઢ નિર્વાસના જીવન્મુક્તિ પ્રતિભાસ.

અર્થાત કે સતત બ્રહ્મઅભ્યાસથી અંતઃકરણના બે દોષ મલ અને વિક્ષેપ તેનો નાશ થાય છે. ચિત્ત નિર્મળ થાય છે. દૃઢ જ્ઞાન અને નિર્વાસનાથી જીવનમુક્ત અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

(૧૯) કો કહે દુઃખ દરિયાવ. કો કહે સુખ સંસારમેં,
નહિ કટુ મધુર સ્વાદ મૃગતૃષ્ણા કે નીરમેં. [૧]

અર્થ—કોઇ આ સંસારમાં અનેક પ્રકારનાં સુખ છે; કોઇ કહે છે કે, સંસાર દુઃખનો દરિયો છે. ખરી વાત તો એ છે

*~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

હે પાર્થ અખિલ કર્મનો જ્ઞાનમાં સમાવેશ થાય છે, અર્થાત્ જ્ઞાન એની પરાકાષ્ટા છે.

"ऋते ज्ञानान्न मुक्तिः" જ્ઞાન સિવાય મુક્તિ થતીજ નથી.

અનુવાદક

૧ મૂળના દોહાને સોરઠામાં અનુવાદકે ફેરવી નાંખ્યો છે. અસ્સલમાં પ્રાસ મળતા ન હતા.

કે, જેમ મૃગતૃષ્ણાના નીરમાં કટુ મધુર સ્વાદ જેવું કંઇ છે નહિ તેની માફક સંસારમાં સુખ અને દુઃખ ભ્રાંતિરૂપ છે.

(૨૦) ભોગ આશ મરૂભુમિવત્ તૃપ્તિ કિન્હુ ન પાય;
શાંતિ સુખ ગમાયકે ભવમેં ફિરે જનાય.

અર્થાત્ સુખ અને ભોગની આશા મરૂભૂમિ તુલ્ય છે. ભોગથી મનુષ્યને કદાપિ તૃપ્તિ નથી શાંતિરૂપી સુખને ગુમાવીને પૃથ્વીમાં પુનઃ પુનઃ ગમનાગમન કરે છે.

(૨૧) કર્તા ભોક્તા દેહ હૈ, યહી જીવકો રૂપ;
જબ કર્તા આપે નહિ, કેવલ શિવ સ્વરૂપ.

જીવનું લક્ષણ એ છે કે, તે પોતાને કર્તા અને ભોક્તા લેખે છે. જ્યારે તેનું આ કર્તા અને ભોક્તાપણું નષ્ટ થાય છે ત્યારે તે શિવરૂપ બની જાય છે; પછી જીવ શિવ વચ્ચેનો ભેદ રહેતો નથી.

(૨૨) કહાં ઇશતા, જીવતા પૂરણ ચિદ્ઘન ભાન;
છોટી મોટી લહર જલ સતત બનતે આન.

અર્થાત્ કહાં ઇશતા અને કહાં જીવના? એ બન્ને વચ્ચે વાસ્તવિક ભેદ નથી. તે પૂરણ ચિદ્ઘન ભાન છે જેમ સમુદ્રમાં ન્હાની મોટી લહેરો-તરંગો હંમેશ ઉત્પન્ન થાય છે.

(૨૩) મન પક્ષી તબ લગ ઉડે વિષયવાસના માંય;
જ્ઞાન બાજકી ઝપટમેં જબ લગ આવત નાંય.

અર્થાત મન રૂપી પક્ષી ત્યાં સુધી વિષયવાસનામાં ઉડે છે કે જ્યાં સુધી જ્ઞાનરૂપી બાજના સપાટામાં આવતો નથી.

(૨૪) બ્રહ્મજ્ઞાની સદા નિર્લેપ
જયસે જલમે કમલ અલેપઃ

અર્થાત્ કે જેમ જળમાં વસવા છતાં કમળ જળથી અલિપ્ત રહે છે તેમ બ્રહ્મજ્ઞાની મનુષ્ય સંસારમાં રહેવા છતાં સંસારથી લિપ્ત થતો નથી.

(૨૫) નહિ જ્ઞાનકી ગાંઠડી, નહિ ચાતુરકો ચોજ,
મનકી કલ્પના મિટની વહી અનુભવકો ઓજ.

અર્થાત્ કે, જ્ઞાનની ગાંઠડી કે પોટલું હોતું નથી. ચતુર મનુષ્ય જે કરે છે તે કરી દેખાડવાની વસ્તુ કે પદાર્થ નથી, જ્યારે મનની કલ્પના ને કામના મટી જાય છે ત્યારેજ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. એજ અનુભવનો સાર છે.

બાબાએ એક દિવસે ભક્ત કબિરનો દોહો અમને કહી સંભળાવ્યો હતો. તેઓએ જણાવ્યું હતું કે, ભક્ત કબિર ઝુંપડીમાં રહેતા હતા તેનાથી થોડે દૂર કસાઇખાનું હતું. જ્યાં પ્રાણીઓને કત્લ કરવામાં આવતાં હતાં. ભક્ત કબિરે મનની આ પ્રમાણે સમજુત કરી હતીઃ—

(૨૬) કબિરા તેરા ઝોંપડા, ગલકટોંઉ કે પાસ;
જો કરેગા સો ભરેગા, તું કયોં ભયે ઉદાસ.

અર્થાત્ કે, હે કબિર! તારૂં ઝુંપડું ગળું કાપનારની પાસે છે—ખાટકીની નજીકમાં છે, તેથી તું શા માટે ઉદાસ થાય છે? જે જેવું કરશે તેવું ભરશે જેનાં જેવાં કર્મ છે તે પ્રમાણે તેમને ફળ મળશે. એમાં તારે દુઃખી થવાનું કારણ નથી.

કેલાસપતિ

પંચમ ખંડ

પ્રથમ તરંગ

ભક્તોની ઇચ્છા એવી હોય છે કે, બાબાને ઘેર બોલાવવા, પરંતુ, તેમ બની શકતું નથી. આખરે ભક્તોની માગણી સ્વીકારી બાબા બંગાળામાં જવા માટે સંમત થયા. બંગાબ્દ ૧૩૩૭ પુરૂં થવા આવતાં ફાલ્ગુનની પ્રતિપદાને દિવસે બાબાએ કૈલાસ છોડી બંગાળ તરફની યાત્રા શરૂ કરી.

કલકત્તા રહેવાનું બાબા પસંદ કરતા ન હતા. તેઓનું કહેવું એમ હતું કે, તે અતિ પ્રવૃત્તિવાળું સ્થાન છે. આથી કરીને કલકત્તાની પાસે લિલુવામાં બાબાના વાસસ્થાન માટે નક્કી કરવામાં આવ્યું. બાબાના ભક્ત, સર હુકમીચંદ સ્વરૂપચંદ નામના મારવાડીના મહેલ જેવા ઘરમાં બાબા આવી પહોંચ્યાં.

બાબા આવ્યા ન આવ્યા એટલામાં તો કલકત્તા ને તેની પાસેના સ્થાનમાંથી ભક્તો ત્યાં આવવા માંડયા. તે સ્થળમાં પણ બાબાને નિરાંત નથી. અવિરામ જનસ્ત્રોત તેમની તરફ ઢળે છે. બાબા થોડા દિવસ ત્યાં રહી ત્રિપુરા પધાર્યા. ગત વર્ષના કુમ્ભમેળા સમયે ઝુન્સીના રેતાળ ટેકરા પર બાબાની છાવણીમાં ત્રિપુરાના રાજપરિવાર સાથે બાબાનો પ્રથમ પરિચય થયો હતો. ત્યાર બાદ રાજપરિવારના ઘણા માણસો બાબાનાં દર્શન કરવા કૈલાસ આવ્યા હતા. કેટલાક દિવસ જશિડિ રહી બાબાને ત્રિપુરા પધારવા માટે આગ્રહપુર્વક

નિમંત્રણ કર્યું હતું. બાદમાં ત્રિપુરાના મહારાજે પત્ર લખીને બાબાની યાત્રાને માટે સર્વ વ્યવસ્થા કરી આપી હતી.

રાજધાનીમાં રાજમહેલમાં બાબાને રહેવાને માટે સુસજ્જિત ઓરડો તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે. બાબાને ત્યાં રહેવું પસંદ પડયું નહિ અને ચાના બગિચામાં એક નાના બંગલામાં તેઓ રહેવા લાગ્યા.

ત્રિપુરાથી બાબા સુસંગ ગયા. સુસંગ મયમનસિંગ જીલ્લામાં આવ્યું છે. સુસંગ અતિ પ્રાચીન રાજ્ય છે અને ગારો નામનો પહાડ આ રાજ્યની સીમામાં છે. હમણાં આ પહાડ અને જંગલ બ્રિટિશના અધિકારમાં છે. રાજ્યેશ્વરને વંશાનુક્રમે મહારાજની ઉપાધિ મળી છે. આ પદવી પૂર્વે રાજા માનસિંહે આપી હતી.

આ મહારાજના ભ્રાતા અને તેમનાં પત્ની બાબાના મંત્ર-શિષ્ય છે. તેમના આમંત્રણથી બાબા સુસંગ પધાર્યા હતા. તેમને રાજવાડામાં રહેવું પસંદ ન હતું. થોડે દૂર આંબા-વાડિયાની પાસે ખુલ્લી જગામાં તંબુ ઠોકાવી બાબા ત્યાં રહેવા લાગ્યા. તેમની સાથે એક જ સહચર હતા, અને તે શ્રી હુજુરાનંદજી અવધૂત. તેઓ બાબાની પાસે કૈલાસમાં રહેતા હતા અને કોઇ કોઈ વાર તેઓ એકત્ર દેશ ભ્રમણ કરતા હતા. કોઇ દહાડો બાબા ત્રીજા માણસને સાથે લઇ ભ્રમણ કરતા નથી.

આ ખુલ્લા સ્થાનમાં અતિ સુંદર પ્રાકૃતિક દશ્યો વચ્ચે રહી બાબા આનંદ અનુભવતા હતા. દૂરમાં શૈલમાળા, પાસે જ નદી, અને સેવામાં સેવારતા, ભક્તિમતી રાણી સુરસાદેવી અને તેમના સુપુત્રો હતા.

ઘણું કરીને એક સ્થાનમાં એક પખવાડિયાથી વધારે બાબા રહેતા નથી. સુસંગમાં બાબા એક પખવાડિયું રહ્યા અને પછી રાજશાહી તરફ રવાના થયા. બાબાના સમાચાર પત્રો અને તારથી આવતા જતા હતા. અમારી આકુળ પ્રાર્થના સ્વીકારી રાજશાહીમાં અમારે ઘેર પધારતા હતા; એ વાત ચોમેર પ્રસિદ્ધિ પામી હતી.

વૈશાખ માસની ચોથને દિવસે સ્હવારે બાબા પધાર્યા.

પદ્મા નદીમાં સ્નાન કરી આવી, બાર વાગતાં પહેલાં ભોજન વગેરે સમાપ્ત કર્યું. શ્રી ઠાકુરાનંદજી બાર વાગ્યા પછી ભોજન કરતા નથી. ફુરસદે બાબાએ અમને ત્રિપુરા અને સુસંગની કેટલીક વાતો કરી. સુસંગનું પ્રાકૃતિક દશ્ય ત્રિપુરા કરતાં ઘણું જ સુંદર છે. આ સ્થાનમાં ઠંડક વધારે છે. નદીમાં પ્રચુર મત્સ્ય, ખેતરમાં ધાન્ય અને જંગલમાં હરિણાદિ સુખથી ફરે છે.

બપોરના બાબાને લઇને અમે પદ્મા નદીને કાંઠે ફરવાં ગયા. પાસે જ એક વૃદ્ધ સ્ત્રી એકલી એક ઝુંપડીમાં રહેતી હતી.

કોઈ કોઇ વખત અમે તેને મળવા જતાં હતાં. આજ બાબાને લઇને અમે ત્યાં ગયાં. બાબાને જોઇને તે વૃદ્ધ સ્ત્રીને અતિશય આનંદ થયો; અને તેણે કહ્યું, "આજ પરમહંસ બાબા આવ્યા છે." બાબાએ કહ્યું, "સીતારામ કહો."

તે વૃદ્ધ સ્ત્રીએ કહ્યું, "રામનું નામ તો લઇ શકું છું, પણ સીતાનું શા માટે? સીતામાં અને મારામાં શો પ્રભેદ છે?"

બાબા હસ્યા. તે વૃદ્ધાએ અમારા સર્વના હાથમાં, એટલું જ નહિ પણ, બાબાના હાથમાં સુદ્ધાં બે પતાસાં મુક્યાં. બાબાએ તે અતિ આદરથી ગ્રહણ કર્યાં.

તે દિવસે સંધ્યા સમયે જ્યારે બાબાના ચરણ તળે સભા ભરી બેઠાં હતાં ત્યારે બાબાએ સૌને અમૂલ્ય ઉપદેશ આપ્યો. બાબાએ કહ્યું હતું કે-તપસ્યા એ મનનો વ્યાપાર છે. મન અને પ્રવૃત્તિની ગતિનો રોધ કરવો એનું નામ તપસ્યા. તપસ્યાનો અર્થ છે દમન. મનના અશુભ સંકલ્પ, પ્રવૃત્તિ અને ઇંદ્રિયાદિનો દમનપૂર્વક ચિત્તશુદ્ધિને માટે જે પ્રયત્ન, તેનેજ તપસ્યા કહે છે. એને માટે મનના ઉપર ગફલત વગર પહેરો રાખવો જોઇએ. જો કોઇ પણ પ્રકારનો અશુદ્ધ ભાવ મનમાં પેસી જાય તો તે જ ક્ષણે તેને તાડન કરવો જોઇએ-તેને મારી હઠાવવો જોઇએ. મનનો એવો સ્વભાવ છે કે એક જ સમયે બે વિષયને સાથે રાખી શકતું નથી; એથી જો મનને સત્સંગમાં યોજવામાં આવે તો પોતાની મેળે મનના ખરાબ ભાવ આપો-આપ સરી જાય છે.

મનને દમન કરવાને માટે બાબાએ બે ઉપાય બતાવ્યા હતા. એક 'ડરસે', દુસરા 'પ્રેમસે' અર્થાત્ મનને પટાવીને આ બીજા ઉપાયથી જ સારાં ફળ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે; કારણ કે, વિચારપૂર્વક જે કરવામાં આવે તેનું ફળ સ્થાયી હોય છે. તરંગમાં કે જોશમાં જો એકાદ કામ કરવામાં આવે તો તેનું ફળ સ્થાયી થતું નથી.

બાબા બોલ્યા હતા કે, 'કાર્ય કરવા પહેલાં તેનો વિચાર કરવો એ જ ઉત્તમ છે.' મનમાં કોઇ પણ પ્રકારનો સંકલ્પ કે પ્રેરણા ઉત્પન્ન થાય તો તેનું પરિણામ શું આવશે તેનો પૂર્વે વિચાર કરવો જોઇએ. વિચાર કરતાં જો તેમાં દોષ દેખાય તો તેનો મૂળથી જ ત્યાગ કરવો ઉચિત છે; નહિ તો પછીથી તેને હઠાવી કાઢવો કઠિન છે.'

બાબાએ ફરી કરીને અમોને કહેલું છે કે, પ્રવૃત્તિ યા તૃષ્ણાનું ફળ દુઃખ છે, જ્યારે સંતોષનું ફળ શાંતિ છે.

વૈરાગ્યથી નિવૃત્તિ પમાય છે. જો વાસનાનો ઉચ્છેદ ન થાય તો સંતોષનો સંભવ નથી. જે મનુષ્ય સંતોષરૂપી સમુદ્રમાં ડૂબેલો રહે છે, તે મનુષ્યને સંપુર્ણ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. જે સાધુ કોઈ પણ પદાર્થ ગાંઠે બાંધતો નથી, ભગવાન જ્યારે જે આપે ત્યારે તે સંતોષથી ખાઈ લે છે, તે સાધુની પાછળ પાછળ ભગવાન ફરે છે. તે સાધુને ક્ષુધાનું કષ્ટ સહન કરવું પડતું નથી, તેને કોઈ પણ જાતનો અભાવ રહેતો નથી.

બાબાએ કહ્યું હતું કેઃ—

> ગિરૂહ ગાંઠ નહિ બાંધતે, જબ મિલે તબ ખાય;
> ગોવિંદ તાકી પિછે ફિરે, મત ભૂખે રહ જાય.

એક દિવસે બપોરે બાબાનાં દર્શન કરવા 'સ્ટુડન્ટસ્ હોમ'માંના કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ આવ્યા હતા. બાબાએ તેમને અનેક પ્રકારનો ઉપદેશ આપ્યો હતો. બાબાએ કહ્યું કે, "મનુષ્ય અને જંતુમાં શો ફેર છે?" મનુષ્ય આહાર કરે છે, પોતાનાં સંતાનનું પાલન કરે છે, તેમ જંતુઓ પણ કરે છે. ઉભયની વૃત્તિ એકજ પ્રકારની છે. ફેર માત્ર એટલો છે કે મનુષ્યો પરમાત્માનું ચિંતન કરી શકે છે; પરમાત્મા સાથે મળી જઈ શકે છે, જ્યારે જંતુઓ તેમ કરી શકતાં નથી. જો પૂર્વજન્મનાં કરેલાં સુકર્મના ફળરૂપે મનુષ્યયોનિમાં જન્મ લીધો છે તો આવો અનુપમ સુવર્ણસંમ સુયોગ વૃથા ગુમાવવો ઉચિત નથી. મનુષ્યમાત્રે પોતાનું લક્ષ્ય મોક્ષની પ્રાપ્તિ છે એમ સમજવું ઉચિત છે. મોક્ષલાભ માટે મહર્ષિ અષ્ટાવક્રે રાજર્ષિ જનકને કહ્યું છે કે,

> **मुक्ति मिच्छसि चेत् तात विषयान् विषवत् त्यज ।**
> **क्षमार्जव दया संतोष सत्यं पीयूषवत् भज ॥**

અર્થાત્ કે, હે તાત ! જો તારે મુક્તિલાભની ઇચ્છા હોય તો વિષય ને વિષવત્ સમજીને તેનો ત્યાગ કર; ક્ષમા, આર્જવ, દયા, સંતોષ, સત્યને* અમૃતવત્ સમજી તેને ભજતો રહે, તેનું અનુશીલન કર.

સત્યમાં કેટલી શક્તિ છે તે સમજાવવા સારૂ બાબાએ એક વાત કહી.

એક ચોરને એમ ઇચ્છા થઇ કે કોઈ મહાત્મા પાસે દીક્ષા લેવી. આથી તે મહાત્મા પાસે ગયો. તેના ચરણમાં પ્રણામ કરી, તેણે પોતાની ઇચ્છા જણાવી અને તે ઉપરાંત પોતાના ચરિત્રમાં શા શા દોષ હતા, તે પણ નિવેદન કર્યા. મહાત્મા તેની આવી સરળતા જોઇ પ્રસન્ન થયા અને તેને દીક્ષા આપી અને અનુજ્ઞા કરી કે, આજથી તારે કદાપિ મિથ્યા વાક્ય બોલવું નહિ. તે તસ્કર હા કહી, ત્યાંથી વિદાય થયો.

એક સમયે આ ચોરે રાજાની અશ્વશાળામાંથી રાજાના પ્રિય ઘોડાને ચોર્યો. જ્યારે તે ઘોડાપર બેસી પલાયન કરતો

---

* ક્ષમા, આર્જવ, દયા, સત્યાદિને માટે ગીતામાં ઘણેક સ્થળે ઉપદેશ છે: યથા,

अमानित्वमदम्भित्वमहिंसा क्षान्तिरार्जवम्
गी. १३–७

शमो दमस्तपः शौचं क्षान्तिरार्जवमेवच
गी. १८–४२

अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत्
गी. १७–१५

હતો ત્યારે રાજાના પ્રહરીએ તેને પકડ્યો. જ્યારે તેણે તેને પ્રશ્ન કર્યો કે 'તું કોણ છે?' ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો કે, 'હું ચોર છું.' પ્રહરીએ વિચાર કર્યો કે, જો તે ચોર હોય તો કદાપિ કાળે પોતાને મ્હોંએ ચોર છે, એમ કહે નહિ. જરૂર આ માણસ રાજાનો કોઇ અતિથિ અથવા તો તેનો મિત્ર હોવો જોઇએ. મારી મશ્કરી કરવા તે આમ બોલે છે.

પ્રહરીએ તેને છોડી દીધો. તે ચોર ઘોડા પર બેસી ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો. રસ્તામાં ગુરૂનો આશ્રમ આવતો હતો તેથી તે ઘોડાને આશ્રમની બહાર બાંધી તે ગુરૂને પ્રણામ કરવા અંદર ગયો. એટલામાં ઘોડારમાંથી કોઇ ઘોડો ચોરી ગયું છે, એ વાતની જાણ થઇ, અને ચોરને પકડવાને માટે ચોમેર માણસો છુટયાં. એક પ્રહરી ઘોડાના પગલાંની નિશાનીને અનુસરતો—પગેરૂ કાઢતો—આશ્રમ પાસે આવી લાગ્યો. જોયું તો બહાર ઘોડો બાંધેલો છે, પણ તેનો રંગ સફેદ છે જ્યારે રાજાના ઘોડાનો રંગ કાળો હતો.

આણી તરફ તે ચોર ગુરૂને પ્રણામ કરી બહાર આવ્યો અને જોયું તો કેટલાક ઘોડેસ્વાર તે સફેદ ઘોડાને નિરખી રહ્યા છે. તે ચોર પણ ઘોડાનો રંગ બદલાયલો જોઇ આશ્ચર્ય પામ્યો. તેણે હસીને સ્વારોને પુછ્યું,

"તમે શું જોઇ રહ્યા છો?"

એક સ્વારે ઉત્તર આપ્યો, "રાજાનો માનિતો ઘોડો ચોરાઇ ગયો છે. આ જ તે ઘોડો કે બીજો, તે જોઇએ છીએ. તમને તે સંબંધી કંઇ ખબર છે?"

તે તસ્કરે જવાબ આપ્યો, "આ જ રાજાનો ઘોડો છે, અને હું જ તેને ચોરી લાવ્યો છું."

તે સ્વારો સમજ્યા કે આ તો આપણી મશ્કરી કરે છે. એમ સમજી તેઓ ત્યાંથી ચાલી ગયા અને રાજાને સઘળી હકિકત નિવેદન કરી.

થોડા દિવસ પછી નગરપાલે તે ચોરને સંશયપરથી ચોરી માટે પકડી રાજાની આગળ ઉભો કર્યો. તેની વિરૂદ્ધમાં કંઇ ઝાઝો પુરાવો ન હતો. રાજાએ તેને પુછયું, " તેં ચોરી કરી છે ? "

તસ્કરે ખુલ્લા દિલથી કહ્યું, " હા."

રાજાઃ—શી રીતે ચોરી કરી ?

તસ્કરે કંઇ પણ છુપાવ્યા વગર ખરી હકિકત જણાવી દીધી. રાજા તેની સત્યનિષ્ઠા જોઇ ખુશી થયો. તેને રાજ્યમાં એક નોકરી આપી અને ચોરી કરવાનું છોડી દેવાની આજ્ઞા કરી. તે તસ્કરે પણ ચોરી કરવાનું છોડી દીધું અને ધીમે ધીમે બુદ્ધિના પ્રભાવથી, તે પોતાની ઉન્નતિ કરવા લાગ્યો. એમ કરતાં તેના સઘળા કુસંસ્કાર દૂર થયા, અને અંતે સત્યનિષ્ઠાના પ્રતાપથી તે મંત્રીપદ સુધી પહોંચ્યો; એટલું જ નહિ, પણ, મહાત્માના એક યોગ્ય શિષ્ય તરીકે પોતાનો પરિચય આપવા સમર્થ થયો.

વાત પૂરી કરી ફરવાને માટે બાબા બહાર ગયા. થોડો સમય ફરી કરીને સંધ્યાને સમયે જ્યારે બાબા ઘેર પાછા ફર્યા ત્યારે તેમના ચરણ ધોવા અમે ચોતરફથી આવી લાગ્યાં. સર્વનો આગ્રહ તો જુઓ ! કોઇ જળ રેડે છે: કોઇ પગ પખાળે છે: કોઇ તે લુછે છે. છ માણસોએ તેમના ચરણને પકડયા છે. કોઇ પંખો નાંખે છે, જેને બીજું કંઇ કામ કરવાને મળતું નથી, તે બાબાની લાકડી ધોઇને લુછે છે.

બાબા 'ના' કહીને કોઇના મનને દુઃખવવા ઇચ્છતા નથી. જ્યાં સુધી સેવા ચાલે છે, ત્યાં સુધી તેઓ ધીમેથી મૃદુ સ્વરે બોલે છે કે, 'શિવોહમ્, શુદ્ધોહમ્, નિરંજનોહમ્, નિર્વિકારોહમ્, સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપોહમ્'. બાબા મનમાં શું વિચાર કરતા હશે, તે ભક્તવાંચકો સારી રીતે અનુમાન કરી શકશે. ત્યાર પછી બાબાની પાસે અમે વિંટળાઇ બેઠાં અને તેમનો ઉપદેશ સાંભળતાં હતાં, ત્યારે કોઇ ક્રોધી પુરૂષની વાત નીકળી. તે પર બાબાએ એક વાત સંભળાવી:—

એક ધર્મશીલ અતિથિપરાયણ પુરૂષને અતિશય ક્રોધિષ્ટ સ્ત્રી હતી. એથી તે મનમાં ઘણો જ દુઃખ પામતો હતો; પરંતુ, કોઈ પણ રીતે સ્ત્રીનો સ્વભાવ ફેરવી શકવા સમર્થ ન હતો. આથી કરીને તે પોતાની ઇચ્છાનુરૂપ અતિથિસેવા કરી શક્તો નહિ. તથાપિ, તે સેવાકાર્યમાં પ્રમાદ કરતો નહિ.

એક દિવસે એક સાચા સાધુ તેને ઘેર પધાર્યા ગૃહસ્વામીએ તેમનો આદરસત્કાર કર્યો અને તેમને બેસાડયા. તથા સ્ત્રીને રસોઈ કરવા કહ્યું. ગૃહપતિને કંઇ ખાસ કામને માટે બહાર જવું પડયું. બહાર જતાં પૂર્વે તેણે અતિથિને પોતાની સ્ત્રીના સ્વભાવ સંબંધી થોડો ઇશારો કર્યો હતો.

અતિથિને થોડી વારમાં જણાયું કે તેના સ્વામીએ પોતાની સ્ત્રીનો પરિચય આપવામાં કંઇ અત્યુક્તિ કરી ન હતી. રસોઇ શરૂ કરતાં જ બાઇએ ગાળાગાળી શરૂ કરી. ઘરમાં એક બાજુએ બેઠા બેઠા સાધુ ગાળો સાંભળતા હતા, તેઓ ચુપચુપ નિર્વિકાર બેઠા હતા. ધીમે ધીમે ગાળોનું જોર વધવા માંડયું. રસોઇ તૈયાર થતાં બાઇએ રૂક્ષ સ્વરે તરછોડો કરી અતિથિને ભોજન કરવા કહ્યું. સાધુ કંઇ પણ બોલ્યા-ચાલ્યા વગર જમવા લાગ્યા. જમતી વખતે અટકયા વગર

ગાળોનો વર્ષાદ વર્ષવા લાગ્યો. સાધુએ મૌન્ય ધારણ કરી, કોઈ પણ જાતનો ક્રોધ કે વિરક્તિ દાખવી નહિ. સાધુને નિરુત્તર જોઇ, બાઇના ગુસ્સાનો પારો વધારે ઉંચે ચઢયો. છેવટે તેણે બળતું ખોયણું લઇ, ક્રોધના આવેશમાં સાધુની મુછોને લગાડયું. કોઇ પણ જાતના ક્રોધનો વિકાર જણાવ્યા વગર સાધુ મહારાજ ડાબા હાથે મુછોને હોલવતા જમણે હાથે ભોજન કરવા લાગ્યા. તેઓના પ્રશાંત વદન પર કોઇ પણ જાતની લાગણીનું ચિન્હ ન હતું. બાઇ હારી ગઇ, સ્તંભિત થઇ ઉભી રહી.

સાધુનો નિરભિમાન સ્વભાવ, ક્ષમા અને ધૈર્ય જોઇ બાઇ આશ્ચર્ય પામી. મુગ્ધ અને અનુતપ્ત ચિત્તે સાધુને પગે પડી ક્ષમા માગી. છેવટે સાધુની પાસે તેણે દીક્ષા લીધી અને પહેલાના સ્વભાવનો હંમેશને માટે ત્યાગ કર્યો.

બાબાએ કહ્યું કે ધૈર્ય અને ક્ષમાદ્વારા ક્રોધ પર જય મેળવી શકાય છે. ક્રોધને સમયે જો કોઇ વાદવિવાદ કરે તો વધારે ક્રોધ ચઢે છે–ક્રોધની નિવૃત્તિ થતી નથી. ધૈર્યનું અનુશીલન કરવાથી, ક્ષમાભાવની વૃદ્ધિ થાય છે, અને ક્ષમાનું અનુશીલન કરવાથી ધૈર્યની વૃદ્ધિ થાય છે.

ઘરની અંદર અતિશય ગરમી થતી હોવાથી બાબા વરન્ડામાં સુતા. અમે કહ્યું કે, 'રાત્રે કંઇ પ્રયોજન પડે તો નોકરને બોલાવજો.' બાબાએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે, "માઇ, મને તો કોઇ જાતનું પ્રયોજન પડતું નથી.' એમ કહી તેમણે તેમના જીવનમાંની એક ઘટના કહી સંભળાવી.

પરિભ્રમણ કરતાં કરતાં કોઇ એક પોલિસના અધિકારી સાથે બાબાને પરિચય થયો. તે બાબાથી મુગ્ધ થયો અને તેમની પાસે તેણે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. બાબાને જંગલમાં ફરવાનું,

તેથી બાબાને માટે તેણે એક તંબુની વ્યવસ્થા કરી. બાબાએ તે લેવા માટે ના પાડી અને કહ્યું કે, "અમે વનવાસી માણસ, કોઇ વખતે ક્યાં હોઇએ, તેનું ઠેકાણું નહિ. તમારા તંબુનો કોણ પહેરો ભરશે? કોઇ કદાપિ ચોરી જાય તો તમારે તેને માટે સરકારને જવાબ દેવો પડશે." બાબાની વાત તેને સુસંગત લાગવાથી એક માણસને તંબુ પર પહેરો કરવાને માટે રોક્યો. બાબા તેમના શયનગૃહમાં કોઇને સાથે રાખતા નથી. તેઓ એકલા શયન કરે છે. તંબુમાં જુદાજુદા ભાગ ન હતા. એકજ ઓરડો હતો. તેથી તે માણસ ભારે વિમાસણમાં પડ્યો. તેણે બાબાને કહ્યું કે, તેનાથી એકલા આ જંગલમાં નહિ સુઇ શકાય. વાઘનો ભય, સાપનો ભય અને ભૂતનો ભય, એમાંથી એકાદ ભય તો જંગલમાં ખરો ને ખરોજ. બાબાએ તેને કહ્યું કે, 'તું નિર્ધાસ્તપણે તંબુમાં સુઇ જજે; હું તંબુની બહાર ઝાડ નીચે આનંદથી શયન કરીશ.'

બાબાની વાત સાંભળી અમે સર્વ હસી પડયાં. અને પુછ્યું, કે "આ પ્રમાણે બાબા, તમે કેટલી રાતો કાઢી હતી?"

બાબાએ ઉત્તર આપ્યો કે, "આ પ્રમાણે બે ત્રણ રાત્રીઓ વ્યતીત કરી, કોઇને પણ કંઇ કહ્યા વગર બીજે ચાલી ગયો. તે પોલીસ અધિકારીને આમાંની કંઇ ખબર પડી નહિ."

બીજે દિવસે સવારે જોયું તો બાબા 'પ્રબોધચંદ્રોદય' નામના નાટકમાંના કોઇ એક શ્લોકનો અર્થ મારા સ્વામીને સમજાવે છે. તે સઘળા શ્લોક અને તેનો અર્થ સ્મરણમાં નથી. એક શ્લોકનો અર્થ આ પ્રમાણે છેઃ—

ક્ષમા આવી વિવેક મહારાજને કહે છે કે 'હે દેવ, સાંભળો. માણસ જ્યારે ક્રોધ કરે, ત્યારે મૌન્યનું અવલંબન કરવું જોઇએ: જો તે ગાળો દેવા માંડે તો તેની પ્રત્યે મીઠો

વ્યવહાર કરવો જોઇએ; આથી પણ જો તેનો ક્રોધ નિવૃત્ત ન થાય અને જો તે ધિક્કાર કરે તો તેને પગે પડી, અનુનયથી તેને સમજાવવો તથા તેના પ્રત્યે કરુણા બતાવી તેના શરીરમાંના ચંડાલરૂપી ક્રોધને નિવૃત્ત કરવા ભગવાનને પ્રાર્થના કરવી. જો ક્રોધી માણસ મારવાનો આરંભ કરે તો તેના પ્રત્યે ગુસ્સે ન થતાં, મનમાં એમ લાવવું કે એથી આપણાં પૂર્વજન્મનાં દુષ્કર્મોનો નાશ થાય છે. આપણે બીજાની પાસેથી પીડા પામીએ કે અપમાન ભોગવીએ છીએ, તે આપણા પૂર્વજન્મના કર્મફળને માટે જ છે. એ સમજવું જોઇએ કે માણસ તો નિમિત્તમાત્ર છે.

બાબાએ કહ્યું કે, શ્રી રામચંદ્રજીએ વનવાસ સમયે ગુહ નામના ચંડાલને ત્યાં આતિથ્યગ્રહણ કર્યું હતું. તે સમયે ગુહે લક્ષ્મણને કહ્યું હતું કે, 'આવો બંધુ, આપણે બન્ને ભરતનો સંહાર કરી શ્રી રામચંદ્રને રાજ્ય આપીએ.' તેના જવાબમાં લક્ષ્મણે કહ્યું હતું કે:—

सुखस्य दुःखस्य नकोऽपि दाता
परो ददातीति कुबुद्धिरेषा ।
अहम् करोमीति वृथाभिमानः
स्वकर्म सूत्रे ग्रथिताहि लोकाः ॥

ભાવાર્થ:—

સુખ દુઃખ કેરો નહિ કોઇ દાતા,
દે અન્ય તેને કથતી કુબુદ્ધિ:
'હું તે કરું છું'–અભિમાન ખોટું,
સ્વકર્મ સૂત્રે ગ્રથિતા જ લોકો.

ત્યાર પછી બાબાએ કહ્યું કે મલિન અહંકારનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. અહંકારની સાથે માયા આવે છે. અકર્તૃત્વ બુદ્ધિ રાખવી જોઇએ. નટ કે મેનેજરની બુદ્ધિથી સર્વ કામ કરવાં જોઇએ. તેમ કરવાથી મલિન અહંકારનો નાશ થાય છે. બાબા કહે છે કે અહંકાર બે જાતના છે. એક શુદ્ધ અને બીજો મલિન. હું આત્મસ્વરૂપ છુ, શુદ્ધ છું, એ જાતનો અહંકાર દોષરૂપ નથી; પરંતુ, મુક્તિના હેતુરૂપ છે. હું રાજા છું, મારી માન પ્રતિષ્ઠા છે, હું મોટો પંડિત છું, હું શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ છું, મારામાં બહુ ક્ષમતા છે, મારે ત્યાં બહુ દાસ દાસીઓ છે; આ મલિન અહંકાર છે અને ત્યાગવા યોગ્ય છે. આવા અહંકારથી જીવનું સહસા રક્ષણ થતું નથી. બાબાએ ત્યારપછી નારદ ઋષિ સંબંધી એક આખ્યાયિકા સંભળાવી.

એક સમયે દેવર્ષિ નારદ પોતાની વીણા લઇને હરિનામ કરતા ભ્રમણ કરતા હતા. સહસા એક ઘણી જ શોકાતુર વૃદ્ધ સ્ત્રી તેમને નજરે પડી. તેમણે તેને પુછ્યું કે, 'તું શા માટે રડે છે?' તે વૃદ્ધાએ કહ્યું કે, 'મારો પુત્ર મરી ગયો છે.' એમ કહી, તે રડવા લાગી. નારદ તે વૃદ્ધ સ્ત્રીના દુ:ખથી લેશ પણ વ્યથિત થયા વગર મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે, "આ સર્વ માયાનું કાર્ય છે. હું માયાથી રહિત છું. સારૂં છે કે માયા મને સ્પર્શ કરી શકતી નથી, અને જુઓને આ મૈયા અજ્ઞાનથી અને માયાથી કેવી બદ્ધ છે!" નારદના આ અહંકારથી તેમના પતનની સંભાવના થઇ.

થોડા સમય પછી એક વખતે નારદજી જલાશયને કિનારે વીણા અને વસ્ત્ર રાખી, સ્નાન માટે પાણીમાં જઇ, તેમણે અંદર ડૂબકી મારી. ડૂબકી મારતાં તેમને સ્ત્રી શરીર પ્રાપ્ત થયું. તેઓ નારદજી હતા તે વાતનું તેમને સ્મરણ રહ્યું

નહિ. ત્યાર પછી તે સ્ત્રીરૂપધારી નારદનો વિવાહ થયો અને એક પછી એક એમ કરતાં તે એકસો ને એક છોકરાંની મા થઇ. પછી તેની પરીક્ષા કરવાના હેતુથી વૃદ્ધ સાધુરૂપે ભગવાને તેને દર્શન આપ્યાં અને કહ્યું, " મૈયા ! હું અતિશય વૃદ્ધ થયો છું. હું મારૂં પોતાનું કામ કરી શકતો નથી. તમારે ઘણા પુત્રો છે, તેમાંથી જો એક મને મારી સેવા માટે આપો, તો ઉપકાર થશે."

તે માતાએ આ સાંભળી કહ્યું, " હું તમને મારા પુત્રોમાંથી એક પણ નહિ આપું. તેઓ મને પ્રાણ સમાન વ્હાલા છે. મહારાજ, તમે અહીંથી ચાલી જાવ."

આ બીના બન્યા પછી કેટલાક સમય પછી તે માઇનો એક પુત્ર મરી ગયો. તે રોવા ને આક્રંદ કરવા લાગી. તેને ઘણું ય સમજાવ્યું કે તમારે સો પુત્રો છે, ને શા માટે વિલાપ કરો છો ? આટલું છતાં તેને શાંતિ થઇ નહિ અને જોરથી વિલાપ કરવા લાગી. પડોશીઓએ પણ આવીને તેની સમજુત કરવા માંડી પણ સર્વ ફોકટ. છેવટે સઘળા જણ તેને પકડીને નદીએ ન્હાવા લઇ ગયા. સ્નાન પુરૂં થતાં તેને પોતાનું પૂર્વ સ્વરૂપ–નારદનું રૂપ પ્રાપ્ત થયું. કાંઠા પર રાખેલી વીણા વસ્ત્રાદિ પડયું હતું, તે તેમણે લઇ લીધું. પેલી ઘટનાનું સ્મરણ થતાં તેમને લજ્જા થઇ આવી. તેઓ વિષ્ણુને પ્રણામ કરવા સ્વર્ગમાં ગયા. શ્રી હરિ તેમને જોઇ મંદ હસ્યા. તે જોઇ નારદે શરમથી મ્હોં નીચું કરી કહ્યું કે, " પ્રભુ, ખરેખર તમારી માયાનો પાર નથી. તે દુર્તિક્રમનીય છે."

ચિત્તશુદ્ધિના ઉપાય દર્શાવતાં બાબાએ કહ્યું કે—

" ઉઠતે, બેઠતે, સોતે રામ,
હાથમેં કામ, મનમેં રામ,
જક્તજનોકે મન વિશ્રામ."

ઉઠતાં, બેસતાં અને સુતાં સુતાં પણ નામજપ કરવો. હાથમાં હોય તે કામ કરવું, પણ મનમાં તો શ્રીરામ કે જે ભક્તજનોનું વિશ્રામસ્થાન છે, તેનું સ્મરણ કરવું. આ નામજપ કરવો તે મનથી કરવો. મન એકાગ્ર હોય તોજ લાભ થાય છે. મન જેટલું સૂક્ષ્મ થાય તે પ્રમાણમાં તે સૂક્ષ્મ વસ્તુને ગ્રહણ કરી શકે છે. વિષયસ્પર્શથી મન સ્થૂલ થાય છે. જે વસ્તુમાં મન અને ઇંદ્રિયો નિયુક્ત હોય—જોડાયલી હોય, તે વસ્તુનું જ્ઞાન થાય છે. મન વગર જ્ઞાન થાય નહિ અને રસની પણ ઉપલબ્ધિ થતી નથી.

બીજે દિવસે મારા સ્વામીએ બાબાને પ્રશ્ન કર્યો કે. "આર્જવનો અર્થ સરળતા ને ?" બાબાએ જવાબ આપ્યો કે, આર્જવ એટલે બહિઃશુદ્ધિ તેમજ અંતઃશુદ્ધિ. બહિઃ બહારની શુદ્ધિ માટે જળ, માટી કે સાબુની આવશ્યકતા છે; દેહ, વસ્ત્ર, શય્યા વગેરે સ્વચ્છ રાખવાં જોઇએ. કારણ કે તેથી પણ મનને મલિનતા પ્રાપ્ત થાય છે. અંતઃશુદ્ધિને માટે કુસંગ અને કુપ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. મનની મલિનતા એટલે કપટ અને જુઠ એનો સંપૂર્ણ રીતે ત્યાગ કરવો જોઇએ. એનું નામ આર્જવ.

અમે સમજ્યાં કે કોષના મોટા મોટા અર્થ અહીં નહિ ચાલે.

થોડા સમય પછી કેટલીક વિશિષ્ટ વ્યક્તિઓ મહારાજનાં દર્શન કરવા આવી. રાયબહાદૂર કુંજમોહન મૈત્રે કંઈ ઉપદેશ સાંભળવાની ઇચ્છા જણાવી. બાબાએ કહ્યું—"મનુષ્યના ચાર વર્ગ છે. * (૧) પામર, (૨) વિષયી, (૩) જીજ્ઞાસુ,

---

* चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ।

(૪) જ્ઞાની. જેઓ વિષયી છે તેઓને પૃથ્વીમાં વિવિધ જાતના ભોગ અને મરણ પછી સ્વર્ગની આકાંક્ષા હોય છે. આ પૃથ્વી પર જ્યાં સુધી તેઓ રહે છે ત્યાં સુધી પુણ્યનાં કામ અને ધર્માનુષ્ઠાન કરે છે. તેઓને ભોગસુખની જ વાંછના છે. આ લોકમાં અને પરલોકમાં તેમને તે જ જોઇએ છે, અને તે સુસંગત ઉપાયથી મોક્ષપ્રાપ્તિની વાંછના તેમના મનમાં કદાપિ જાગૃત થતી નથી.

જેઓ પામર છે તેઓ કેવળ ભોગને ઇચ્છે છે. તે ભોગ પછી ન્યાયથી કે અન્યાયથી મળે તેની તેમને પરવા નથી. ભોગની લાલસાથી જાતજાતનાં પાપાચરણમાં મત્ત રહે છે. તેમને ધર્મની કે મોક્ષની ઇચ્છા હોતી નથી. વિષયી અને પામર સાધારણતઃ સાધુદ્વેષી હોય છે; પરંતુ, વિષયી ઘણીકવાર ધર્મ-પથે જવા ઇચ્છા કરે છે. માત્ર મોક્ષપ્રાપ્તિની ઇચ્છા હોતી નથી. જેઓ તત્ત્વજીજ્ઞાસુ છે, તેમના અંતરમાં આલોકમાં ભોગ-વાસનાની અને પરલોકમાં ભોગેચ્છાં બહુધા હોતી નથી. ભોગેચ્છા પ્રચ્છન્ન ભાવે કોઇના અંતરમાં વખતે હોય, તો પણ તેઓ નિષ્કામકર્મી, મોક્ષેચ્છુ અને મોક્ષમાર્ગના જીજ્ઞાસુ હોય છે. આ કારણને લઇને તેઓ તત્ત્વજીજ્ઞાસુના નામે ઓળખાય છે. જેઓ જ્ઞાની છે તેઓ નિત્યસિદ્ધ છે. જીવોનું

आर्तोजिज्ञासुरर्थार्थीज्ञानी च भरतर्षभ ॥
गी. ७–१६

હે કુરૂકુળશ્રેષ્ટ! આર્ત, જિજ્ઞાસુ, અર્થાથી અને જ્ઞાની એવા ચાર પ્રકારના લોકો મને ભજે છે. ગી. ૭–૧૬

અનુવાદક

હિતસાધન એજ તેમનું કર્તવ્ય છે; જીવનને મોક્ષમાર્ગ બતાવવો એજ તેમનું કામ હોય છે.

મોક્ષલાભને માટે આ ચારનું અવલંબન કરવું જોઇએ. યથા—સત્સંગતિ, શાન્તિ (શમ*—દમ+) વિચાર, સંતોષ.

સત્સંગ સંબંધી બાબાએ એક વાત કહીઃ—કોઇ એક ઝવેરી હતો. તેનો મૃત્યુકાલ આવતાં તેણે પોતાની સ્ત્રી અને પુત્રને કહ્યું કે, "જો તમારે કોઇ વાર દુઃખનો પ્રસંગ આવે તો મારો અમુક મિત્ર ઝવેરી છે, તેની પાસે આ રત્ન લઇ જશો તો તે તમારૂં દુઃખ દૂર કરશે. એટલું કહી તે ઝવેરીએ

---

* शम——नित्यनैमित्तिककर्मातिरिक्तानां व्यापाराणामन्तरिन्द्रियनिग्रह्. । इति 'गूढार्थ तत्वालोके धर्मदत्तः' ब्रह्मज्ञानोपयोगिव्यापारातिरिक्त चित्तव्यापारमात्र निरोध । इति 'शंकर दिग्विजय सारे'

\+ दम——नित्यनैमित्तिककर्मातिरिक्तानां व्यापाराणां बाह्येन्द्रिय निग्रह. ब्रह्मज्ञानोपयोगि व्यापारातिरिक्त बाह्येन्द्रिय व्यापारमात्र निरोध.

વિષયોથી મન રોકવું, તેને શમ કહે વીર
ઇંદ્રિયગણનું રોકવું, દમ ભાખે બુધ ધીર
વિચારસાગર-શ્રી નિશ્ચલદાસ

અનુવાદક

એક ખોટો હીરો નાની પેટીમાં મુકી આપ્યો. ઝવેરીના મરણ પછી કેટલેક સમયે કઠિન પ્રસંગે દેખા દીધી. પુત્રને પિતાની સૂચનાનું સ્મરણ હતું તેથી તે હીરાને લઇને પોતાના પિતાના મિત્રને ત્યાં ગયો. ત્યાં જઇને પેલો હીરો તેના હાથમાં મુકયો. તે હીરો જોતાં જ તે સમજી ગયો કે આ ખોટો છે-સાચો હીરો નથી. સાથે આમ કરવાનું કારણ પણ તે ચતુર રત્ન-પારખી સમજી ગયો. તે છોકરાના બાપનો ઉદ્દેશ્ય સમજી તેણે તે છોકરાને કહ્યું, “તું આને હમણાં તો પાછો લઇ જા અને ઘરમાં રાખી મુક. તું મારી પાસે ધંધો શીખ. તારા ઘરખર્ચને માટે કંઇ ચિંતા કરતો ના, તારો ઘરખર્ચ હું સંભાળી લઇશ.”

આમ કેટલાક વર્ષ સુધી તેણે રત્નપરીક્ષાનું શિક્ષણ લીધું. જ્યારે તે ઝવેરીએ જાણ્યું કે તે હવે હોંશિયાર થયો છે, ત્યારે તેણે તેને કહ્યું કે, ‘જા, તું તારા પિતાએ આપેલો પેલો હીરો લઇ આવ! તે છોકરાએ તે પ્રમાણે કર્યું. તે ઝવેરીએ તેને તે હીરાનું મૂલ્ય આંકવા કહ્યું, છોકરો તે હાથમાં લેતાં જ સમજી ગયો કે આ તો ખોટો છે. તે ઝવેરીએ કહ્યું કે, “આમ કરવામાં તારા પિતાનો હેતુ તને શિક્ષણ આપવાનો હતો. જો હું તને પ્રથમથી એમ કહત કે આ હીરો નકલી-ખોટો છે, તો તું એમ સમજત કે, હું તારી પ્રતારણા કરૂં છું—છેતરૂં છું. તેથી તને ખરો અને ખોટો હીરો પરખવાનું જ્ઞાન આપ્યું. એથી હવે તું તારી મેળે તેની પરીક્ષા કરી શકે છે.”

બાબાએ આ વાત પુરી કરી કહ્યું કે, સદ્‌ગુરૂ પાસે શિક્ષણ લઈ, કેટલાક સમય સુધી સાધનામાં રત રહી, સત્સંગ કરો તો તમે પણ સમજી શકો કે નિત્યપદાર્થ કીયો અને અનિત્ય

કીયો ? નકલી રત્ન કે ખોટો હીરો તે વિષયાનંદ. તે તમો સમજી શકશો.*

સંધ્યા સમયે બાબાને શાન્તિનો અર્થ પુછયો. બાબાએ કહ્યું કે શાન્તિનો અર્થ શમ–દમ. અર્થાત્ શારીરિક અને માનસિક બ્રહ્મચર્ય. વિષયસ્પર્શથી મન સ્થૂલ અને ચંચલ થાય છે. શમદમના અભ્યાસથી ચિત્ત પવિત્ર સૂક્ષ્મ અને અચંચળ થાય છે. મનની આ અવસ્થામાં બ્રહ્માનુભૂતિ હોય છે. શમ એટલે મનનો નિગ્રહ, દમ એટલે ઇંદ્રિયદમન. એકની સહાયથી બીજાને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

બાબાએ પછી એક પ્રતિજ્ઞાપાલક યુવકની વાત સંભળાવી–

કોઇ એક યુવકનાં બાળપણમાં લગ્ન થઇ ગયાં હતાં. લગ્ન થયા પછી તેને પોતાની સ્ત્રીને જોવાનો પ્રસંગ આવ્યો ન હતો. તે સ્ત્રી પોતાને પિયર રહેતી હતી. આમ કેટલોક સમય વહી ગયા બાદ તે યુવકના ઘરમાં કોઇ રહ્યું નહિ; તેથી તે પોતાની સ્ત્રીને તેડવા પોતાના સસરાને ગામ ગયો. ગ્રામમાં પ્રવેશ કરતાં એક જળાશયની તીરે એક યુવતી માથાપર પાણીનાં બે બેડાં શી રીતે ચઢાવવાં, તેની વિમાસણમાં છે. એક બેડું તો માથે ચઢાવી શકાય, પણ બીજું શી રીતે તે પર ચઢાવવું તેની મુંઝવણમાં હતી; એવામાં તે યુવકને જોઇ તેણે કહ્યું, " તમે આ ઘડો મારા માથા પર ચઢાવશો ? "

તે યુવક તે કાર્ય કરવા સંમત થયો. તે યુવતિએ કહ્યું, " પણ તેમ કરતાં તમારે પ્રતિજ્ઞા લેવી પડશે કે, સદોદિત,–

*

૧૩૩૫ બંગાબ્દમાં આ ઉપદેશ, શ્રીયુત તારાપ્રસન્ન બાબુને બાબાએ આપ્યો હતો.

લેખિકા

હંમેશને માટે તમારે મારી સાથે મારા ભાઇની માફક વર્તવું પડશે. ”

તે યુવકે તે પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા કરી અને તરત જ તે યુવતિના માથા પર બેડું ચઢાવ્યું. પછી બન્ને જણુ પોતપોતાને રસ્તે ગયાં. યુવક પોતાના સસરાનું ઠેકાણું પુછતો સસરાને ઘેર પહોંચ્યો. સસરાએ તેની આગતાસ્વાગતા કરી. રાત્રીએ જ્યારે યુવક અને યુવતી એકઠાં મળ્યાં ત્યારે એકબીજાને જોઇ આશ્ચર્ય પામ્યાં. તે યુવતિએ જોયું કે, જળાશયપર બેડું ચઢાવનાર તો એ જ હતા. એમણે તો મને ચિરદિન ભ્રાતૃની નજરથી જોવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે.

બીજે દિવસે તે માણસે પોતાના જમાઇને વિદાય આપી. યુવક સ્ત્રીને લઇ પોતાને ઘેર આવ્યો અને કહ્યું કે, “ આ ઘર તારૂં છે. તું જ આ ઘરની કર્તાકારવતા છે અને તે પ્રમાણે તું સુખથી રહે. એનાથી કંઇ અધિકની અપેક્ષા કરતી નહિ; કારણકે, “ તારી સાથે ભગિની તુલ્ય આચરણ કરવા મેં પ્રતિજ્ઞા લીધી છે. તેથી તારા હાથનું અન્ન હું ગ્રહણ કરીશ નહિ.”

સ્વામી અને સ્ત્રીની વચ્ચે અંતરાયની દિવાલ ખડી થઇ; છતાં, અંતરાયની વાત કોઇ જાણી શક્યું નહિ. કોઇને તેમણે વાત સુદ્ધાં કરી નહિ. આ પ્રમાણે તે સુખે દુઃખે દિવસ કાઢવા લાગ્યાં. સ્ત્રીએ ઘણી ચતુરાઇ કરી જોઇ, પણ તેને સમજાયું કે, તેનો ધર્મપરાયણ પતિ પોતાની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરે તેમ નથી. આથી સંતાન-સંતતિની સંભાવના ક્યાંથી હોઇ શકે? સંતાન ન હોય તો વંશ નિર્મૂળ જાય અને છોકરાં વગરનું ઘર પણ શોભાહીન; આથી તેણે સ્વામીને ફરીથી પરણાવવા વિચાર કર્યો. તેને પોતાને એક ન્હાની સગી બ્હેન

હતી. આ બ્હેનની જોડે લગ્ન થાય તો ખોટું નહિ. આમ વિચાર કરી, આ કાર્યની સંમત્તિ મેળવી. તે સ્ત્રીએ પોતાના પિતાને સંદેશો મોકલ્યો. તે માણસની જયેષ્ટ કન્યા સાસરે બહુ સુખમાં રહે છે. તેને કોઇ જાતનો અભાવ નથી. આથી તેને સંદેશો મળતાંની વાર તે પોતાની બીજી દીકરી આપવા રાજી થયો. શુભ દિવસ જોઈ લગનનું કાર્ય પુરૂં કરી નાંખ્યું. કન્યા સંપ્રદાનાન્તે તેણે પોતાના જમાઇને કહ્યું કે, “ તમને મેં મારી બીજી કન્યાનું દાન કર્યું છે. તમે પ્રતિજ્ઞા કરો કે, જે ભાવથી મારી જયેષ્ટ કન્યાને જુઓ છો, તે જ ભાવથી મારી બીજી કન્યાને જોઇશ.”

જમાઇએ તે પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા કરી અને સ્ત્રીને લઇને પોતાને ઘેર ગયો. ઘેર પહોંચ્યા પછી તે ઉભય સ્ત્રીઓને કહ્યું કે, “ તમારા પિતા પાસે મારે પ્રતિજ્ઞા લેવી પડી છે કે, હું જે ભાવથી મ્હોટીને જોઉં છું, તે જ ભાવથી ન્હાનીને જોઇશ. હું મોટીને ભગિનીભાવથી જોઉં છું, તેથી ન્હાનીને પણ આજથી એ જ ભાવે જોઇશ. તમારા હાથનું રાંધેલું અન્ન હું ગ્રહણ નહિ કરૂં. હું મારે માટે રસોઈ બનાવી લઇશ. તમારા હાથનું સ્પૃષ્ટ અન્ન કદાપિ લઇશ નહિ.”

આ સાંભળી મોટી સ્ત્રીના મનને અત્યંત ક્લેશ થયો. તેણે આશા પોષી હતી કે, કંઇ નહિ, આ વખતે તો સંતાન થશે અને ગૃહની શોભા વધશે. પરંતુ, તે માર્ગ પણ બંધ થઇ ગયો. વળી તે પોતાના સ્વામીને ઓળખતી હતી કે, તે કદાપિ કાળે પોતાની પ્રતિજ્ઞા ભંગ કરશે નહિ. માટે તેમને તે માટે અનુરોધ કરવો વૃથા છે. એથી તે ચૂપ રહી. બધા લોક તો મનમાં એમ જ સમજતા હતા કે બન્ને બ્હેનો ઘણી સુખી છે. આનંદ કલ્લોલમાં દિવસ કાઢે છે. ગૃહપતિ પણ

સદા પ્રસન્ન વદને પોતાની બન્ને સ્ત્રીઓ પ્રત્યે અતિ સ્નેહથી વર્તતો હતો.

આ સમયે એક બીજી જ ઘટના બની રહી હતી. શ્રી કૃષ્ણ અને અર્જુન બન્ને સાથે દેશ ભ્રમણ કરવા નીકળ્યા હતા. અર્જુનના કંઠમાં એક દુષ્પ્રાપ્ય, મહામૂલ્યવાન મણિમય હાર હતો. આ હાર દેવાધિપતિ ઇન્દ્રે એક સમયે તેને ભેટ આપ્યો હતો. એ હાર આપતી વખતે ઇન્દ્રે કહ્યું હતું કે, 'આ હાર તમે ગળામાંથી કાઢતા ના.' અર્જુને પ્રતિજ્ઞા કરી કે, "જ્યાં સુધી આ દેહમાં જીવ છે ત્યાં સુધી એ હારને કંઠમાંથી કાઢીશ નહિ."

એક દિવસે એ હાર શ્રી કૃષ્ણે માગ્યો. અર્જુને કહ્યું કે, "જ્યાં સુધી દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી તેને કંઠમાંથી ન કાઢવાની મેં પ્રતિજ્ઞા લીધી છે." શ્રી કૃષ્ણ ચુપ રહ્યા.

પછી બપોરના થોડે દૂર અર્જુનના જોવામાં એક સરોવર આવ્યું. તે જોઇ અર્જુને કહ્યું, "તમે જરા અહીં બેસો, હું સ્નાન કરીને આવું છું."

શ્રી કૃષ્ણે કહ્યું, "બન્ધુ, તું સ્નાન કરવા જાય છે, ત્યાં આ અસ્ત્રશસ્ત્ર શા માટે સાથે લઇ જાય છે?"

અર્જુને પોતાનાં હથિયાર શ્રી કૃષ્ણ પાસે રાખ્યાં અને સ્નાન કરવા ચાલી ગયો.

સ્નાન કરી જેવો તે બહાર નીકળે છે કે, ત્યાં કિનારા પર એક ભયંકર સિંહ તેના પર હુમલો કરવાની તૈયારી કરતો જોયો. અર્જુન પાસે અસ્ત્ર ન હતાં કે શસ્ત્ર પણ ન હતાં. આત્મરક્ષાને માટે કોઇ પણ જાતનો ઉપાય ન હોવાથી, તેણે તે મણિમય હાર ઝટ્ટી તાણીને જોરથી સિંહના માથા

પર માર્યો, સિંહે મ્હોડું પહોળું કરી તે હાર મ્હોંમાં લઇ ત્યાંથી ફાળ ભરી તે અદૃશ્ય થઇ ગયો.

જ્યારે વસ્ત્રપરિધાન કરી તે શ્રી કૃષ્ણ પાસે આવ્યો ત્યારે જોયું કે, તે હાર તેમના કંઠમાં ઝુકી રહ્યો છે. પાર્થ મનમાં સમજ્યો અને શરમથી મ્હોં નીચું કર્યું. શ્રી કૃષ્ણે કહ્યું, "કેમ મિત્ર ! તેં તો જીવતાં સુધી હાર કંઠમાંથી ન કાઢવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી ને? તું તો જીવે છે, તારો હાર કયાં છે?"

પછી તે હાર અર્જુનને પાછો આપી કહ્યું, "ચાલ મારી સાથે. તને બતાવું કે એક માણસ કેવી રીતે પોતાની પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરે છે, તે જોઇને તું ખૂશ થઇશ. તું પોતાને ધન્ય માનીશ."

પછી બન્ને જણ સાધુનો વેષ ધારણ કરી પેલા યુવકને ઘેર ગયા. યુવક તેમને જોઇ ઘણો આનંદ પામ્યો અને તેમનો આદર સત્કાર કર્યો. તથા સેવા કરવા માટે આગ્રહ દર્શાવ્યો. શ્રી કૃષ્ણે તેની તે વાત માન્ય રાખી, પણ કહ્યું કે, "આ મૈયાઓના હાથની જ રસોઈ જમીશું." ગૃહસ્વામીએ તે પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરી. બે સ્ત્રીઓએ ઉત્તમ રસોઈ તૈયાર કરી અને એક સ્વચ્છ ઓરડામાં બે આસન નાંખી, ભોજનના બે થાળ મુકયા. પછી ગૃહપતિ હાથ જોડી, "જમવા પધારો" કહી તે બે સાધુઓને તે ઓરડામાં લઇ ગયો. શ્રી કૃષ્ણે કહ્યું, "અહીં તો માત્ર બેજ પાટ માંડયા છે. અમારી સાથે ગૃહપતિએ પણ જમવું જોઇશે; ત્રીજો પાટલો લઈ આવો."

તરત જ તે બે સ્ત્રીઓ ઉઠી. પાટલો લાવીને મુકયો અને ભોજન પીરસી થાળી રાખી. આ જોઇ. શ્રી કૃષ્ણે કહ્યું, "તમારે ત્યાં અમે અતિથિ છીએ, જો તમે અમારી સાથે ભોજન નહિ કરો, તો અમે જમ્યા વગર ચાલી જઇશું."

તે યુવક મહા વિપદમાં આવી પડયો અને વિચાર કરવાને માટે તેણે થોડો સમય માગ્યો. શ્રી કૃષ્ણે તેમ કરવા અનુમતિ આપી. યુવક ઘરના બીજા માળ પર જઈ વિચાર કરવા લાગ્યો કે, " કીયો અપરાધ મહાન ? જો હું ભોજન નથી કરતો, તો સાધુઓ ભોજન કર્યા વગરે ક્ષુબ્ધ મને ચાલી જાય છે. જો હું ભોજન કરૂં છું તો સત્યચ્યૂત થાઉં છું—સત્યનું પાલન નથી કરતો. બન્ને અપરાધ મહાન છે. કોઈ પણ જાતનો અપરાધ કરવા હું તૈયાર નથી. આમ કરવું હોય તો મારે શું કરવું જોઇએ ? જો આત્મહત્યા કરૂં તો બન્ને અપ-રાધમાંથી બચી જાઉં છું. લાવ્ય ત્યારે આત્મહત્યા જ કરૂં." આ પ્રમાણે તેણે વિચાર કરી તરવાર હાથમાં લઇ આત્મહત્યા કરીને આ સમસ્યા છોડી.

સ્વામીને આવતાં વાર થતી જોઇ મોટી સ્ત્રી બીજે માળે ગઇ. જોયું તો સ્વામીનું લોહીલગ્હાણ શરીર જમીન પર પડયું છે. સ્વામીવિયોગ સહ્ય ન કરી શકવાથી તેણે પણ તે જ તરવાર લઇ, પોતાનું ગળું કાપી નાંખ્યું. સ્વામીને તથા પોતાની ભગિનીને પાછાં ફરતાં આટલી બધી વાર જોઇ, તે ન્હાની સ્ત્રી પણ ઉપર ગઇ. જોયું તો પોતાના પતિ અને પોતાની બ્હેનનાં શવ પડયાં છે. તે જોઇ તેણે પણ તરવાર લઇ આત્મબલિદાન કર્યું.

આણી તરફ પરમાત્મા શ્રી કૃષ્ણે જોયું કે, ગૃહસ્વામી કે કોઇ પાછું ફરતું નથી અને વિલમ્બ બહુ થયો છે, ત્યારે તેમણે અર્જુનને કહ્યું કે, " બન્ધુ, ચાલો જોઇએ કે આ વિલમ્બ શાથી થાય છે. છે શું, તે તો જોઇએ."

બન્ને જણ ઉપર ગયા. જોયું તો ત્રણ જણનાં લોહી લગ્હાણ મૃત શરીર જમીન પર પડ્યાં છે. આ જોઈ અર્જુને

તીવ્ર ઉત્કંઠાથી પુછ્યું, "લીલામય! તમારી આ બધી શી લીલા છે?"

શ્રી કૃષ્ણે પાર્થને સઘળી હકિકત કહી સંભળાવી અને ઉમેર્યું કે, "આ માણસે સત્યની રક્ષા માટે આત્મબલિદાન કર્યું છે. પ્રતિજ્ઞાભંગનો દોષ ન આવે, તેથી પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવા માટે તેણે પોતાના પ્રાણની પણ પરવા કરી નહિ. એમ કરવા માટે ત્રણે જણે પોતાના પ્રાણનો ભોગ આપ્યો છે."

દયાળુ પ્રભુએ તે મૃતદેહ પર થોડું પાણી છાંટયું. ત્રણે જણ તે જ ક્ષણે બેઠાં થયાં. શ્રી કૃષ્ણે કહ્યું, "તમને હવે નવજીવન પ્રાપ્ત થયું છે. પૂર્વ જીવનની વાત અને પ્રતિજ્ઞાને ભૂલી જાવ. હું જ તમારો હસ્તમેળાપ કરૂં છું. તમે હવે સ્વામી-સ્ત્રીરૂપે સુખથી સંસાર માંડો."

શ્રી કૃષ્ણે તે બન્ને યુવતીઓના હાથ યુવકના હાથમાં સમર્પી કહ્યું, "ચાલો, આપણે હવે સાથે ભોજન કરીએ."

આવા લોકોત્તર સાધુ કોણ છે, તે જાણવાનું તે યુવકને તીવ્ર કૌતૂહલ થયું. તે સમજી અર્જુનને વિદાય થતી વખતે કહ્યું કે, "ત્રિલોકના નાથે આજે આવીને તમારે ત્યાં આતિથ્ય ગ્રહણ કર્યું છે. તમારા જેવું ભાગ્યવાન બીજું કોણ હોઇ શકે! તમે સત્યનું પાલન કર્યું છે, તેથી તમારા પર તેઓ પ્રસન્ન થયા છે. આ માતાઓ (સ્ત્રીઓ) પણ અતિશય પતિ-પરાયણ છે તેથી તેમની વાસના પણ પૂર્ણ થઇ અને તેની સાથે સાથે પ્રભુએ મારા ગર્વનો પણ ભંગ કર્યો."

બાબાએ કહ્યું કે, "ઉત્કટ ઇચ્છા અને દઢ પ્રયત્ન વગર ચિત્તશુદ્ધિ અને બ્રહ્મચર્ય કદાપિ કાળે સંભવિત નથી. આ પ્રમાણે ઉત્કટ ઇચ્છાની સાથે સાધના અને અભિમાનશૂન્યતા

હોય તો જ બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. બાબાએ દૃષ્ટાંતરૂપે એક બીજી વાત કહી સંભળાવી:—

એક ગાઢ જંગલમાં એક સાધુ તપસ્યા કરતા હતા. આ વનમાં એક કઠિયારાનો સુંદર બાળક લાકડાં એકઠાં કરવા આવતો હતો. સાધુને જોઈ તેના મનમાં ભક્તિ પેદા થઈ. તેને વળી એમ થયું કે સાધુની કંઇ સેવા કરવી; પરંતુ, સેવા કરવાનું સામર્થ્ય તેનામાં ન હતું. તેનાથી જે બની શકે તેમ હતું, તે તે કરવા લાગ્યો. તે દર દિવસે સાધુને ધુણી જગાવવાને માટે એક લાકડાનો ભારો નાખી જતો હતો. એક દિવસે તે સાધુએ કહ્યું, "બાળક, તું શા માટે મહામહેનતે એકઠો કરેલો કાષ્ટનો ભારો અહીં નાખી જાય છે? તેમ કરવાથી તને કંઇ લાભ થાય તેમ નથી."

"હું આપની પાસે કંઇ લાભની આશા રાખતો નથી. આપની સેવા કરવાથી મને પરમ સંતોષ છે. મારાથી આપની બીજી કંઇ સેવા થઇ શકે એમ નથી; તેથી, લાકડાનો ભારો નાખી જાઉં છું."

આ સાંભળી સાધુ ઘણા ખુશી થયા અને તેને કહ્યું કે, "તું રાજધાનીમાં જા. ત્યાં રાજપુત્ર એક શિક્ષક પાસે વિદ્યા ગ્રહણ કરે છે. તે શિક્ષક પાસે જઇ તું રાજવિદ્યા ગ્રહણ કર."

"પણ તે મને રાજવિદ્યા શા માટે શીખવાડે?"

"તેનો ઉપાય હું તને બતાવું છું."

તે બાળકને શું કરવું, તે શીખવી વિદાય કર્યો. રાજધાનીમાં આવી. તે બાળક સાધુના ઉપદેશ પ્રમાણે, દરરોજ એક લાકડાનો ભારો શિક્ષકને ઘેર આપી જવા લાગ્યો; પરંતુ, તેનું મૂલ્ય તે માગતો ન હતો. તે રાજગુરુની સ્ત્રી એમ ધારતી હતી કે

સ્વામીએ કઠિયારા સાથે કંઈ બંદોબસ્ત કર્યો હશે. એક દિવસે શિક્ષક હાજર હતા, તે વખતે તે લાકડાનો ભારો નાંખી ગયો. શિક્ષકે પોતાની સ્ત્રીને પુછ્યું કે, " એને પૈસા આપ્યાને ?"

સ્ત્રીએ કહ્યું, " શું કહ્યું ? હું તો કોઇ દિવસ પૈસા આપતી નથી. ઘણા દિવસથી તે દરરોજ લાકડાંનો ભારો નાંખી જાય છે. હું તો એમ સમજી હતી કે, તમે કંઇ તેની સાથે બંદોબસ્ત કર્યો હશે."

બીજે દિવસે જ્યારે તે બાળક ભારો નાંખવા આવ્યો, ત્યારે તેણે તેને બોલાવ્યો અને પુછ્યું, " શા માટે તું રોજ રોજ લાકડાંનો ભારો નાંખી જાય છે અને તે બદલ શા માટે પૈસા લેતો નથી ? તારી ઇચ્છા શી છે ? "

" મને પૈસા પણ જોઇતા નથી અને આપનો ઉપકાર પણ જોઇતો નથી. મારે તો આપની સેવા કરવાનો અભિલાષ છે."

" તારાં કોઇ સગાં સંબંધી છે ? "

" આ જગત્‌માં મારૂં કોઇ નથી." તે શિક્ષકને બાળક પર પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો, અને તેણે કહ્યું, " વારૂ, તો તું મારે ઘેર રહે."

બાળક શિક્ષકને ઘેર રહેવા લાગ્યો. સેવા ચાકરીથી તેણે ગુરૂપત્નીને વશ કરી લીધી. તેણે તેને ઉત્તમ વસ્ત્ર અને ખાવાનું આપવા માંડ્યું. પણ, તે લેવાની તેણે ના પાડી. છેવટે ગૃહિણીએ પુછ્યું; " ત્યારે તારે શું જોઇએ છીએ ? "

બાળકે કહ્યું, " મા, જો તમને મારા પર વ્હાલ થતું હોય તો મને યોગ્ય શિક્ષણ મળે-વિદ્યા પ્રાપ્ત થાય, તેવી વ્યવસ્થા કરી આપો. "

બાળકના વ્યવહારથી ગૃહસ્વામી પણ સંતુષ્ટ થયો હતો; તેથી, તેણે તેને શીખવવાનો આરંભ કર્યો. બાળકની અસાધારણ બુદ્ધિ અને સ્મૃતિ જોઇ ગુરૂ ઘણા રાજી થયા અને તેને ઘણીજ સંભાળપુર્વક શિક્ષા આપવા લાગ્યા. એટલું જ નહિ પણ રાજ્યવિદ્યાલયમાં ઉપયુક્ત શિક્ષણને માટે તેને દાખલ કર્યો. આણી તરફ ગુરૂપત્ની પણ તેની સેવાથી પ્રસન્ન થઇ, પુત્રવત્ તેનું પાલન કરવા લાગી. તેમને પુત્ર નહતો; તેથી, ઘણા એમ માનવા લાગ્યા કે, આ તેમનો જ પુત્ર છે. રાજકુમાર આજ વિદ્યાલયમાં ઘણા વખતથી શીખતો હતો; છતાં, આ બાળક પોતાના અસામાન્ય અધ્યવસાયને લીધે તેનાથી આગળ વધી ગયો.

પાસેના એક રાજાએ એવી પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે, જે કોઇ વિદ્યાર્થી પરીક્ષામાં સર્વથી ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કરશે, તેને તેની એકની એક કન્યા પરણાવશે. એ રાજાને પુત્ર હતો નહિ; તેથી, જમાઇ જ ભવિષ્યમાં ગાદીનો માલેક થવાનો હતો. રાજવિદ્યાલયમાં કઠોર રાજનીતિ સમ્બન્ધી પરીક્ષા લેવાનો આરંભ થયો. રાજપુત્રોની સાથે આ પ્રિયદર્શન બાળક પણ પરીક્ષામાં બેઠો. કઠિયારો છે, એમ કોઇ જાણતું ન હતું. ઘણાક તેને રાજગુરૂનો પુત્ર સમજતા હતા. પરીક્ષામાં બાળક પહેલે નંબરે અવતીર્ણ થયો. આથી પેલા રાજાએ આ બાળકને પોતાના અમાત્ય પદને માટે પસંદ કર્યો. તે યુવકની બુદ્ધિમત્તા અને કાર્યકુશળતાથી સંતુષ્ટ થઇ રાજાએ ભારે ધામધુમથી પોતાની કન્યા તેને પરણાવી અને તેને મંત્રીપદે સ્થાપ્યો. આ કાર્ય પણ તે એવી કુશળતાથી કરવા લાગ્યો કે, રાજા અતિ પ્રસન્ન થયો.

કેટલાક સમય પછી રાજાએ દેહત્યાગ કર્યો; ત્યારે આ યુવક રાજ્યસિંહાસન પર આરૂઢ થયો. તેને પ્રથમથી જ

૧ શ્રી રતનદેવજી. ૨ શ્રી હુજરાનંદજી અવધૂત. ૩ સ્વામી શ્રી હસદેવજી અવધૂત.
૪ .શ્રી વિશુદ્ધાનંદજી અવધૂત. ૫. શ્રી અચિંત્ય ભગવાન.

સત્કાર્યમાં અનુરાગ હતો. હવે તેના હાથમાં વિપુલ સંપત્તિ આવવાથી તેનો સારાં કાર્યોમાં વ્યય કરવા લાગ્યો. તેના સુખની સીમા ન રહી. ઘેર પ્રેમમૂર્તિ સ્ત્રી, અનુગત ભૃત્યો, અનુરક્ત પ્રજા, જનહિત સાધના માટે વિપુલ સંપત્તિ, એ સર્વ તેની પાસે હતું. તેના સદનુષ્ઠાનથી સઘળા જણ તેના પ્રત્યે ખૂશ હતા. એક દિવસે એકાંતમાં બેસી તે તેના પૂર્વજીવન સંબંધી વિચાર કરવા લાગ્યો. વિચાર કરતાં તેને જણાયું કે, એકદમ સામાન્ય અવસ્થામાંથી આજ સિંહાસનારૂઢ થયો છું. પહેલાં તે કેવો નિકૃષ્ટ હાલતમાં હતો અને આજ તે શ્રેષ્ટ અવસ્થામાં વિરાજે છે! અધ્યવસાયથી શું પ્રાપ્ત થતું નથી? જો રાજવિદ્યા શીખી રાજા થવાય તો બ્રહ્મવિદ્યા શિખવાથી બ્રહ્મપ્રાપ્તિ અવશ્ય થાય.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે મંત્રીને બોલાવ્યો. મંત્રી આવીને હાથ જોડી ઉભો રહ્યો. રાજાએ તેને પોતાના જીવનનો ઇતિહાસ કહી સંભળાવ્યો. બાદમાં તેણે કહ્યું કે, "યોગ્ય ગુરૂના અભાવે બ્રહ્મવિદ્યા પ્રાપ્ત થઇ નથી; માટે યોગ્ય ગુરૂની તપાસ કરવી."

થોડા દિવસ વીત્યા પછી મંત્રીએ ખબર આપી કે રાજ્યના એક જંગલમાં એક મહાન સાધુ રહે છે. રાજ્યનો બંદોબસ્ત કરી, સૈન્ય, સામંત, ઠાઠમાઠ સાથે રાજા સાધુનાં દર્શન માટે નીકળ્યો.

સાધુના આશ્રમ પાસે આવતાં સાધુના એક સેવક સાથે મુલાકાત થઇ. રાજાએ તે સાધુના શિષ્યને કહ્યું કે, "જાવ, જઇને સાધુને ખબર આપો કે આ દેશનો રાજા તેમનાં દર્શન કરવા આવ્યો છે." શિષ્ય અંતરમાં ફુલાતો ગુરૂને સમાચાર આપવા દોડયો; કારણ કે, રાજાના વૈભવથી અને દ્રવ્યથી તેનું મન લુબ્ધ થયું હતું. સાધુએ તો રાજાને દર્શન

આપવા કે સુંદર ભેટ ગ્રહણ કરવા અનિચ્છા દર્શાવી. ખિન્ન અંતઃકરણે, તે શિષ્યે રાજાને પોતાના ગુરુનું કથન જણાવ્યું. રાજા આથી નિરસ્ત થયો નહિ. તેણે ઘણી પ્રાર્થના કરી. છેવટે રાજાને દર્શન આપવા સાધુ સંમત થયા પણ આઠ દિવસ પછી. આ સાંભળી રાજા આનંદથી પોતાની રાજધાની પ્રત્યે પાછો ફર્યો.

મહેલમાં આવ્યા પછી રાજાએ વિચાર કરીને જોયું તો તેને જણાયું કે સાધુસંતનાં દર્શન કરવા જવા માટે, એટલા સામંતો અને એટલા મોટા સૈન્યને સાથે લઇને જવું, એ ઉચિત નથી. આઠમે દિવસે જ્યારે ફરીથી પોતે સાધુદર્શને નીકળ્યો, ત્યારે, તેણે પોતાની સાથે સામંતો અને માણસો લીધા; પણ, પહેલાંના જેટલાં નહિ. વળી રાજાનો પોશાક ત્યાગી તેણે સામાન્ય વેષ ધારણ કર્યો હતો આશ્રમમાં પહોંચતાની વાર પેલા શિષ્યની માર્ફત સંદેશો મોકલ્યો. આ વખતે પણ સાધુએ દર્શન આપવા ના પાડી. રાજાએ ફરી ફરીને પ્રાર્થના રૂપે સંદેશો મોકલ્યો. સાધુએ કહેવરાવ્યું કે 'આઠ દિવસ પછી આવજો.' રાજા ગૃહભણી પાછો ફર્યો.

ઘેર આવ્યા પછી રાજાએ વિચાર કર્યો, તો તેને જણાયું કે, આ વખતે પણ અહંકાર, અભિમાનનો ત્યાગ કરીને સાધુદર્શને જઇ શક્યો નથી. શા માટે એટલાં પણ માણસો સાથે જોઇએ? એમ વિચાર કરીને ફરી આઠમો દિવસ આવ્યો, ત્યારે, તે એકલો સાધુનાં દર્શન કરવા ગયો. સાધુના આશ્રમ આગળ પહોંચતાં જ પેલો શિષ્ય મળ્યો અને તેની સાથે તેણે પોતાના આવાગમનનો સંદેશો મોકલ્યો. આ વખતે સાધુએ તેને દર્શન આપ્યાં. રાજાએ પ્રણામ કરી નિવેદન કર્યું કે, "હું તત્ત્વવિદ્યા શીખવા માટે આપની પાસે આવ્યો છું."

સાધુએ કહ્યું કે, "બ્રહ્મવિદ્યા શીખવાને માટે હજી સુધી તમારામાં યોગ્યતા આવી નથી; તેથી, હું તમને દીક્ષા આપી શકતો નથી. તમારા અંતરમાં અહંકાર અને અભિમાન હજી સુધી રહેલાં છે."

"અહંકારનો નાશ શી રીતે થઇ શકે?" રાજાએ પુછ્યું.

"સાધુસેવાથી." સાધુએ જવાબ આપ્યો.

રાજા સાધુસેવા માટે આશ્રમમાં રહી ઘઉં વીણી દળવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે કામ કરતાં ૭ મહિના વીતી ગયા. તે દરરોજ અતિ આનંદથી કઠોર પરિશ્રમ કરી સાધુને માટે ઘઉં દળી લોટ તૈયાર કરતો હતો આ લાંબા સમયમાં સાધુએ રાજાને એક દિવસે પણ પુછ્યું નથી કે, તેં આહાર કર્યો છે કે નહિ?

આમ લાંબો સમય વ્યતીત થયા પછી, રાજાના મનને એમ થવા લાગ્યું કે હવે કંઇક બદલો મળશે ખરો. જે દિવસે તેણે મનમાં એમ વિચાર કર્યો તે જ દિવસે એક ભિક્ષુકે આશ્રમમાં આવી ધાંધલ કરી. રાજાએ ક્રોધ કરી તેનો તિરસ્કાર કરી, આશ્રમમાંથી તેને હાંકી કાઢ્યો. સાધુને આની ખબર પડતાં તેણે રાજાને કહ્યું કે, "તારા જેવો ક્રોધી આ આશ્રમમાં રહેવાને યોગ્ય નથી—તું અહીંથી ચાલ્યો જા."

આશ્રમમાંથી હાંકી કાઢતાંની વાર રાજા બહાર ચાલી નીકળ્યો; પણ, તે રાજધાનીમાં પાછો ગયો નહિ. તેણે વિચાર કરીને જોયું તો જણાયું કે, તેના સિદ્ધિના માર્ગમાં કંટક હોય તો ક્રોધ અને અહંકાર છે. આ બે દુરંત રિપુ પર શી રીતે જય મેળવવો? તેણે મનમાં નક્કી કર્યું કે, ભિક્ષા માગી જે મળે તે પર નિર્વાહ કરીશ અને ગમે ત્યાં પડી રહી રાત વ્યતીત કરીશ. આમ વિચાર કરી તે રસ્તામાં ભટકવા લાગ્યો.

એક વૃદ્ધ સ્ત્રી ભજીયાં વેચી પોતાનો નિર્વાહ કરતી હતી. ફાટેલાં જીર્ણ વસ્ત્ર, ધૂળથી ભરેલું શરીર, એવા વેષે ભિક્ષાન્નજીવી રાજા આ વૃદ્ધ સ્ત્રીનાં દ્વાર આગળ આવી લાગ્યો અને ભિક્ષા માગી. વૃદ્ધા ભિક્ષા તો આપતી હતી, પણ, બદલામાં કામ કરાવી લેતી હતી. રાજાને તેણે ભજીયાં તળવાનું અને સગડીમાંનો દેવતા ઠીગરી ન જાય તે જોવાનું કામ સોંપ્યું. ભજીયાં તળતાં પેણામાંથી બહાર જમીનપર જે ભજીયાં પડી જાય તે અને તેની કણિયો એકઠી કરી, તેનું તે ભક્ષણ કરતો હતો. આ પ્રમાણે તે પોતાના દિવસ ગુજારવા લાગ્યો. એક દિવસ અતિશય ભુખ લાગવાથી, તેને ભજીયાં ખાવાનું મન થયું. ચુલામાંનો દેવતા નિવરી ગયો છે, તે તરફ તેનું લક્ષ રહ્યું નહિ. સહસા તે ડોશી ત્યાં આવી અને જોયું કે ભજીયાં તો સત્યાનાશ થઇ ગયાં છે, અને રાજા (રાજાવેષી ભિક્ષુક) તે કાઢી કાઢીને ખાય છે. તે ડોશીને ભારે ગુસ્સો આવ્યો અને એક કમડાળ લઇ. રાજાને જોરથી મારી. રાજાના શરીરમાંથી લોહીની ધારા વહેવા લાગી. તે ખૂઢ્ઢીની ખૂમો સાંભળી કેટલાંક માણસો ત્યાં દોડી આવ્યાં. ત્યાં એકઠાં થયેલાં માણસોમાંના કેટલાકે રાજાને ઓળખ્યો. બે ચાર જણે જઇ રાજગૃહમાં ખબર આપી. રાજાએ તે વૃદ્ધાનો દોષ લેશમાત્ર પણ લેખ્યો નહિ. તે જન સમુદાયમાંથી સરી જઇ, ધીમે ધીમે તે સાધુના આશ્રમના દરવાજા આગળ જઇ ઉભો રહ્યો. આ વખતે તે સાધુની કૃપાથી વંચિત રહ્યો નહિ. તેણે રાજાને દીક્ષા આપી. રાજા દ્રઢ પ્રયત્ન, ગાઢ અનુરાગ અને એકાંતમાં ભક્તિસાધન વડે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શક્યો.

આખ્યાયિકા પુરી કરી બાબાએ કહ્યું કે, " શુભ કાર્યમાં ઉત્કટ અર્થાત્ તીવ્ર ઇચ્છા જોઇએ અને તે ઉપરાંત ચિત્તમાંથી

મલિન અભિમાનને પણ દૂર કરવાની આવશ્યક્તા છે. આ માર્ગ ક્રમણ કરવાની જેઓને ઇચ્છા હોય, તેમણે ઉત્કટ ઇચ્છા, દૃઢ પ્રયત્ન અને અત્યંત ધૈર્ય રાખવાની જરૂર છે. એ સિવાય કાર્ય સિદ્ધ થવાની સંભાવના નથી.

બાબાએ એક દિવસ કહ્યું હતું કે, "સતત બ્રહ્મ-અભ્યાસની અતિશય જરૂર છે. હું સત્, ચિત્, આનંદ સ્વરૂપ આત્મા છું–પરમાત્માથી ભિન્ન નથી."

બાબાએ એક શ્લોક સંભળાવ્યો હતો—

तच्चिंतनं तत्कथनं अन्योन्यत्र प्रबोधनम् ।
एतदेकपरत्वं च ब्रह्माभ्यासं विदुर्बुधाः ॥

તેનું જ ચિંતન, કથન તેનું, તે વિણ કંઇ ના જાણવું;
કહે બ્રહ્મનો અભ્યાસ વિબુધો તેના મહિ નિત્ય રાચવું.

બાદમાં બાબાએ એક દુહો પણ સંભળાવ્યો—

સતત બ્રહ્મઅભ્યાસતે મલવિક્ષેપકો નાશ;
જ્ઞાન દૃઢ નિર્વાસના જીવન્મુક્તિ પ્રતિ ભાસ.

એક ભક્તભૈયાએ બાબાને પ્રશ્ન કર્યો કે-નિષિદ્ધ કર્મ તે શું?

બાબાએ ઉત્તર આપ્યો કે, "શાસ્ત્રમાં જે નિષિદ્ધ* કહ્યું છે તે નિષિદ્ધ."

---

*કર્મ બે પ્રકારનું છે–એક 'વિહિત' છે અને એક 'નિષિદ્ધ' છે. પુરૂષની પ્રવૃત્તિના નિમિત્ત જેનું સ્વરૂપ વેદે બોધન કર્યું છે, તે 'વિહિત કર્મ' કહેવાય છે. અને પુરૂષની નિવૃત્તિ જેણે બોધન કરી છે, તે 'નિષિદ્ધ કર્મ' કહેવાય છે. સ્વભાવસિદ્ધ જે ક્રિયા છે તે કર્મ નથી; કેમકે, વેદે પ્રવૃત્તિ અથવા નિવૃત્તિના નિમિત્ત બોધન જે કર્યું છે; તે કર્મ કહેવાય છે. 'ઉદાસીન

બાબાએ એકદા સેવિકાને ઉપદેશ આપ્યો હતો કે, સર્વદા સત્કથન કરવું, સર્વને માટે મંગળ કામના કરવી; પરનિંદાને ત્યાગવી. પરનિંદાથી મન મલિન થાય છે. જેનાથી કરીને હૃદયમાં દ્વેષભાવ ઉત્પન્ન થાય, તેવા વિચારનો ત્યાગ કરવો. ચિત્તમાં અનાસક્ત અને સંતોષની રક્ષા કરવી જોઇએ.

બાબાએ કહ્યું કે,–લક્ષ્મી ચિરદિન ચંચલા છે. તે કોઇ એકાદ સ્થળે બદ્ધ થઈ રહેતી નથી; માટે, તેનો સદ્વ્યય કરવો જોઇએ. ધનનો ચાર રીતે–ચાર પ્રકારે વ્યય કિવા ક્ષય થાય છે.* ૧ ધર્મ, ૨ તસ્કર, ૩ અગ્નિ, ૪ નૃપ. જો સારાં કામમાં અર્થનો વ્યય ન થાય તો બાકીના ત્રણ માર્ગમાંથી એક માર્ગે તેનો ક્ષય અવશ્ય થવાનો; માટે, અધિક દ્રવ્યનો સંચય ન કરતાં તેનો સારા કામમાં વ્યય કરવો, એજ યોગ્ય છે. અમારા ગુરૂ મહારાજ પણ કહે છે કેઃ–" જો કુપના જળને વપરાશમાં ન લેવામાં આવે તો, તે દુર્ગંધવાળુ થઇ

* ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ક્રિયા– વિહિત અને નિષિદ્ધથી શેષ રહેતી સહજ ક્રિયા; રાગ-દ્વેષથી રહિત, ગમનાગમન–શૌચાદિ ક્રિયા–કર્મ નથી. એથી બે પ્રકારનું કર્મ છે, ત્રણ પ્રકારનું નહિ. ' વિચારસાગર ' પૃ. ૧૯૦

અનુવાદક

दानं भोगो नाशस्तिस्रो गतयो भवन्ति वित्तस्य ।
यो न ददाति न भुंक्ते तस्य तृतीया गतिर्भवति ॥

ધનની સ્થિતિ ત્રણ પ્રકારની થાય છેઃ દાન, ભોગ, અગર નાશ; જે મનુષ્ય દાન કરતો નથી અગર જાતે ઉપભોગ કરતો નથી તેના ધનની ગતિ ત્રીજી થાય છે–અર્થાત્ કે નાશ પામે છે– " ભર્તૃહરિ."

અનુવાદક

જાય છે. જેમ જેમ તેને વપરાશમાં લેવામાં આવે, તેમ તેમ નીચેથી નિર્મળ જળ ઉપર આવે છે." જો ઘરમાં અધિક દ્રવ્યનો સંચય કરવામાં આવે છે, તે ગૃહસ્થીના અંતરમાં પ્રબળ ભોગવાસના ઉત્પન્ન થાય છે અથવા તો દંભ પેદા થાય છે અને તેનું મન સંકોચાઈ બને છે.

સાધુ બાબાએ એક દિવસે અમને કહ્યું હતું કે, માયિક વસ્તુમાં વાસ્તવિક રૂપે કદી પણ સુખ નથી. પ્રકૃત સુખનો આધાર કે ઉત્સ વા મૂળ, આનંદસ્વરૂપ આત્મા છે. મનને કોઈ પણ પ્રકારે એકાગ્ર કરીએ તો આત્માના આ સુખની અનુભૂતિ થાય છે. માયિક વસ્તુ વડે જીવ સુખાનુભૂતિ કરી શકે છે, તેનું કારણ એ છે કે, ઇચ્છાનુરૂપ વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે એ સમયે અલ્પ ક્ષણને માટે, ઇચ્છાનો અભાવ હોય છે; અને ઇચ્છા વા વાસનાનો અભાવ થતાં, મન તેટલી ક્ષણ માટે એકાગ્ર બને છે. એના પરિણામે સુખાનુભૂતિ થાય છે. મન જ્યારે વિશેષ ચચળ બને છે, ત્યારે, તેનામાં સુખાનુભૂતિની કે રસાસ્વાદનની વિશેષ ક્ષમતા હોતી નથી. વાસના વા ઇચ્છા વડે મન કેવળ તરંગાયિત થાય છે-ડહોળાઇ જાય છે અને માત્ર તેની ઉત્તેજના વધે છે. આ કારણને લઇને વાસના વા ઇચ્છાનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. બાબાએ કહ્યું કે, "સ્વાર્થના વિચાર, ફાલતુ ચિંતા, ફાલતુ વાત, ફાલતુ કર્મનો ત્યાગ કરી મનને સદા પરમાત્મામાં એકાગ્ર અને સ્થિર કરવા અભ્યાસ કરો, મનના પ્રવાહને તેની તરફ વાળો, તેમ કરવાથી શાંતિ અને આનંદને પ્રાપ્ત કરશો."*

*..............................

જો મન માયહિ માય રહે નિત,
તો મન બૂડત માયકે રૂપા;

બાબાએ એકદા કહ્યું હતું કે,

હિત અનહિત પશુ પક્ષીઓ જાના,
માનુપ તિંન ગુન જ્ઞાન નિધાના.

અર્થાત્ હિતકારી શું છે અને અહિતકારી શું છે તે તો પશુ પક્ષીઓ પણ સમજી શકે છે. વિચિત્ર તો એ છે કે ગુણનો નિધાન મનુષ્ય તે સમજી શકતું નથી. બાબાએ કહ્યું કે, જો કોઇ પોતાના મનમાં શુભ કામના કરે તો અન્યના હૃદયમાં તેની છાયા પડે છે; જો તેના મનમાં ભ્રાંત વિચાર કે ખોટી ધારણા હોય તો દૂર થાય છે.

બાબાએ દુહો સંભળાવ્યો હતો કે,

ફિકર સબકો ખા લિયા ફિકર જગતકો પીર;
જો ફિકરકો ફાકા કરે, ઉસકા નામ ફકીર.

અર્થાત્ કે, ફિકર સર્વને ખાઇ ગઇ છે. ફિકર જગતનો પીર છે. જે ફિકરની ફાકી કરે છે તેજ ખરો ફકિર છે.

બાબાએ એકદા કહ્યું હતું કે,

પરમાતમસે આત્મા, જૂદા રહે બહુ કાલ,
સુંદર મેલા કર દિયા, સદ્‌ગુરૂ મિલે દલાલ.

અર્થાત્ કે, આત્મા અને પરમાત્મા બહુ સમય સુધી જુદા રહ્યા. જ્યારે સદ્‌ગુરૂ રૂપી દલાલ મળ્યા ત્યારે તેમણે બન્નેનો મેળાપ કરાવી આપ્યો.

સુંદર જો મન બ્રહ્મ વિચારત,
તો મન હોતહિ બ્રહ્મસ્વરૂપા
"સુંદરવિલાસ"

અનુવાદક

દ્વિતીય તરંગ

ઠાકુરે આગળ એક દિવસે કહ્યું હતું કે—ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરતાંનીવાર વિવિધ દુઃખનો આરંભ થાય છે. જેમ જેમ દિવસ જતા જાય છે તેમ તેમ નવાં વધારે બંધનો અને દુઃખની સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થાય છે. છેવટે જરાગ્રસ્ત શરીર ત્યાગ કરતી વખતે, મૃત્યુમૂર્છાની વેળાએ સમસ્ત જીવનવ્યાપી સંસ્કાર એક પછી એક સન્મુખ ખડા થાય છે. મૃત્યુ પછી જીવના અંતર્નિહિત વિવિધ ભોગતૃષ્ણાને લઇને જીવને ફરીથી દેહ ધારણ કરી આ દુઃખમય સંસારમાં ફરીથી આવવું પડે છે. આથી કરીને મનને વિષયમાંથી અનાસક્ત કરી "હું શુદ્ધ, બુદ્ધ, નિરંજન, નિર્વિકાર અને મુક્ત છું—હું આનંદરૂપ આત્મા છું, શા માટે હું માયાને આધીન થાઉં? હું માયાપાશને છિન્ન કરી જોડી દઇશ"—એ પ્રમાણે કોઇ વિચાર કરે, તો આ પ્રમાણે અનવરત ચિંતનનું ફળ તેના મનમાં દૃઢતાથી બેસે. પછી ધીમેધીમે માયાપાશ છિન્ન થાય અને આ સંસારમાં ફરીથી તેને આવવાનું રહે નહિ. આ ઉપાયથી જ જીવને રક્ષણ મળી શકે. પરમજ્ઞાન* પ્રાપ્ત કર્યા સિવાય મુક્તિ મળવાનો કદાપિ સંભવ નથી."

* ज्ञान विहीने सर्वमतेन मुक्तिर्न भवति जन्म शतेन

श्रीमच्छंकराचार्य

બાબાએ કહ્યું હતું કે-જો કોઇ બહારથી ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરે તો તેથી કંઇ ફળ થતું નથી. મનથી આસક્તિ કાઢી નાખવી, મનથી વાસનાને ઉખેડી નાખવી, તેનું નામ ત્યાગ છે. બહારથી ગૈરક વસ્ત્ર-ભગવાં કપડાં ધારણ કરી સંન્યાસ દાખવવો અને અંતરમાં ભોગવાસના કે આસક્તિનું પોષણ કરવું તેથી કંઇ ફળ નથી.

વૈશાખની અષ્ટમીને દિવસે બાબા પદ્મા નદીમાં સ્નાન કરી આવી કવિ ગુલાબસિંહ કૃત એક પુસ્તક વાંચતા હતા. અમે બાબાના ચરણમાં ફૂલ મુકી એકએક પ્રણામ કર્યા. બાબાએ ગુલાબસિંહકૃત એ દુહો વાંચી સંભળાવ્યો.

બાબાને તેનો અર્થ પુછતાં કહ્યું કે-મોટા મોટા તપસ્વી કહેવરાવવાનું જેઓ અભિમાન રાખતા હતા, તેઓને વિષયનો સંગ થતાં, તેમનું પતન થયું છે, અભિમાનને અંગે તેઓ માયાને આધીન થાય છે. કવિ ગુલાબસિંહ કહે છે કે, જે મૂર્ખ છે, તેઓ જ અભિમાન રાખે છે. જે વાસ્તવિક રીતે

सर्वं कर्माखिलं पार्थ ज्ञाने परिसमाप्यते

भ. गी. ४-३३

ज्ञानेन तु तदज्ञानं येषां नाशितमात्मनः।
तेषामादित्यवज्ज्ञानं प्रकाशयति तत्परम्॥

गी. ५—१६

જેઓનું એ અજ્ઞાન આત્મજ્ઞાન વડે નાશ પામ્યું છે. તેઓનું તે જ્ઞાન સૂર્યની પેઠે પ્રકાશીને પરબ્રહ્મનું દર્શન કરાવે છે.

ગી. ૫-૧૬

અનુવાદક

તપસ્વી, વિદ્વાન કે ગરિષ્ટ છે, તેના ચિત્તમાં અભિમાન હોતું નથી અને તે નમ્ર હોય છે. જ્યાં સુધી સંપૂર્ણ રીતે અભિમાનનો ત્યાગ ન થાય ત્યાં સુધી ધર્મભાસ યતો નથી.

બાબાને પ્રશ્ન કર્યો કે, "કોઈ એકાદ વસ્તુનો ત્યાગ કરવાથી જો મનમાં અહંકાર ઉદય પામે, તો શા ઉપાયથી તેનું નિવારણ થાય?" તેઓએ જવાબ આપ્યો કે, 'આ સર્વ પરિદૃશ્યમાન પદાર્થ જયારે મારા નથી તો, 'તેનો ત્યાગ કર્યો' એવું અભિમાન શોભાજનક નથી. જે વસ્તુ પ્રથમથી જ મારી નથી, તેનો મેં ત્યાગ કર્યો તેને માટે તે વળી અહંકાર કે અભિમાન શું?" અમારા ગુરુ મહારાજે કહેલું કે, કોઇ વિષયને માટે અભિમાન કે અહંકાર ઉદય થાય તો ઉંચું જોવુ. વિચાર કરવો કે, "મારા કરતાં કેટકેટલાં ધનવાન, રૂપવાન, વિદ્વાન, શ્રેષ્ટ અને બહુ ગુણવાળા માણસોના આ જગતમાં અભાવ નથી; તો સામાન્ય સંપત્તિનો અધિકારી થઇ અહંકારથી ફુંગરાઈ ઉઠું છું, એ શું?" તેમણે એમ પણ કહ્યું હતું કે, "આ સંસારની સકળ વસ્તુ પરમાત્માની છે; મારૂં તો કંઈ જ નથી."

મૌન રહેવાથી શું ફાયદો થાય છે, એવો બાબાને પ્રશ્ન કરતાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે—મૌની થવાથી તિતિક્ષા આવે છે. અર્થાત્ કે અપમાન, ક્ષાંત વગેરે સહન કરવાની શક્તિ વધે છે અને મનમાં ક્ષમારૂપી ગુણની વૃદ્ધિ થાય છે. બીજું કંઇ ન થાય તો મનન કરવાની સુવિધા થાય છે અને વિચાર પણ ગાઢ થાય છે.

એકદા બાબાએ ગુજરાતી ભાષાનો એક દુહો કહી તેનો આ પ્રમાણે અર્થ કહી સંભળાવ્યો હતો—નિદ્રાવસ્થાનું સ્વપ્ન જાગૃત અવસ્થામાં સંપૂર્ણ નાશ પામે છે, અર્થાત્ કે, તે

ભ્રાંતિ સિવાય કંઇ ન હતું એમ સમજાય છે, એ પ્રમાણે આ સંસાર-પ્રપંચ અનાદિ કાળથી પ્રતીત થાય છે; તે તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્તિથી દૂર થાય છે. જ્ઞાન વગર મુક્તિ નથી-બાબા બોલ્યા કે—

સબ સુખ હોત વૈરાગ્યસે, તેજ તપસ્યા માંય,
ભક્તિસે પ્રભુતા બઢે, મુક્તિ જ્ઞાનબિન નાંય.

અર્થાત્ કે, વૈરાગ્યથી સર્વ પ્રકારનું સુખ થાય છે. તપસ્યાથી તેજને પ્રાપ્ત કરાય છે, ભક્તિથી પ્રભુતા નામ મોટાઇ મળે છે. પરંતુ જ્ઞાન વગર મુક્તિ પ્રાપ્ત કરાતી નથી.

મન પક્ષી તબ લગ ઉડે વિષયવાસના માંય,
જ્ઞાન બાજકી ઝપટમેં જબ લગ આવત નાંય.

મનરૂપી પક્ષી ત્યાં સુધી વિષયવાસનામાં ઉડતું ફરે છે, કે જ્યાં સુધી જ્ઞાનરૂપી શકરાબાજની ઝપટમાં આવતું નથી.

બાબાએ એક દિવસે એક કથાપ્રસંગે કહ્યું હતું કે-મનુષ્યજીવનનું લક્ષ્ય પરમાર્થલાભ છે. જે મનુષ્ય કેવળ વ્યાવહારિક જગત્‌માં રચ્યોપચ્યો રહે છે, તેને પરમાર્થનું જ્ઞાન થતું નથી. જો કોઇ પરમાર્થને માર્ગે ચાલે તો તેને પરમાર્થનો લાભ થાય છે, એટલું જ નહિ, પણ, તે વ્યાવહારિક જગતમાં પણ ઉન્નતિ સાધી શકે છે. પ્રધાન-મુખ્ય-વસ્તુ મેળવવાથી ન્હાની ન્હાની વસ્તુ આપોઆપ મળી આવે છે.

સંસારી જીવ સાધારણ રીતે લોભી હોય છે. તેનું ફળ સારૂં આવતું નથી. અતિ લોભનું ફળ કેવું વિષમય આવે છે, તે, બાબાએ એક દૃષ્ટાંતથી સમજાવ્યું:—

કોઈ એક વેપારી લાખ્ખો રૂપિયાનો માલ ભરી જહાજમાં ઘેર પાછો ફરતો હતો, એવામાં રસ્તામાં ભયાનક વંટોળિયો

થયો, અને ભારે તોફાન થયું. આ તોફાનમાં તેનું જહાજ ડામાડોળ થવા લાગ્યું. તેને મનમાં આશંકા થઇ કે, કદાચ વ્હાણ ડૂબી જશે. આથી તે મનમાં ઘણો ભય પામ્યો. તેને ચિંતા થઇ કે, વ્હાણમાંના સામાનનો નાશ થશે; એટલું જ નહિ, પણ, કદાચ જાન પણ ગુમાવવી પડશે. આથી ભયભીત થયેલો તે વેપારી શ્રી શંકરને શરણાપન્ન થયો. વ્યાકુળ ચિત્તે તેમના ચરણમાં પ્રાર્થના કરી કે, જો આજનું આ તોફાન શમી જશે અને જો તે ક્ષેમકુશળ ઘેર પાછો ફરશે તો વીસ લાખ રૂપિયા ખર્ચી શંકરનું વિશાળ મંદિર નિર્માણ કરી, તેની પૂજા તથા ત્યાં સદાવ્રતને માટે યોગ્ય વ્યવસ્થા કરશે. ભગવત્‌કૃપાથી તોફાન શમી ગયું. વ્હાણ કિનારા તરફ આગળ વધવા લાગ્યું. જેમ જેમ વ્હાણ કિનારા તરફ વળવા લાગ્યું તેમ તેમ તેનો વિચાર પણ બદલાવા લાગ્યો. તેને એમ થયું કે, આવા સાધારણ કામને માટે વીસ લાખ રૂપિયા ખર્ચવાની કંઇ જરૂર નથી. દસ લાખ રૂપિયા ભયો ભયો થઇ જશે. થોડીવાર પછી તેને એમ લાગ્યું કે, દસ લાખ શા માટે ખર્ચવા? બે લાખ રૂપિયા બસ છે. એમ કરતાં તે પચાસ હજાર અને પચાસહજાર પરથી દશહજાર પર આવ્યો. જ્યારે વ્હાણ કિનારે સહિસલામત આવ્યું ત્યારે તેણે એમ નિશ્ચય કર્યો કે, કોઇ શિવમંદિરમાં પચાસ રૂપિયાની પૂજા મોકલીશ. શ્રી શંકરજીને માટે અતિશય ખર્ચ કરવાનું કંઇ પ્રયોજન નથી.

સહિસલામત ઘેર પહોંચ્યા પછી તે વ્યવસાયમાં પડયો અને શંકરની પૂજાની વાત મનમાંથી સરી ગઇ. એક દિવસે એકાએક શ્રી શંકરની પૂજાની માન્યતા તેના મનમાં જાગી ઉઠી. તેને એમ થયું કે પૂજા મોકલી નહિ, એ સારૂં કર્યું નહિ. ચાર આનાની પૂજા મોકલી એટલે ચાલશે, અંતે એમ વિચાર

કર્યો કે ચાર આનાનુ પણ ખર્ચ કરવાની શી જરૂર છે? બજારમાં ચાર પૈસાનું લીલું નારિયળ મળે છે તે લઇને મોકલાવું તો ચાલશે. નોકરને તે કામ ન સોંપતાં પોતે જ બજારમાં ખરીદ કરવા ચાલ્યો. બજારમાં તેણે સાંભળ્યું કે વાડીમાં જઇને ખરીદ કરવામાં આવે તો તે બે પૈસામાં મળશે. આથી તે વાડીમાં ગયો. વાડીના માલેકે કહ્યું કે, જો તે ઝાડપર ચઢી તે નારિયળને તોડી લેશે તો નારિયળ દીઠ એક જ પૈસો પડશે. તે લોભી માણસ ખૂશી થયો. એક ઝાડ કુવાની પાળ પર હતું તેના પર તે ચઢયો. તેમ કરવાનો તેને અભ્યાસ ન હતો પણ એક પૈસા માટે જીવ આપે તેવો તેનો સ્વભાવ હતો. પછી તેણે ઝાડપર ચઢી વાંકા વળી નારિયળને પકડયું કે, તેનો પગ સરી ગયો અને નારિયળને પકડી ટંગાઇ રહ્યો. એવામાં એક ઘોડેસ્વાર ત્યાંથી જતો હતો. તેને તે વેપારીએ હાક મારી અને કહ્યું કે, " જો તું મને સહાય્ય કરીશ તો તને હું ભારે ઇનામ આપીશ. તું તારા ઘોડાપર ઉભો રહી મારા પગ પકડી લે—"

તે ઘોડેસ્વાર પણ ઇનામના લોભમાં તણાયો અને તેમ કરવા તૈયાર થયો. જેવો તે ઘોડાના ઉપર બે પગે ઉભો થયો કે, ઘોડો ભડકયો અને નાઠો. તે ઘોડેસ્વાર પણ તે વેપારીના બે પગ પકડી હવામાં લટકી રહ્યો. જ્યારે આ પ્રમાણે બન્ને જણ હવામાં ઝોલા ખાતા હતા, ત્યારે એક મોટી મૃદંગ લઇ એક માણસ ત્યાંથી જતો હતો. તેને જોઇ પેલા વેપારીએ કહ્યું કે, " ભાઇ તું જુએ છે કે, અમે બે જણ અદ્ધર ટંગાયલા છીએ. જો તું અમને મદદ નહિ કરે તો અમે બન્ને જણ, હાથ છુટી જતાં કુવામાં પડીશું. જો તું તારી મૃદંગપર ઉભો થઇ અમને નીચે ઉતારવા મદદ કરશે તો હું તને ભારે ઇનામ આપીશ."

તે ઝાડની તળે મૃદંગ રાખી તે માણસ પોતાની મૃદંગ પર ઉભો થયો, અને તે ઘોડેસ્વારના પગ પકડયા; પણ પગ પકડતાંની વાર મૃદંગ તેના પગ નીચેથી સરી ગઇ અને કુવામાં પડી. તે મૃદંગિયો પણ ઘોડેસ્વારના પગ પકડી અદ્ધર લટકવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે ત્રણે જણ અદ્ધર ટીંગાઇ રહ્યા. પેલા વેપારીને બે જણનો ભાર સહન કરવો શકય ન હતો. તેના હાથ થાકી ગયા અને અંતે છૂટી ગયા. હાથ છુટતાંની વાર ત્રણેય જણ કુવામાં પડયા.

બાબાએ વાત પુરી કરી કહ્યું કે,

અતિ લોભ નવ કિજીયે. અતિ લોભ દુઃખદિન;
એક નારિયલ કે વાસ્તે. ગીરે કુપમેં તિન.

અતિ લોભનો પ્રસંગ નીકળ્યો હતો તેથી, લોભનું પરિણામ સમજાવવા માટે બાબાએ એક બીજી વાત કહી સંભળાવી–

એક શેઠે એક વણિકકન્યા સાથે લગ્ન કર્યાં હતાં. કેટલાક સમય પછી બન્ને વચ્ચે કડવાશ થઈ અને અંતે ભારે ઝઘડો થયો. શેઠાણીએ છેવટે સંકલ્પ કર્યો કે, આત્મહત્યા કરી, આ જીવનનો અંત આણવો. આમ વિચાર કરી, એક દિવસે બપોરે છાનીમાની તે ઘરમાંથી ચાલી ગઇ. જ્યારે આ પ્રમાણે તે એકલી અરણ્યમાં જતી હતી, ત્યારે એક મૃદંગી (ઢોલકવાળો) તેની પાછળ પાછળ જતો હતો. તેણે જોયું કે, આ સ્ત્રી એકલી અરણ્યમાં જાય છે. રક્ષણ કરનાર કોઇ તેની સાથે નથી. આ જોઇ તેણે તે રમણીને પુછ્યું કે, "તમે આ ઘરેણાં લત્તાં પહેરી એકલાં કયાં જાઓ છો?" તેણે કહ્યું કે, આત્મહત્યાના વિચારથી પોતે એકલી અરણ્યમાં આવી છે.

આ સાંભળી તે મૃદંગીને ઘણો આનંદ થયો; કારણ કે, તેનું લક્ષ ઘરેણાં પર હતું. જો તે સ્ત્રી મરણ પામે તો બધા દાગિના તેને મળે એમ તેને લાગ્યું. શેઠાણી આગળ ચાલતાં એક કુવો હતો ત્યાં આવી તેની પાળ પર બેઠી. તે મૃદંગીએ કહ્યું કે, "તમે તો હવે મરવાનાં છો, તો આ સર્વ ઘરેણાં મને આપી દોને!"

શેઠાણી તે વાતમાં સંમત થઈ અને એક પછી એક ઘરેણાં શરીર પરથી કાઢી એક પોટલી બાંધીને મૃદંગીને આપી. શેઠાણીએ બધાં ઘરેણાં આપ્યાં હતાં, માત્ર એક નાકનું ફુલ આપ્યું ન હતું. મૃદંગીએ તે માગ્યું. તે રમણીએ કહ્યું કે, "એ હું આપી શકતી નથી. એ તો મારા સૌભાગ્યનું ચિન્હ છે. જ્યારે હું મરી જાઉં ત્યાર પછી મારા મૃત શરીર પરથી તે તું કાઢી લેજે."

મૃદંગીએ વિચાર કરી જોયું તો એમ કરવામાં તેને બહુ ધોટાળો જણાયો. હું કુવામાં ઉતરૂં અને તે જો કોઇના જોવામાં આવે તો? વારૂ, વળી તેના મુડદાને ઉપર શી રીતે કાઢવું? વળી જો હું તે મૃતદેહ પરથી ફુલી કાઢી લઉં તો તેમ કરતાં કોઇ જોઇ જાય અને મને જ ખૂન કરનાર માની લે તો શું થાય? આમ કરવું એ ઠીક નથી.

વિચાર કરીને અંતે મૃદંગીએ કહ્યું, "જો તમારે મરવું જ છે તો પછી કુવામાં પડીને શા માટે મરો છો? ફાંસો ખાઇને શા માટે આત્મહત્યા કરતાં નથી. આ મૃદંગ (ઢોલક)નો દોરો કાઢી હું ઝાડે બાંધું છું. તમે આ મૃદંગપર ઉભાં રહી, ગળામાં ફાંસો નાંખજો. હું તમારા પગ તળેથી મૃદંગને સરકાવી દઇશ. એક પળમાં બધું કામ પતી જશે. આમ કરવાથી આરામથી મરણ પામશો અને ક્યારે મરણ પામ્યાં

છો તે પણ કોઇ જાણશે નહિ. જો કુવામાં પડીને મરશો તો ઘણીવાર લાગશે."

શેઠાણી ગળામાં ફાંસો નાખી આત્મહત્યા કરવા સંમત થઇ; પરંતુ, ગળામાં ફાંસો કેમ નાખવો, તેની તેને ખબર ન હતી. તેણે મૃદંગીને કહ્યું, ' તું તારા ગળામાં ફાંસો નાખી મને બતાવ કે આમ ફાંસો ખવાય છે." મૃદંગીને કલ્પના ન હતી કે આમ સ્હેજમાં તેનું કામ થઇ જશે; ને બાઇ તેની વાત માની જશે તેણે આનંદથી અને ઝડપથી બધી તૈયારી કરી. પછી મૃદંગ પર ઉભો રહી ગળામાં ફાંસો નાખી તે સ્ત્રીને શીખવાડતો ન હોય તેમ તેની સ્હામું જોઇ રહ્યો. એમ કરતાં પગ નીચેથી મૃદંગ સરી ગઇ અને તેની સાથે ફાંસો તેના ગળામાં બેસી ગયો. તે રમણીએ ભીત નયને જોયું કે મૃદંગીને મરતી વખતે ભીષણ દુઃખ થયું. તેનો ચહેરો વિકૃત થઇ ગયો. જીભ બ્હાર નીકળી પડી : આકૃતિ ભયાનક દેખાવા લાગી. આ જોઇને તે શેઠાણીએ આત્મહત્યા કરવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો, અને ઘરેણાં પાછાં લઈ ઘેર પાછી ફરી.

અતિ લોભ મૃદંગીના મૃત્યુનું કારણ નીવડ્યું. જો તેણે નાકના ફુલનો લોભ ન કરતાં સર્વ ઘરેણાં લઇ, સંતોષ માની, ઘેર ચાલી ગયો હોત તો તેની એવી દુર્દશા ન થાત.

બાબાએ કહ્યું કે—

अति लोभो न कर्तव्यः लोभोहन्ति प्राणघातकः ।
वणिककन्या प्रसङ्गेन मृदंगी मरणं गतः ॥

અતિ લોભ ના કરવો, લોભ છે પ્રાણઘાતક,
વણિક કન્યાના સંગે, મૃદંગી તો મરી ગયો.

બાબાએ એક દિવસે અમને એક વાર્તા કહી સંભળાવી હતી. કોઇ એક બાદશાહે તેના મંત્રીને બોલાવી કહ્યું કે, "મારા પાંચ પ્રશ્નનો ઉત્તર તારી પાસેથી જાણવા ઇચ્છું છું."

વજીરે કહ્યું, "જી, આજ્ઞા."

"મારો પ્રથમ પ્રશ્ન એ છે કે, આલોકમાં દુઃખી અને પરલોકમાં સુખી કોણ ? બીજો, આલોકમાં સુખી અને પરલોકમાં દુઃખી કોણ ? ત્રીજો, આલોકમાં સુખી અને પરલોકમાં સુખી કોણ ? ચોથો, આલોકમાં દુઃખી અને પરલોકમાં દુઃખી કોણ ? પાંચમો, પાપ એટલે શું ?"

બાદશાહના પ્રશ્નોનો જવાબ મંત્રીએ સહસા આપ્યો નહીં. તેણે કહ્યું કે, "જવાબ માટે મને એક માસની મુદ્દત અને રજા આપો."

બાદશાહે તેની પ્રાર્થના મંજૂર કરી. મંત્રીએ એકાંતમાં બેસી કેટલાક દિવસ સુધી વિચાર કર્યો. ત્યારપછી ગૃહત્યાગ કરી, નગર બહાર સાધુના આશ્રમમાં ગયો અને સાધુને ઘણી નમ્રતાપૂર્વક નિવેદન કર્યું કે, આપ જો કૃપા કરી, અમુક તારીખે રાજસભામાં પધારી દર્શન આપશો, તો મારા પર મોટો ઉપકાર થશે." સાધુએ કહ્યું કે, "રાજસભામાં જવાનું મારે કંઇ પ્રયોજન નથી. મને વિષયી માણસોના સંસર્ગમાં આવવાની ઇચ્છા નથી."

મંત્રીએ કહ્યું, "આપ જો ત્યાં નહિ પધારો તો તેથી મારું અનિષ્ટ થશે અને જો આપ પધારશો, તો મારા પર ઉપકાર થશે."

સાધુએ જવાબ આપ્યો, "જો તમને લાભ થતો હોય તો મને આવવાને વાંધો નથી, પરંતુ, ક્યારે અને કીયા સમયે ?"

સ્થાન અને સમય તેને જણાવી મંત્રીએ ત્યાંથી પ્રસ્થાન કર્યું. ત્યારપછી તે એક નર્તકીને ત્યાં ગયો અને તેને પણ નિર્દિષ્ટ સમયે રાજસભામાં આવવા આદેશ કર્યો અને ઉમેર્યું કે, "જો તું ઠેરવેલા સમયે રાજસભામાં આવીશ તો તને ઇનામ મળશે."

ત્યારપછી તે એક મજુર પાસે ગયો અને તેને મુકરર કરેલે દિવસે રાજસભામાં હાજર થવાનો હુકમ કર્યો અને ઇનામની લાલચ દેખાડી.

પછી તે એક શ્રીમંત શેઠને ત્યાં ગયો. તે ઘણોજ દાનશીલ અને પરોપકારી તેમજ ધર્મપરાયણ પુરૂષ હતો. શેઠને પણ નિર્દિષ્ટ સમયે રાજસભામાં હાજર રહેવા અનુરોધ કર્યો. શેઠ તરતજ તેમ કરવા સંમત થયા. છેવટે, તે બાદશાહના ગુરૂ પાસે ગયો. ત્યાં જઇ તેણે તેને કહ્યું કે, 'હું તમારે ત્યાં એક મરી ગયેલું કુરકુરિયું મોકલીશ. તેને લઇને આપ આવતી કાલ્યે બપોરના રાજસભામાં આવશો, તો, હું તમારો ઉપકાર માનીશ." તે રાજગુરૂએ તે વાતનો અસ્વીકાર કર્યો. મંત્રીએ તેને એક લાખ રૂપિયા આપવા કહ્યું, તથાપિ તેણે ના કહી. મંત્રીએ છેવટે બે લાખ રૂપિયા આપવાની ઇચ્છા જણાવી. ત્યારે, તે માણસે તે કામ કરવા પોતાની ખુશી દેખાડી. મરેલું કુરકુરિયું તેને વખતસર પહોંચાડવામાં આવશે એમ કહી પ્રધાન ત્યાંથી ચાલી ગયો.

બીજે દિવસે રાજસભામાં માણસો એકઠાં થયાં છે. બાદશાહના આગમન પૂર્વે સભા માણસોથી પૂર્ણ ભરાઇ ગઇ છે. મંત્રીએ જોયું કે, સાધુ, નર્તકી, મજૂર, અને શેઠ આવી ગયા છે. રાજ્યાસનની બાજુમાં મહામૂલ્યવાન આસન પર

રાજગુરૂ વિરાજ્યા છે. તેમને પુછતાં જણાયું કે, તેઓએ મૃત કુરકુરિયાને રેશમી વસ્ત્રમાં લપેટી કુખમાં રાખ્યું છે. મંત્રી પછી નિશ્ચિત મને રાજાના આગમનની પ્રતીક્ષા કરવા લાગ્યો.

બાદશાહ આવી સિંહાસન પર વિરાજ્યા અને મંત્રી તરફ જોઈ કહ્યું, "આજે તેં મારા પાંચ પ્રશ્નોનો જવાબ આપવાને કબૂલ કર્યું છે. મારા પ્રથમ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ—આલોકમાં દુઃખી અને પરલોકમાં સુખી કોણ ?"

મંત્રીએ અંગુલી સંકેતથી સાધુને બતાવી કહ્યું, "આ યોગીએ આલોકમાં કોઇ પણ પ્રકારનો સુખભોગ કર્યો નથી. કિન્તુ, પરલોકમાં તે સુખી થશે."

બાદશાહ—આલોકમાં સુખી, પરલોકમાં દુઃખી કોણ ?

મંત્રી—આ નર્તકી. એ આલોકમાં સુખભોગ કરી રહી છે; પરંતુ, પરલોકમાં તે અવશ્ય દુઃખભોગ કરશે.

બાદશાહ—આલોકમાં તેમજ પરલોકમાં સુખી કોણ ?

મંત્રી—આ ધર્મપરાયણ ધનવાન શેઠ. તેઓ જે પ્રમાણે આલોકમાં પરોપકાર, ધર્માનુષ્ઠાન, દાનધર્મ કરી સુખી છે, તે જ પ્રમાણે પરલોકમાં પણ સુખી થશે.

બાદશાહ—આલોકમાં તેમજ પરલોકમાં દુઃખી કોણ ?

મંત્રી—આ મજૂર. આ જન્મમાં અતિશય પરિશ્રમ કરી દિવસો કાઢે છે. પરલોકમાં પણ તેમજ તેને દુઃખ ભોગવવાં પડશે; કારણ કે, દારિદ્યને અંગે સુકૃત થવાનાં નથી. વળી પૂર્વ જન્મનાં સારાં કામ વગર આ જન્મમાં દુઃખ અને દારિદ્ર પ્રાપ્ત થાય છે. તેની આવી દશા છે તો તે પરલોકમાં પણ દુઃખી જ રહેશે.

બાદશાહ—પાપ શું ?

મંત્રી—લોભ એ જ પાપ છે.

બાદશાહ—પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટાંત ?

મંત્રી—જહાંપનાહ ! મને ક્ષમા કરો-પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટાંત આપની પાસે મોજુદ છે. આ ગુરૂને બે હાથ ઉંચા કરી ઉભા થવાની આજ્ઞા કરો એટલે આપોઆપ સમજાશે.

રાજગુરૂને જ્યાં હાથ ઉંચા કરી ઉભા થવાની આજ્ઞા ફરમાવવામાં આવી કે, તેમની કુખમાંથી તે મૃત કુકકુરિયું નીચે પડી ગયું. એ જોતાં જ કેટલાક સભાસદો 'ધિક્કાર' કહી ઉઠી ઉભા થયા, કેટલાક હસ્યા: બાદશાહે મ્હોં ફેરવી દીધું. તે મહાશય નીચું મ્હોં કરી ઉભા રહ્યા.

બાબાએ એક દિવસે સમજાવ્યું હતું કે, જે માણસ માયાને વશીભૂત છે, તે જ બદ્ધ છે. જે માયારહિત છે તે મુક્ત-ઇશ્વર સ્વરૂપ છે. દૃષ્ટાંત રૂપે કહ્યું કે કોઇ એક ફકિર પોતાને ખુદા કહેતો હતો. આ વાત આંખરે બાદશાહને કાને પહોંચી. તેણે ગુસ્સે થઇ તે ફકિરને પકડી મંગાવી, સજા કરવા કાજીને ફરમાવ્યું. તે ફકિરને બાંધી કાજી પાસે લઇ આવ્યા. જ્યારે તેના હાથ પગ બાંધી તેને કુવામાં નીચે ઉતાર્યો અને પુછ્યું કે, 'તું કોણ છે ?'

ફકિરે કહ્યું 'બંદા.'

કુવામાંથી બહાર કાઢી, તેનાં બંધન છિન્ન કરી તેને પુછ્યું કે, તું 'કોણ છે ?' ત્યારે ફકિરે જવાબ આપ્યો કે, 'ખુદા.' ફકિરને ફરીથી બાંધી કુવામાં નાંખ્યો ત્યારે બદ્ધાવસ્થામાં તેણે

કહ્યું કે, "હું તો બંદા છું." પાછો બહાર કાઢી, તેને બંધન મુક્ત કરી, ફરીથી પુછ્યું કે, 'તું કોણ છું?" ત્યારે તેણે કહ્યું કે, 'ખુદા.' કાજીએ પછી તેને એનો અર્થ સમજાવવા કહ્યું. ફકિરે કહ્યું કે, 'બાંધા જો સો બંદા, ઔર ખુલા જો સો ખુદા.' કાજી પછી તેના કહેવાનો મર્મ સમજ્યો. જીવ જ્યાં સુધી આસક્તિના બંધનમાં આબદ્ધ છે, ત્યાં સુધી તે બન્દા છે. જે આસક્તિશૂન્ય છે, તે જ મુક્ત છે; તે જ પરમેશ્વર સ્વરૂપ છે. વાસ્તવિક રીતે તેનામાં અને ખુદામાં ફરક નથી.

તૃતીય તરંગ

બાબાએ અમને પોપટ અને વાંદરાનું દૃષ્ટાંત આપી સમજાવ્યું કે, જીવ વાસ્તવિક રીતે તો મુક્ત-સત્ ચિત અને આનંદસ્વરૂપ છે. તે ભ્રમાંધ થઈ એમ માની લે છે કે તે બદ્ધ છે. પોપટ અને મર્કટ મુક્ત હોય છે; છતાં, તે પોતાને પકડાયલા કે બદ્ધ મનમાં ધારી લે છે તેમ. પોપટ અને માંકડાને શી રીતે પકડવામાં આવે છે તે જાણવાની ઇચ્છા દર્શાવતાં બાબાએ કહ્યુ કે, જેઓ તોતાને-પોપટને પકડે છે તેઓ એક સાંકડા વાંસના મધ્ય ભાગમાં આ બાજુ અને બીજી બાજુ છિદ્ર કરી-છેદ પાડી, તેમાં દોરી પરોવી દે છે. દોરીને બન્ને તરફથી ઝાડની ડાળી પર બાંધી દે છે. વાંસ પર મરચાં રાખી વ્યાધ-પારધી થોડે છેટે સંતાઇ રહે છે. લોભવશ પક્ષી પોપટ જેવા આવીને વાંસ પર બેસે છે, કે, વાંસ હાલવા માંડે છે. તે સમયે જો પક્ષી ઉડવા ધારે તો ઉડી શકે છે-વાંસ છોડીને જઇ શકે છે અને બધી ખટપટ મટી જાય છે, પરંતુ, તેમ ન કરતાં પોપટો શંકાશીલ બની પોતાના પગ વડે વાંસને જોરથી વળગી રહે છે. ત્યારે પારધી આવી તેમને પકડી લે છે. આ પ્રમાણે પોતાના જ બુદ્ધિદોષથી પોપટો પકડાય છે.

માંકડાં પણ એ પ્રમાણે પોતાના બુદ્ધિદોષથી પકડાય છે. જેઓ માંકડાંને પકડે છે તેઓ સાંકડા મ્હોંના વાસણમાં માંકડાં જુએ તેમ ચણા કિંવા કેળાં મુકી દૂર જઇ તેમને સપડાવાની

રાહ જુએ છે. વાંદરાં ખાદ્ય પદાર્થના લોભથી તેમાં હાથ નાંખે છે. જ્યારે ખાવાની વસ્તુ મુઠીમાં લઇ હાથ બહાર કાઢવાની કોશિષ કરે છે ત્યારે હાથ કયેમે કર્યો બહાર નીકળતો નથી. જો મુઠીમાંના ચણા કે ખાવાનો પદાર્થ નાંખી દે. તો સહજે હાથ બહાર નીકળે અને મુક્તિ મળે, પરંતુ, એવી બુદ્ધિ તેમને હોતી નથી. તેઓ તો એમજ સમજે છે કે વાસણે તેમને પકડી લીધાં છે. મુકિતને માટે–છુટવાને માટે ખટપટ કરે છે, પણ તેમ થવાનો ઉપાય તેમને માલુમ નથી. તે જ વખતે પારધી આવી તેમને પકડી લે છે.

બાબાએ પણ તેમજ કહ્યું કે જીવ પણ મુકત જ છે. અજ્ઞાનને લઇને તે મનમાં માની લે છે કે બદ્ધ છું. એ અજ્ઞાનતાનો ત્યાગ કરવાનો એક માત્ર ઉપાય આત્માનુ સંધાન છે. જીવ માયામાં બદ્ધ થઈ સમજી શકતો નથી કે, તે કોણ છે. તે સ્વયં બ્રહ્મ છે તે ભુલી જઇને તે મનમાં ધારે છે કે મોહે મને બાંધી રાખ્યો છે. ખરી વાત તો એ છે કે, તે મોહને પકડી બાંધી રાખે છે.

આપણે શંકિત થઇ ઘણીવાર વિપત્તિની સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરીએ છીએ. ધીર અને અવિચલિત રહીએ તો અનેક વખત આપત્તિ આપોઆપ દૂર થાય છે તેનું દષ્ટાંત આપવા બાબાએ એક વાત કહી.

કોઇ એક વણિકને ૭ સાત વર્ષની એક કન્યા હતી. દોલપુર્ણિમા–હોળીના આગલે દિવસે એક ન્હાના માટીના વાસણમાં-ચરડવામાં રંગ ઘોળી તેને પોતાના પિતાના પલંગ નીચે રાખી, તે ઉંઘી ગઇ. તેનો વિચાર એમ હતો કે સ્હવારે ઉઠીને એ રંગથી હોળી ખેલીશ. તે ઉંઘમાંથી ઉઠે ત્યાર પહેલાં તેનો બાપ અતિશય વ્હેલો ઉઠી, તે ચરડવો લઇ જંગલ–શૌચ ગયો.

શૌચ કરી ઉઠે છે, ત્યાં તેણે જોયું કે માટી તો લાલ લાલ થઇ ગઇ છે. તે ઘણો ભય પામ્યો અને મનમાં વિચાર કર્યો કે, "જો આટલું બધું લોહી શરીરમાંથી તૂટી પડયું છે, તો હવે, બચવાની કંઇ આશા નથી."

અત્યંત વ્હેમાઇ તે ઘેર પાછો ફર્યો અને છોકરાઓને કહ્યું કે, હવે બચવાની કંઇ આશા નથી. છોકરાઓએ દાકતર તથા વૈદ્યને તેડાવ્યા પણ, કંઇ ફળ આવ્યું નહિ. છેવટે તે અવસન્ન થઇ પથારીમાં પડયો. આણી તરફ પેલી બાલિકા ઉઠી અને ઉઠતાંની વાર તે રંગ ભરી રાખેલા માટીના ચરડવાની શોધ કરવા લાગી. તે ચરડવો તેને મળ્યો નહિ. તેથી તેણે પોતાના પિતાને પુછ્યું કે, "બાપા, કાલ્યે મ્હેં તમારા ખાટલા નીચે રંગનો ભરલો ન્હાનો ચરડવો મુકયો હતો, તે કયાં છે?"

આ સાંભળતાંની વાર વણિકનો વ્હેમ દૂર થયો અને કંઇ રોગ પણ જણાયો નહિ અને ઉઠીને બેઠો થયો, મનુષ્ય પણ, હું માયાને અધીન છું, સર્વદા બદ્ધ છું એમ મનમાં માની અંતે તે માયાને અધીન થઇ પડે છે. પરંતુ, જો તે એમ માને કે હું માયાને અધીન નથી, હું મુક્ત શુદ્ધ આત્મા છું–એમ જો મનમાં ધારે તો ખરેખર તે મુક્ત થઈ શકે.

બાબા કહે છે કે, મનને અનાસક્ત અને લોભવર્જિત રાખવાથી ભગવાનના દર્શનનો લાભ થાય છે. કપડાં કે અલં-કારમાં–વેષભુષામાં કંઇ નથી. મનને લઇને એ બધું છે. ઘરમાં રહો તોએ તેજ છે અને પર્વત કંદરમાં રહે તોએ તેજ છે.

संसारबीजं मनएव विद्धि
न पुत्रभार्याद्रविणादिकं हि ।
संसारनाशो मनसोलयेन
न तद्गृहस्थाश्रमवर्जनेन ॥

સંસાર કેરૂં મનબીજ જાણો,
ન પુત્ર ભાર્યા અર્થાદિ માનો;
મનના લયેથી સંસાર જાતો,
ત્યજતાં ગૃહસ્થાશ્રમ ના મનાતો.

બાબાએ એકદા કહ્યું હતું કે—

ધૈર્ય, ધર્મ મિત્ર અરૂ નારી,
આપદ્કાળ પરખિયે ચારી.

આપત્તિના વખતમાં જ ધીરજ, ધર્મ, મિત્ર અને સ્ત્રીની પરીક્ષા થાય છે. બાબાનો મત છે કે બંગાળની હવામાં પાણીમાં ભેજ છે, માટે તેની પાચકશક્તિ ઓછી છે. હવા જેટલી જલશૂન્ય ભેજ વિનાની, સુકી તેટલી સારી અને પાચકશક્તિ પણ વિશેષ. મત્સ્ય, માંસને બદલે જો પવિત્ર ગાયના દુધનું સેવન કરવામાં આવે તો શરીરની શક્તિ અને કાંતિ વધે છે.

બાબાએ અમને એક સમયે બે બંધુની વાત સંભળાવી હતી. એકનું નામ હતું ગુરૂમુખ, બીજાનું નામ હતું મનોમુખ. એ બન્ને જણ એક સમયે એક ખેતરમાંથી જતા હતા. બપોરનો વખત હતો. ગુરૂમુખને ભારે તરસ લાગી હતી. મનોમુખે કહ્યું, ‘ થોડે છેટે જો પેલો કુવો દેખાય છે ત્યાં આપણે જઇએ.’ બન્ને જણા કુવા પાસે આવી પહોંચ્યા અને જોયું તો કુવો ઘણો ઉંડો છે. જળ કાઢવાને માટે પાત્ર–વાસણ કે દોરી ન હતી. આ જોઇ મનોમુખે કહ્યું કે, ‘ એક કામ કર. તારા માથાની પાઘડી ખોલી નાંખ. હું એક છેડો જોરથી પકડી રાખું છું. તું ધીમેધીમે કુવામાં ઉતર. પાણી પીધા પછી હું તને પાછો ખેંચી લઇશ.’ ગુરૂમુખ સરલ સ્વભાવનો હતો. તેણે તેના ભાઇ પર વિશ્વાસ રાખી પાઘડીનો છેડો તેના હાથમાં

આપી કુવામાં ઉતાર્યો. વિશ્વાસઘાતકી બંધુએ ગુરૂમુખને ઉંડા કુવામાં ઉતારી, પાઘડીનો છેડો છોડી દઇ તે ત્યાંથી ચાલી ગયો.

આ કુવાની પાસે પુરાતન અશ્વત્થ (વડ)નું ઝાડ હતું તેનાં મૂળિયાં કુવામાં ઉંડા ગયાં હતાં. આ મૂળને પકડી ગુરૂ-મુખે આખી રાત જાગરણમાં વિતાડી.

આ ઝાડની ડાળી પર એક ભૂત અને તેના મૂળમાં એક સાપ વસતો હતો. આ બન્નેને દોસ્તી હતી. રાત્રીનું જોમ પુરેપુરૂં વ્યાપ્યું; ત્યારે, તે ભૂતે પોતાના મિત્ર સાપને કહ્યું કે, "જો ભાઇ, હું આપણા રાજાની કુંવરીના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાનો છું. કોઈ મને તેના શરીરમાંથી કાઢી શકે એમ નથી. રાજા ભલેને ગમે તેટલા વૈદ્ય દાકતરને બોલાવે, તેમનાથી કંઇ વળે તેમ નથી. એક મંત્ર છે. જો કોઇ તે ભણે તો મારે શરીર ખાલી કરી ચાલી જવું પડે."

સર્પે પુછ્યું, "તે શો મંત્ર છે?"

તે પ્રેતે તેને તે મંત્ર કહી સંભળાવ્યો. ત્યારપછી સર્પે તેને કહ્યું, "પેલા ખેતરમાંનો ઇંટનો સ્તુપ–ટેકરો છે તેની નીચે અગાધ ધનરાશી માટીમાં દાટેલી છે. હું તેનો રક્ષક છું. જ્યાં સુધી હું છું, ત્યાં સુધી કોઇનું સામર્થ્ય નથી કે એને ખોદીને કાઢી લે."

ભૂતે પુછ્યું, "શું કરે તો તારે ત્યાંથી ન્હાસી જવું પડે?"

સાપે ઉત્તર આપ્યો, "એક મંત્ર છે. જો તે મંત્ર કોઇ ત્યાં આવીને ભણે તો મારે ત્યાંથી તત્કાળ ભાગી જવું પડે." ભૂતે મંત્ર જાણવાની ઇચ્છા દર્શાવતાં તે સાપે તે મંત્ર કહી સંભળાવ્યો.

ગુરૂમુખે ભૂત અને સાપની વચ્ચે થયેલી બધી વાત સાંભળી લીધી અને પ્હો ફાટવાની રાહ જોવા લાગ્યો. જ્યાં વખત થયો કે પાસેના રસ્તાપરથી લોકોની અવરજવર શરૂ થઇ. ગુરૂમુખ કુવામાંથી મદદને માટે બૂમો મારવા લાગ્યો. તેનો અવાજ સાંભળી કેટલાક માણસો કુવાના મ્હોં આગળ આવી લાગ્યા, અને અવિલમ્બે તેને કુવામાંથી બહાર કાઢયો, તથા સંકટમુક્ત કર્યો.

ગુરૂમુખ કપડાં સુકવી તે પહેરી રાજાને મળવા માટે નીકળ્યો. ત્યાં જઇ તેણે વૈદ્ય તરીકે પોતાનો પરિચય આપી, રાજકુંવરીને રોગમુક્ત કરવાની સ્પર્ધામાં તે ઉતર્યો. રાજાએ કહ્યું કે, " તારી ઉંમર તો ન્હાની જણાય છે. તું ચિકિત્સા-શાસ્ત્રમાં કેટલો પ્રવિણ છે, તે હું જાણતો નથી; પરંતુ, જો તું મારી કુંવરીનો રોગ મટાડીશ તો તેનો હાથ તારા હાથમાં સમર્પીશ. મને બીજું કંઇ સંતાન નથી, તેથી, રાજ્યનો ઉત્તરાધિકારી પણ તું જ થઇશ. જો તું તેને આરોગ્ય નહિ કરી શકે તો જલ્લાદને હાથે તારૂં શિર કપાવી નાખીશ. બોલ તારે આ શર્ત મંજૂર છે ? "

ગુરૂમુખે તે શર્તનો સ્વીકાર કર્યો. રાજકુમારીને તેના ઇલાજથી એક જ દિવસમાં ફાયદો થયો અને પોતાનું ગુમાવેલું આરોગ્ય પુનઃ પ્રાપ્ત કર્યું. રાજાએ પ્રસન્ન થઇ મહા ધામધુમથી પોતાની કન્યા તેને પરણાવી. મહેલની બાજુમાં એક બીજો મહેલ બંધાવી આપ્યો. ગુરૂમુખ તેમાં પોતાની પત્ની સહિત આનંદથી રહેવા લાગ્યો.

આ પ્રમાણે ગુરૂમુખ સુખમાં દિવસ કાઢતો હતો ત્યાં એક દિવસે તેનો બંધુ આવી લાગ્યો. મનોમુખે સાંભળ્યું હતું, કે, તેનો ભાઈ હવે રાજાનો જમાઇ થયો છે; તેથી તે કંઇ પ્રાપ્તિની

આશાથી બંધુત્વ જણાવવા આવ્યો હતો. સરલ અને ઉદાર હૃદયવાળો ગુરૂમુખ પોતાની ભાઇની નીચતા–વિશ્વાસઘાતકતા વિસરી જઇ, અતિ આદરમાન આપી તેણે તેનો સત્કાર કર્યો. કેટલાક દિવસ માનપાનથી રાખી, તેને યાદગીરીમાં કીંમતી પદાર્થો આપી વિદાય કર્યો. મનોમુખને આશા હતી તેના કરતાં પણ અતિશય દ્રવ્ય મળ્યું; પરંતુ, તે પોતાનો જાતિસ્વભાવ ભુલ્યો નહિ. જતાં જતાં પણ તેણે ડંખ માર્યો. વિદાય થતાં થતાં તેણે એવી વાત ઉરાડી કે રાજાનો જમાઇ તો જાતનો મહેતર–ઢેડ છે.

થોડા જ વખતમાં આ વાત રાજાના કાને પહોંચી. આ બીના જાણી તેના મર્મને આઘાત થયો અને તેણે તેના જમાઇને દૂર રાખ્યો. દરરોજ તે પોતાના જમાઇની સાથે બેસી ભોજન લેતો હતો, પરંતુ, હવે તેને માટે તેણે સ્વતંત્ર વ્યવસ્થા કરી. તેને વિચાર કરતાં જણાયું કે, એક અજ્ઞાત કુલશીલ યુવકને કન્યાદાન કરવું, એ તેના જેવા માટે ઉચિત ન હતું. તેણે એમ વિચાર ન કર્યો કે આવો સુંદર અને ધર્મપરાયણ નીચ કુળમાં ઉત્પન્ન થયો હોય તે સંભવિત નથી.

ગમે તેમ હો, પણ, રાજાના વર્તનમાં જે પરિવર્તન થયું હતું, તે ગુરૂમુખ જોઇ શક્યો; પરંતુ, તેનું કારણ શું, તેનો તે નિર્ણય કરી શક્યો નહિ. રાજકુંવરીને પુછતાં પણ કંઇ કારણનો પત્તો મળ્યો નહિ. ખયર! એ વાત ઝાઝા દિવસ છાની રહી શકી નહિ. કોઇ એક અનુચરને મ્હોંએ જ્યારે તેણે સાંભળ્યું કે, ભાઇ તરીકે આવીને મનોમુખ ફરીથી વિશ્વાસ-ઘાત કરી ગયો છે, ત્યારે, તેના હૃદયને ભારે આઘાત થયો. તે ઉત્તમ વંશમાં જન્મેલો હોવા છતાં મનોમુખે આ પ્રમાણે ખોટી વાત ઉરાડી! તે તરત જ રાજાને મળ્યો. તેને જોતાંજ

રાજાએ નાખૂશ થઇ મ્હોં ફેરવી લીધું; છતાં તેને જમાઇની વાત સાંભળવી પડી. જમાઇએ કહ્યું, "આપ વિનાકારણ મારા પર નાખૂશ થયા છો. આપની નજરમાં અજ્ઞાતકુલશીલ –હલકા કુળનો લાગતો હોઇશ; પરંતુ વંશમર્યાદામાં–કુળની મોટાઇમાં કોઇથી ઉતરૂં એમ નથી. મારા પૂર્વજોએ મેળવેલી ધનરાશી હજી દાટેલી છે અને તે એટલી છે કે રાજાનો ધનભંડાર તેના આગળ તુચ્છ છે. રાજાના ભંડારમાં પણ એવાં રત્નો હશે કે નહિ તે સંદેહજનક છે. એ ધન વડે હું એક ન્હાનું રાજ્ય સ્થાપી શકું એમ છું; પરંતુ, આપના સ્નેહ વડે બંધાયલો છું. આપ ખાત્રી રાખજો કે હું સારા વંશમાં જન્મ્યો છું."

ગુરૂમુખ પ્રતિ રાજા પ્રસન્ન થયો; કિન્તુ, તેનો સંદેહ સંપૂર્ણ રીતે નિર્મૂળ કરવા, તે ગુરૂમુખ અને કેટલાક માણસો લઇ તે વિસ્તૃત મેદાન તરફ ઘોડા પર બેસી ચાલી નીકળ્યા. એક વિશાળ અટ્ટાલિકાનો એક ભાંગી ગયેલો સ્તુપ–ટેકરો જણાયો. રાજાએ ત્યાં પહોંચી, જમાઇને પુછ્યું. "ક્યા સ્થળે રત્નાદિ દાટયાં છે?"

ગુરૂમુખને તેની ખબર ન હતી. તેણે વિચાર કરી જોયું તો તેને સ્ફુરણા થઇ કે, જ્યાં પેલો સાપ હશે ત્યાં ધન દાટેલું હશે. એમ મનમાં વિચાર કરી પ્રકાશ્યપણે કહ્યું કે, "મને તે સ્થાનની ખબર નથી, કારણ કે, પુરૂષાનુક્રમે તે હકિકત મારા સાંભળવામાં આવી છે–હું હમણાં જ સ્થાનનો નિર્ણય કરી શકીશ."

એમ કહી તેઓ બન્ને તે સ્તુપની આસપાસ ફરવા લાગ્યા એટલામાં બન્નેની નજરે એક સ્થૂલકાય સર્પ નજરે પડયો. સાપ ફેણ માંડી હમલો કરવા તૈયાર થયો. રાજા ભયથી

આઘો ખસી ગયો; પણ ગુરૂમુખ ત્યાંથી આઘો ન જતાં પેલો મંત્ર ભણવા લાગ્યો. નાગ ફેણુ વાળી લઇ સત્વર ત્યાંથી ચાલી ગયો અને જોતજોતામાં અદૃશ્ય થઇ ગયો.

જે સ્થળે સર્પ હતો તે સ્થળે ખોદવાના કામનો આરંભ કરવામાં આવ્યો માટી ખોદતાં ખોદતાં અંતે એક મોટું ઘર જેવું જણાયું. તેનો દરવાજો તોડી જોતાં તેમાં એક ઓરડો જણાયો અને તે ઓરડામાં ધનરત્નનો મોટો ઢગલો હતો. રાજાએ અત્યંત પ્રસન્ન થઇ જમાઇને આલિંગન આપ્યું. છેવટે તે વિપુલ ધનરાશીને ત્યાંથી લઈ જઇ રાજ્યના ભંડારમાં રાખવામાં આવ્યો. તે સર્વ ધનસંચય જમાઇ અને કન્યાને માટે અલગ રાખવામાં આવ્યો. રાજાએ ઘણા સમય સુધી પોતાની કન્યા અને જમાઇનું સુખ દીઠું. અંતે તે આલોક છોડી ચાલી ગયો. ગુરૂમુખ ત્યારપછી સિંહાસનારૂઢ થયો.

આ વાતનો પ્રતિપાદ્ય વિષય એ છે કે જ્યારે ભાગ્ય વા પૂર્વજન્માર્જિત કર્મફળ જ્યારે સુપ્રસન્ન થાય ત્યારે તે ભાગ્ય-વાન પુરૂષને વિપત્તિમાંથી ખેંચી કાઢી તેના પર સુખશાંતિ અને અર્થની વૃષ્ટિ કરે છે. મનોમુખ જેવા સો સો માણસો વિઘ્ન નાખે તો, તેથી કંઈ વળતું નથી.

બાબાએ કહ્યું હતું કે, સાધક જે પ્રકારની ભાવનાને પોષતો ભગવાનના દ્વારે પ્રાર્થના કરે છે, તેને તેના સંકલ્પ પ્રમાણે ભગવાન ફળ આપે છે. કોઇ એક સ્થળે એક રાજ-કુમાર અને તેના ત્રણ મિત્રોએ સંકલ્પ કર્યો કે, તેમણે સંસારનો ત્યાગ કરી સાધુ બનવું. શા માટે સાધુ બનવું તે પણ તેમણે આપસઆપસમાં નક્કી કરી લીધું હતું. પ્રથમ યુવકે કહ્યું કે, હું એટલા માટે સાધુ થવા ઇચ્છું છું કે સાધુ થવાથી ઉત્તમ ઉત્તમ ખાવાનું મળે છે. સાધુ થવામાં બીજાની

વાસના ઉત્તમ વસ્ત્રાદિની હતી. ત્રીજાએ કહ્યું કે, સાધુ થવાથી નિત્ય નિત્ય હજારો માણસોના દર્શનનો લાભ મળે. રાજપુત્રને આમાંની એક પણ ઇચ્છા ન હતી. તેને તો તેના પ્રાણની તૃપ્તિ જોઇતી હતી. તેને શાશ્વત સુખ–જે સુખને માટે મોટા મોટા માણસો સંસારનો ત્યાગ કરે છે અને સંન્યાસ લે છે, તે સુખ–ની ઇચ્છા હતી. તેણે કહ્યું કે, "મને શાશ્વત સુખ જોઇએ છે–હું ભગવાનની પ્રાપ્તિ ઇચ્છું છું."

આ પ્રમાણે વિચાર નક્કી કરી તે ચારે જણ એક યોગીને શરણાપન્ન થયા. યોગીએ તેમને પ્રશ્ન કર્યો કે, "તમારી શી ઇચ્છા છે?" તે ચારે જણે પોતાપોતાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી. પહેલાને યોગીરાજે તેમના ભંડારનું કામ સોંપી કહ્યું, "ભંડારનો સર્વ ભાર તારા ઉપર છે. આશ્રમમાં જે ખાદ્ય પદાર્થો તૈયાર થાય, તે તું સંતોષપૂર્વક ખાજે." બીજાને ઉદ્દેશી કહ્યું, "જે નવાં વસ્ત્રો આશ્રમમાં આવે તેમાંથી મરજીમાં આવે તે સુખેથી તું પરિધાન કરજે." ત્રીજાને કહ્યું કે, "જે સર્વ જણ મને મળવાની ઇચ્છા કરે, તેમને લઇને તું મારી પાસે આવજે." તે રાજપુત્રને પોતાની પાસે રાખી સાધનશિક્ષા આપવા લાગ્યા.

આ પ્રમાણે કેટલોક સમય વહી ગયો. યોગીને તીર્થ-ભ્રમણની ઇચ્છા થવાથી ચાર શિષ્યોને બોલાવી કહ્યું, "હું થોડા સમયને માટે અન્યત્ર જવાનો છું. એક ઝાડનું બી આપું છું. તમે તેને આશ્રમમાં રોપજો. જ્યારે તેને અંકુર ફુટે, ત્યારે તેની સંભાળ લેજો. આ વૃક્ષને ચાર ફળ આવશે. તે વખતે તમે નિયમિત પહેરો ભરજો, અને જેના પહેરા વખતે જે ફળ વૃક્ષ પરથી નીચે પડે તે તેનું ભક્ષણ કરે, એ ધ્યાનમાં રાખજો."

આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપી યોગી ચાલી ગયા. ગુરુના આદેશ પ્રમાણે ચાર શિષ્યોએ બી રોપી, યત્નપૂર્વક ચારે જણે

પાસે આવ્યા હતા, તમારી તે વાસના પૂર્ણ થઈ છે કે નહિ? તેનો તમે જ વિચાર કરો." *

શિષ્યો ચૂપ રહ્યા.

બાબાએ અમને સમજાવ્યું કે તે યોગીરાજ તે સ્વયં ભગવાનઃ સાધકો તેમની પાસે જે યાચના કરે તે તેમને આપે.

શ્રીમત્ હુજૂરાનંદ અવધૂતજીએ કહ્યું કે, એકદા શ્રી રામચંદ્રે વશિષ્ઠજીને પુછ્યું હતું કે, "શા ઉપાય વડે મનને વશ કરી શકાય?"

વશિષ્ઠજીએ જવાબ આપ્યો હતો કે—"ચાર ઉપાય વડેઃ—બ્રહ્મવિદ્યા, સાધુસંગ, નિર્વાસના અને ચિત્તવૃત્તિનિરોધ."

*~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

मंत्रे तीर्थे द्विजे देवे दैवज्ञे भेषजे गुरौ ।
यादृशी भावना यत्र सिद्धिर्भवति तादृशी ॥

મંત્રમાં, તીર્થમાં, દ્વિજમાં, દેવમાં, જ્યોતિષીમાં, ઔષધમાં અને ગુરૂમાં જેવી ભાવના જેમાં હોય તેવી સિદ્ધિ થાય છે.

ચતુર્થ તરંગ

આખા, ભક્તોના આમંત્રણ કે આગ્રહને પાછું ઠેલતા નથી–તેમને જલપાઇગુડી જવું પડ્યું. ૧૭ મી વૈશાખને રોજ મુસાફરી માટે નક્કી કરવામાં આવ્યો. રાતે એક વાગે રવાના થઇ નાટોરથી રેલગાડીને પકડવાની હતી. બાબા તૈયાર–હમેશ હરવખતે તેઓ તૈયાર હોય છે. તેમની એક ઝાંપી, તેમાં કંઇક ઓષધ અને વસ્ત્રો. એક દોરી બાંધેલો પત્થરનો લોટો, અને ત્રણ હાથ લાંબી એક લાકડી. આ નવી લાકડી–દંડનું–નામ છે શક્તિશેલ. ત્રિપુરાનાં મહારાણીએ તેમને તે આપી છે. તે સાધારણ લાકડી નથી. એમાં કેટલાક ગુણ છે–જે ઘરમાં એ લાકડી હોય તે ઘરમાં, કહે છે કે, સાપ આવતો નથી.

તે ગમે તેમ હો, બાબા લાઠી–લાકડી–અને ઘડીયાળ લઇ તરત તૈયાર થયા, બારણાં આગળ મોટર તૈયાર હતી. ઘણાક ભક્તો બાબાને પ્રણામ કરવા ઉભા હતા. કેટલાકની આંખમાં પાણી ભરાઇ આવ્યાં. બાબા સર્વેને આશીર્વાદ આપી, 'હરિહર' કહી મોટરમાં બેઠા. ગાડી જોતજોતામાં અદૃશ્ય થઇ ગઇ. તે સમયે વિચાર થઇ આવ્યો કે, બાબા આ ઘરને પુનઃ પાવન કરવા આવશે કે નહિ?

બાબાને વિદાય કરી હું અગાશી પર આવી. શુક્લપક્ષની ચૌદશ હતી. જ્યોત્સના પુરબ્હારમાં ખીલી નીકળી હતી.

ચોમેર પ્રફુલ્લતા હતી; પરંતુ, મારું મન અંધકારાચ્છન્ન હતું. હું આકાશ તરફ જોઇ રહી.

મને એમ થયું કે જાણે દૂર એક અતિ ઉંચો પહાડ છે અને તે પહાડના મસ્તકે એક જ્યોતિર્મય પુરૂષ ઉભો છે. કેટલા દીર્ઘ સમયથી તે એ જ ભાવે ઉભો રહ્યો છે, તે મનમાં સ્ફુરી આવ્યું. તેને ક્ષુધા નથી: તૃષ્ણા નથી: દુઃખ નથી: શોક નથી–તે નિવાત–નિષ્કમ્પ–પહાડની માફક અચલ, અટલ, અચંચલ, અવિકમ્પિત છે. કેટલા યુગયુગાન્તર તેના માથાપર થઇ ગયા છે, કિન્તુ, તે શીત અને ગ્રીષ્મથી અતીત છે, વાસનાશૂન્ય છે, અનુભવશક્તિવર્જિત છે. પહાડના પાદમૂળે કેટલાં નરનારી કોલાહલ કરે છે, પરસ્પર કાપાકાપી કરે છે, હિંસાદ્વેષથી તાડિત થઇ અવિરામ કલહ કરે છે; કિન્તુ, તે મહાપુરૂષ નિર્વિકાર, નિર્વિકલ્પ છે. તેઓ વ્યોમ વિદારણ કરી કહે છે કે—

જે કરવાનું તે સર્વ કર્યું છે;
બીજું કંઇ કરવાની ચાહના નથી.

જે જાણવાનું તે સર્વ જાણી લીધું છે;
બીજું કંઇ જાણવાની ચાહના નથી.

જે સર્વ પ્રાપ્ત કરવાનું છે; તે પ્રાપ્ત કર્યું છે;
બીજું પ્રાપ્ત કરવાની ચાહના નથી.

વિચાર કર્યો કે તે જ શું મુક્ત પુરૂષ! શી અવસ્થાને મોક્ષ કહે છે! ગુરૂદેવ! તે મને શિખવો. મને ધરી લ્યો–મને પથ દેખાડો!

પંચમ તરંગ

આબા એક દિવસ જલપાઇગુડી રહી દાર્જિલિંગ, કાલિમપં વગેરે ઠેકાણે ફરી આવ્યા. દાર્જિલિંગ વા દૂર્જયલિંગમાં મારાં જેઠાણીનું* 'ગિરિ વિલાસ' નામનુ પ્રાસાદ જેવું મકાન છે. બાબાને ત્યાં રહેવા માટે તે નક્કી કર્યું હતું; પરંતુ, બાબાએ તે વાતને સ્વીકૃત કરી નહીં. અંતે કુમારના આગ્રહને પાછો ઠેલી શક્યા નહિ અને ૨૧મી જયેષ્ટને દિવસે થોડાક કલાક માટે ત્યાં મળવા પધાર્યા. જે સમયે બાબા દાર્જિલિંગથી કલકત્તા થઇ જશિડિ પાછા ફરવાને માટે તૈયારી કરતા હતા તે સમયે મારાં જેઠાણી પત્રદ્વારા અને તારથી પુનઃ પુનઃ અનુરોધ કરતાં હતાં કે, બાબાને એક વાર તો દીઘાપતિયા આવવુંજ પડશે. ભક્તવાંચ્છાકલ્પતરૂ બાબા કોઇના પણ મનને વ્યથા આપવા ઇચ્છતા નથી, તેથી આખરે તેઓ દીઘાપતિયા પધાર્યા.

બાબાએ રાજપ્રાસાદમાં વાસ કર્યો નહિ. તળાવમાં હવા ખાવા માટે બાંધેલું મકાન જેની ત્રણે બાજુ સ્વચ્છ અને ઉંડુ જળ છે તે સ્થાન તેમણે પસંદ કર્યું. શ્રીમાન કુમાર

*———————

દીઘાપતિયાના રાજા પ્રમદાનાથનાં સ્ત્રી, રાણી શ્રીમતી ગિરિજાકુમારી.

પ્રતિભાનાથ—રાજન પ્રમદા નાથના જ્યેષ્ટ પુત્ર—હરઘડી તેમની પાસે રહી પોતાના હાથે બાબાની પરિચર્યા કરતા હતા.

બપોરના અમે અવધૂત હુજૂરાનંદજીને પકડયા અને તેમના જીવનની કંઈક ઘટના કહેવા કહ્યું. અવધૂતજી સ્વભાવે ઘણા ગંભીર અને થોડું બોલનારા છે. તેમણે જોયું કે વાત કહ્યા વગર છૂટકો નથી; તેથી તેમણે તેમના જીવનમાંની એક ઘટના સંભળાવી.

જે સમયની તેમણે વાત કરી, તે સમયે કૌપીન—લંગોટી સિવાય કંઇ પણ વસ્ત્ર ધારણ કરવાનો તેમનો અધિકાર નહતો. કેવળ અવધૂત અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરવા માટે કૌપીન પહેરી તેમને બાર વર્ષ પરિભ્રમણ કરવાનું હતું. આ અવસ્થામાં એક સમયે સ્મશાનની પાસે ખુલ્લા સ્થાનમાં તેઓ રાત ગુજારતા હતા. તેમણે સહસા જોયું કે થોડે છેટે સ્મશાનમાં એક બાઇ અગ્નિ પ્રકટાવી કંઇ કરે છે. આ જોઇ તેઓ વિસ્મય પામ્યા. આવી અંધારી રાત્રે સ્મશાનમાં એકલી સ્ત્રી એ શું? ખરેખર તે મનુષ્ય છે કે કોઇ બીજું? કૌતુહલ-વશ તેઓ આગળ વધ્યા. જોયું તો ખરેખર, એક સ્ત્રી અગ્નિ પર રોટલી સેકી તૈયાર કરે છે. એ દેશમાં એવો રિવાજ હતો કે, છોકરાં થવાની ઉંમર થયા છતાં, જો સ્ત્રીને સંતાન ન થાય તો, સંતાન થવા માટે પોતાના પતિની આજ્ઞા લઇ સ્મશાનમાં રાત્રે રોટલી તૈયાર કરી ખાઇ લે છે. આ માટે તે સ્ત્રી ત્યાં આવી હતી. અવધૂતજી ભૂખ્યા હતા અને તેમને તે દિવસ અભુક્ત કાઢવો પડયો હતો. તેમણે તેની આગળ જઇ, એક રોટલીની ભિક્ષા માગી. તેમનો દીર્ઘાકાર, કૌપીનધારણ કરેલી મૂર્તિ, ચુલામાંના અગ્નિના ઝાંખા પ્રકાશમાં, જોતાંની વાર તે સ્ત્રી મુર્ચ્છા ખાઇ પડી. આ જોઇ અવધૂતજીને ભય થયો અને

અર્થાત્ કે, લક્ષ્મીપતિ કહેતાં શ્રી કૃષ્ણ. તેમના હાથમાં પાંચ અક્ષરનું નામ લઇ તે નામમાંથી પહેલો અક્ષર ત્યાગી, બાકી વધે તે આવી મને આપો. શ્રી કૃષ્ણના હાથમાં પાંચ અક્ષરનું નામ 'સુદરશન' છે. તેમાંથી આદિ અક્ષર 'સુ' બાદ કરતાં 'દરશન' રહે છે. તે આપો.

બીજામાં લખ્યું હતું કે—

હોવે શિવ કૈલાસમેં તબ શોભત કૈલાસ,
શ્રુન મિત ચલતે સમે, ચિત્ત હમ હોત ઉલ્લાસ.

અર્થાત્ કે, શિવ જ્યારે કૈલાસમાં હોય છે ત્યારે જ કૈલાસની શોભા છે. હે મત-મિત્ર, સાંભળો, અમે અહીંથી જઇએ ત્યારે પહેલાં તમારાં દર્શન થાય તો બહુ આનંદ થાય.

આથી બાબાનું મન કૈલાસ તરફ વળ્યું હતું. કલકત્તામાં પણ બે ત્રણ દિવસ વિલમ્બ થવાની સંભાવના હતી; કારણકે, ત્યાં પણ દશબાર જણ તેમનાં દર્શન કરવાને ઉત્સુક હતા. અમારા વિષાદ પામેલા મનને પ્રફુલ્લ કરવા માટે એક પોપટની વાત કહી—

કોઈ એક રાજાને ગૃહે એક સાધુએ આતિથ્ય ગ્રહણ કર્યું હતું. તેની પાસે એક સુંદર પોપટ હતો. સાધુએ તેને બહુ પરિશ્રમ કરી, સ્તોત્ર અને ગીતાના શ્લોક શિખવ્યા હતા. પોપટને મુખે આવા સુંદર શ્લોક અને ભગવત્ નામ સાંભળી રાજાને ઘણો આનંદ થતો હતો. સાધુ કેટલાક માસ રાજાને ત્યાં રહી બાદમાં તેમણે સ્થાનાંતર કર્યું. વિદાય વેળાએ તે પોપટ રાજાને આપી ગયા. પોપટ રાજાને ઘણો પ્રિય હતો. તે તેને પોતાની પાસે રાખતા અને તેનાં મુખે ધર્મકથા સાંભળતા હતા.

રાજાની એક રાખ હતી. તેણે સાંભળ્યું કે રાજાને આ પોપટ અતિશય વ્હાલો છે અને તેની પાસેથી રાજા સ્તોત્રો અને ધર્મકથા શ્રવણ કરે છે. આ સાંભળી તે વેશ્યાના અંતરમાં ઇર્ષ્યા આવી. તેને શંકા થઇ કે, રખેને તેને મુખે ધર્મકથા સાંભળી, રાજાનું મન વૈરાગ્ય તરફ વળે. જો એમ થાય તો અવશ્ય તેનું નસીબ ફૂટવાનું.

એક દિવસે નૃત્યગીતથી રાજાને રીઝવી તે વેશ્યાએ તે પોપટને ઇનામમાં માગી લીધો. રાજાએ જાણ્યું કે, તેને પોપટની સેવા કરવાનું મન થયું હશે. ગમે તેમ, પણ તેણે તે પોપટ તેને દાન કરી દીધો.

વેશ્યાએ સુયોગ જોઇ, દાસીને કહ્યું કે, "એને કયાંય લઇ જઇ મારી નાંખ." દાસી પોપટને લઇ શિવમંદિરમાં ગઇ. તે સ્થાન એકાંત હતું. બપોરના માણસની અવરજવર પણ ઓછી. મંદિરમાં આવ્યા પછી, દાસીના મનનો વિચાર બદલાયો. આવા પવિત્ર સ્થાનમાં હત્યા કરવી તેને ઠીક લાગી નહિ. પોપટને મારી ન નાખતાં, તેણે તેની જમણી પાંખ ભાંગી નાંખી, ત્યાંથી ચાલી ગઇ અને પોતાની બાઇને જણાવ્યું કે 'પક્ષીને મારી નાંખ્યું છે.'

પેલો પોપટ પોતાની ભાંગેલી પાંખને લીધે ઉડી શકયો નહિ; પરંતુ, જે માર્ગે શિવને ચઢાવેલું જળ, જળકુંડીમાં પડતું હતું, ત્યાં કુદતો કુદતો ગયો અને જળનું પાન કર્યું: કેટલીકવાર પછી જરા આરામ પામી, તે જ માર્ગે તેણે શિવમંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો. શિવ પર ચઢાવેલા અક્ષત ચોખાના દાણા વેરાયલા હતા તે તેણે ખાધા અને ગંગાજળનું પાન કર્યું. બાદમાં એ મંદિરમાં એક બાકોરું હતું તેમાં જઈ તેણે રાત્રી કાઢી.

આ પ્રમાણે કરતાં કેટલાક દિવસ વીતી ગયા, અને તે પોપટ ધીમે ધીમે એકદમ સાજો થઈ ગયો. પેલી વેશ્યા એક દિવસે મહાદેવની પૂજા કરવા આવી. જેવી તે શિવને પ્રણામ કરી ઉભી થતી હતી તે સમયે, તે અદૃશ્ય સ્થાનમાં રહેલા પોપટે કહ્યું "વર ગ્રહણ કર" વેશ્યા સમજી કે મહાદેવજી તુષ્ટ થઇ વર ગ્રહણ કરવાની આજ્ઞા કરે છે; તેથી, તેણે અતિ પ્રસન્ન ચિત્તે કહ્યું, "પ્રભુ! જો આપ મારા પર તુષ્ટ થયા હો તો, એવું વરદાન આપો કે, "રાજા ચિરદિન મારા પ્રતિ પ્રસન્ન રહે. કોઇ દિવસ તે મારાથી અસંતુષ્ટ ન થાય."

પ્રત્યુત્તર મળ્યો કે, "તેમ થશે; પણ, તેમ થવા માટે એક દિવસ કષ્ટ સહન કરવું પડશે. તેમ કરવા તું કબૂલ છું?"

"આપ જે આજ્ઞા ફરમાવશો તેમ કરીશ."

"તારે માથું મુડાવી ગધેડા પર બેસવું પડશે. મ્હોં પર મેશ લગાડી નગ્નદેહે આખા ગામની પ્રદક્ષિણા કરવી પડશે. સાથે એક જણ વાદ્ય વગાડનાર રાખવો પડશે. વાદ્યધ્વનિથી જે માણસો એકઠા થાય તેમને મિઠાઇ વ્હેંચવી પડશે."

"પ્રભો! આપની આજ્ઞા બહુ જ કઠિન અને કઠોર છે."

"કષ્ટ સહ્યા વગર સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થતી નથી. તું આ કબુલ કરે તો ઠીક; નહિ તો, તું અલ્પ સમયમાં રાજાની પ્રીતિ ગુમાવીશ."

વેશ્યાએ તે વાત મંજુર રાખી અને ઘેર પાછી આવી. બીજે દિવસે સ્હવારના ઉઠીને માથું મુડાવ્યું અને નગ્નાવસ્થામાં ગધેડા પર બેઠી અને જે પ્રમાણે તેને આજ્ઞા કરવામાં આવી હતી તે પ્રમાણે નગરપ્રદક્ષિણા કરવા નીકળી પડી. વાજાંના અવાજથી અને મિઠાઇના લોભથી ઘણા માણસો તે જોવા એકઠા થવા લાગ્યા જ્યારે તે મહેલ પાસેથી જતી હતી ત્યારે

વાજાંનો અને માણસોનો અવાજ રાજાને કાને પડયો. કૌતૂહલથી રાજાએ એક પ્રહરીને શું છે તેની ખબર કાઢવા મોકલ્યો. પ્રહરી તે જોઇને પાછો ફર્યો અને શરમથી નીચું મ્હોં કરી ઉભો રહ્યો. રાજાને કહેવાની હિંમત થઇ નહિ. રાજાએ જે જોયું હોય તે કહેવાનો પુનઃ પુનઃ આદેશ કર્યો. ત્યારે સઘળી હકિકત ખુલ્લેખુલ્લી કહી. આ સાંભળી રાજાને ક્રોધ વ્યાપ્યો અને ગર્જના કરી કહ્યુંકે, "તે દુષ્ટાને આ બાગમાં પગ મુકવા દેશો નહિ." રાજાની આજ્ઞાનો તત્કાળ અમલ કરવામાં આવ્યો.

આણી તરફ તે થાકીપાકી વેશ્યા જ્યારે ઘેર પાછી ફરી ત્યારે તે આશ્ચર્ય પામી કે ગૃહદ્વાર બંધ છે અને પહેરેગીર તેને અંદર જવા દેતો નથી. આ સ્થિતિ જોઇ તેના માથાપર વજ્રઘાત થયો. તે આક્રંદ કરવા લાગી અને છાતી કુટવા લાગી, પરંતુ, હવે કંઇ ઉપાય રહ્યો ન હતો. સહસા તેને મહાદેવની આજ્ઞાનું સ્મરણ થયું. તે મંદિર તરફ દોડી, અને દ્વારના ઉંબરા પર કપાળ કુટતી તેની પીડા મહાદેવને જણાવવા લાગી.

તે સમયે પેલો પોપટ ઝાડની ડાળી પર બેઠેલો હતો. તેણે કહ્યું—

शठं प्रति शाठ्यं कुर्यात्, सारल्यं सरलं प्रति।
त्वया मे मुण्डितं पक्षं, मया ते मुण्डितं शिरः॥

શાઠ્યં શઠ જનો પ્રત્યે, સારલ્યં સરલો પ્રતિ,
કપાવી પાંખ તેં મારી, મુડાવ્યું તુજ શિર મેં.

૨૫ મી જેઠ માસના દિવસે અમે અરૂણોદય સમયે ઉઠયાં અને બાબાને પ્રણામ કર્યા. આ જ દિવસે સ્હવારે શ્રીમાન પ્રતિભાનાથે બાબાના ચરણનો આશ્રય લીધો અને એજ દિવસે

રાતે બાબાએ દીક્ષાપતિયા છોડ્યું. દિદિ (મારાં જેઠાણી) અત્યંત વ્યસ્ત હતાં. પ્રતિભા ચંચળ હતો. વ્યસ્ત દિદિ બાબાની સેવા ગ્રહણ કરીને અને ચંચળ પ્રતિભા નવજીવનના દ્વાર પર આવી પહોંચ્યા. દિદિ–જેઠાણી પણ એક દિવસે તીર્થરાજ પ્રયાગમાં લાખ્ખો સાધુઓમાં દીક્ષા મેળવવા માટે ગુરૂને શોધતાં હતાં. આખરે વિફળ મનોરથ થઇ, અંતે કૈલાસમાં આવી દીનપણે બાબાના ચરણનો આશ્રય લીધો. બાબાએ તેમને નિરાશ કર્યાં નહિ. કૃપા કરી દીક્ષા આપી. બાબાના કોઇ એક બંગાળી શિષ્યે કહ્યું હતું કે દિદિ–જેઠાણી પૂર્વે રાણી હતાં; હવે તે દેવી બની ગયાં છે. વસ્તુતઃ એ સત્ય છે.

પ્રતિભાનાથની વ્યગ્ર પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કરી બાબાએ તેમને અને તેમની સ્ત્રીને દીક્ષા આપી.

સાંભળ્યું હતું કે બાબા જળની ઉપર રહી તરે છે. તેઓ શી રીતે તેમ તરે છે, તે જોવા માટે અમે વ્યસ્ત હતાં, તેથી ઘરની બહારના ઘાટ પર ગયાં, જઇને જોયું કે, પદ્માસન વાળી, આંગળીઓમાં આંગળી ભેરવી, માથાપર હાથ રાખી ચતા પડી બાબા તરે છે. બહુવાર સુધી તર્યા. એ કહેવું આવશ્યક છે કે બાબાના હાથ પગ હાલતા ન હતા. નિશ્વાસ–શ્વાસ બહાર કાઢતી વખતે દેહ સ્હેજ જળની અંદર જતો હતો અને પ્રશ્વાસ લેતી વખતે તે જળ પર પાછો આવતો હતો. બારેક આના અથવા તેથી વધારે જળપર દેહ રહેતો હતો. સંપૂર્ણ મુખમંડળ, વિશાળ વક્ષઃ અને ઉદર જળ ઉપર તરતું જણાતું હતું. જોઇ રહ્યાં—આગ્રહપૂર્ણ નયને તે જ્યોતિર્મય મહાપુરૂષને જોઇ રહ્યાં. જળમાં તે હિરણ્યમય વપુની શોભા ચારે દિશાને ઉજ્જવાળતી હતી. સ્મરણ થયું કે

૧૩૩૬ ના બંગાબ્દમાં શ્રાવણી પૂર્ણિમાને દિવસે શ્રી શ્રી ગુરૂમહારાજ તેમના આશ્રમમાંના નર્મદાકુંડમાં ઘણીવાર સુધી એ પ્રમાણે તરતા હતા. તે દિવસની તેમની તેજપૂર્ણ કાંતિ ચિત્તમાં અંકિત થઇ રહી છે.

માત્ર ત્રણ દિવસ દીઘાપતિયામાં રહી, બે પ્રહર રાત્રે બાબા કૈલાસ જવા નીકળ્યા. નગરી અંધારી થઇ ગઇ. ત્રણ દિવસને માટે જે તેજપ્રભાએ રાજપુરીને ઉજ્વલ કરી હતી તે આજે બ્હીલાઇ ગઇ.

ત્યારે જ સમજી કે માનવઆત્મા શું ઇચ્છે છે? આત્માને ભોગવિલાસની, વૈભવની, ઐશ્વર્યની ઇચ્છા નથી હોતી. આત્મા પોતાને ઓળખવાને, પોતાને સમજવાને, પોતાને જ જોવાને ચ્હાય છે. અમને તે સમજાવવા, દેખાડવા, ઓળખાવવા આવ્યા હતા એક ફકિર—એક નિઃસંબલ કૌપિનધારી,—એક મહામહિમમય રાજરાજેશ્વર. વિદાય થતી વેળાએ તેમણે જાણે અમને કહ્યું ન હોય કે—

अहं निर्विकल्पी निराकाररूपी ।
विभुत्वाच्च सर्वत्र सर्वेन्द्रियाणाम् ॥
नचा संगतं नैव मुक्तिर्न मेय ।
श्चिदानंदरुपं शिवोऽहं शिवोऽहम् ॥

૫૯ તરંગ

ત્યાર પછી ઠીકઠીક ચારમાસ પછી બાબાનાં દર્શન થયાં. તે સમયે બાબા અમને મળવા આવ્યા હતા; આ વખતે અમે બાબાને મળવા આવ્યાં છીએ. પૂજાના (દુર્ગોત્સવ) નોરતાંનાં વાદ્યો હજી સુધી વાગ્યાં નથી. એવા એક દિવસે અમે કૈલાસ-માં જઇ બાબાને ચરણે પ્રણામ કર્યાં.

કદાચ બંગાળામાં પરિભ્રમણ કરવાથી, ગયા અષાઢ માસની અધવચમાં, બાબા મેલેરિયાથી પટકાઇ પડયા હતા. ભક્તજનો દુઃખી થયા. ખબર કાઢતાં જણાયું કે તેમણે તેમની વ્યાધિની ખબર બહાર કોઇને પણ જણાવવા દીધી નહતી. સાંભળ્યું કે, બાબાના અંતરંગ સાધુજનોમાં પ્રમુખ સંતરામજી અને ભગિનીસ્વરૂપા સુસંગના સુરમાદેવી બહુ કાળજીપૂર્વક બાબાની સેવા કરતાં હતાં. સુરતના પ્રસિદ્ધ દાક્તર, જેઓ બાબાના ભક્ત અને શિષ્ય છે, તે *જમિયતરામભાઇને તાર કરવાથી તેઓ આવી પહોંચ્યા હતા, અને મહિના કરતાં વધારે દિવસ અહીં રહી તેઓ અક્લાન્ત મનથી, પરિશ્રમ-

---

* સરકારી નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થઈ રા. રા. જમિયતરામભાઇએ હાલમાં પોતાના જન્મસ્થાન—અમદાવાદમાં દવાખાનું કાઢયું છે. તેઓ અમદાવાદના જાણીતા નાગરિક છે.

અનુવાદક

પૂર્વક બાબાની સુશ્રુષા અને સેવા કરતા હતા. આશ્વિનના અંતમાં જ્યારે અમે જશિડિ આવી પહોંચ્યાં ત્યારે બાબાનું સંપુર્ણ આરોગ્ય થઇ ગયું હતું. બાબાની ઉજ્વલ કાંતિમાં રહેજ પરિવર્તન ભાસતું હતું.

તે દિવસે અદ્વૈતવાદ સંબંધી વાત નીકળી. શ્રી શંકરાચાર્યના નિર્વિશેષ અદ્વૈતવાદની વાત નીકળતાં બાબાએ કહ્યું કે-

દ્વૈતાદ્વૈત વસ્તુગત ખાલી ખેંચાતાન;
સકલ વ્યવસ્થા સ્વપ્નમેં, આગે મૌન મુકામ.

અર્થાત્ કે દ્વૈત અને અદ્વૈત લઇને જે વિવાદ થાય છે તે અજ્ઞાનને લઇને છે. પ્રકૃત જ્ઞાન થતાંની સાથે સર્વમાં તે એકજ બ્રહ્મ પ્રતીત થાય છે. જેમ નિદ્રામાં નાના પ્રકારનાં સ્વપ્ન હોય છે, નાના પ્રકારનો કલરવ સંભળાય છે; પરંતુ, જાગૃત થતાંની વાર તેમાંનું કંઇ જણાતું નથી. ગૃહ નિસ્તબ્ધ લાગે છે, તે પ્રમાણે સત્ય જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતાં, સર્વ વિવાદ શમી જાય છે.

આ વાત વધારે સ્ફુટ કરીને સમજાવવા માટે બાબાએ કહ્યું કે,—એક સમયે કેટલાક પથિક-મુસાફરો મુસાફરી કરતા એક ઝાડ નીચે એકઠા થઇ ગયા. એમાં એક ફકિર હતો, એક વેરાગી વૈષ્ણવ હતો, એક જ્યોતિષી હતો, એક ક્ષત્રિય હતો, એક પહેલવાન અને એક વાણીયો હતો. એટલામાં એક વૃક્ષપર એક તિતર પક્ષી બોલી ઉઠ્યું. એ શબ્દ મુસાફરોના કાને પડ્યો. જેટલા હતા તેમાંના દરેક જણે તેનો જુદો જુદો અર્થ ગ્રહણ કર્યો. ફકિર પ્રથમ બોલ્યો-

"અહા! આ પક્ષી સુંદર બોલી બોલે છે!–'શોભન તેરી કુદરત' પ્રભો! તારી પ્રકૃતિની બલિહારી છે, તે કેવી શોભે છે."

ફકિરનું આવું બોલવું સાંભળી તે વૈષ્ણવ વૈરાગી બોલ્યો, "નહિ, નહિ, તમે પક્ષીની બોલી સમજતા જ નથી. પક્ષી કહે છે કે, 'સીતારામ દશરથ'"

જે જ્યોતિષી હતો તેણે કહ્યું, "તમે પણ તે પક્ષીના કહેવાનું તાત્પર્ય સમજતા નથી. પક્ષી તો એમ કહે છે કે, 'વેદ, પુરાણ શાસ્તર' અથાત્ કે આ સર્વના અભ્યાસથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે અને અજ્ઞાનનો ધ્વંશ—નાશ થાય છે.'"

હવે ક્ષત્રિયનો વારો આવ્યો. તેણે કહ્યું, "એ પક્ષી એમાંનું કંઇ બોલતું નથી. એ કહે છે કે, 'ઢાલ તરવાર બખ્તર' અર્થાત્ કે, આ શસ્ત્રોથી જ દુષ્ટ શત્રુનું દમન થઇ શકે અને સુખરૂપે રાજ્ય કરી શકાય છે.'"

પહેલવાનને આમાંનું એક પણ ખરૂં લાગ્યું નહિ. તેણે કહ્યું, "પક્ષી તો એમ કહે છે કે", 'દંડ, બેઠક, કસરત' અર્થાત્ કે નાના પ્રકારની કસરતથી જ તમારૂં શરીર સારૂં મજબુત રહે છે. એના વડે જ શત્રુ વશીભૂત થાય છે, વ્યાધિ કષ્ટ આપી શકતી નથી અને ઘડપણ પણ વ્હેલું આવતું નથી."

પહેલવાનનું કથન સાંભળી વાણિયાએ કહ્યું કે, "પક્ષી એમાંનું કંઇ બોલતું નથી, પક્ષી તો કહે છે કે, 'નોન, તેલ અદક' આ પદાર્થો વડે પૈસા મળે છે. શરીર પોષાય છે. પૈસાનો સદ્વ્યય કરો."

આ વાત સંભળાવી બાબા બોલ્યા કે, "પક્ષી આમાંનું કંઇ બોલ્યું નહતું. તે તો તેની બોલી બોલ્યું હતું; પરંતુ, જેવું જેનું મન હતું તેવા તેના વિચાર હતા. પ્રત્યેકે તે પ્રમાણે સાંભળ્યું." એટલું કહી બાબા બોલ્યા કે,

જો જાકી ભાવના રહી જૈસી,
હરિ સુરત દેખી તિન તૈસી.

કોઈ શંકરરૂપે, કોઇ ગણેશરૂપે, કોઇ વિષ્ણુરૂપે, કોઈ કાળી રૂપે, કોઇ ભગવતીરૂપે, કોઈ સૂર્યરૂપે તેનું ચિંતન કરે છે; આ સર્વ એકનિષ્ટ ભક્તોનું અભિષ્ટ પૂરણ કરવા કાજે તેમને તે મૂર્તિરૂપે દર્શન આપે છે;* પરંતુ વાસ્તવિકરૂપે ભગવાનનું કોઇપણ પ્રકારનું રૂપ નથી. પરમાત્મા સર્વત્ર વ્યાપક છે. તેના વગરનું કોઇપણ સ્થાન નથી. તેને બાદ કરતાં કંઇ રહેતું જ નથી. સુવર્ણ—સોનાના અલંકારમાંથી જો સોનાને બાદ કરીએ તો કંઇ અવશિષ્ટ રહેતું નથી તેમ, બ્રહ્મને બાદ કરવાથી વૃક્ષ, વનસ્પતિ, મનુષ્ય, ગૌ, મહિષ આદિ જે સ્થાવર અને જંગમ પદાર્થ નજરે પડે છે તે કંઇ રહે નહિ. જેને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે, તે નામ રૂપાદિને બાદ કરી સર્વત્ર એક માત્ર બ્રહ્મને જ જુએ છે. મૂર્ખ લોકો નામરૂપને લઇ વિવાદ કરે છે.

*————————————

ये यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्तथैव भजाम्यहम् ।
मम वर्त्मानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥

भ. गी. ४–११

હે અર્જુન જે મનુષ્યો મને જેવી રીતે ભજે છે, તેમને હું પણ તેવી જ રીતે ભજું છું. સકામ ભાવે ભજનારને મનગમતાં ફળ આપીને અનુગ્રહ કરૂં છું; નિષ્કામ ભાવે ભજનારને નિજપદ આપી દઉં છું. આ રહસ્યને જાણીને બુદ્ધિમાન મનુષ્યો સર્વ પ્રકારે મારા માર્ગનું અનુસરણ કરે છે.

ભ. ગી. ૪—૧૧ અનુવાદક

બાબાએ કહ્યું કે—

યહ જગત હરિકા રૂપ હય, હરિરૂપ નજરે આય,
જો દ્વિતીય મનમેં ધરે, ભય તહીં વેદ બતાય.

અર્થાત્ કે, આ જગત હરિનું રૂપ છે, હરિરૂપ જ નજરે પડે છે, અર્થાત્ કે પ્રપંચરૂપ જગત્ જે દૃષ્ટિગોચર થાય છે તે પરમાત્માનુરૂપ છે. જે મનુષ્ય મનમાં દ્વૈતભાવ ધારણ કરે છે, તેને વેદ ભય બતાવે છે.

બાબાએ કૈલાસમાં ગયા પછી તેમના અતિથિઓને જવાને માટે ઇચ્છા બતાવી નહિ. બાબાને કૈલાસ આવવા પુનઃ પુનઃ તેઓ પત્ર લખતા હતા. બાબા તેથી ઉતાવળે કૈલાસ ગયા ત્યાં ગયા પછી બન્ધુવત્સલ બાબા તેમને જવા દેવા રાજી ન હતા. બાબાએ આરોગ્ય પુનઃ પ્રાપ્ત કર્યા પછી સંતરામજી વગેરે અન્યોન્ય સાધુ કૈલાસનો ત્યાગ કરી તીર્થપર્યટન કરવા ઇચ્છા રાખતા હતા, તેમ તેમણે જણાવ્યું; પરંતુ, બાબા તેમની વાતમાં બાધા નાંખતા હતા, તેથી, તેમણે ચૂપચાપ છાનામાના કૈલાસ છોડી જવાનો સંકલ્પ કર્યો. એ સમયે સંતરામજી એક પત્ર લખી, ઘરમાં મુકી રાત્રીને સમયે કૈલાસ છોડી ગયા. પત્રમાં પ્રથમ સર્વને નમસ્કાર વિદિત કરી, પછી લખ્યું હતું કે,

પાવન ભૂમિ કૈલાસમેં પાઇએ સુખ મહાન,
બહુત દિન સુખ પાય કર, અભિમન ભો અભિરામ.

વળી એક સ્થળે લખ્યું હતું કે—

સ્વર્ગ ઔર કૈલાસમેં બડો અંતરો માન,
સ્વર્ગસુખ મૂએ મિલે, કૈલાસ જીતે જાન.

અર્થાત્ કે સ્વર્ગસુખ અને કૈલાસમાં ઘણો ફેર છે. મુએલા માણસોને સ્વર્ગસુખ મળે છે. કિન્તુ, કૈલાસનું સુખ તો જીવતાં પણ પ્રાપ્ત થાય છે.

બાબાને લઇને અમે એક દિવસે પલાશવનમાં, ખાખરાના વનમાં ફરવા ગયાં હતાં. આ વનમાં એક ક્ષુદ્ર પહાડના શિરોભાગે એક શિવ છે. તેમને ખોદીને તેમની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી નહોતી. અમે ફુલ લઇને શિવના મસ્તકે ચઢાવ્યાં. મારા સ્વામીએ કહ્યું કે, "સાંભળ્યું છે કે આ શિવ બહુ જાગૃત છે-જીવતા જાગતા છે."

બાબાએ સ્નિગ્ધ સ્વરે કહ્યું, "તે તો સર્વત્ર જાગતા છે, ક્યાં નથી? બ્રહ્માંડમય તે છે. તે જ બ્રહ્માંડને પ્રકાશે છે." *

અમે પણ એજ કહેવા ઇચ્છીએ છીએ; પરંતુ, શું તેમ કરી શકીએ છીએ? અમારે તે વસ્તુ ક્યાં છે કે તેને રોમ રોમમાં જોઈ શકીએ?

ઋષિએ ઉપદેશ આપ્યો છે કે, "तत्त्वमसि श्वेतकेतो

(छांदोग्य उपनिषद)

શંકર સમજાવે છે કે, શ્વેતકેતુ, 'તે તું છે' (तत्+त्वम्+असि) રામાનુજ કહે છે કે, "તેનો તું થા" (तस्य+त्वम्+असि) આપણે શું સમજીએ, શું નહિ? 'તે

* ———

૧ सर्वं खल्विदं ब्रह्म. २ ब्रह्मैवेदं सर्वम्.

શું છઉં ' અથવા ' તમારી હું થઉં ' તે જાણવા હું ઇચ્છતી નથી; હું માત્ર તમારા ચરણનું શરણ લેવા ઇચ્છુ છું: એ વિશ્વાસને લઇને કે,

જો જાકા શરણ લિયે, સો તાકી રાખે લાજ,
ઉલટ જલે મચ્છલી ચલે, બહિ જાય ગજરાજ.

તેથી પ્રભો, હૃદયથી—હૃદય અર્પણ કરી તારૂં શરણ ગ્રહણ કરૂં છું, મારી લજ્જાનું રક્ષણ કરજો.

